

המכון ללימודי השואה

ע"ש ח. אייבשיץ

רחוב התיכון 39, נווה-שאנן,

ת.ד 9288, חיפה 31092

Bitan.shoa@gmail.com

בס"ד, תמוז תשע"ח – יולי 2018

ביטאון פורום שמירת

זיכרון השואה

ביטאון מספר 53

עורך הביטאון: גדעון רפאל בן-מיכאל

**קורותיהם של ילדים, ילדות, נערים ונערות
במחנות ההשמדה והריכוז**

תוכן העניינים

עמודים

- פתח דבר 3
- גבי נוימן: קורותיו בשואה ובמחנה ההשמדה
אושוויץ-בירקנאו 11
- יוסף זלמן קלינמן על קורותיו באושוויץ
כפי שנמסרו בעדותו במשפט אייכמן 54
- יעקב וינברגר בדרך לאושוויץ 65
- חוץ נחום: קורותיו באושוויץ
כפי שנמסרו בעדותו במשפט אייכמן 71
- באור קלר: קורותיה בגטו - הונגריה,
העברתה לאושוויץ-בירקנאו וצעת המוות 78
- יחודית סגש וליכטמן: קורותיה בגטו, באושוויץ-בירקנאו,
ברגן-בלזן וצעת המוות 118
- עדותו של וולרס ז'ורז' על קורותיהם של ילדים במחנות
דראנסי ובאושוויץ כפי שנמסרו בעדותו במשפט אייכמן 160
- רוטנברג ליליאנה: קורותיה במחנה ההשמדה מיידנק 174
- שלומית אשל: קורותיה במחנה הריכוז פלשוב 183
- ברץ מגדה: מאבקי הישרדותה
במחנה הריכוז ברגן-בלזן 220
- סרבניק שמעון: קורותיו במחנה ההשמדה חלמנו
כפי שנמסרו בעדותו במשפט אייכמן 243

פתח - דבר

כאשר קראתי את העדויות שהבאתי בביטאון זה, עמדתי משתאה נוכח יכולת הישרדותם וגבורתם של ילדים וילדות, נערים ונערות במחנות הריכוז וההשמדה.

בביטאון **מובאים קורותיהם של 10 ילדים, נערים ונערות** שעברו את תופת מחנות הריכוז וההשמדה – ושרדו. בגלל קוצר היריעה של הביטאון לא הבאתי עדויות נוספות

בנוסף, אני מביא את עדותו של **וולרס ז'ורל'**, שהעיד במשפט אייכמן על קורותיהם של ילדים במחנות דראנסי {צרפת} ובאושוויץ-בירקנאו. בעת משפט אייכמן פרופ' וולרס ז'ורל' שימש כמרצה באוניברסיטת סורבון בפאריס ותיאר את דרך הייסורים של יהדות צרפת. הוא כתב את הספר "**מדראנסי עד אושוויץ**", שיצא לאור בשנת 1946, בו גולל את סיפור ההריגה כפי שחזה בו מבשרו ובו עיניו. הקטע המחריד ביותר בעדותו של פרופ' וולרס הוא תיאור **גירושם של 4000 ילדים** יהודים ממחנה דראנסי בצרפת להשמדה באושוויץ.

להלן שמות הילדים והילדות, הנערים ונערות המובאים בביטאון:

גבי נוימן: עם פרוץ המלחמה היה ילד בן שנתיים. כאשר **צולם בתמונה המפורסמת ממחנה בירקנאו-אושוויץ**. בתמונה היה בן 8.

יוסף זלמן קלימן: עם פרוץ המלחמה היה בן 9. ב-1944 היה בן 14. הוא מספר על קורותיו **באושוויץ-בירקנאו**.

יעקב וינברג: עם פרוץ המלחמה היה בן 12. ב-1944 בהיותו **באושוויץ-בירקנאו** היה בן 17. מספר על קורותיו במחנה.

נחום הוך: בתחילת המלחמה היה בן 10. מספר על קורותיו **באשוויץ-בירקנאו**.
בסיום המלחמה היה בן 16.

קלרה באור: עם פרוץ המלחמה הייתה בת 10. מספרת על קורותיה **בגטו, באשוויץ-בירקנאו וצעדת מוות**. בסיום המלחמה הייתה בת 16.

יהודית סנש {ליכטמן}: בתחילת המלחמה הייתה בת 10. מספרת על קורותיה **בעיר דברצן-הונגריה, בגטו, באשוויץ-בירקנאו, בברגן-בלזן, צעדת מוות ומחנה עבודה בגרמניה**. בסיום המלחמה הייתה בת 16.

ליליאנה רוטנברג: עם פרוץ המלחמה הייתה בת 12. מספרת על קורותיה **בגטו ורשה, מיידנק, ובמחנות עבודה**. בסיום המלחמה הייתה בת 18.

שלומית אשל: עם פרוץ המלחמה הייתה בת 11. **מספרת על קורותיה במחנה הריכוז - פלשוב**. בסיום המלחמה הייתה בת 17.

מגדה ברץ: ברגן-בלזן. בת 8.5 עם פרוץ המלחמה. **מספרת על קורותיה במחנה הריכוז – ברגן-בלזן**. הייתה בת 14.5 כאשר שוחררה מברגן-בלזן.

סרבניק שמעון: עם פרוץ המלחמה היה בן 9. **הועבר למחנה חלמנו בגיל 13**. מספר על קורותיו במחנה ההשמדה חלמנו.

* * * *

ברצוני לציין, שיצאו לאור 3 ביטאונים העוסקים בילדים והם:

ביטאון מספר 14: ילדים מתבגרים בשואה.

ביטאון מספר 19: ילדים יהודים בבתי נוצרים ובמנזרים בשואה.

ביטאון מספר 33: ילדי טהרן.

הביטאונים נמצאים באתר האינטרנט של המכון ללימודי השואה שכתובתו:

<http://www.shoa.org.il>

יש לפתוח את הסימניה "פרסומי המכון", ומשם, **כדי להגיע לביטאונים** יש לפתוח את הסימניה "ביטאונים שמירת זיכרון השואה". שם נמצאים הביטאונים. ניתן להורידם למחשב האישי.

* * * *

התמקדתי בעיקר בקורותיהם של הילדים, הילדות, נערים ונערות במחנות הריכוז וההשמדה. הפוקוס הוא על מחנה ההשמדה אושוויץ-בירקנאו. הבאתי גם תיאורים מהגטאות, צעדות המוות ועוד. את תמצית תלאותיהם וייסוריהם אני מפרט ב"פתח דבר" בקצרה ובהיגדים. גבי נוימן הינו העד הראשון ולכן אני מתמצת את עדותו. בהמשך הביטאון, תוכלו לקרוא ביתר פירוט את עדויותיהם המצמררות.

גבי נוימן:

כאמור, גבי נוימן עם פרוץ המלחמה היה ילד בן שנתיים. כאשר **צולם בתמונה המפורסמת ממחנה בירקנאו-אשוויץ**. בתמונה היה בן 8.

נולד בסלובקיה וגורש עם משפחתו להונגריה. אביו נשלח למחנה עבודה בסרד אשר בהונגריה. לא למד בבית הספר. בגיל 5 למד קרוא וכתוב מאחותו. בהיותו בגיל 7 אביו המיר את דתו לנצרות כדי להינצל מצפרוני הגרמנים.

דיוקנו של גבי נוימן דמה לגוי. היה לו צבע עור בהיר ועיניים תכולות. כך גם אימו, שבנוסף לכך שלטה היטב בשפה הגרמנית. חיצונית הם לא דמו ליהודים וכך הצליחו לעבור את כל המשמרות של הגרמנים שנכנסו להונגריה.

מצב המשפחה היה קשה. הקיום היה בקושי, הם ניזונו מפרות וירקות. בנוסף להתנכלות ההונגרים והגרמנים נוספו צוררים חדשים והם הצוענים, ששדדו את כספם וגם מרכושם.

כדי להינצל מידי הגרמנים מחשש שירצחו, המשפחה מצאה מחסה במחבוא-בעליית גג.

האנטישמיות ההונגרית הייתה בשיאה, בעיתונות התפרסמו קריקטורות אנטישמיות ומאמרי שטנה כנגד היהודים.

זיכרונותיו קשים מימים אלה וזאת לפני שהמשפחה הועברה למחנה ההשמדה אושוויץ-בירקנאו.

למראינת מטעם יד ושם אמר את המשפט: **"המזוודה שלי מלאה, ואני הולך איתה לכל מקום, אי אפשר לברוח ממנה".**

המשפחה הועברה לאושוויץ-בירקנאו. הוא מתאר את פחדיו במפגש הראשוני במחנה. אימת הכלבים שנבחו ברמפה שברציף הרכבת גרמו לו לפחד קשה. במחנה הופרד מאמו והועבר לצריף הילדים, שבו היו גם ילדים בני שנתיים ללא הורים ובכיים היה קשה ומצמרר. חוסר הוודאות המוחלט היקשה עליו מאד. במחנה קיבל מספר על ידו: **14206-B**. תמונת המזלמנים שגופם היה כחוש מרעב ותמונת חיפוש האוכל לא נתנו לא מנוח.

כאשר שוחרר המחנה ע"י הרוסים הועבר גבי לבית יתומים נוצרי שבקטוביץ אשר ברוסיה.

עם סיום המלחמה התחיל תהליך שיקומו. הוא למד בביה"ס "בצלאל" אשר בירושלים. מצא את פרנסתו כאמן יוצר. הקים משפחה בגיל מאוחר.

הדברים הנ"ל הם תמצית קורותיו. בהמשך-בביטאון תוכלו לעיין בעדותו המפורטת. הוא לא זכה לילדות "נורמאלית". מגיל שנתיים ועד שמונה עבר את אימי השואה, שלא פסקו עד היקלטותו בארץ.

* * * *

היגדים על ייסוריהם ותלאותיהם של הילדים, הילדות, הנערים והנערות:

העברה לגטו. הצפיפות הנוראה. אנטישמיות.
ענידת הטלאי הצהוב - מרגעי שלווה לרגעי אימה.
שוד הרכוש והכסף. המשפחות נשארו בחוסר כול.
התלאות, הקשיים, הרעב בקרונות המוות ויכולת עמידה רוחנית, כמו קבלת שבת ברכבת המוות ועוד.
פחדים וחששות. צורת החיים השתנתה.
ההונגרים סייעו לגרמנים להעביר את היהודים לקרונות המוות.
נסיעות האימים ברכבת. עשיית צרכים המחנק והרעב ברכבת המוות.

הפרידה מההורים –מאימא ואבא במחנה אושוויץ. כהרף עין ההורים נעלמו מעיניהם.

שיסו בהם כלבים. ספגו מלקות קשות במחנה.
התפקידים במשפחה התחלפו: פתאום ילדים מרגיעם את ההורים.
ההשפלה הנוראית בהפשטת הנשים.
סלקציות מעוררות פחד ואימים במחנות.
ידעו היטב על הקרמטוריום וחששו ליום המיתה.
רעב קשה במחנה. רדיפה אחרי תפוא"א.
מחלות סקרלטינה. קרחות לנשים. כיצד נראתה האימא קרחה. שוק לילדה.
יותר חרדה בחגים. בחגים הגרמנים הגבירו את העינויים.
טרטור במסדרים. מי לחיים ומי למוות.
מרד הילדים באושוויץ. עבודות פרך במחנות. נתינת ברום לנשים למניעת ווסת.
תיאור אכזריות של ד"ר מנגלה והפחד שהטיל על הילדים כתוצאה מהחלטותיו,
המאבק להיראות גדולים מכפי גילם כדי שישלחו לעבודה.
המפגש עם אנשי הזונדרקומנדו. זוועה: צעירות שנועדו לזנות.
נשלחו מאושוויץ לעבוד במחנות עבודה, הליכה של 7 ק"מ מאושוויץ למחנה ועם
תום עבודה הליכה של 7 ק"מ בחזרה. צעדות מוות.
התעללויות של מפקד מחנה פלשוב.
ברגן-בלזן. לא היה מחנה השמדה, אבל אלפים מתו ממחלות וזוהמה, בעיקר
ממחלת הטיפוס. איבוד צלם אנוש במחנה.
מיידנק. רצח באמצעות מפלטים {"אגוזים"} של מכוניות. האב נרצח לנגד עיניו.
נפל לבור ההריגה בחלמנו, שהה בין הגויות ניצל שעת כושר וניצל.

* * * *

רויטל וינר בעת היותה תלמידת כיתה י"ב בבית"ס למדעים ואומנויות בירושלים,
בשנת תשס"ה - אוקטובר 2004. כתבה את השיר: **"השריד היהודי –**
טרבלינקה" לאחר ביקורה במחנה ההשמדה טרבלינקה, שבו נמצאים 17,000
אבנים-מצבות של קהילות ישראל שהושמדו. לאחר שובה מהמסע בפולין, כתבה
את השיר. התחברתי לשיר זה:

"השריד היהודי – טרבלינקה"

יושבת כאן מול אלפי קהילות,
קהילות של יהודים שהושמדו.

הן הושמדו עד האיש האחרון.
כמעט.

כי כמעט לכל קהילה יש את האדם שלה,
הקבוצה, **אלו ששרדו, ניצלו, ברחו.**

אני מקווה שלכל קהילה באמת נשאר שריד,
אך מה שבטוח, לקהילה היהודית נשאר שריד!

כי כל יהודי ששרד, הוא חלק מקהילה יהודית שלמה,
קהילה שהנאצים ניסו להשמיד, אך לא הצליחו.
הנאצים לא הצליחו להשמיד את כולנו,
כי כולנו ביחד היינו חזקים.

וגם אם לכל ניצול וניצול,
יש את הסיפור שלו,
כל הסיפורים יחד, משולבים לפאזל אחד,
שמשותף לכל העם היהודי,
וזהו סיפור על מלחמה,

על אומץ,

על העזה.

סיפור על גבורה.

* * * *

ילדות עשוקה

מן העדויות עולה אובדן של עולם הילדות ושל מציאות בלתי מוכרת, ניסיונות קשים מנשוא, הילדות נגזלה מהם, הם לא זכו לחינוך, לא למדו בבתי הספר, לא שיחקו, לא טיילו, לא זכו לחוויות חיוביות של הילדות, לא היו להם חברים.

למדנו מהעדויות, כיצד הם מתבגרים טרם זמנם ללא הקן האוהב והתומך של המשפחה. תפקידים התחלפו, הילדים מחזקים ותומכים בהוריהם מבחינה נפשית. הם נמצאו במציאות של מוות. מציאות שאינה נתפסת.

לעדויות יש גם ערך חינוכי, בנוסף לשמירת זיכרון השואה, ראוי שתלמידים וצעירים יקראו את העדויות כדי לעורר בהם אמפתיה וגם שילמדו מהתנהגותם, התנהלותם וגבורתם של הילדים, הילדות, הנערים והנערות בתקופת השואה.

* * * *

בביטאון זה, ברצוני להעלות על נס את מפעלה של **ד"ר לנה קיכלר-זילברמן** שהצליחה לשקם ילדים יתומים לאחר השואה.

כחודשיים לאחר תום המלחמה, ניסתה ד"ר לנה קיכלר-זילברמן למצוא את קרוביה, ותוך כך גילתה כי אחותה הוסגרה כפרטיזנית ונהרגה. היא הגיעה לבית הוועד היהודי שברח' דלוגה 38 **בקרקוב**, כדי לברר על גורל יקירה; **שם גילתה, בקומה השנייה, עשרות ילדים יתומים ניצולים, בגילאי 3-15**, כשהם במצב גופני ונפשי ירוד. מהילדים היו ששרדו את מחנות הריכוז, היו שלחמו לצד הפרטיזנים או הוחבאו במנזרים ואצל משפחות נוצריות, שהפכו את זהותם לנוצרית ואף עשו אותם לאנטישמים.

המפגש עם הילדים הוביל להקמת בית עבורם בעיירת הנופש בזאקופנה. שם, בהשפעת משנתו של **יאנוש קורצ'אק**, עסקה קיכלר במלאכת השיקום של כ-100 ילדים. אולם התקפות אנטישמיות אילצו אותה לקחת את הילדים ולברוח מהאיום דרך צ'כוסלובקיה **ועד צרפת, בה התגוררו במשך שלוש שנים.**

קבוצת ילדים מהבוגרים השתתפה בניסיון העלייה הבלתי ליגאלית עם אוניית אקסודוס. משם בשנת 1949 עלו הילדים למדינת ישראל הצעירה במסגרת העלייה ההמונית, ונקלטו בקבוצת שילר שבסמוך לרחובות.

ד"ר לנה קיכלר-זילברמן למעשה תפסה את מקומה של האם הביולוגית שנספתה בשואה. היא מילאה את התפקידים המסורתיים והבסיסיים של אימא, הענקת אהבת אם שאינה תלויה בדבר, הזנה, טיפול, סיעוד ואחר כך גם חינוך, ד"ר לנה קיכלר-זילברמן חיברה ספר חשוב, שראוי לקריאה: **"מאה ילדים שלי"** הספר "מאה ילדים שלי" היה סיפור טוב וחשוב. אמנם הילדים והילדות איבדו את הוריהם הביולוגיים, אך מצאו אימא שגם הביאה אותם לישראל. מתוך הספר אנו מקבלים תעודה נאמנה להצלחתו של פרויקט כור ההיתוך, כשהפכה אותם **"מ"אבק אדם" לבני אדם**, כאילו שכחו את הכול. הילדות היו לנשים שלמדו מקצוע נשי מסורתי, כמו אחיות וגננות. הילדים היו לגברים שאחזו בהגה או בנשק והיו ביניהם גם כאלה שנפלו על הגנת המדינה.

* * * *

תודה מיוחדת למוסד "יד ושם",

שמארכיון העדויות שלו, דליתי עדויות וגם תמונות לביטאון זה.

"יד ושם" ממלא את ייעודו ושליחותו בידע רב, במקצועיות וראוי להערכה והוקרה, וזאת אני עושה.

* * * *

גבי נוימן קורותיו בשואה ובמחנה ההשמדה אשוויץ-בירקנאו

בהכנת הביטאוניום, אני נעזר רבות בארכיון ובספרייה של מוסד "יד ושם". כאשר התחלתי בהכנות לקראת הוצאת ביטאון זה, עיינתי בעדויות רבות של ניצולים ששרדו את השואה בסלובקיה והנה הגיעה לידי עדותו של גבי נוימן שעבר את תלאות השואה **בהיותו ילד**.

גבי נוימן, הוא אומן מחונן מאד. רק על עבודותיו האומנותיות אפשר לכתוב ביטאון מיוחד.

ההפתעה הגדולה הייתה, שגיליתי שהוא מופיע בתמונה המפורסמת של ילדים מאחורי הגדר במחנה ההשמדה אשוויץ-בירקנאו. אחד האייקונים המפורסמים של השואה.

גבי נוימן

התצלום המפורסם הזה לקוח מתוך סרט **שצולם במחנה אשוויץ-בירקנאו** על ידי אלכסנדר וורונטסוב (Alexander Vorontsov), צלם סובייטי שהתלווה לכוחות

הצבא האדום בעת ששיחרר את המחנה ב-27.1.1945. הייתה זאת תמונת שחזור. אין כמו תמונה של ילדים בבגדי אסירים המסמלת את גודל הטרגדיה של השואה.¹

סיפור גילוי התמונה ע"י גבי נוימן הוא סיפור מרתק. בסוף שנות השבעים של המאה הקודמת, גבי שירת במילואים בגדנ"ע. במסגרת שירותו היה עליו כמעצב-אומן מחונן לעצב את ביתן הגדנ"ע לקראת יום העצמאות.

באחת ההפסקות, כאשר שתה קפה להנאתו, הוא עיין בעיתון ולפתע הזדקרה מתוך העיתון תמונה וכותרתה הייתה: **"ילדים באושוויץ"**. זו פעם הראשונה שהוא ראה תמונה זו. לאחר עיון מדוקדק בתצלום, הגיע גבי למסקנה שהוא מופיע בתמונה.

כאשר הוא סיפר את דבר גילוי התמונה לאחד מחבריו, ניסה חברו לשכנעו שלא יספר לאיש על התצלום, שמא הוא טועה. גבי שמע לעצתו ושמר את התמונה בתוך מכלול ניירותיו החשובים.

בשנת 1992 כאשר צוין יובל להקמת מחנות הריכוז והשמדה – תש"ב-תשנ"ב, השתתף גבי בתחרות על עיצוב המדליה שנערכה ע"י החברה הישראלית למדליות ומטבעות. גבי בחר בתצלום השמור עמו לצורך עיצוב המדליה. הצעתו זכתה במקום הראשון. **לאחר שזכה בתחרות, סיפר לאנשי החברה הישראלית למדליות שהוא אחד הילדים המופעים בתמונה ששימשה השראה לעיצוב המדליה.**

לפתע, דבר גילוי זה קיבל פרסום עולמי. החברה הישראלית למדליות הכניסה את התצלום המפורסם לפרוספקט הנותן ביאור למדליה.

לאחר שגבי נוימן זיהה 10 ילדים מתוך התמונה, הקדיש הרבה מזמנו הפרטי כדי לחפשם ברחבי תבל. פעילותו נשאה פרי. הוא הצליח לאתרם.

¹ מקור המידע על התמונה: אתר "יד ושם" בנושא: "60 שנה אחרי הניצולים שצולמו חוזרים לאושוויץ".

<http://www.yadvashem.org/yv/he/exhibitions/through-the-lens/auschwitz-child-survivors.asp>

הילדים לא הכירו זה את זה אבל צילום אחד מחבר ביניהם ומגלה שסיפור חייהם מצטלב בנקודות רבות נוספות.

ב-27 בינואר 2005, 60 שנה אחרי שחרור מחנה ההשמדה אושוויץ, חזרו שבעה מתוך שלושה עשר ילדים שצולמו בעת שחרור המחנה לטקס לציון 60 שנה לשחרור המחנה שהתקיים ב"יד ושם".

גבי נוימן שערך את התחקיר על התצלום, שיחזר באמצעותו את הסיפור. הוא גם קיבץ את הניצולים וארגן את נסיעתם למחנה אושוויץ. את מסע השחזור ליווה התסריטאי בן שני. הוא הסריט את המסע בסרט הנקרא **"הילדים מהתמונה"**.

ניתן לצפות בסרט המלא באתר באינטרנט:

<http://docu.nana10.co.il/Article/?ArticleID=552053&TypeID=1&sid=186>

המדליה שהוטבעה ע"י החברה הישראלית למדליות ומטבעות

**גבי
נוימן**

תצלום זה, צולם ב-2005 ע"י דלית שחר, בעת הטקס לציון 60 שנה לשחרור המחנה ב"יד ושם". מצולמים (מימין לשמאל): ברכה כץ (שם נעורים: ברטה וינהבר), גבריאל (גבי) נוימן, שמואל שלח (לשעבר: רוברט שלזינגר), אווה סלונים (שם נעורים: אווה וייס), מרתה וייס, אריקה דוהאן (שם נעורים: אריקה וינטר) וטומי שחם (לשעבר: טומי שוורץ).

גבי נוימן נולד בשנת 1937 בישוב אוביצה - OBYTCE (ZLATE MORAVCE) אשר בסלובקיה. בעדותו הוא משחזר את מהלך חייו, רגשותיו ותחושותיו, **כילד קטן בתקופת השואה. {עם פרוץ המלחמה היה ילד בן שנתיים. כאשר צולם בתמונה המפורסמת ממחנה בירקנאו-אשוויץ היה בן 8}**

גבי מסר את עדותו בפני מצלמת וידיאו ודיבר באופן חופשי. עדותו תומללה למסמך כתוב. כדי לא לפגוע באוטנטיות העדות. לא שיניתי ניסוחי דברים ותחביר. **ההדגשות במסמך הם שלי.**

להלן העדות:

ש. אני משוחחת עם גבי נוימן **שנולד ב-1937** בכפר אוביצה (OBICE) על יד ZLATE MORAVCE **שבסלובקיה.** הוא אחד הילדים הנמצא בסרט הרוסי שצולם עם שחרור אושוויץ-בירקנאו (AUSCHWITZ-BIRKENAU) ב-27 בינואר 1945,

וכתוצאה מכך הוא פנה אלינו ואנחנו רוצים לראיין אותו על סיפורו האישי בתקופת השואה.

ש. אתה נולדת בשם גבי נוימן?

ת. בשם גבריאל ניימן, בארץ שינו את זה לנוימן. כלומר, כותבים את זה אותו דבר, רק מבטאים בארץ יותר יפה נוימן מאשר ניימן. יש שלושה זרמים שונים של משפחת ניימן מאז חת"ם סופר, משהו כזה.

ש. כמה אחים הייתם בבית?

ת. היינו שלושה אחים. אחות בכירה, אח יותר גדול ואני אחרון הקטן שנולדתי ב-1937. כבר שהזמנים היו קשים. הרדיפות התחילו כבר קודם. המשפחה הייתה במצב של כלכלה קשה. גרנו בכפר קטן של אלף תושבים, שנוסד לפני כתשע מאות שנה. סבא היה היהודי הראשון שהצליח להישאר שם ולקיים משפחה של שישה ילדים שבגרו. אמי הייתה הצעירה, שנשארה, ירשה את המקום. היא ילדה שלושה ילדים, כאמור, שקראה להם אוה, זו האחות הבכירה, אנטון האח הבינוני, ואני גבריאל.

ש. במה עסק אבא? ממה הוא התפרנס?

ת. התפרנסנו שם ממכלול קטן של מכולת, פונדק, משרפה, גן משחקים ורישיונות ללקט פירות יער ולשרוף י"ש. היו אולי עוד הרבה נוספים, שלאט לאט השלטונות ביטלו את הרישיונות לעסוק בזה. בתחילת הרדיפות, ב-1939 **גורשנו להונגריה**, כי אבי נחשב לנתין הונגרי.

לאחר שהוא עשה שביתת רעב במשרד החוץ ההונגרי, הוחזרנו על סמך זה שהסבא נולד בסלובקיה, כאזרחים סלובקים. ב-1942 נשלחנו בטרנספורט מהראשונים לנובאקי (NOVAKY) להמשך. היות ובינתיים הוא הצליח להשיג מקום עבודה במפעל ממשלתי, שהוא היה שם כנהג קטר קטן של מסילה צרה, הוא נחשב לחיוני לכלכלה הסלובקית והייתה לו תעודה מיוחדת שהייתה כזאת לכמאתיים יהודים. קראו לזה "הוספודלסקי ז'יד". היה לו כוכב מפלסטיק, קטן. אותו הכוכב הקטן מופיע גם ב"בית התפוצות", אומנם שם הוא הפוך. יהודי חיוני לכלכלה.

ש. היית רוצה לחזור ולפרט יותר את ההתחלה. **כשאתם גורשתם היית רק בן שנתיים.** ת. וחזרנו בחזרה אחרי כן.

ש. רציתי לשאול למה אבא נחשב כנתיין הונגרי?
ת. כי הוא גדל בהונגריה בבודפשט (BUDAPEST). הוא נולד בסטראדאלה (HURBANOV) (STARA-DALA), הסבא נדד לבודפשט, שם הייתה לו מסעדה והוא גידל משפחה של חמישה ילדים, שמתוכם שניים נותרו בחיים לאחר המלחמה. אבי, כאמור, הוא היה נתיין הונגרי לפי המושגים של אז. לאחר מכן הוא קיבל בחזרה את האזרחות הסלובקית וחזר. כי הייתה שם פלישה שההונגרים לקחו חלק מסלובקיה וסלובקיה שוסעה.

בין התקופה הזאת שהוא קיבל את הרישיון הזה, הוא עבד כפועל במחצבה, בשביל לקיים את המשפחה, כי סגרו לנו את החנויות ואת כל הדברים האחרים.

ש. בתקופה הזאת, מי הדמות של האיש הרע שלך, כילד? מי זה שעושה לך צרות?
ת. זכור לי דמות של ז'נדרם, בשם יאדקו, שהוא בא ואסף את סבתא, כשבאו להחביא בכפר. הוא בא לקחת אותה, כמו שאנחנו לוקחים חבילה. יש סיפור קטן שכתבתי, והוא נמצא אצלך, שאני מתאר את אותו הבוקר שבאו לקחת את סבתא, ואבי הגדול, החזק, שהיה ספורטאי בצעירותו, מתאגרף ומתאבק, לא עשה כלום. אנחנו עמדנו בחוץ והמתנו שיבואו לקחת אותה. **זו השואה שלי.**

ש. בתמונה הזאת, בן כמה אתה? ת. **בתמונה הזאת הייתי בן חמש.**

ש. זה כבר ב-1942?
ת. זה כבר ב-1942 כשהתחילו המשלוחים, ואותה לקחו לז'ילינה (ZILINA) לכעין התיישבות מחדש. אנחנו נשלחנו לאחר מכן לאותו מחנה נובאקי, ובדרך בחזרה חזרנו לכפר לעוד שנה.

אבי, כאמור, עבד באותו מפעל, עד לשנת 1943 כשלקחו אותנו שוב **לסרד (SZERED)**, ושם היינו במשך כשנה במחנה עבודה, בתנאים יחסית טובים

מאוד. היה בית ספר, היה בית חולים, הייתה תעסוקה. אמי עבדה כתופרת. אבי עבד כנפח, כי הכשרתו הייתה כטכנאי מתכת. הוא למד בהונגריה במכון טכנולוגי. בהתחלה שללו את הלימודים ב"נומרוס קלאוזוס", לאחר מכן "נומרוס נולוס" והוא הפסיק ללמוד. זאת אומרת, הוא לא סיים את לימודיו. הוא בא ועבד אחר כך בכפר הקטן כחנווני.

ש. הייתי רוצה לחזור קצת לחיי היום יום שלך בכפר הזה. היו שם יהודים?
ת. בכפר היינו יהודים יחידים. היה עוד יהודי, שלא זכור לי שמו. שרצה גם כן להתפרנס במקום הזה. הוא לא הצליח ואנחנו היינו היהודים היחידים.

ש. מה היה היחס של השכנים הגויים אליכם?
ת. אני יכול לספר סיפור מלפני חודש. אחי ביקר בכפר, ואמי רצתה לתת איזו שהיא מתנה לכפר. אבל לכפר אי אפשר לתת, והסיפור מתבטא בסיפור חיים קצר, והוא יענה על זה.

אחי פגש אישה זקנה בכפר ושאל אם אפשר לדבר איתה, שאל את בנה, הוא אמר, כן. הוא שאל אותה אם היא זוכרת משפחה יהודית. היא אמרה: כן. היא זוכרת את אוה, אנטון, את גבריאל, היא זוכרת את ההורים. היא אמרה שהיא לא זוכרת כל כך הרבה את הפרטים, אבל בעלה העיוור הוא זוכר יותר טוב. הם יכולים ללכת לראות אותו.

באו לשם, הוא סיפר כמה סיפורים, ביניהם הוא הראה תמונת חתונה ואומר: אנחנו התחתנו והמסיבה הייתה בפונדק של ההורים שלך, ובסוף המסיבה שאלתי כמה זה עולה לי, והוא אמר שום דבר, חינם. ובסוף המסיבה שאלתי אותו סכום בשביל אותו הכפר למשפחה הזאת. אז היו גויים שם שהם היו אנשים כבני אדם, שהתייחסו אלינו כבני אדם. והיו כאלה ששרו שירים אנטישמיים, זאת אומרת, זה היה כפר קתולי מובהק. הם שנאו את היהודים כיהודים, לא באופן אישי אותנו, לא רדפו אותנו.

ש. יש איזו אפיזודה אישית שאתה זוכר מחיי היום יום שלך בכפר בתור ילד קטן, שמתקשר לנושא גם אישי וגם יחס של שכנים, גם ליהדות?

ת. שיחקתי כמו כל הילדים האחרים. הייתי קשור לשני ילדים שהיו בחצר הפנימית של הבית שלנו, שהיה בית מספר 1 בכפר, במרכז הכפר. סבא קנה את החלקה הטובה ביותר כדי שיהיה מרכזי. הייתה לנו באר, היה לנו נחל בקצה החלקה.

אני עצמי שיחקתי לרוב לבד, כי צעצועים רבים לא היו לנו. אני זוכר רק צעצוע אחד, שאותה הסבתא שהזכרתי מקודם, אימא של אבי, קנתה לי אוטו. זה היה אולי האוטו היחיד מעץ שהיה בכפר, שילדים שיחקו עם זה. אז הילד השכן שבר לי גלגל אחד, ואני שברתי לו שן. ילד בגיל שש, אני זוכר את שמו, יוז'ובצ'קוב, הוא עכשיו לא היה כבר בכפר. היה מעניין לפגוש אותו, לשמוע ממנו אם הוא שנא יהודים או לא, אבל אני לא חושב. שיחקנו עם אותם ילדים שהזכרתי בכנסייה, עם כל הצעצועים שהיו שם בשביל תשמישי קבורה של הנוצרים. לא היה הרבה עם מה לשחק בכפר נידח וקטן.

ש. כשבאו לגרש אתכם, הז'נדרם הזה שאמרת, זה היה ז'נדרם הונגרי?

ת. לא, זה היה סלובקי.

ש. ראית גם גרמנים, או עדיין לא?

ת. לא, גרמנים עדיין לא. באותה תקופה **היו רק אותם ז'נדרמים במדים, עם**

אופניים ורובה. זה מה שהיה הסמכות, החוק או השלטון שהופיע אצלנו. פרט לכך, ראש הכפר, שהוא היה מיווד איתנו, והטלפון היחיד היא אצלו. ואם היינו צריכים קשר אז היינו מקבלים דרכו. בסך הכל החיים היו נוחים עד תקופה מסוימת, עד שהתקצרו מבחינת הגזרות שגזרו, את הפרנסה.

הכפר היה מקום בין הרים, רגוע, עם נוף יפה, מרוחק כשבעה קילומטר מהעיירה הקרובה בשם זלאטה מורצבה (ZLATA MORAVCE). מה שאני זוכר, שאחי ואחותי כשהיו בני שש-שבע, הלכו יום-יום את השבעה קילומטר הלך, ושבעה קילומטר חזר לבית הספר.

אני למדתי לכתוב מאחותי כשהייתי בגיל חמש. החברה הייתה מצומצמת ביותר, רק למה שהיה בבית. מה שאני יכול לזכור זה מה ששייך לטקסים הדתיים כמו הדלקת נרות וחנוכה שמדליקים בין שני החלונות חנוכייה, על החלון החיצוני, שידעו שיש חג. עד לאותה נקודה שאבי המיר

את דתו, כדי ששיג את אותה תעודה כהוספודלסקי ז'יד, ואז היינו מקיימים את אותם טקסים דתיים עם חלונות מוגפים. אבל גם זה לא הציל אותנו, מכיוון שבסופו של דבר ב-1943 לקחו אותנו למחנה סדר, ולא התייחסו לזה שהוא איננו יהודי לפי הניירות.

ש. קשה לי להאמין שאולי היית מודע לזה, **כי היית רק בן שבע**, אבל השאלה המתבקשת היא האם אבא לא ניסה, משפחה לבד בתוך כפר, איך שהוא להיעזר באנשים האלה או להסתתר, להסתיר את עצם הקיום של יהודי בכפר הזה? פשוט לא מזמן ראיינתי את האחות מכפר סלובקי, שכל הכפר הצליח להסתיר את המשפחה היהודית היחידה בכפר. זה אסוציאטיבית עלה בדעתי, אם היה איזה ניסיון להתחבא או להציל את עצמכם?
ת. בכפר עצמו זה היה בלתי אפשרי. עובדה שאת סבתא לקחו, והיה את אותו היאדקו, שהוא היה כנראה מורא של כל הכפר, הוא שלט, הוא היה הסמכות. והיו כאלה שהיו גארדיסטים, ששרו שיר שהוזכרה בו גם אמא.

קשה לי כרגע להיזכר. היה הלינקה, שהוא היה ראש הגארדה הנאצית, שיגרש את היהודים וגם את רשקה (RESHKA), זאת אמי. (סלובקית). זה זכור לי בצורה ברורה לגמרי. לא הייתה שום אפשרות להתחבא במקום שכל אחד הכיר את כל אחד, כפר קטן ביותר. מה שכן, ב-1939, וזה מסיפורים אני יודע, שאבי רצה שנעלה ארצה. אבל זה כבר היה אי-לגלי, ועם ילדים קטנים, אמי לא הסכימה לזה. להתחבא אי אפשר היה, לא היה לאן.

ש. מתי הוא רצה לעלות ארצה? ת. ב-1939 כשהייתי בן שנתיים.

ש. הוא היה ציוני?

ת. הוא היה ציוני, עד כמה ששמעתי משמועות בית"רי. הוא היה יהודי יחסית גאה. הוא נשא אקדח, כשהיה ניתן לשאת אקדח בכפר, כשהיו בסך הכל שני אקדחים. הוא ערך מטווחים בבית הקברות המקומי ביחד עם ראש הכפר, עם המוכתר. הוא היה איש חזק פיזית. יחסית שונה מיהודים רגילים שלא עסקו בעבודה פיזית או בספורט.

ש. הכפר עצמו התפרנס מחקלאות? ת. כן, ואנחנו מהכפריים.

ש. המשפחה שלך הייתה משפחה מסורתית? אמרת שהדליקו נרות. אבא הלך לבית כנסת למשל?

ת. אמי מסורתית עד עצם היום הזה. היא שמרה על כשרות, עד כמה שניתן, גם במחנה ריכוז. לעומת זה, אבי בא מהעיר הגדולה, המודרנית, והוא היה ניאולוגי. זאת אומרת הוא שמר את היהדות וחגים בלבד. הוא השתתף בשמחות של הכפריים, כך שהוא אכל לא כשר, אבל בבית היה כשר לחלוטין.

סב אמי היה רב, חזן, מוהל. לאחר מכן, סבי, אב אמי, היה מורה. האמנציפציה עשתה את שלה. הבן הצעיר ביותר של סבי, אותו דוד שהזכרתי קודם לשיחה, נולד ב-1904, נדמה לי. שנתיים אחרי אמי, אמי נולדה ב-1901, שמו היה אמיל בנימין זאב. מזה למדתי אחרי שנים רבות שהם היו ציוניים.

ש. כי לקחו מהרצל.

ת. מעניין מאוד. גיליתי את זה אחרי שנים רבות מאוד. גיליתי שהשם הזה לא מסתדר לי בשושלת המשפחתית.

ש. אני מבינה שבעצם את השואה אתה עברת עם רוב המשפחה, לפחות בחלק הראשון לפני אושוויץ.

ת. עד **לסרד** היינו ביחד כולנו. בזמן ההתקוממות של הסלובקים נגד הגרמנים, בבאנסקה-ביסטריצה (BANSKA BYSTICA), מה שקשור גם לחביבה רייק, אז פתחו את שערי סרד, המחנה שהיינו בו, ויצאנו לסרד העיירה, שם היה בית חרושת לטבק.

בעל בית החרושת היה יהודי והוא העסיק אותנו. אבי מצא מקום עבודה כמסגר נפח, ואמי עבדה עם אחי אחותי במיון עלי הטבק. היינו שם מספר ימים, ואני הלכתי ל"חדר" שבוע ימים ללמוד יהדות. הייתי אחרי כיתה א'. אז הופיעו גרמנים.

הגרמנים הגיעו בזה שאנחנו שמענו יריות, וברחתי דרך החלון למקום שגרנו בו, ואת אבי יותר לא ראיתי. אמרו שהוא במקום מוגן, מוסתר, ושאנחנו נסתדר.

הגרמנים הופיעו כשהיינו בתוך בית החרושת, בניין יחסית גדול, עד כמה שזכור לי, עם שלוש כניסות. הם עלו משתי כניסות, סגרו גם את האמצעית. אחי אמר שנשאר באמצע. באמת, אחר כך ריכזו אותנו בחצר המפעל. ושם התחילו הגרמנים להקריא את השמות של האנשים, להחזיר אותם לפי רשימות בחזרה למחנה.

אמי ניגשה לאחד הקצינים הגרמנים, היא שלטה בגרמנית היטב ואמרה לו: עברנו שלוש משמרות של גרמנים, ונתנו לנו לעבור. **היינו לבושים בגדים קיציים, תכולי עיניים, בלונדיניים. עברנו שלוש משמרות. אחרת לא הייתי כאן עכשיו.** לאחר מכן התחבאנו במשך חודשיים בשדות, בעליות גג, ללא כסף, ללא תעודות, אישה עם שלושה ילדים קטנים.

פגשנו שם עוד יהודים שהתחבאו. כעבור חודשיים תפסו אותנו. אנחנו התקיימנו מפירות ומירקות שהיו בשדות. באחד המקרים באו צוענים וגילו אותנו בתוך איזה בור באדמה, כמו מערה, כמה משפחות. הם הבטיחו להביא כל מיני דברים תמורת כסף. אנחנו לא יכולנו להזמין שום דבר. בערב הם חזרו ושדדו את כולם ביריות. ברחנו עוד פעם, אני זוכר, זה היה מקרה נורא של ילדה אחת, היא הייתה בת שש עשרה או שבע עשרה, היא ברחו ולא מצאו אותה. אמא שלה עברה וצעקה דרך כל ההרים: אירמה! אירמה! אני זוכר את זה.

ש. זה מהדהד באוזניך. וכל זה מתרחש באיזה אזור?
ת. באזור העיירה סרד. לאחר מכן גילו אותנו, אותם הצוענים, עוד פעם, הם אספו אותנו. אנחנו התחבאנו על איזו שהיא עליית גג במחסן כלשהו. הגיעו גרמנים ואימא אמרה: תרימו ידיים! ירדנו למטה בסולם. השאירו אותנו באיזה צומת להמתין. אנחנו המתנו, לא ברחנו לשום מקום. באו, אספו אותנו עם כמה אחרים. לאחר ימים נודע לנו שבאותו יום יצאה פקודה שלא אוספים יותר יהודים אלא הורגים אותם במקום.

ש. מתי זה היה?
ת. זה היה בסוף אוקטובר 1944, אולי באמצע אוקטובר. אני עוד זוכר את החגים שבילינו עם ספרי התפילה בשדות ואכלנו את הקולרבי הגדול ופלפלים ודברים אחרים. אלה היו מנות החג שלנו. כשתפסו אותנו אז גרמני אחד ציווה על אחי לקרוא את ספרי התפילה, היות שסלובקית הוא לא ידע, הוא

הראה על ספרי התפילה, ועל המכסה של נרתיק האקדח שלו, שאחי יקרע. אחי סרב. לא שהיינו דתיים במיוחד.

ש. בן כמה הוא היה, ומה השם שלו?
ת. אנטון, כאן שמואל חנן. הוא היה בן פחות משנים עשרה, הוא נולד ב-7 לאפריל 1933.

ש. ולא עשו לו כלום בגלל זה? ת. לא.

ש. בתקופה הזאת שאתה בעצם מתגלגל עם המשפחה ממקום למקום, ממי אתה הכי מפחד?

ת. אין לי פחד. יש חוסר ודאות, אבל אין לי פחד. אנחנו עוד ביחד עם המשפחה, עם אמא ביחד, אז לי, על כל פנים, לא חשתי פחד מיוחד. אם שלחו לכפר למחבוא להביא משהו, להשיג משהו, אז שלחו את האחות. מכיוון שעליה אי אפשר היה לזהות שהיא יהודייה. את אחי לא שלחו. ידעתי מה מתרחש. זה לא שאני מספר עכשיו סיפורים ששמעתי. אלה חוויות אישיות שיש פרטים מסוימים שאני לא יכול לשלוט בהם.

ש. כאילו אתה יודע שאתה בורח ממשהו, מתחבא, בגלל זה אני שואלת.
ת. היה ברור שקיים החשש שנתגלה, אז אנחנו מתחבאים. ברור לי שאין לי שום תביעות, אין לי שום בקשות, שאני מתייחס רק לסביבה הקרובה. אני זוכר שהדבר היחיד מבחינת טבע שראיתי זה היה איזה שהוא עכביש גדול שנלכד ואחי לקח סיכה וזקר אותו לקיר, כדי שנוכל להתבונן בו. סיפורים קטנים, אבל מה שאכלנו זה היו שימורים שנמצאו באותו מקום איפה שגרנו קודם. ואחותי הייתה מתגנבת לשם ולוקחת בגדים ודברים אחרים. אני מתכוון עוד לסרד, בתקופת המחבוא.

יש לי זיכרונות אפילו ממחנה סרד, לפני שיצאנו החוצה. יצאנו לחופשה לקרבי משפחה בליפטובסקי סוואטי מיקולאש (LIPTOVSKY SVATY MIKULAS) והיינו שם כשבוע בחופשה. היינו אחי, אמי ואני. אני זוכר שם סיפורים, שפגשתי את בן דודי, בן של אותו דוד שהזכרתי קודם, אמיל. הוא

היה גדול ממני בשנה. יש לי צלקת ממנו עד היום, שזרק לי איזה עץ ותקע לי ברגל. זיכרונות די ממשיים, לא סיפורים.

ש. מסרד, באופן יחסי, אני מבינה שהתנאים לפני שיצאתם לא היו יותר טובים ממה שאחר כך. התנאים הורעו כל הזמן.
ת. בהסלמה הם הורעו. זו לא הייתה פתאום סטירת לחי. הסטירת לחי, אולי מבחינה נפשית, הייתה כשבאו ולקחו את הסבתא. זה מה שזכור לי בתור הכי חריף.

ש. זו הייתה הפגישה הראשונה שלך?
ת. עם דבר של חוסר אונים, שאבא שלי נותן לקחת את אמא שלו, והוא לא עושה כלום, הוא לא יכול לעשות כלום. הרי אבא שלי היה בשבילי הכל, אם אני מנסה לראות את זה היום והוא לא עשה כלום.

ש. אתה חושב שזה אולי איזה משבר אמון בו באותו רגע?
ת. לאחר מעשה, לאחר זמן, אני הבנתי **שבשבילי שם התחילה השואה ונגמרה השואה**. מה שבא אחר כך זה היה אותו הדבר, רק בתנאים פיזיים קשים יותר. מבחינה נפשית זה התחיל והסתיים שם. בלי אלימות, בלי צעקות, בלי בכי, סתם כך, באו ולקחו, ואף אחד לא אמר כלום.

ש. מה היה גורלה של סבתא?
ת. סבתא נלקחה לז'ליינה, שָמָה היה בלידתה יוליה פישר. אחר כך נוימן. כי היא התחתנה עם איגנץ נוימן. היא נלקחה, היא הייתה בת שבעים ושתיים כשלקחו אותה להתיישבות מחדש. לאחר מכן אבדו עקבותיה. קיבלנו מכתבים מפולין, אני לא יודע אם זה היה ממידאנק (MEJDANEK) או מטרבלינקא (TREBLINKA). גלויות שתיארו את המצב בקצרה, **שמתלבשים כמו בפורים ואוכלים כמו ביום כיפור**. בדרך של הבנה יהודית. אני לא ראיתי את הגלויות האלה, אבל זה זכור לי היטב.

זכורים לי עיתוני ילדים. היה עיתון בשם "סאניצ'קו". אני זוכר קריקטורות אנטישמיות של יהודים עומדים בתור, ובקצה יש מי ששוחט אותם. והעיתון עם כותרת יפה, בשלושה צבעים, צהוב, כחול ואדום. יש דברים שהם

ממשיים לגבי בזיכרון. לא זכור לי שפתאום נהייה רע יותר ורע יותר. זה תהליך.

כשהגענו לסרד, שוב, אחרי שתפסו אותנו, אחרי תקופת המחבואים, כבר לא היה מחנה עבודה, זה היה מחנה ריכוז. אני זוכר שהיינו שם במחנה עבודה. בחורים צעירים היו קופצים מעבר לחומה עם דליי מים ומספקים שתייה ליהודים שנשלחו ברכבות למחנות ההשמדה. הם הסתכנו, קפצו וסיפקו להם מים. כי האנשים האלה לא היו להם מים. והמרחק מהגדר עד פסי הרכבת היה מספיק קצר כדי שישמעו את הצעקות ואת הבקשות.

לאחר שחזרנו שוב לסרד, המקום היה סגור, בלי עבודה, בלי שום דבר. דחיסות בתוך הצריפים. אווירה של חוסר ודאות. אני זוכר מקרה בערב אחד, למרות שהיינו שם תקופה קצרה ביותר. הייתה שם מגדת עתידות שהתייחס לתאריכי לידה, הורוסקופים. לאחי היא אמרה שהוא יעבור את המלחמה והוא ישיג מה שהוא ירצה. לי היא אמרה שאני אעבור את המלחמה ואני אהיה איש עשיר. אולי היא נתנה תקווה לאנשים, אבל אנשים חיו מכלום, מתקוות, משמועות בלבד.

ש. הייתם צריכים לתת לה משהו בתמורה?

ת. לא היה לנו כלום, לא היה מה לתת.

אבי נשלח מהמחנה כשבוע לפנינו. ייתכן שהוא היה היום בחיים, אילו לא היו מחליפים אותו ברכבת במישהו אחר. זה מזכיר את מקרה קסטנר. שהורידו מישהו מהרכבת והעלו את אבי. השמועה האחרונה ששמעתי, שהוא נעלם במצעד המוות של גלייביץ (GLEWITZ), מקום שבו התחילה מלחמת העולם השנייה. היו חמש מחנות, עד כמה ששמעתי. משם חזרו בודדים ספורים. **אלפי אנשים נורו למוות, סתם בדרך.**

ש. הוא הלך קודם לאושוויץ?

ת. לא יודעים אם הוא היה באושוויץ. הוא הגיע, על כל פנים, לגלייביץ כעובד כפייה. מה ששמעתי, שמועות בלבד שהוא הזכיר את המאכלים שאשתו בישלה, ושאהב כנראה לאכול. הוא היה איש חזק מאוד, והיה בריא, ואנשים צנומים יותר נותרו בחיים אחרי מחנה ריכוז.

הוא פשוט נקלע למצב שבו חיסלו אותם. בשבילי זו שמועה. בשבילי הוא נעלם לאט-לאט, כי ציפינו לו, חיכינו לו, כי כל מיני אנשים חזרו אחרי תקופות ארוכות אחרי המלחמה הביתה. לא פתאום קבענו שיש תאריך מסוים שהוא מת. הוא פשוט נמוג לאט-לאט. אפילו אחרי עשר שנים עוד הייתה בי תקווה שאני אפגוש אותו אי פעם. אפילו פה בארץ. היו לו לבטים איך להתייחס לאדם שהוא נטש אותי, את המשפחה, ואני פוגש אותו כאן. הוא לא נעלם לי.

ש. **אתה הרגשת שהוא נטש אותך?**

ת. בתור ילד, בטח. עם ההרגשה הזאת אני חייתי עד גיל מבוגר מאוד. אני הקמתי משפחה בגיל ארבעים וחמש. יש לי ילד בן שש-עשרה וחצי היום.

ש. מאוחר, אתה מתכוון.

ת. כי הייתה לי תחושה שאני לא אוכל לעשות מה שעשו לי.

ש. ככה אתה נשאר צעיר.

ת. כן, אבל עם זיכרונות קשים מאוד, מכיוון שב-17 בינואר 1990, כשחבשנו כאן את המסכות, זה היה באותו שבוע ששוחררתי מאושוויץ, ובני היה בדיוק באותו הגיל כשהוא חבש את המסכה. היה בן פחות משמונה. הוא נולד ב-18 בפברואר ואני נולדתי ב-25 בפברואר. כך שהילד הזה בשבילי הוא הרבה פעם השלכה. כשאני מתבונן עליו היום, הוא בן שתים עשרה וחצי, אני מדמיין אותו לאחי, שהוא עשה את מסע המוות. **קשה לי להבין איך שרדנו.**

ש. אתה אף פעם לא דיברת על זה קודם? דיברת על כל מה שקרה לך, וגם על ההשלכות של זה, **האסוציאציות שיש לזה על החיים שלך אחרי השואה?**

ת. עם עצמי מעט מאוד. היו לי שיחות מסוימות עם יועצת פסיכולוגית בשנים האחרונות בלבד. הפנמתי את הדברים האלה במשך חמישים שנה, ולא הלכתי לראות סרטים, לא הלכתי לראות את משפט אייכמן, שבאותה תקופה למדתי ב"בצלאל", שני בניינים על יד "בית העם". לא הלכתי. כי זה

לא עניין אותי. אני לא צריך את של משהו אחר. **המזודה שלי מלאה, ואני הולך איתה לכל מקום, אי אפשר לברוח ממנה.**

אחי הפנים את זה עוד יותר. הוא גם לא מוכן להעיד. יעצתי לו, אמרתי: אתה יש לך ניסוח אותנטי, אתה יכול לבוא לספר סיפורים הרבה יותר קשים. כי הוא עשה את מסע המוות בגיל יחסית צעיר. מסע מוות גדול, עם רעב ממשי. עם רכבת שאכלו שם שלג ועובש, לא לחם. ברגע שהם נשפו על זה, זה נמוג. לי לא היה כוח ללכת. הוא ניצל הודות לשני נערים גדולים ממני, תאומים, שהיו חסונים יותר, שלא הכיר אותם, לא הייתה שום היכרות, פרט לזה שראו ילד נחמד, יפה, הוא היה יפה, וזה הציל לו את החיים. לכולם הורידו את השיער בכניסה לאושוויץ, לאחי השאירו את התלתלים הבלונדיניים שלו.

ש. למה? ת. הוא היה יוצא דופן ביופיו מבחינה זו, זה הציל לו את החיים.

ש. הם לא ניצלו אותו מינית?

ת. אף פעם לא שאלתי אותו. עד כמה שאני יודע, הבלוקאלטסטה (BLOCKAELTESTE) שלו היה אסיר פוליטי, גרמני. אחי כתב שם גם יומן. הוא השיג נייר ועיפרון והוא כתב יומן באושוויץ. דברים קטנים, מתי שהוא אכל, לא אכל, סבל משלשול, לא סבל משלשול, היו בעיות כאלה או אחרות. הוא היה מבריא לנו דרך הגדר המחושמלת קוביות סוכר, מסרק, כף, מזלג. היה לנו אוצר קטן עם אחותי בסוף של גרב אחת מלאה קוביות סוכר. אחותי הייתה מהצד השני של הגדר של אחי ואני הייתי מהצד השני. כשנודע לה איפה שאני נמצא, אז היא עשתה מאמצים לעבור. היא התחזתה לחולה, ודרך **הרביר, המרפאה הזאת שהייתה במחנה שלנו**, היא נשארה והיינו אחר כך ביחד. גם השתחררנו ביחד.

ש. היא הייתה עם אימא גם?

ת. לא, אמא, כאמור, נפרדה עוד בהתחלה, עוד בשבוע הראשון אחרי המחנה המשפחתי.

ש. ספר בצורה מסודרת. עכשיו אתה בסדר במחנה ריכוז. כמה זמן אתה שם, בעצם?

ת. אני חושב ששבוע עד שבועיים, לא זכור לי בדיוק. על כל פנים, ב-2 בנובמבר 1944 הגענו לשערי אושוויץ (AUSCHWITZ) לרמפה. הנסיעה ערכה לא יותר מיומיים. מה שאני זוכר שניסו לברוח מהקרן שלנו נער ונערה ואמא. או שאת שניהם רצו לזרוק מהרכבת. שמו להם כובעים ומתחת לזה צמר גפן. היו כאלה שאמרו שאם הם ייעלמו, אז יהרגו את כולנו כעונש.

הדברים האלה זכורים לי היטב, כי היה שם רוח גדול וכל דבר נשמע. אני הייתי מתחת לרגלים שאחרים ישבו, מתחת לברכיים. היה שם נרקומן שהשתולל בקריזה, היה שם שחפן, שאת שניהם פגשתי אחרי השחרור באושוויץ, זכרתי את הפרצופים שלהם. אנחנו היינו בפינה וחיכינו לפתיחת הדלתות והיציאה.

ש. היית עם אימא והאחות.
ת. כן. כשנפתחו הדלתות אמרו שילדים מעל לגיל מסוים הולכים לצד אחד. מפי השמועה, עוד לא היו שום פקודות.

ש. מי אמר את זה?
ת. שמועה. משהו הגיע כשפתחו את הדלתות. כנראה אסירים מקומיים שעסקו בזה.

ש. אבל בדרך, לפני שגורשת לאושוויץ, שמעת על המחנה הזה? ידעת מה עושים שם? או אמא דיברה איתכם? או שהייתה שמועה מה זה שם?
ת. אף אחד לא ידע כלום. ואם אני חוזר בחזרה לאותו עיתון שסיפרתי עליו, באותה תקופה הגיעו חיילים סלובקים מהחזית המזרחית. זה היה אחרי 1941. הם סיפרו מה עושים שם ליהודים. אף אחד לא היה מוכן להאמין. למרות שהקריקטורה הראתה משהו, אבל זו קריקטורה, זה משהו רחוק. לא היו מוכנים להאמין לשם דבר. עובדה שאף אחד לא עשה כלום.

לי הייתה תחושה קשה מאוד לאחר השחרור נגד ההנהגה היהודית, אז קשה לי לשפוט אותם גם היום, אם הם עשו נכון או לא נכון, מה שהם עשו בדרך שהם עשו. כי הרי שום תקשורת לא הייתה קיימת. העיתון כתב מה שרצה, הרדיו הוחרם, לא היה יותר רדיו. היה לנו רדיו, אולי מהבודדים בכפר. טלוויזיה עוד לא חלמו עליה, כך שהתקשורת לא עבדה.

ש. ברגע הזה של הגירוש, אתה יוצא מסרד ואתה יושב שם שנתיים. כבר כמה טרנספורטים יצאו לאושוויץ בעבר.

ת. לא האמינו שיש השמדה. התקווה, היא כנראה סם החיים הגדול ביותר, והיא נותנת לאנשים ללכת לשחיטה עד לשנייה אחרונה. לא מוכנים להאמין.

ש. אתה כילד, לאן ידעת שלוקחים את האנשים האלה שלוקחים מסרד? הרי מסרד לקחו אנשים.

ת. באותה תקופה לקחו רק אותנו. אנחנו היינו כנראה הטרנספורט האחרון לרמפה, שם התחילו השמועות. אז אמי ניסתה לעשות מאחי ואחותי תאומים, כדי שהם יישארו. עלי לא חשב, לא הייתה שום תחושה של פחד, כי לא ידעתי שהולכים להרוג אותי כביכול. **הפעם הראשון מבחינת הזוועה קרה כשהורידו אותנו ועשינו את הצעדה מהרמפה, מאושוויץ לבירקנאו (BIRKENAU) זה מרחק של כארבעה קילומטר.**

ש. לא הייתה סלקציה?

ת. לא. בא משהו בריצה והודיע שאין סלקציה. אז לקחו אותנו, כל אחד עם הפאקאלך, וללכת. ליוו אותנו מספר **חיילים גרמנים צעירים עם כלבים**, הם היו עם רובים והיו כלבי זאב. ולנו לא היה הרבה מה לסחוב, כי לא היה לנו. והיו שם אנשים שסחבו איתם כריות ושמיכות, כל מיני דברים. אני זוכר שאישה ביקשה שאחי יסחב לה איזו כרית. אז אמי אמרה: בוא אלי, שנהייה כולנו ביחד כל הזמן.

כשהגענו למחנה המשפחות.

ש. זה נמצא בבירקנאו?

ת. כן. כשהגענו למחנה הזה, אני יכול פה לטעות, מה קדם למה.

ש. לאן הלכתם ברגל?

ת. **למחנה המשפחות.** בתוך הבלוקים האלה, פתאום התגלו תשמישי קדושה זרוקים. וזה הכניס את הפחד הראשון שמשוהו פה לא בסדר. יהודי לא משאיר את תשמישי הקדושה שלו. שם עוד חיינו ביחד. עוד היה מה לאכול ממה שהבאנו איתנו. אני עוד זוכר שהייתה שם אפילו חתיכת בשר טרף, שחתכו אותה עם סכין גילוח, כי לא היו כלים, ואכלנו את זה לאט-לאט, הילדים, אמא לא, לאחר מכן, כאמור, הופרדנו.

ש. אתם לא עוברים את התהליך הזה הרגיל של אושוויץ של גילוח ומספר, עדיין אין כלום?

ת. בין שלב זה לשלב זה אנחנו מגיעים לזאונה, מפשיטים את כולם, מורידים את הכל.

ש. לפני מחנה המשפחות?

ת. זה קשה לי לזכור. לי נדמה שזה אחרי מחנה המשפחות, כי עוד הגענו עם כל החפצים. לאחר מכן לקחו לנו את החפצים. **מזה זכורות לי תמונות שהדחקתי אותן מאוד קשה**, כיוון ששם פתאום אני רואה את אימא שלי בעירום מלא. אני רואה המון אנשים. נשים עם צמר גפן תחוב בין הרגלים, שאני לא יודע, אם היא הייתה אימא של הילדים, עם שני ילדים קטנים. היא עמדה. ובשבילי היא מסמלת את הבדידות הגדולה ביותר. כי היא עמדה לבד והיא לא ידעה מה לעשות עם עצמה. כל השאר היו בתנועה. והיא עמדה, אישה נאה, צעירה, עם שני ילדים קטנים, עומדת ולא זזה. אני לא זוכר כלום, זה כמו תמונה של יער, שלא רואים תווי פנים. תווי הפנים שלה זכורים לי.

משם יצאנו למקלחת. זאת הייתה הרי מקלחת שממנה בדרך כלל לא יצאו. לקחו לנו את הבגדים לחיטוי. קבלנו בחזרה כבר לא את הכול. אנשים התחילו להרגיש שמשוהו לא בסדר, והם לא יקבלו את הכול. למרות שהכול דפק, כל אחד קבל את מספר החבילה שלו כשלקחו את זה, כמו במכבסה רגילה. כל אחד קיבל דיסקית של המספר.

ש. איך הרגשת בסיטואציה הזאת, פחד, אימה, או איזו שהיא חוויה מוזרה? בתור ילד די קטן.

ת. משהו מוזר, משהו שונה, משהו שאני לא יודע מהו. משהו שנשארתי צמוד לאימא שלי. עוד הרגשתי בטחון, כי היינו ביחד. לאחר מכן הפרידו בינינו. כשהייתי בהפרדה הראשונה, אז בערב הראשון עוד נתנו ללכת, או שאמי ניסתה לבוא לראות אותי. ואז היא חטפה מכות ראשונות.

ש. אחרי הזאונה, נתנו לכם מספר?

ת. הסיפור של המספר זה היה כבר אחרי ההפרדה של אימא לחוד ואני לחוד.

ש. איך הייתה ההפרדה הראשונה שלך מאמא?

ת. אמרו שילדים מגיל זה וזה הולכים לכאן, ואלה לכאן, ובזה גמרנו. לא היו שם מחזות קורעי לב, מכיוון שזה הולך מהר מאוד.

ש. הלכת עם אחיך, או לבד?

ת. אני הלכתי עם אחי, ועמדנו בתור בשלב מסוים בשביל המספרים. שם זכור לי מעשה של איש אחד שרץ החוצה מתוך איזה מבנה קטן. וחוטף מכות עם קרש. אז חשבנו שמרביצים שם, אז הלכנו אחורנית בתור. מסתבר לאחר זמן, שהאיש הזה זוהה על ידי מישהו, שנמסר לידי הגרמנים, מה שקראו שם בשם "מוסר". כעבור כמה ימים ראו אותו על הגדר זרוק, מת, על הגדר המחושמלת.

לאחר מכן, כמו שכולם עמדו בתור, עמדנו בתור ועשו לנו את המספר. לי יש מספר אחד קטן יותר, ואני מתבדח עם אחי, שהוא פחד. היו שני אנשים שעשו את המספרים, לו יש מספר גדול יותר, לי יש מספר זוגי ולו יותר מספר פרדי. **המספר הוא B-14206**. ה-B קצת מטושטש, כי בהתחלה שיחקתי עם זה, רציתי להוציא את הדיו. אז אמרו שאסור לעשות את זה. ה-B קצת מפוזר יותר, כל השאר בצורה מסודרת. כאמור, אחי מספר אחד גבוה יותר, עם 7 בסוף.

ש. זה הכאיב לך כשעשו לך את זה?

ת. זה לא כאב במיוחד, זה הלך די מהר, דקירות לא עמוקות מדי. מממש כמו מכונת תפירה, זה נעשה בצורה מהירה מאוד.

לאחר מכן הופרדנו אני ואחי. ואני הגעתי לצריף של ילדים. באותו ערב הייתה איזו שהיא אי וודאות עוד יותר גדולה, כי היה בלגן גדול. לא היה מי שיגיד מה לעשות. לא היה מי שהשגיח שהילדים הקטנים שבוכים שיקבלו את מה שהם מבקשים. כי היו שם גם ילדים בני שנתיים ללא הורים. זכור לי ילד בן שנתיים ומשהו ששר אריות כשהיינו במחנה המשפחתי. ילד מחונן בצורה לא רגילה. לא ראיתי אותו אחר כך, הוא נעלם. לעומת זה, ילד אחר, אנצי שמו היה, גדול ממני, עם פגמים פיזיולוגיים קשים, וגם ילד מפגר. פגשתי אותו בירושלים כעבור שנים רבות.

ש. לא לקחו אותו להשמדה. כי בתקופות קודמות אחד כזה היה הולך ישר לתאי הגזים.

ת. לא, אבל הוא בא בטרנספורט אתי ביחד.

ש. לא הייתה כבר השמדה בתקופה הזאת.

ת. לא הייתה השמדה אבל מתו. זאת אומרת, הקרמטוריום פעל ושרפו את הגויות. כשהייתי ברביר, לאחר הצלפאל [המסדר] הראשון, שהינו במחנה הצוענים, עמדנו שש שעות בשלג, הייתה שמועה שמי שהולך לרביר בתור חולה הוא לא צריך לעמוד בצלאפל.

כמה ילדים, שלושה ארבעה ילדים אמרנו שאנחנו לא מרגישים טוב. לקחו אותנו לרביר. שם דחסו אותנו למיטות, שלושה ארבעה בתוך מיטה אחת. היינו שם כשבוע. משם יצאתי כבר רק עם הנעלים שלי, כל השאר כבר לא היו בגדים שלי. ואני היום מתפלל איך יצאתי משם חי. כי הרי שם מתו אנשים מכל מיני מחלות מוזרות, החל מדיפטריה וטיפוס ושלשולים למיניהם.

אחר כך התחילה הפעולה הרגילה של המחנה. לסדר את המיטות בבוקר, לעמוד בתור לקבל את האוכל שהיה קובית לחם, ובצהרים לקבל את צלוחית המרק הדלוח. בפרקי זמן מסוימים לצאת החוצה לטיול. הוציאו אותנו לשלג בחוץ. או ללכת למקלחת לזאונה, מהמים שהיו יחסית לפעמים חמים, זורקים אותנו החוצה לשלג עוד רטובים. כך שהסיכוי לחלות ולהישאר בחיים הוא היה חצי-חצי. משהו היה צריך להיות חסון מאד ומחוסן כדי שיוכל לשרוד.

ש. מה בעצם היה סדר היום שלך בתור ילד לבד במחנה ריכוז? היה לך איזה חבר? מישהו שהתקשרת אליו לאחר שהפרידו אותך מאחריך?

ת. לא היה. **זה היה חוסר ודאות מוחלט.**

ש. לא היה מישהו שישן לידך, שנוצר אתו קשר?

ת. עד שאחותי לא הגיעה, לא היה לי עם מי להחליף מילה. עשיתי פשוט מה שאמרו. היו שם בלוקאלטסטריות יווניות, שסלובקית לא דיברו.

ש. זה בלוק הילדים שגם בנים וגם בנות יחד? ת. כן.

ש. איזה מספר הבלוק היה?

ת. 7. עד כמה שזכור לי. עד שאחותי לא הגיעה, אז לא הייתי עם מישהו מסוים. היו שם ילדים שדיברו סלובקית, אבל לא זכור לי חברות כלשהו. אחרי המלחמה, מסתבר שפגשתי אנשים שהיו אתי. היה אחד בשם דוד שטראוס, שהייתי אתו כאן בכפר הנוער בעין-כרם. הוא נהרג בתאונת דרכים כאן בארץ. היה אחד קרסניאנסקי, שהוא היה עם אחי בחברת נוער. הוא חי וקיים גם היום. פרט לכך לא זכורים לי כאלה שפגשתי שם, זה רק לאחר מעשה. פשוט הייתי חלק מתוך איזה שהוא עדר שכל אחד דאג לעצמו. אי אפשר היה לעשות שום דבר באופן עצמאי. כל דבר היה צריך לעשות בדיוק כמו שאמרו.

מה שכן עשינו באופן עצמאי, זה שהתיישבנו על התנור שהיה באמצע הצריף, שהיה אסור לשבת עליו. כשהיה אפשר לשבת, התיישבנו עליו, כי זה היה מקום החימום היחיד שהיה שם. אני עוד שנים אחרי זה הייתי יושב עם כפות הידיים מתחת לישבן, כי כפות הידיים היו יותר חסינות נגד החום הגדול שהייתי נשרף משם. זה היה חם מדי בשביל לשבת, וקר מדי בשביל לשים על זה את הידיים והתחמם.

זכורים לי, בקצות התנורים היו בתי השימוש, שהם היו מין קעריות ענקיות פתוחות. שם פעם אחת כשהתכופפתי מעל זה, הלך המסרק והלכה הכף, זה האוצר הגדול שהיה לנו.

הילדים הגדולים יותר היו עוזרים לדחוף החוצה את ה-SCHIESS-WAGEN, את העגלות של הצואה. ולא רחוק משם היו מחלקים את המרק. זאת אומרת, כל הפעילות הייתה בקצוות של הצריפים.

המיטות היו מיטות מדורגות, דרגשי עץ. אני הייתי בדרגש העליון ביותר עם אחותי, כשהייתי כבר עם אחותי. לפני כן לא זכור לי שום דבר. מה שזכור לי רק זה האופי של האוכל, והחשובים אם לאכול את זה תיכף, כדי שלא יגנבו את זה, או לאכול קצת ולשמור. כדי לא להיות רעב במשך היום. היה אפשר להחליף מנה של דיאטה, כביכול, איזו שהיא דייסה דלילה, תמורת לחם. אז לפעמים היה חישוב, כי זה היה יותר טעים מהלחם. הלחם זה היה הדבר המוצק היחיד שהיה לנו לאכול.

לקראת הסוף זכורה לי תקופה של ההפצצות של הרוסים. זה היה כבר סוף דצמבר 1944. הם הפציצו את המחנה הגרמני, ומעלינו הגיעו רק מעט ריקושטים או רעשים מוזרים שהחלונות רעדו. אמרנו שזו המתנה לגרמנים לחגים הנוצריים.

פרט לכך, סדר היום היה: בבוקר לסדר מיטות, לצחצח נעלים, לעמוד במסדר, לצאת החוצה למסדר, לעשות את הטיול מהשער עד למקלחת, שהייתה לא רחוק מהרביר. זה היה סדר היום.

ש. באיזה שעה הייתם צריכים לקום?

ת. זאת שאלה קשה לענות עליה, מכיוון שלא היה שעון.

ש. היה חושך?

ת. לא זכור לי. הכל נעשה תמיד תחת צעקות "שנל" (SCHNELL) – מהר.

ש. אותה משגיחה יוונייה הייתה צועקת 'שנל'?

ת. הייתה גם ראש בלוק סלובקית, שהיא הייתה יחסית נעימת פנים, שלא היה לי אתה מגע.

ש. מה השם שלה?

ת. שמה לא זכור לי. מה שזכור לי, מקרה יחיד במינו אז. יש איזה שהוא חג נוצרי שבו מתחפשים לשדים. אחד הנאצים ה-ס.ס. התחפש לשד. ואני ראיתי אותו מרחוק, בקצה השני של הבלוק, איפה שגר הצוות, בכניסה. את תחושת הפחד של שד אמיתי, בתור ילד, אני את הפחד הזה יכול לחוש כבר עכשיו. ששערותיי סמרו. הייתי בטווח שזה שד. כי זה היה מקום ששד היה יכול להופיע בו. שם כל דבר היה אפשרי. בשבילם זה היה אירוע של צחוק. בשבילי זה זיכרון לכל החיים. לאחר המלחמה אמרו שהרגו אותה, מכיוון שהיא הייתה בלוקאלטסטה. לא זוכר איך קראו לה העוזרות שלה היו נערות צעירות מאד.

ש. מי היה צועק 'שנל' על הילדים? ת. העוזרות. אותה אני לא שמעתי.

ש. ידעת גרמנית?

ת. היו מלים ששם קלטתי. בבית שמעתי גרמנית, אבל אני לא מדבר גרמנית. זה היה באותו מסע שהלכנו אחר כך מבירקנאו לאושוויץ, לאחר השחרור הראשון, לקראת השחרור הראשון. לקראת הסוף הם עשו פינוי של המחנות. אחי יצא עם המשלוח הראשון שקראו לו אלה יודן-אנטרטן (ALLE JUDEN AUTRETEN).

זה לקראת סוף אושוויץ. פינו את בירקנאו בשלבים. השלב הראשון היה פינוי גדול שעשו יודן-אנטרטן ואחי הלך עם המבוגרים. זו הייתה אבקואציה, פינוי של המחנות, שהשאירו רק את החולים ואת הילדים.

ש. רצית להגיד משהו לגבי בלוק המשפחות.

ת. בבלוק המשפחות מצאנו, פרט לעזובה, גם שמיכות צמר עבות, שאמרו שהן הולנדיות. לי זכורה שמיכה שהצבע שלה היה חרדל עמוק. עד עצם היום הזה, דבר שנחרת ביזכרוני.

ש. אולי גם בגלל שאתה אדם שעוסק ביצירה, בציור, יש לך זיכרון חזותי.

ת. לא יודע אם דווקא בגלל זה, אבל זה זכור לי. הצבע הזה כשאני רואה אותו, אני מזכר באושוויץ, אני מזכר באותם מקומות.

זו הייתה שמיכה גדולה עבה בצבע חרדל עמוק, שאמרו שהיא מהולנד. הצבע הזה כשאני רואה אותו אני נזכר תמיד. היה לי גם סוודר כזה. ואני הזכרתי אותו תמיד עם זיכרון. זה לא דווקא בגלל הרגישות הצבעונית שאני אמן, אלא יש דברים שהם אותות שמחזירים אותי בחזרה לכל מיני מצבים.

כמו אחד הדברים המזוועים ביותר. **בכנס של יוצאי אושוויץ שהיה בינואר השנה [1955]**, אותה המולה, אותם האנשים, אותה צפיפות, אותם ריחות, החזירו אותי בחזרה. התרחקתי משם. אמרתי לעצמי: אני לא בסדר. החלפתי מלים עם איש, זונדרקומדנו ממוצא סלוניקאי. הוא אומר שהוא אמר לאשתו לפני כמה דקות, גם הוא התרחק מכל הדחיסות הזאת ברגע שיש ריח של זיעת אדם רב, של צפיפות, מחזיר בחזרה לאותו מצב שהיה שם, ולמצבים שונים.

ש. זה מין זיכרון חושי.

ת. זה ריח או אם זה צבע, כל דבר יש לו לפעמים את הסמל המיוחד שלו.

ש. כשאתה בבירקנאו, אתה יודע כבר מה עשו שם בעבר, שאנשים הושמדו?
ת. כשהיינו על הרמפה עוד, כשירדנו מהרכבת, כשאמרו שלא צריך לעשות סלקציה, היו ארובות עם עשן והיה ריח מוזר. אז היו כבר שמועות שזה ריח של בשר אדם חרוך. אבל, זה היה בגדר שמועות. אני עצמי אף פעם לא ראיתי מישהו נשרף. אחותי עסקה בהרס של הקרמטוריום. הם היו מפרקים את הקרמטוריום לבנה-לבנה, כשהיא הייתה במחנה B.

לא היו כבר הוצאות להורג, כך שאנחנו לא ראינו מישהו מת בפועל. רק ראיתי ברביר, איך סוחבים אנשים על עגלות. או אם אני זוכר, לקראת הסוף כשהגרמנים ברחו מבירקנאו והלכנו לפרוץ את מחסן הלחם.

אני לא השתתפתי בזה, אחותי השתתפה. היה לנו אוצר של ששה עשר וחצי ככרות לחם על שמיכה אחת פרושה. ישבנו על התנור. לא אכלנו אותו היום, אבל היינו שבעים מעצם הידיעה שיש לנו ששה עשר וחצי ככרות לחם. פתאום, הופיעה תהלוכה של **כמה מאות מוזלמנים. מוזלמנים**, קרי, אנשים מתים-חיים, שמכוסים רק בסדינים, כמו בסרטי אימה, מושיטים יד,

הולכים לאט, תנועותיהם איטיות. לא מאיימים, לא צועקים, ללא מלים אומרים, מושיטים יד, ואף אחד לא נותן להם כלום.

ש. לא נתתם להם מהלחם שלכם?

ת. לא. אף אחד לא נתן. באותו ערב, או למחרת. אמרו שיש אבקואציה נוספת. מתחת לגיל אחת עשרה נשארים. מעל לגיל אחת עשרה הולכים. התחילו שמועות שמציבים מכונת ירייה. אני לא ראיתי. היו לנו לבטים קשים מאד מה לעשות. האחות הייתה גדולה יותר, אני הייתי קטן יותר. מה עושים? ברגע האחרון החלטנו שאנחנו מצטרפים למצעד הזה, עם ככר לחם ושמיכה, התחלנו לפלס את דרכנו קדימה.

אולי לפני זה, אני אחזור בחזרה לתקופת הביניים, כשהגרמנים לא היו והם שרפו את ברזינה (BREZEZINKA), מחנה 'קנדה' נדמה לי קוראים לו בשפה המקצועית. אלה היו מחסנים של ציוד.

פחדנו שישרפו אותנו גם כן. היה שם איזה שהוא איש שהיה לו מכוש. הוא פרץ את הגדרות, יצאנו החוצה, בשביל לא להיות בסכנה. לאחר מכן חזרנו בחזרה כשהשריפה נגמרה והאיר הבוקר. חזרנו למגורי התאומים באותו מחנה. הייתי תקופה של מספר ימים במגורי התאומים, שאחד מהם פגשתי לאחר זמן כאן בתור תלמיד 'בצלאל'. שמו היה שלמה, כרגע פרח לי שם משפחתו. שם פגשנו מספר ילדים תאומים ומספר גמדים שנותרו בחיים.

ש. באיזה תנאים הם היו?

ת. שם היו תנאים קצת יותר טובים. מבחינת המגורים מיטות יותר יפות ויותר נוחות מאשר היה לנו בצריף הגדול, בבלוק 7.

ש. איזה בלוק זה היה?

ת. זה היה מגורי התאומים. זה היה קצת יותר קרוב לכניסה למחנה. זה היה מצד ימין, אם נכנסים מהכניסה. המטבח היה ממול. המחנה שממנו נפרצה הגדר היה בכיוון מחנה הגברים שהיה מצד שמאל מצד הכניסה למחנה, עד כמה שזכור לי, מצד הבלוק שלנו.

לאחר מכן היה בלגן גדול. כאמור, היינו צריכים לעזוב את המקום. **הצטרפנו למצעד המוות. אני קורא לו מצעד המוות.** אולי אחרים לא קראו לו כך. זכור לי איש מהעיר ניטרה (NITRA), שסחב אתו חבילה גדולה מאד. היה לו קשה ללכת, אמרו לו תעזוב את זה. הוא אמר: לא. הוא כשל, החליק, שמענו ירייה, לא ראינו אותו יותר, וכך לאורך הדרך ראינו דמויות בצד השלג, בלי דם, בלי שום דבר, שוכבות. קטע קצר של ארבעה קילומטר, שהפקודות של הגרמנים היו: "שנל!" "לנגסאם" (LANGSAM) "שנל" "לנגסאם" – מהר, לאט, מהר, לעצור.

אנחנו נדחפנו קדימה לראש הטור. עד שבשלב מסוים, לפני שהגענו לאושוויץ ממש, הגרמנים נעלמו וראינו אורות והבזקים ושמענו קולות עמומים של יריות תותחים. כשהגענו לאושוויץ התחילה התארגנות. מה שקראו "אורגניזציה". כל אחד חיפש אוכל, שמיכות, להסתדר. אלה היו בניינים בנויים, לא צריפים, בתוך התווה ובוהו שהי השם, גם היה די חשוך, לא הייתה אלימות. זכור לי מקרה אחד של חסר.

הייתה שמועה, זה הכל היה שמועות, שיש קופסאות שימורים של בשר ויש לחם. מתוך העלטה, מבין המיטות הושטה לי יד עם פרוסת לחם גדולה, שלמה, עם שכבה של בשר שימורים מלוח. זה היה מעשה נדיר מאוד שמישהו נתן למישהו משהו.

למחרת בבוקר שמענו יריות ואז הגיעו הרוסים. התחילו להופיע דמויות של חיילים בשערים. התחילו קצת צהלות שמחה. אנשים לא יצאו החוצה, נשארו מבוגרים. היו קצת נשים מבוגרות עם ילדים, גברים כמעט שלא זכור לי שראיתי. ליהודים אני מתכוון. ההתארגנות נמשכה.

אני בתור ילד חיטטתי בכל מיני מקומות ומצאתי פודינג, מצאתי מספריים, חלקי בגדים. קבוצת ילדים הצטופפה בקומה שנייה של בניין, כשעל המרפסת שלו, מין גגון רחב, עמד גרמני קטן-זקן, שנתנו לו לנקות את המקום. דיברנו בינינו שאנחנו נזרוק אותו, נהרוג אותו. אף אחד לא נגע בו.

ש. הנקמה הייתה רק תיאורטית.

ת. ילדים, ידוע שהם אכזרים מאוד, אף אחד לא נגע בו, אף אחד לא עשה לו כלום. זו לא הייתה בעיה לדחוף אותו למטה.

לאחר מכן התחילה התארגנות גדולה. הרוסים התחילו למיין אותנו, לרשום אותנו. היה קור, הבגדים שלנו היו בגדים מאוד דלים. אחותי לא רצתה לצאת בגלל הקור החוצה, ואני השתתפתי ברישום שהם ערכו. לקחו פרטים אישים, מקום מוצא.

אמי, לאחר השחרור בגרמניה כשהיא חיפשה במשרדי הרפרטרציה מסמכים כלשהם שהם מעידים על מישהו מאיתנו שנשאר בחיים, היא מצאה את השם שלי עם השם של המקום, חצוי. וזה נתן לה את הרצון להמשיך לחיות ולחזור. היה הייתה בגרמניה.

משם, לאחר תקופה, ארגנו סרט וצעדה. אחת התמונות שאני מופיע בה בפרסומים, מאחורי הגדר.

ש. אתה יכול לדבר על יום השחרור? אתה זוכר שצילמו את הסרט?

ת. את הסרט הזה צילמו לאחר כמה ימים.

ש. **אתה זוכר שצילמו?**

ת. זכור לי היטב. כשהסרט הגיע לארץ, רציתי לזהות את עצמי, אבל התמונות היו מאוד מטושטשות. הגעתי לסרט הזה, מכיוון שבן אחותי עוסק בסרטים, וזה היה בסינמטק בירושלים, אז קיבלתי הקרנה אישית. לאחר מכן הסכמתי לתת לזה כעין גושפנקא ב"ערב חדש". שם אומנם חשפתי את היד בצורה מפתיעה, זה לא היה מתוכנן. כי ראיתי בהגדלה יד של גויה או של מוזלמן קטן, עם ספרה קרובה מאוד לשלי, כתשע ספרות קדימה או אחורה, אני לא זוכר. זכור לי הסרט, וזכור לי במיוחד שצילמו לנו את הידיים חשופות, כדי שנראה להם את המספרים. זכור לי שהלבישו אותנו בבגדים שלא שלנו, בגדים שהיו גדולים מהמידות שלנו. ואומנם, בצילום, כשאני מופיע מעבר לגדר ואני מזהה את עצמי, ועוד שניים שהיו איתי זיהו את עצמם. הם קיימים כאן בשמות בטופס. יעצו לי בעבר לא להגיד שאני נמצא בתמונה, כי אי אפשר בוודאות להגיד. אבל אני יכול להגיד בוודאות גבוהה מאוד שאני כן בתמונה, כיוון שילדים שהיו איתי ביחד זיהו את עצמם גם כן.

ש. מה אתה זוכר מהפגישה שלך עם המשחרר? מי זה המשחרר שלך?
ת. המשחרר זה מישהו שעשה סדר בבלגן, נתן איזה שהוא ביטחון וחילק לחם, לחם לא קשה, לחם רך. אומנם חמוץ מאוד, אבל לחם. התחילו לתת אוכל.

ש. מה התיאור החיצוני של האנשים האלה? איך המעבר הזה מהגרמנים למישהו אחר?

ת. שני סוגים היו. סוג אחד שלא היה לנו שום קשר. אלה היו הקצינים שהיו לבושים יחסית בצורה מהודרת, מה שאני זוכר, וחלק החיילים, עם החותלות האלה, שהלכו עם העגלות, שהביאו את הלחם, קצת בחורות שהיו איתם.

ש. הצבא האדום?

ת. הצבא האדום, שלא היה לנו איתם קשר ממשי. אני שוחררתי עם אחותי על ידי הצבא האדום. אחי שוחרר על ידי הבריטים ואמי שוחררה על ידי האמריקאים. כל אחד במקום אחר. אחי באוסטריה, אמי בגבול גרמניה-הולנד.

אותם הרוסים חילקו אותנו ומיינו אותנו למשלוחים למחנה, כל אחד למקומו. את העקורים, כביכול, באותה תקופה, **ריכזו את הילדים בבית יתומים בקטוביץ (KATOWICE)**. בקטוביץ זו הייתה כעין קייטנה. שהיו שם מזירות שדאגו לנו לאוכל. לא זכורה לי שום פעילות פרט לכך שחיטטתי וחיפשתי כל מיני דברים. עד שהגעתי לאיזה שהוא מרתף. ילדים למעלה שיחקו עם פאנצר-פאוסט (FANZER FAUST).

ש. מה זה?

ת. כלי נשק נגד טנקים, מטול נגד טנקים. הם שחררו אחד כזה שפגע לתוך המרתף ואני נמלטתי משם. ויש לי סימן בחוט השידרה, עד עצם היום הזה שנתקעתי בחלון. אני עצמי מצאתי רימון גרמני, הבאתי אותו לחדר, איפה שהייתה גם אחותי עם ילדים אחרים, ופירקתי אותו. למזלי, פירקתי את הידית מהרימון, ולא התחלתי לפרק מהקצה. אחרת השיחה כרגע לא הייתה מתקיימת. הסתכלתי פנימה, הרחתי את זה וזרקתי דרך החלון החוצה. ילד, בגיל שמונה.

ש. מזירות פולניות? ת. זה כבר בית יתומים פולני, מנזר פולני.

ש. חסר לי איזה קטע בסיפור שלך באושוויץ כשאתה היית עם אחיך, אחר כך היית לבד, אחר כך יש קטע שאחותך מגיעה. כמה זמן בעצם היית לבד?

ת. בערב הראשון, כשהופרדנו כמשפחה, כבר הפרידו ביני לבין אחי. מההפרדות המשפחה באותו יום הייתי לבד. אחותי ואמי היו כמה ימים ביחד, עד ששלחו את אמי כעובדת כפייה לגרמניה לבית חרושת לתחמושת. היא עסקה בהכנת פצצות על מכונה כלשהי, יציקות של פצצות. אחי נלקח למחנה גברים, ואני נלקחתי עם הילדים. זאת אומרת, נפרדנו לארבעה כיוונים שונים תוך פרק זמן קצר ביותר.

לאחר מכן, תקופה יחסית ארוכה מתוך הפרק זמן שהייתי באושוויץ, הייתי לבד. הייתי חודש או שלושה שבועות בהערכה כללית. אחותי הצטרפה אלי כשהיא התחזתה לחולה, הגיעה לרביר ומשם למחנה להיות איתי.

ש. היית כמעט חודשיים לבד, משהו כזה. ת. הייתי משהו כזה לבד.

ש. הגעתם בהתחלת נובמבר?

ת. אנחנו הגענו, כמה שלי זכור, ב-2 או 3 בנובמבר. השתחררנו, כאמור ב-27 בינואר.

ש. הרוסים הגיעו ב-27 בינואר. זאת אומרת שמתחילת ינואר אחותך הצטרפה אליך לאותו בלוק ילדים. ת. היא שמעה מאחי איפה אני נמצא. היא רצתה להיות איתי, לשמור עלי, להגן עלי.

ש. בת כמה היא הייתה?

ת. **היא הייתה בת פחות משלוש עשרה.** היא נולדה ב-19 בפברואר 1932. עברנו דרך איזה שהוא משרד בקרקוב (KRAKOW), זה כבר היה אחרי השחרור. קצת קשה לי לזכור אם קרקוב היה לפני קטוביץ או אחרי. משם הוברחנו באמצעות שלושה חיילים יהודים במדים פולנים במכוניות צבאיות לסלובקיה.

ש. כמה ילדים הוברחו? ת. כמה ילדים – קשה לי להעריך. משהו בסביבות שלושים.

ש. כולם מסלובקיה?

ת. סלובקים וצ'כים. היו איתנו בקטוביץ גם ילדים פולנים, לאחר זמן נודע לי שהיינו למעשה מיועדים להתיישבות מחדש ברוסיה. את הילדים הסלובקים והצ'כים הבריוחו אותם חיילים, שבשבילי זו תעמולה, ויהיה מעניין לדעת באיזו מסגרת הם פעלו אז. הם הבריוחו אותנו לפופראד (POPRAD) ומשם לקושיצה (KOSICA) לבית יתומים.

ש. אלה היו יהודים שהתחפשו לחיילים פולנים?

ת. הם היו במדים של הצבא הפולני, מה שאני זוכר.

ש. הם דיברו איתכם באיזו שפה?

ת. הם לא דיברו איתנו. הם עשו איתנו כמו שעשו קודם אחרים, שאמרו: לעבור לעבור, ללכת ללכת, לשבת לשבת. עשינו מה שאמרו לנו. בקושיצה היינו בבית יתומים, בבניין כבר הרבה יותר יפה ומסודר, עם גן גדול. זכור לי שם טלפון עתיק, מורכב על קיר. אני זוכר שזו תקופה שמבחינה אישית סבלתי מהרטבות, סבלתי מסיוטים, היו לי חלומות שהורגים אותי. מעניין שהיה לי חלום שהרג אותי חייל רוסי דווקא. זאת אומרת, הפחד לא נגמר, שם למעשה נגמרה המלחמה, כי זה היה בתקופת מאי.

ש. רוב הזמן מסוף ינואר, המעבר דרך פולין וקטוביץ קרקוב, אתה כבר בסלובקיה עד סוף המלחמה במאי?

ת. עד אפריל אני מסתובב בפולין. אני חושב שעד אפריל אנחנו עוד... אין לי תחושת זמן לגבי קושיצה, לגבי המקום הזה.

ש. בתקופה הזאת בפולין, אתה ואחותך חושבים איפה אמא?

ת. לא. אין שום קשר. אנחנו חיים עם זה שאנחנו חוזרים הביתה באופן כללי. אנחנו מטלטלים, אנחנו חפצים.

ש. מה היחס שלך לאוכל, שפתאום אתה כבר לא רעב? מה כל השינוי במעבר מהמלחמה לשחרור?

ת. הדבר הזה מחוק אצלי. זאת אומרת, שום דבר טוב אני לא זוכר ושום דבר רע. מה שזכור לי באופן כללי זה שלא היה חוסר באוכל, לא בקטוביץ ולא בקושיצה, שזה כבר בסלובקיה. שם התחילה כבר התארגנות מסוימת. הגיעו אנשים לקחת את הילדים שלהם. הגיע איש לקחת ילד שהיה איתנו ביחד, ילד בשם פוקס. היום, אני חושב, הוא גר בכפר-סבא, ילד בגילי. הוא בא מהעיר ניטרה (NITRA), ששם היה לנו דוד, אחותי כתבה מכתב לדוד, שאנחנו קיימים, שיבוא לקחת אותנו.

ש. היא נתנה לו?

ת. המכתב הזה, לצערי, אבד, כי הדוד נפטר. הדודה התחלפה כי הוא נשא אישה שנייה. המכתב, שהוא היה באמת בשבילנו משהו מיוחד, הו אפרח.

ש. המכתב הגיע?

ת. המכתב הזה הגיע לדוד, הוא היה בניטרה, והוא בדרך לא דרך הגיע לקושיצה. מקושיצה לקח אותנו דרך בודפשט, כי הרכבות נסעו כנראה רק בדרך הזאת. שם היינו אצל דודה שנותרה בחיים אחרי המלחמה ברחוב וושלני 21 (WESSLENYI UTCA) חצי קומה שנייה, דודה בשם הוניג (HOENIG), אחות אבי, שאצלה המשפחה כולה הלכה, רק היא נשארה עם נכד אחד, עם בן אחד שהיה בחו"ל במקום שלא היה כבוש על ידי הגרמנים. שם היינו תקופה קצרה מאוד של כמה ימים. הגענו אליו לניטרה. והדודה התחילה לפטם אותנו באוכל, כי היינו רזים מאוד.

אחרי שנים, כשעברתי בדיקות רפואיות התברר שיש לי בקע במעיין מאותו הפיטום. היא רצתה שעד שאמי תגיע, שאני כבר אהיה בסדר. אצל הדוד, שלא היו לו ילדים, יכול להיות שהייתה לו מחשבה שהנה עכשיו יהיו לו ילדים, יותר מאוחר הו ארצה לאמץ אחד מאיתנו. הגיע מכתב מאמא, בינתיים אחי בא ברגל ומצא אותנו ונפגשנו אצל אותו הדוד בניטרה.

ש. אתה יכול לתאר את הפגישה הזאת?

ת. צעקו שאחי הגיע. הסתכלתי למטה, זה היה בקומה שנייה, הייתה חצר של בית כמו מימי הביניים שיש חצר פנימית מרובעת. ראיתי משהו רזה, קרח, סוודר לבן מלוכלך, מכנסי רוכבים ומגפיים. ילד בגיל שנים עשרה בבגדים של חייל גרמני, חצי מדים. לא הייתי מכיר אותו אם הייתי רואה אותו בצורה כזאת, אם לא היו אומרים.

לאט-לאט חזרנו אל עצמנו. כעבור זמן הגיעה גם אמא. היא הגיעה דרך ארוכה, דרך כל גרמניה, ששם היא עברה את התלאות ועברה גם כן כעין בית הבראה בתוך בית של משפחה גרמנית, שחילקו אותם אחרי השחרור, כדי שיעלו מעט בשר על העצמות.

ש. ואיך הייתה הפגישה עם אימא?

ת. הפגישה לא זכורה לי. מה שאני יודע רק שפתאום הרגשתי שאנחנו יותר ביחד. חיכינו וציפינו שגם אבא יבוא. הנה, קרה נס וכולנו ביחד. זה באמת היה נס, כי מעט מאד משפחות נפגשו. אבל אבי לא חזר.

ש. אתם נשארים לגור בהונגריה או בסלובקיה?

ת. אנחנו גרים בתקופה מסוימת אצל אותו הדוד בניטרה בסלובקיה, שהוא איש יחסית קשוח. היינו תקופה קצרה מאד בבודאפשט, מסיבות שלא ידועות לי, אבל כנראה בגלל הקרבה היותר גדולה של אמי לאחותה שנותרה בחיים, שהסתתרה תשעה חודשים במרתף בכרם של גוי קתולי שהחביא אותה, את שתי הבנות ואת בעלה. והיא הייתה מסודרת, כי הדוד היה איש שידע להסתדר ולהתארגן. אני לא יודע ממה הוא התפרנס, מהשוק השחור, אני לא יודע ממה. היינו אצלם תקופה מסוימת, גרנו אצלם בדירה. לאחר מכן הקהילה היהודית הקציבה לנו דירה של הקהילה באותה עיירה בשם לויצה (Levice). שם היינו מספטמבר 1945 עד יולי 1949.

ש. אתה הלכת כבר לבית ספר שם? עד אז אני מבינה שבפולין לא למדת.

ת. בסרד אני עשיתי את כיתה א', בסרד במחנה עבודה. את כיתה ב' לא למדתי. אני עד היום לא יודע מה מלמדים בכיתה ב'. זה איך שהוא חסר לי. כיתה ג' התחלתי ללמוד בלויצה מסיבה אחת. זה המקום שהיה תחת שלטון הונגרי, ואני ידעתי סלובקית. וזה חזר להיות סלובקי, כך שיחסית לא היה לי

הרבה, אלא מה שהיה שייך לחשבון. שם התחלתי ללמוד בכיתה ג' וסיימתי כיתה ה'. שוב, ילד אחד יהודי נרדף, גם אחרי המלחמה.

ש. באיזו צורה זה מתבטא?

ת. הקללות 'לך לפלשתינה', וגם מקרה אחד שחיכו לי עם מקלות והרביצו לי מכות. חורף אחד חיכו לי, רצתי הביתה ובדרך חטפתי מכות. המכות לא כאבו לי. כאב לי זה שהרביצו לי, שאני שוב נרדף.

ש. זה בסלובקיה אחרי המלחמה.

ת. אחרי המלחמה. זכור לי מקרה אחר. הלכנו ביום ראשון לכדורגל עם אחי. הלכו מאחורינו שלושה ילדים, גדולים ממני, קטנים מאחי. אחד צבט אותי, הלכנו בסמטה צרה. אחד דחף אותי. אחי לא ראה מה שקורה. השלישי כבר לא עשה כלום, מכיוון שהסתובבתי ונתתי לה בוקס. ואז התחלתי לתת מכות.

ש. היו לכם איזה סימן חיצוניים שידעו אתם יהודים?

ת. לא, שום סימן חיצוני. הם זיהו אותנו כיהודים, הם ידעו, הכירו כל אחד ואחד.

ש. לא הלכתם עם כיסוי ראש.

ת. לא היינו משפחה דתית שהולכים עם כיסוי ראש. לא הלכנו עם פיאות. הלכנו כמו שאנחנו, ואנחנו לא נראים יהודים. לא עם שיער שחור מתולתל ולא עם עיניים שחורות ולא עם אף כפוף. עיניים כחולות ובלונדינים. הם ידעו שאנחנו יהודים.

ש. בית הספר שלמדת בו היה בית ספר כללי?

ת. זה היה בית ספר עירוני כללי, שאני למדתי בבית הספר הזה שהוא היה עד כיתה ה'. אחר כך היה בית ספר קצת יותר גבוה ואחר כך גימנסיה. כמו כאן, זה מתחלק לחטיבות. אחי למד בגימנסיה ואחותי גם כן, הם קפצו כיתה. אחי היה מסדר את החשבונות של האנטישמיות בשיעורי התעמלות. אני לא. אני זוכר שפעם לקחתי את האגרופן שלו, היה לו אגרופן מאלומיניום, וכמובן שהשוצתי בו. ומישהו ראה אותו ורצה לקחת אותו. כשהוצאתי אותו באיומים

של ילד יותר גדול, נתתי לו מכה בצלעות וברחתי. ויותר לא לקחתי את זה, כי פחדתי שאחי ירביץ לי שלקחתי ממנו את האגרופן.

הייתה תקופה שלקחתי אתי בתוך המכנסים סייף ספורט מקוצר. כי פחדתי שירביצו לי, שיהיה לי משהו להתגונן. הייתי יושב עם רגל ישרה, כי אותו סייף הפריע לי.

לאחר מכן, ארגון "מכבי הצעיר" הגיע, ו"השומר הצעיר" הגיע. ואותו מספר ילדים שהיו בלביצה התארגנו בשתי התנועות האלה. אני הייתי בתחום של 'גורדוניה' - 'מכבי הצעיר'.

השתתפתי גם במושבה, מה שקראו, כעין קייטנה. אחי ואחותי השתתפו בזה מספר פעמים.

אחותי עזבה את הבית בגיל שש עשרה והשתתפה בהכשרה, מה שקראו אז. היא עלתה לארץ בנפרד. יותר נכון, אחי עלה ראשון ארצה במסגרת עלית הנוער לכפר המכבי, שהיא קשורה לתנועה. אחותי עברה הכשרה והגיעה לקיבוץ ניר-עם ולאחר מכן לאבוקה. אני הגעתי ב-7 ליוני 1949 במסגרת עלית הנוער, וביחד עם אמי באותה אוניה, באוניה 'עצמאות'. אבל עוד באוניה הופרדנו שוב, ושם שוב עברתי משבר קשה של נטישה, של פרידה. אני זכור את הבכי הראשון הגדול שלי שם.

ש. למה הופרדת? ת. כי לקחו אותנו למוסד עלית הנוער.

ש. אתה היית בן שנים עשרה? ת. **הייתי בן שנים עשרה וחצי.**

ש. עלית הנוער זה היה לילדים שלא היו להם קרובים, בדרך כלל.

ת. אני הגעתי קודם לבית עולים בקרית-שמואל, בקריות. שם הייתי פרק זמן קצר. משם לקחו אותנו למוסד "אונים" בכפר-סבא. היות שזה עלה כסף ולאמי לא היה, אז העבירו אותי לכפר הנוער בעין-כרם. שם עשו את הניסיון המעניין ביותר בתחום קיבוץ גלויות. מנהלת המוסד הייתה רחל ינאית בן-צבי. היה שם מספר קבוצות ילדים, שאחת מהן הייתה חברה ב'.

- ש. לא כולם פליטי שואה?
- ת. חברה ב' פליטי שואה ועוד דברים מוזרים. ארבעים ושנים ילדים מעשרים וארבע ארצות. רצו לעשות קיבוץ גלויות, כך קראו לזה. אני חושב שהניסיון היה מעניין. רק עוד פעם להרגיש שאני לא נמצא עם אנשים שאני יכול לדבר אתם. היו שם כמה שדיברו סלובקית, כל השאר לא. לא ידעתי עברית. היו שם הונגרים, רומנים, מקסיקני, סיני, בולגרים, גרמנים, סורים, עיראקים, צרפתים, הולנדית, בלגי,
- ש. ולא לימדו אתכם עברית? ת. שם למדנו עברית, אבל זו הייתה החברה, זה היה קיבוץ הגלויות.
- ש. לא רק מהשואה.
- ת. מהשואה היו **ילדים נטושים שנאספו, שלא נשאר להם מכר ורע**, הונגרים. אחד גולדשטיין, צבי וינקלר, אשר וייס. אלה שמות שזכורים לי היטב. אין לי אתם קשר. אני מתייחס לתקופה של 1949 עד 1952, לעתים עד 1954 שהייתי לאחר מכן בנוער בקיבוץ דברת.
- ש. איפה אמא שלך הייתה בזמן הזה?
- ת. אמא עלתה ארצה, היא הצטרפה לאחותי בניר-עם, לאחר מכן הצטרפה לאחי בכפר-המכבי. לאחר מכן, היות ואחותי היו בין מקימי קיבוץ אבוקה, זה קיבוץ בעמק בית שאן שהתחלפו שם קבוצות בלי סוף, כי התנאים היו קשים מאוד. אחותי עזבה גם כן את הקיבוץ ואז הן היו בעכו בשיכון עולים.
- ש. לא חזרת לחיות עם אימא שלך?
- ת. עד ל-1975 לא גרתי ברציפות בשום מקום יותר מארבע שנים. מ-1975 אני גר במקום אחד, באותה כתובת שאני גר עכשיו, רחוב נורדאו 31 הרצליה. כל הזמן הייתי בתנועה. זאת אומרת, לאחר שהייתי בנוער בדברת. החברה התגייסה לנח"ל, ואני הייתי צעיר יותר וקבלתי סטיפנדיה בתור ילד כשרוני ללמוד ב'בצלאל'. ב'בצלאל' לא מצאתי את מה שחיפשתי, אז היפנו אותי לחפש אמן פסל, ולמדתי בעין-הוד אצל רודי להמן, למשך שנה אחת, בסטיפנדיה של עלית הנוער. לאחר מכן התגייסתי לצה"ל, מסוף 1954 עד 1957. השתחררתי, עליתי לירושלים ללמוד ב'בצלאל'. שם סיימתי את לימודי בשנת 1961.

- ש. בכל זאת חזרת ל"בצלאל".
- ת. כי אמרו לי שמתאים לי ללמוד גראפיקה. לא ידעתי מה היא. פה קרוב משפחה של אמי, שהוא היה ממייסדי "מכבי", היה איזה קרוב משפחה גרפיקאי, והוא הכיר בכישרוני, אז הוא אמר: שילמד משהו שיהיה לו גם מקצוע ביד ולא אמן. הוא הנחה את דרכי במידה מסוימת או במידה רבה.
- ש. מה שמו? ת. זיגמונד קלינגר.
- ש. כל התקופה הזאת אתם נפגשים ביניכם, המשפחה, אתה ואחיך ואחותך?
- ת. המרכז הייתה אצל אמא, זאת אומרת בדירת אחותי ואמי, שהיא יותר מאוחר ב-19 בנובמבר 1954 אחותי התחתנה, אז היא עברה לגור בדירה ממול באותה קובייה קטנה. אבל הן נשארו לגור בצמוד, ואחותי כל הזמן נשארה לצידם. עד לפני שמונה שנים, שאחותי נפטרה מסרטן.
- אמי היום בת עוד מעט תשעים וארבע, ב-23 בדצמבר תמלא תשעים וארבע שנים. היא נמצאת בבית אבות מלון "עדן" בנהרייה. היא עד עצם היום הזה סובלת מסיוטי לילה ומשמיעה קולות אימים.
- ש. אבל אחרי המלחמה היא לא התחתנה שוב?
- ת. היא לא התחתנה שוב. נשארה לבד. נשארה אתנו, אבל לבד. אחי היה בכפר-מכבי. לאחר מכן הוא עזב, למד.
- ש. אתה יכול להתמקד יותר בסיפור שלך. זה מעניין אותי המפגש המשפחתי שלכם, האם כל אחד מכם סיפר מה עבר עליו, מה עבר על אמא. דיברתם ביניכם או עם חברים או עם משפחה?
- ת. אחי סיפר לי סיפור יחסית קצר. זה שהצילו אותו השניים שעזרו לו ללכת באותו המסע מאושוויץ, שני התאומים, נערים גדולים יותר. הציל אותו שהוא עבד מטבח במאוטהאוזן, (Mauthausen) ותמורת תפוח אדמה הוא היה יכול להתקיים. הוא סיפר סיפור שהוא מצא אקדח, ילד בגיל פחות משנים עשרה, והחליט לחסל את הנאצים שהוא מכיר. את האקדח שם בחגורה, והלכו ברגל לכיוון וינה (Vienna) ואחר כך לכיוון בראטיסלבה (Bratislava).

ש. אני מקווה שאולי פעם נראיין עוד את אחיך. אני שואלת את זה לא כדי לדעת את הסיפור שלו, אלא כדי לדעת אם הוא סיפר. ת. לא, הוא סיפר רק שתיים שלוש חוויות.

ש. אמך לא סיפרה על התקופה הזאת?
ת. אמי לא סיפרה, רק שניים שלושה דברים. לא הזכרנו את זה, לא סיפרנו על זה. אני היחיד שהייתי מדי פעם מספר, ערב יום מלחמת יום הכיפורים היה מפגש משפחתי. סיפרתי את המקרה לבנים של אחי, שאחי אינו שומר מצוות, שציוו עליו לקרוע ספר תפילה. הייתה סכנה לחייו והוא לא קרע. **ניסיתי להסביר להם מה זה כבוד, מה זה לאבד את הכבוד, לאבד כל דבר שיש לך, דבר אחרון שיש לך זה הכבוד שלך. השואה לקחה לנו את זה. לבנות את זה מחדש זה קשה מאד.**

ש. החברה שלך של האנשים שהתחברת אתם במשך השנים בארץ הייתה של ישראלים או רק אנשים שהיו בשואה?
ת. היות שאני נדדתי ממקום למקום, אם זה היה בצבא אז הייתי יוצא שואה יחיד. אני זוכר כשהייתי ב"צלאל" אז פגשתי שם עוד אחד.

ש. בצבא או במסגרות ישראליות כאלה צעירות, אנשים ידעו שהיית בשואה, או חשבו שאתה ישראלי? מה היה כאילו העמדה שלך לגבי היותך יוצא שואה?
ת. אני ניסיתי להיות ישראלי, חיפשתי זהות. היה לי ריב גדול מאד עוד פעם עם אמי על דבר שטוטי. כשהייתי ב"צלאל" היא אמרה שהיו יריות בשער מנדלבאום. אמרתי לה: זה לא יכול להיות, זה לא שער מנדלבאום, בטח שער עץ השקדייה. ריב נורא היה לי אתה. פשוט, הייתי ילד בן שלוש עשרה, חיפשתי זהות.

ש. למחוק את כל הגולה.
ת. כן. זה אולי בא לידי ביטוי בצורה החריפה ביותר שאני זוכר. דבר מלפני ארבעים שנה שאין בו כלום. פשוט שחיפשתי זהות כלשהי. והחברה הישראלית הייתה קשה, והחברה שהייתי בה כל הזמן חיפשתי קשר. היום, אני מעורה בחברה הישראלית יחסית יותר, כיון שאני עוסק, יותר נכון עסקתי בהרבה תחומים וולונטארים. אם זה בארגון הגרפיקאים.

ש. איך ראית את עצמך? חיפשתי זהות בגיל שלוש עשרה. אבל בגיל עשרים היית חייל. איך ראית את עצמך בחברה? ת. לא הייתה לי חברה. צבא זה לא חברה.

ש. זו השתייכות, זו מסגרת.
ת. אני הרגשתי שאני ישראלי, אבל שאני לא כמו כולם. כי פגשתי כל מיני אחרים שהם ייצגו חברות אחרות. ואם אומר לך את זה בצורה גסה ביותר. בעליית הנוער עין-כרם. הם היו כולם הומוגניים, קבוצה תורכית. עד אז לא ידעתי מה זה אשכנזי, ועד אז לא ידעתי שיש גם יהודים ששונאים יהודים. קשה להגיד את זה כאן, אבל לא פעם התבטאו: למה לא שרפו אותך שם? למה באת לכאן בכלל?

ש. מה באמת היה היחס אליכם?
ת. אם אני מסתכל לאחר זמן, זה לא רק אלי, אלא כל הקבוצה שלנו שהיינו כאלה שהיינו מחברה ב'. מסיבה אחת – קבוצת אנשים אחת לא מקבלת קבוצת אנשים אחרת. לא הייתה שום סובלנות. למרות שהיינו יהודים. גם הם היו ילדים עזובים רובם, ששלחו אותם לכאן להפטר מהם, אולי.

פגשתי את זה בצבא, כשאני ניסיתי להיות אחראי על התור, למלא את הפקודות ואת ההוראות בצורה מדויקת, אז קראו לי "נאצי". זה מאד "נעם" לי. היום אני שלם עם זה שאני מעט שונה מאותם אנשים שיש להם תרבות אחרת, ואני מקבל את התרבות שלהם. הסובלנות לגבי קליטת העלייה הייתה קשה מאד. היום קצת קשה להבין את זה אבל כשאני הגעתי, ודחפו לי פליט בין הרגלים, אז זה היה בסדר, כי הייתי רגיל לזה. אבל אם זה היה מישהו אחר, הוא היה כותב שלו עשו את זה, זה היה דבר נורא.

ש. איפה עשו לך את זה?
ת. בבית עולים, אם זה היה בצבא, בכל מקום שהגענו עשו עלינו פליט. היינו כחומר ביד היוצר של אותם האנשים שהחליטו שאנחנו נהיה חקלאים. ואז אני הלכתי לקיבוץ להיות חקלאי, כיון ששלחו אותי לשם. שוב המשך של השואה מבחינת הכוונת החיים שלי. למרות שנתנו לי חינוך, לא כמו לבני

קיבוצים, אלא במסגרת עלית הנוער. לא לימדו אותי את הכל, כדי שלא אוכל להמשיך ללמוד.

ש. עליית הנוער זה הסוכנות היהודית, בחסות הקיבוץ.
ת. כן, אבל זאת הייתה המסגרת. לימדו אותנו דברים מסוימים יותר מאשר בית ספר רגיל, ודברים מסוימים פחות, כדי שלא נוכל להשתלב. לי יש מכתב המלצה מרחל ינאית בן-צבי: טוב לנער שילמד תחילה חקלאות. זאת הייתה האידיאולוגיה, שלא נצא מהמסגרת של החקלאות.

אחר כך היא עזרה לי להתקבל ל"בצלאל". לא השתמשתי בו, נבחנתי ולא מצאתי את מקומי. הלכתי ללמוד פיסול, ולאחר מכן הלכתי ל"בצלאל" ובו מצאתי את מקצועי, שהוא סיפק לי סיפוק רב. הגעתי להכרה ארצית וגם בין-לאומית בתחום השני. עיצובי מטבעות ישראל ברובם הם עיצובים שלי. הייתי מעצב של מוזיאון תל-אביב שנים רבות, עם דוקטור גמזו. היום אני יושב בוועדה המייעצת לעיצוב מטבעות שטרות ומעות. זה קרוב לבנק ישראל, גם בועדת המשנה שלה.

ש. כשנישאת, נשאת לאישה ישראלית?
ת. נשאתי בגיל מאוחר מאד, בגיל ארבעים וחמש. היא עצמה תוצר שואה. היא נולדה ב-1947- במחנה עקורים בגרמניה. ההורים שלה היו עקורים בפולין. הם נדדו והגיעו לכאן ב-1948, כשהיא הייתה בת שנה אחת. לפני שתיים עשרה וחצי שנים נולד בני, בשנת 1983. הגורל לא הטיב אחי. כיון שאחרי שנה וחצי, כשהיא הייתה בהריון עם הילד השני, שציפינו לו מאד, היא חלתה בסרטן והלכה לעולמה לפני שלוש שנים. שמונה שנים של מחלה קשה. אז אני שורד כל הזמן וצריך לדאוג עכשיו לבן.

ש. אתה גר עם בןך? אתה מגדל את בןך?
ת. אני מגדל את בני. אני לא יכול להגיד שהגורל הטיב עמי, אבל אני צריך להתמודד אתו. אני ממשיך לשרוד.

ש. אני מאוד מודה לך על הסיפור המרתק. יש עוד משהו שאתה רוצה להוסיף או שאתה חושב שלא אמרת?

ת. אני בטוח שלא אמרתי הרבה, אבל אני חושב שהמעט שאמרתי, ואם אותו הסיפור הקטן שכתבתי יכנס, אותה תפילה קטנה שהתפרסמה ב"מעריב", יתנו משהו מההרגשה, גם כדבר שהוא מרוחק מאד, אבל קיים עד עצם היום הזה.

המראיית: תודה רבה.

גבי נוימן המשיך בדבריו: בינואר השנה, לקראת כנס של ניצולי אושוויץ, **היה לי דחף אדיר להשאיר איזה שהוא סימן שהייתי שם, לזכר אותם הילדים שהיו אתי ולא חזרו.**

ביום ששי כתבתי טיוטה ראשונה ואמרתי לעצמי, אם אני אצליח, וזה סביר, ואני אמשיך. במוצאי שבת סיימתי והרמתי טלפון לעורך לילה של "מעריב". הוא אמר לשלוח לו פקס. אמרתי: לא פקס, אבל אני יכול לבוא תוך עשרים דקות אליך ותחליט מה שאתה רוצה לעשות עם זה. אני מקצר בהסבר, כי זה לקח קצת יותר זמן. הוא אימת את זהותי, הוא אמר שהוא יפרסם את השיר במלואו. השיר הוא התחשבנות כלשהי עם השוכן במרומים.

אל מלא רחמים

אל מלא רחמים שכן במרומים,
מצא מנוחה מבכי תינוקות וזעקות אימה.
זהר הרקיע מעולות קדושים וטהורים,
רכבות עמוסות תמימים ונעימים.

חלף יובל מאותם האימים.
אין אנו חוגגים ואין שוכחים,
זוהר הרקיע ארובות כבשנים.

חלף עבר יובל לאותם הימים,
אין שואלים, מדוע שרד אחד מאלפים.

לראות ולהריח עשן הנספים,
יובל אין לילה חלומות טרופים,
מוזלמנים צועדים נופלים,

נורים לא קמים.

נשמת כולם צרורה בנו לעולמים,
תם יובל, בייסורים נוראים.

מעפר המשרפות אנו קמים,
לא פליטים ניצולים,
אנו כאן, שרידי עדות
לאותם מיליון וחצי תינוקות וילדים.

* * * *

מקור עדותו של גבי נוימן: עדותו ביד ושם,
ארכיון יד ושם, חטיבה 0.3, תיק 8703.

הפסלון עוצב ונעשה
ע"י בלנקה אילן,
שורדת שואה
מאשוויץ וברגן-בלזן

יאנוש קורצ'ק מחבק את יתומיו - חניכיו לפני רציחתם.
באוגוסט 1942 באו הגרמנים כדי לקחת את היתומים
למחנה ההשמדה טרבלינקה.
פולנים מידידיו הציעו לו לעבור לצד הפולני,
אבל קורצ'ק דחה הצעה זו ובחר להישאר עם חניכיו ברגעיהם
האחרונים. זו הפעם היחידה שבה שיקר קורצ'ק לחניכיו
כאשר הסתיר מהם לאן מועדות פניהם.

יוסף זלמן קלינמן על קורותיו באושוויץ כפי שנמסרו בעדותו במשפט אייכמן

יוסף זלמן קלינמן, בעת משפט אייכמן היה תושב ירושלים.
היה בן 14 כששולח ב-1944 עם בני משפחתו
מקרפטו-רוסיה לאושוויץ.

הוא תיאר את חייהם של 3,000 נערים בגילאי 14-16 שרוכזו באושוויץ בקיץ 1944.
קבוצה זו הייתה קורבן לתעלוליו של
"הרוצח בחלוק הלבן", ד"ר יוזף מנגלה.

קלינמן סיפר על גורל הנערים, על הסלקציות שנערכו בחגים ועל הסלקציה
הידועה על מגרש הכדורגל {'הסלקציה של המקל'}.
עוד סיפר על קיום מצוות בקרב הנערים
ועל אחד מרופאי המחנה היהודים, שנהג לומר להם:
"כן, ילדים, מאושוויץ אפשר לצאת רק דרך הארובה".
הוא סיפר גם על טבח הילדים בחגים.

אב בית-הדין: מה שמך המלא? ת. יוסף זלמן קלינמן.
היועץ המשפטי: אתה גר בירושלים, בשוק בית ישראל 76?
ת. זה מקום עבודתי.

ש. מה כתובתך הפרטית? ת. רחוב הישיבה 14.
ש. **נולדת ב-30 בינואר 1930?** ת. כן.

ש. וכשהיית בן 14, הובאת לאושוויץ? ת. כן.

ש. היית עם אביר, אמך ואחותך הקטנה?
ת. כן. ש. מניין הביאו אתכם? ת. מהעיר סייביץ במחוז קרפטורוס.

ש. איפה הפרידו ביןך ובין בני משפחתך?
ת. בתחנת הרכבת של אושוויץ.

ש. מי הפריד ביניכם?
ת. עמדה שם קבוצת קצינים. אני תמכתי באבא, אבא היה חלש אחרי הנסיעה ברכבת. **אחי, בן 15, הלך לפני.** הוא נשלח עם אלה שהלכו לעבודה. אותי גם הפרידו מאבא. את אבא שלחו לצד אחר ואותי ואת אחי שלחו עם המבוגרים לעבודה.

ש. אחרי זה ראית עוד פעם את בני משפחתך? ת. אף אחד מהם לא ראיתי.

ש. מה קרה איתם? ת. הם הועברו לתאי הגאזים.

ש. לאיזה מחנה הובילו אותך? ת. למחנה A.

ש. אחר כך הוציאו את כל הנערים למטה מגיל 16? ת. כן.

ש. לאן הובילו אותם?
ת. הכי צעירים היו בני 14. בני 13 כמעט לא הוכנסו למחנה אלא נשלחו עם האמהות. מגיל 14-16 הוציאו את כל הנערים, יחד אספו את כל הנערים, 500 נערים כאלה נאספו גם במחנה אחר, והעבירו אותנו למחנה B. אחר כך נתברר שיש הוראה כללית לא לתת לנערים מתחת לגיל 16 לעזוב את מחנה אושוויץ ולהישלח למחנות המיועדים לעבודה.

ש. אתה הייה עוד באושוויץ או בבירקנאו? ת. כל זה התרחש בבירקנאו.

ש. איפה היו המשרפות ותאי הגאזים?
ת. בבירקנאו. שתי המשרפות הראשונות היו בשני הקצוות של תחנת הרכבת, אחת הייתה קרובה למחנה הצוענים בקצה של מחנה בירקנאו - מחנה F.

ש. היה אסור לכם לעזוב את המקום? ת. כן. שיכנו אותנו בשני צריפים - צריף 27 וצריף 25. אני הייתי בצריף 25. למבוגרים נתנו מספרים על היד ואנחנו, הקטנים, היינו בלי מספרים.

ש. מדי פעם משהו מן הנערים היה מתגנב החוצה? ת. כן.

ש. לשם מה? ת. אנחנו ישבנו סגורים בתוך הצריפים שלנו והיו שם הצריפים של ה"זונדרקומנדו". שני הצריפים שלהם היו עם קירות, לא ראינו מה נעשה שם ולא היה שום קשר עם שאר האנשים. והיות והכל יצאו לעבודה ונשארנו רק אנחנו, הנערים, ומשמרת הלילה של הזונדרקומנדו נשארה במקום, **הלכנו אל הזונדרקומנדו. להם היה מכל טוב. התגנבנו לשם בשביל דברי אוכל וסידורי-תפילה.**

ש. גם אתה התגנבת לשם? ת. כן. שלוש פעמים.

ש. באת במגע עם הזונדרקומנדו? ת. כן.

ש. אתה יודע מה הייתה מלאכתם?
ת. כן. הם עסקו בהוצאת האנשים מתאי הגאזים ובשריפתם.

ש. כולם היו יהודים?
ת. כן. שם היה שורר שקט, למרות שהיה להם בצריף כל טוב.
ש. אותם היו מאכילים? ת. כן, הם הביאו מתאי הגאזים. מכל טוב היה להם בצריפים.

ש. ראית אחרי זה מישהו מן הזונדרקומנדו בחיים? ת. לא. העבירו אותנו משם.

ש. אתה זוכר מקרה של הלקאת נער? ת. כן.

ש. ספר. ת. בהיותנו במחנה B בצריף 25 ראיתי באחד הימים את עוזרו של מפקד הצריף הולך עם צינור גומי להכות מישהו. ירדתי מהדרגש (אנחנו לא עבדנו וכל

היום היינו על הדרגשים) ורציתי לראות את מי הולכים להכות. **ראיתי שהוא מצווה על אחד הנערים, כבן 14, לרדת מהדרגש והתחיל להכות אותו.** עמדנו שם כמה נערים והסתכלנו במחזה. מחזה כזה אפשר היה לראות הרבה פעמים, אבל הפעם קרה מקרה מיוחד: הנער לא צעק, לא בכה, לא הוציא אנחה. עמדנו מסביב וספרנו את המלקות. ספרנו 20, ספרנו 30 מלקות, וכולנו משתוממים שאיננו מוציא קול - דבר כזה לא ראינו. אחרי המכה ה-40 הפך אותו סגן מפקד הצריף על הארץ והמשיך להכותו על הפנים, על הרגליים, והוא לא הוציא הגה. הוא גמר להכות את המכה ה-50 ויצא. עזרנו לנער לקום. שאלנו אותו: מה עשית? למה הכו אותך? הוא ענה: "זה היה כדאי. הבאתי לחברים שלי כמה סידורי-תפילה, שיהיה להם במה להתפלל."

ש. אחר-כך פרץ מקרה של מחלת סקרלטינה? ת. אני רוצה להזכיר שהיה חצי זוג תפילין בצריף והוא היה בתנועה מתמדת מן הבוקר עד הערב, העברנו אותם מאיש לאיש. ש. אחר-כך קרה מקרה של מחלת סקרלטינה בצריף? ת. כן, אחד הנערים או שנים כי בצריף 27 קרה דבר כזה, העבירו אותנו למחנה א', שיכנו אותו בצריף 11 ובצריף 12.

ש. ואז אמרו לכם שאם תתפשט המגיפה מה יהיה? ת. קודם היה מדובר בשלושה שבועות סוגרים אותנו, **וד"ר מנגלה** היה בא כל יומיים ביחד עם סגנו ד"ר טילו. עברנו כל יום בדיקה רפואית, היינו צריכים לשטוף את הפה במי חיטוי. כל שבוע היה עושה ד"ר מנגלה מסדר, היה בודק את כולם. אחרי שלושה שבועות פרצה חזרת, כמה נערים חלו בחזרת, אז מנגלה בא וכל פעם דיבר עם הרופאים בקול רם.

היו שלושה רופאים, אחד נוצרי-פולני, אחד יהודי רופא מנורבגיה, זה היהודי היחידי שפגשתי מנורבגיה, אינני זוכר את שמו. הוא היה אחד האנשים העליזים ביותר שפגשתי. והיה על ידנו עוד אחד רופא יהודי מהעיר טרנלב. הרופא הזה תמיד

היה פסימיסט גדול והיה אומר: **"כן, כן, ילדים, מאושוויץ אי אפשר לעזוב, רק דרך הארובה, בבוא יומכם גם אתם תצאו משם"**. הוא מת אחרי כמה ימים ממחלת דיזנטריה או משהו כזה.

ש. ימי המועדים, חגי ישראל, היו ימי חרדה מיוחדים? ת. כן, הותיקים היו מרמזים לנו תמיד: באושוויץ לא תקבלו סוכריות. החגים מתקרבים.

ש. לא ענית על שאלתי. מדוע ימי החגים היו ימי חרדה? ת. ככה זה, כנראה מנהג שלהם היה, של הגרמנים, לבחור חגים למבצעים מיוחדים.

ש. אתה זוכר את ראש השנה? ת. כן.

ש. ספר מה אירע. ת. **זה היה במחנה הצוענים**, במשך הזמן שימש מחנה הצוענים כמחנה מעבר ליהודי הונגריה, ואחרי זה - גיטו לודז'. היינו 3,000 נערים בצריפים מיוחדים, "קינדרבלוקן" [בלוק של ילדים], זה היה ביום שישי לפני ראש השנה. ראש השנה היה ביום שני ויום שלישי, מנגלה הופיע עם סגנו, ד"ר טילן, ביום שישי לפנות ערב בשעות המסדר, הוא עבר ב"קינדרבלוקן" ועשה סלקציה וציווה עלינו להתפשט עד החצי ועבר, אנחנו היינו הצריף האחרון בשורת הצריפים של הנערים.

ש. כמה נערים הייתם? ת. **3,000 נערים כמעט כולם מתחת לגיל 16**, ואנחנו היינו הצריף האחרון בשורה. ציווה עלינו להתפשט עד החצי, ועבר לפני השורות, זה היה בשעת המסדר. את הקטנים והרזים שלח לכביש, ואת הגדולים יותר שלח לשער האחורי של הצריף. אותי שלח עם הקטנים אל הכביש. כאשר הגעתי אל הכביש, שם היו שולחים קבוצות של 50-60 לכיוון הצריפים 11 ו-9. כשעמדתי על יד הכביש חשבתי אולי אפשר לברוח. עמדתי כמה רגעים, **פתאום החלטתי, אני בורח. יצאתי מן השורה, ברחתי לצריפו של אחי שהיה בצריף 25, בינתיים נאספו כ- 1,000 נערים מכל הצריפים ונסגרו בצריפים 9 ו-11. ש. והיה ברור לשם מה?** ת. כן.

ש. סגרו אותם? ת. כן.

ש. עד מתי חיכיתם שם? ת. עד מוצאי ראש השנה. בראש השנה החליטו על "בלוקשפרה" [עוצר]. אספו את כל הקאפו, ומסרו הוראות חמורות ביותר שמי שיעזוב את הצריף - ייהרג. כאשר החשיך התחילו להגיע מכוניות, והתחילו להעמיס את הנערים על המכוניות.

ש. מי עשה את זה? ת. אני לא הייתי בחוץ, זה היה אנשי ס"ס או קאפו.

ש. קאפו גרמנים או יהודים? ת. הרוב היו תושבים גרמניים, והתחילו להעמיס אותם למכוניות, הזעקות היו נוראות, זעקות "שמע ישראל" זעקות "אבא, אימא" נשמעו במשך כמה שעות. כדבר הזה עוד לא שמענו באושוויץ, בדרך כלל, באושוויץ במשך הקיץ הובלו לתאי הגאזים מאות אלפים, אך הם לא צעקו, הם לא ידעו לאן מובילים אותם. אבל אנחנו היינו במחנה וידענו כל מה שמתרחש באושוויץ.

ש. מה קרה ביום הכיפורים? ת. נשארנו 2,000 נערים. חשבנו שאולי בזה ייגמר העניין. אז, בערב יום הכיפורים, אני זוכר, לפני הצהריים, נפוצה הידיעה שעומדים לחלק יותר לחם. בדרך כלל, היו מחלקים רבע או חמישית של לחם. באותו יום הביאו לצריף רבע ושליש לחם ואולי יותר, ועוד תוספות של גבינה ועוד דברים, מאד שמחנו שנוכל לצום מחר.

ש. כלומר, חשבתם שתוכלו לאכול יותר על מנת לצום מחר? ת. כן. כל היום דיברו הנערים על הנדיבות הפתאומית הזאת. השמחה הייתה גדולה מאד, שנוכל לצום למחרת היום. אבל אז עוד לא ידענו מה מחכה לנו באותו יום בשעות אחר-צהריים.

בשעה שלוש בערך, פתאום הגיעה פקודה על עוצר (בלוקשפרה). עוד לא הספקנו להיכנס לצריפים, והגיעה פקודה, כל הנערים אל מגרש הכדורגל. היה שם מגרש כדורגל

שכנראה היה מיועד לצוענים שהיו במחנה זה לפני כן, והושמדו כמה שבועות לפני זה. כל מפקד צריף הביא את הנערים שלו אל מגרש הכדורגל.

התכונה הייתה גדולה, הפקיד הראשי, כל הפקידים של המחנה, כל הקאפו, מפקדי הצריפים התאספו על המגרש וסידרו אותם בקבוצות של "הונדרטשאפן". משהו הפיץ שמועה שעומדים לקחת אותנו לאסוף תפוחי-אדמה מאושוויץ. סידרו אותנו בקבוצות, היינו 2,000 נערים.

פתאום עבר רעד בכל המגרש כאילו זרם חשמל היכה בנו, **"מלאך המוות"** הופיע, **"ד"ר מנגלה** הופיע, רכוב על אופניו, משהו ניגש אליו, לקח את האופניים ממנו והשעין אותם על יד הצריף. אני עמדתי על יד הכביש עם הקבוצה שלי. **"ד"ר מנגלה** שם את ידיו אחורנית כשהן שלובות, שפתיו כרגיל היו צמודות, עלה על המגרש, הרים את ראשו כדי שמבטו יוכל להקיף את כל המגרש. אז נפל

מבטו על נער כבן 15, אולי היה בן 14, משהו בגיל כזה, שעמד לא רחוק ממני בשורה הראשונה. זה היה נער מגיטו לודג, אני זוכר את פניו היטב, היה בלונדיני, רזה ומאד שרוף מן השמש ופניו מלאי נמשים. הוא עמד בשורה הראשונה.

מנגלה ניגש אליו ושאל אותו: בן כמה אתה? הנער רעד ואמר: אני בן 18. תיכף ראיתי שד"ר מנגלה מאד מתרגז והתחיל לצעוק: אני אראה לכם! אחרי זה התחיל לצעוק: הביאו לי פטיש, מסמרים ולייסט, מין קרש צר, תיכף רץ מישהו ואנחנו עומדים ומסתכלים עליו בדומיה מוחלטת, דממת מוות שולטת במגרש, והוא עומד באמצע, וכולנו מסתכלים עליו.

בינתיים הגיע זה עם הכלים, ואז כאילו עמד כבר על יד מנגלה, וד"ר מנגלה ניגש אל נער אחד שעמד לא רחוק, נער גבוה היה זה, עמד בשורה הראשונה, פניו היו עגולים, נראה טוב. ניגש אליו ד"ר מנגלה, תופס אותו בכתפו ומוביל אותו אל השער של הכדורגל - היו שני שערים, שערים של "גולים" - ומוביל אותו בכתפו, והאדם עם הכלים גם כן הולך. מעמיד אותו על יד השער, ומצווה לדפוק את הקרש הזה בגובה מעל ראשו של הנער ככה שיצר כעין אות ד'.

ואז ציווה ד"ר מנגלה שהקבוצה הראשונה תעבור מתחת לקרש הזה. קבוצה ראשונה התחילה ללכת בשורה עורפית.

ש. האם אמר מה יקרה לכם? ת. אנחנו כבר הבנו, שהקטנים שלא מגיעים לקרש הולכים למוות.

ש. האם היה ברור לך, שזאת המשמעות ואין אחרת? ת. לא, לא הייתה שום משמעות אחרת, זה היה ברור לכולם במאה אחוז בשביל מה הוא הולך. וכולם התחילו להתרגש, כל אחד רצה להשיג עוד כמה סנטימטרים גובה, כל אחד ניסה להתמתח, אני התייאשתי כי נערים גבוהים ממני לא משיגים את הגובה של הקרש. כל אחד שראשו לא נוגע בקרש, הולך לצד השני של המגרש, בין הקטנים המיועדים למוות.

ש. אחיך עמד לידך? ת. כן, אחי עמד על ידי, לא דאגתי בשבילו, כי הוא היה מהנערים הגבוהים, הוא היה בן 16, במקרה היה אותו יום, יום הולדתו ה-16. הוא הצליח לנגוע בקרש.

כן, עמדתי ככה מיואש לגמרי. חשבתי, החיים שלי נגמרו כאן. פתאום לחש לי אחי ואמר לי: "אתה רוצה לחיות, תעשה משהו!". אני, כאילו, התעוררתי כך

מתרדמה, והתחלתי לחפש דרך הצלה. ראשי עבד במהירות. פתאום נתקלו עיני באבנים הפזורות על ידי. חשבתי שאולי על ידי זה אפשר להינצל. כולנו עמדנו עמידת דום. התכופפתי בלי שהרגישו ולקחתי צרורות אבנים. פתחתי את שרוכי הנעלים והתחלתי לדחוף לתוכן אבנים. היו לי נעלים גדולות מאשר לפי מידתי, מלאתי את הנעלים אבנים מתחת לעקב והשגתי עוד שני סנטימטר. חשבתי, אולי זה יספיק.

בינתיים, ראיתי שאינני יכול להחזיק מעמד בעמידת דום עם האבנים בתוך הנעלים.

אמרתי לאחי שאני עומד לזרוק את האבנים. אמר לי אחי: "אל תזרוק, אתן לך משהו". הוא נתן לי כובע. קרעתי את הכובע לשתי חתיכות, התחלתי לתחוב את הסמרטוטים של הכובע לתוך הנעלים, שיהיה לי יותר רך.

ש. אולי נקצר. אתה עברת? אב בית-הדין: נשמע בכל אופן איך הוא עבר. ת. עמדתי 10 דקות עם האבנים והסמרטוטים בתוך הנעלים. חשבתי, אולי כבר אוכל להגיע לגובה הדרוש. בינתיים ממשיכים כל הנערים לעבור שם, שנים מגיעים ושנים אינם מגיעים לגובה הדרוש.

עמדתי כפי שעמדתי. בסוף התחיל אחי להסתכל עלי ואמר: אין זה מספיק גבוה. התחלתי לפחד, אולי אכשל מתוך התרגשות, כשאתחיל ללכת ירגישו שיש לי משהו בתוך הנעלים. ביקשתי את אחי ועוד משהו, שיש לו פרספקטיבה יותר גדולה, שיעריכו אותי באיזה גובה אני. כולם אמרו שאין לי סיכוי לעבור. התחלתי אז לחפש תחבולה, להגיע בין הגדולים שכבר עברו את הסלקציה. הם הסתדרו בשורות, במאות ממול, והקטנים, שלא הגיעו אל הקרש ואל הגובה הדרוש סודרו בחלק אחר. הקטנים ניסו להתפרץ אל הקבוצה השנייה. גם אני הסתננתי לבין הגדולים. חשבתי לרגע קט שכבר ניצלתי.

אז ניסה עוד נער אחד להתגנב לתוך הקבוצה של הגדולים. ואז מנגלה הבחין בדבר, התחיל לצעוק על אנשי המשמר ועל הקאפוס: "מה אתם עושים כאן, סבוטז"? ציווה על כל הקבוצה לעבור שוב ליד הקרש. בדרך לקרש שוב ברחתי אל המקום הישן שבו עמדתי. היה שם מעבר צר, שומרים היו צריכים ללכת לפני זה ואחרי זה, בכל זאת התגנבתי למקום הישן.

היועץ המשפטי: ועברת? ת. לא עברתי עדיין. כדאי לחיות גם חצי שעה באשליה. לבסוף התגנבתי לבין הגדולים. כך הסתיימה הסלקציה. כאלף מבין האלפיים לא השיגו את הגובה הדרוש.

ש. מה קרה אתם? ת. כשנגמרה הסלקציה הזאת, כל האלף, אלה שהשיגו את הגובה, לא הספיק דבר זה בשביל מנגלה. הוא בדק את הגוף. התפשטנו עד החצי. אלה שלא השיגו את הגובה הדרוש נסגרו בצריפים 25 עד 26. התחיל להיות חושך.

ש. מה קרה אתם בסופו של דבר? ת. החזיקו אותם סגורים בשני צריפים עד יומיים אחרי יום הכיפורים.

ש. אחרי זה מה קרה אתם? ת. העבירו אותם אל תאי הגאזים, השמידו אותם בתאי הגאזים. אנחנו נשארנו אלף. אז ידענו כבר שזוהי שיטה.

ש. האם ראית איזה קשר ליום הכיפורים עם צורה זו של הסלקציה? ת. היה רושם שהתעורר, כאילו מנגלה רצה להראות לנו, הנה כתוב בתפילה **"מעביר צאנו תחת שבטו"**, רצה להראות ליהודים באושוויץ, שהוא הוא המעביר אותם ולא אחר.

אב בית-הדין: ד"ר מנגלה היה בקיא בדברים כאלה? ת. כנראה שהיה מתמצא בדברים כאלה. אף פעם לא הייתה סלקציה כזאת באושוויץ. היועץ המשפטי: הוא רצה להראות, שהוא מעביר צאנו תחת שבטו? ת. כן. כך נשאר אלף נערים. ראינו שזוהי שיטה להשמיד בימי החגים. "חיכינו" למנגלה שיבוא בימים הראשונים של סוכות. לא בא. ידענו שבודאי באחד הימים האחרונים של סוכות יגיע, שדחה זאת לאז.

אחרי מספר ימים הגיעו טרנספורטים מגיטו טרזיינשטט לאושוויץ.

בימים הראשונים של סוכות נודע לי שרושמים טרנספורט למשלוח למחנה עבודה. רצנו לשם כמאה נערים. הצלחנו להירשם לאותו משלוח. חשבנו שאולי יקרה נס ולא יעשו ביקורת, ואנחנו נעזוב את אושוויץ. קודם עשו לנו חותמת על היד עם טוש, כך שזרים ואחרים לא יתערבו בנו. למחרת יום ההרשמה הופיעה משלחת של שני רופאים ופרופסור. כולם היו יהודים. נדמה לי שפרופסור אפשטיין היה מנהל בית החולים במחנה הצוענים. הוא בדק את המשלוח מבחינה רפואית. ש. אפשטיין היה מפראג או מאוסלו? ת. קראו פרופסור אפשטיין, מנהל בית החולים במחנה הצוענים. אינני יודע מנין היה. בדק את כולם מבחינה רפואית, אם הם מסוגלים לעבוד. הגיע אלי. התחיל למשש לי את השרירים אם מתאימים

לעבודה. לי לא היו כאלה. ראיתי שהוא מהסס. ראיתי שזהו רגע מסוכן. הסתכלתי לתוך עיניו. הוא ידע שאם יוציא אותי מתוך השורה כאילו היה גוזר גזר דין מוות עלי. כנראה שלא רצה לקחת זאת על מצפוני. אחרי היסוסים רבים השאיר אותי בתוך המשלוח הזה. באותו ערב לקחו אותנו למרחץ, הלבישו אותנו בגדים נקיים.

ש. עזבת את אושוויץ עם המשלוח הזה? מה קרה עם אלה שנשארו שם?
ת. אני רוצה להעיר כאן משהו. היינו מאה נערים. שמענו בשער, לפני צאתנו מהמחנה, שהנה הופיע מנגלה. אנחנו הקטנים כבר ידענו בשביל מה הוא בא. התחלנו לברוח מהשורות, כמתוך ספינת רעב ברחנו. אף אחד מהנערים לא נשאר בשורות.

מנגלה ישב עם שני פקידים ליד שולחן באמצע הכביש. כל הטרנספורט עבר לפניו. היו כמה נערים גדולים שהעזו וחשבו שהם די גדולים ושמנגלה לא יוציא אותם מהמשלוח. אבל גם אותם הוציא. מנגלה לא ייתן לשום נער לעזוב את אושוויץ. בסוף, כשאנחנו עוד מסתובבים, התייאשו רובם וחזרו לצריפים שלהם. אני ואחי ועוד כמה נערים הסתובבנו בסביבה וחשבנו אולי אפשר להתגנב לתוך המשלוח. וכך היה, 10 עד 11 נערים הצלחנו להתגנב לתוך המשלוח.

ש. עזבת את אושוויץ עם המשלוח הזה? לאן הגעת?

ת. **למחנה קופרינג 4 ליד דכאו.** בתוך 1,500 איש היינו **בערך 12 נערים.** מאלה שנשארו במחנה, כאלף נערים הובלו לסלקציה בשמחת תורה. 800 הובלו באמצע היום לתאי הגזים. אנחנו הגענו למחנה קופרינג.

ש. במחנה קופרינג 4 היו 1,500 איש? ת. לא. היו כבר לפני זה אנשים שם.

ש. במשלוח שלכם היו 1,500? ת. כן.

ש. כמה מהם נשארו בחיים? ת. בערך 50 איש.

ש. כמה אנשים היו במחנה קופרינג 4 בכלל כאשר הגעתם לשם?

ת. כ-3,000 איש. ביום הראשון הסתדרנו בשורה ורשמו אותנו. בדקו לכל אחד את השיניים שלו ורשמו. כל אחד שהיו לו שיני זהב רשמו אותו. במשך כל החורף היה הולך רופא השיניים עם המלקחיים שלו ועם הקופסה להוציא את השיניים מהפיות.

באותו מחנה עבדנו 6 שבועות. אחרי כן הפכו אותו הגרמנים למחנה חולים בשביל כל מחנה קופרינג.

היועץ המשפטי: אני מוכן לסיים את עדותו של העד.

אב בית-הדין: ד"ר סרבציוס, היש לאדוני שאלות? ד"ר סרבציוס: אין לי שאלות אל העד.

אב בית-הדין: באיזה עבודות עסקו הנערים במשך הזמן הזה?
ת. באשוויץ?

ש. כן. ת. לא עבדנו שום דבר. החזיקו אותנו כל הקיץ בלי שום דבר. אמרו שאנחנו עוד קטנים מדי מלהישלח לעבודה פיסית. כך גמרו עם 3,000 נערים במשך הקיץ.

ש. עד גיל 16? ת. עד גיל 16. אב ביח-הדין: תודה, מר קלינמן, גמרת את עדותך.

* * * *

מקור העדות: רשומות {פרוטקול} משפט אייכמן

באתר האינטרנט של משרד המשפטים:

[/http://www.justice.gov.il/MOJHeb/ReshimatEichman](http://www.justice.gov.il/MOJHeb/ReshimatEichman)

ילדים יהודים, ניצולי צריף הילדים 66 ממחנה בוכנוואלד

{מקור התמונה: "יד ושם"}

יעקב וינברגר בדרך לאושוויץ

הלילה האחרון בטרם יצאנו ממונקאץ', לא ידענו "לאן פנינו מועדות". נשארנו תקועים ברכבת-בקר שעמדה על המסילה בתוך שטח בית החרושת ללבנים בשם "קאלוש" שבפאתי העיר מונקאץ'. ב"קאלוש" נמצאת באופן קבוע פלוגה מיוחדת של אנשי ס"ס, שתפקידה היה לגרום עינויים וייסורים לנכבדי העיר.

תוך כדי המתנה בתוך קרונות הבקר וציפייה לבאות, עלו מול עיני התמונות של מעשי זוועות שביצעו קלגסי הנאצים. אהוב היה עליהם להוציא קבוצות-קבוצות של זקנים, וביניהם חולים רבים, לתרגל את הקרבנות תוך כדי ביצוע תעלולים כשידיהם עמוסות בלבנים, לצעוד "בצעדי-צבא" בתוך ביצה, ליפול ולקום, וחוזר חלילה – כל זאת לפי פקודות קצובות של אנשי ה-ס"ס. הדבר נמשך עד שהקורבנות התמוטטו ונאספו על ידי בני משפחותיהם שעקבו בדאגה בהתעללות. העינויים חזרו שוב ושוב, בעוד אנו סגורים מאחורי סורג ובריח בקרונות-בקר ומצפים לצאת לדרך לאי-שם...

עד היום כשאני נזכר באווירת הייאוש שהשתלטה עלינו תוך כדי המתנה לבאות, עוברת בי צמרמורת! הייתה זאת הרגשה של אוזלת-יד, דכדוך וחוסר אונים. כולם חשו את הסכנה הקרבה ובאה. את הנורא מכל: אין מושיע!

שוב אותן התמונות שחזרות ועולות מחדש. איך כולם הסתערו על קרונות הבקר, כאילו ביקשו להבטיח לעצמם "מקום טוב באמצע". ההמולה לא פסקה גם לאחר שכולם עלו לקרונות-הבקר.

והטראומה החלה רק עתה... בהתחלה לא תפסנו את גודל האסון שפקד אותנו. זה לקח קצת זמן עד שהתאקלמנו. הלילה הראשון עבר בהרהורים נוקבים, ואיש מבינינו לא עצם עין. רק עם דמדומי בוקר, בשעה שקרונות הבקר החלו לנוע – "התעוררנו לחיים" והרהרנו מה בעצם מצפה לנו. כאמור, הקרונות היו נעולים על מנעול ובריח, אין יוצא ואין בא. רק האשנבים הקטנים הזכירו לנו היכן אנו נמצאים.

החום בפנים הקרון היה ללא נשוא. היינו מצויידים ב"צידה-לדרך", בדברים אלמנטאריים שנאצים התירו לנו לקחת, ביניהם גם בגדי עבודה... מי יודע אם ומתי נזדקק להם! רצינו להאמין שלא הכל אבוד. אולי היה זה בתוך תת-ההכרה? אולי בכל זאת מובילים אותנו למחנות עבודה?!

המחזה שליווה אותנו לאורך הדרך היה מהנוראיים שידענו עד כה. **במיוחד באו הדברים לביטוי במבטם ובהתנהגותם של הילדים הקטנים בתוך הקרון. לשבחם ייאמר, כי הם התנהגו למופת. היו אלה הילדים סקרניים, ילדים שהתעלו ברגעים קשים אלה. לרוב מכונסים בתוך עצמם. הם חיפשו מבעד לסדקי הקירות וחורי רשת הטייל שבאשנבים אחר פיסת-שמיים. לרגע הייתה זו מתגלית – ומייד נעלמת. בלי להבין פשר הדברים ורזי העולם. ביקשו והתפללו בשקט לרחמי שמיים. עיניהם הקטנות היו נשואות לשמיים והתפללו חרישית. הם קיוו לנס שיגאל אותם מן הסכנה האורבת להם. אך הנס לא בא.**

התנהגותם זו של הילדים הקלה, ולו במקצת, על סבלם של המבוגרים. למרות הניסיון לברוח מן המציאות, ידענו היטב מה מצפה לנו. בקרונות העיק החום על הנשמה. מי השתייה אזלו במהירות. היינו נאלצים לעשות צרכינו באחד ממיכלי המים הגדולים שהתרוקנו. וזה האחרון מזרק דרך האשנב הקטן החוצה. היה זה מלווה בבושה ובכאב. דכדוך שקשה לתארו במילים.

את "חידוש המלאי" עשינו רק לאחר שהגענו לעיר קאשה. כאן הרשו לנו "לחדש את מלאי המים שאזל". אבל תמורת הרשות הזאת נתבקשנו לשלשל לידיהם כסף, זהב ודברי ערך שהצלחנו עדיין להסתיר... הם הזהירו אותנו בכל לשון של איומים. היה זה תרגיל שחזר על עצמו כמעט בכל תחנת-ביניים שבה עצרה הרכבת בדרכה עד לאושוויץ. כל פעם חזרו ושיננו באוזנינו: אם לא נמסור להם את הזהב יהרגו אותנו. היינו כבר מתורגלים ולא נותרה לנו ברירה אלא לחזור על הסיט הנורא בחיפוש אחרי דברי ערך.

את העיר קאשה עזבנו רק לקראת הערב, בה נפרדנו גם מן הגבול הסלובקי-הונגרי. המקום הזכיר לנו שגם כאן קיימת קהילה יהודית גדולה – מי יודע מה עלה

בגורלה? האומנם, גורלה לא שפר משלנו? שאלות לאין ספור העיקו עלינו, ואין מי ששיב עליהן.
גלגלי הרכבת מקשקשים, נוסעים ונוסעים – לאן?

קבלת שבת

לפתע, באופן ספונטאני נזכרים כולם שהיום ערב שבת. ולוח השנה מראה לנו **ערב ראש חודש סיוון תש"ד**. עלינו לברך את החודש! "חודש שבא עלינו ועל כל בית ישראל".

למרות המועקה שבלב, מתגברים לרגע קט על המשבר הנפשי בו אנו שרויים. ובעיקר – האימהות והאבות שבינינו! לאט לאט נשלפים מתוך "הפעקאליך" נרות שבת. **לרגע נדמה שאנו חולמים בהקיץ... קשה מאוד לעצור את הרגשות שהשתלטו עלינו. אלה פורצים כמו להבה מתוך אש ואין איש שיהיה מסוגל לעצור בעדם...**

חזיון לא רגיל נתגלה לנגד עינינו – כשאימהות ואבות אינם מסתירים את רחשי-ליבם. כשדמעות חונקות את גרונותיהם. ולפתע אתה מגלה מחזה שטרם התנסית בו. כמעט בלי יוצא מהכלל, יושבי הקרונות מתייפחים כמו ילדים קטנים. קשה להאמין שאנו עדים למחזה יוצא דופן זה, והלב מסרב להשלים עם הגורל המר.
הקרן האפל למחצה וגדוש אנשים מתמלא לך פתאום תוכן חדש. אורות של שבת והרהורים. זה רגע שקשה להשתחרר ממנו. ולרגע אף נדמה לך שאתה שומע את קולו של אבא כפי שזה היה נהוג בבית הקורא בקול: "ילדים, איפה אתם?" "שלמה'לה, יענקעל'ה, דויד'קה – בואו, בואו! ואל תשכחו לקחת איתכם את הסידור". "כן אבא" – חוזרים הדברים ומצלצלים באוזנינו כאילו קרה הדבר זה עתה. הפעם כאילו ביקשנו להרגיע את אבא ולומר לו: "הפעם לא נאחר! כן, אבא היקר! נזכור את דבריך".

כאילו אני מדמיין לעצמי ורואה בחלום את יום שישי בטרם מצאנו עצמנו כאן: בבית, על יד שולחנות ערוכים, זה עתה חוזרים הביתה מבית הכנסת, אווירת חג ושמחה מקבלת אותנו בכניסה הביתה. נרות השבת הדולקות ויין לקידוש מקדמים את פנינו. על השולחן שתי חלות מכוסות במפת "שבת שלום" ואבא פותח בשיר המסורתי "שלום עליכם", ואנו, הילדים,

מצטרפים במקהלה ופוצחים בשירה אדירה "שלום עליכם"... ואימא מתגודדת במטבח ומכינה מעדנים לארוחה החגיגית. ניגון ה"שלום עליכם" מתמשך והולך. כולם בלי יוצא מהכלל נסחבים בהתלהבות למעגל השירה שנשפך מתוך הלב כמו מעיין מתגבר. ולרגע אתה שוכח מה אדיר כוחו של שבת אחים גם יחד.

רגע אחד! האם אני חולם בהקיץ? והאם כל זה קרה במציאות? הלב מסרב להאמין שכל זה קרה אך אתמול... וכעת, אתה יושב בצוותא עם המשפחות בקרונות בקר ועושה דרכך לעבר אושוויץ.

באופן אינסטינקטיבי מפנים את המבט לעבר נרות השבת, כאילו ביקשת להאמין שכל זה קרה אך אתמול... לכו העידו שמיים וארץ לזכותנו, מתפללים חרישית. תלמדו זכות עלינו ותשאלו: למה זה עוללת לנו כל זאת? יודעים אנו, שאין זה קל להתפלמס עם האלוקים, חלילה לנו לעשות כן! אבל בכל זאת, יותר מדי שאלות נותרו ללא מענה, ורק לאלוקים פתרונות. ובאמת, מי אנו שנעמיד את הקדוש ברוך הוא במבחן? וההרגשה הכללית היא שרק לאחר שיותר הלחץ מעלינו, יהיה מקום לחשבון נפש נוקב!

הזיכרונות והתפילות עוררו אצל כל אחד מאיתנו ציפיות. הרי יהודים אנו! אנשי אמונה – דבר זה ילווה אותנו לאורך כל הדרך, בטוב או חלילה ברע.

חלום של נער

האם אני, נער בן 17, שונה מאחרים? נער שבקושי התגבר – ולפתע עומד לפני דילמה: האם הגעתי אל הסוף ואולי מצפות לי עוד שנים רבות? אין ספק, דילמה קשה שנערים אחרים אינם מתלבטים בה. לגבי דידי היה זה מבחן ראשון בחיים...

היום, במבט אחורה, אני משוכנע שכבר אז הייתי מספיק בשל להבין את משמעות המצב. הגורל לא נטה איתי חסד אם "זכיתי" להגיע לכך. "צרות רבים חצי נחמה". אני רק חלק מהמערכה שהמתחוללת סביבי. והגעתי למסקנה, שלא יהיה תחליף לאותן השנים שחלפו. "החלום הגדול שלי התגשם". צחוק הגורל. בהיותי ילד קטן היה לי "חלום גדול": לצאת פעם למסע ברכבת סביב העולם... מי דמיין שהחלום שלי ייהפך בסופו של דבר לסיוט אחד גדול.

לגבי הייתה זו נסיעתי הראשונה בחיי. זאת הפעם הראשונה שאני מוצא עצמי ברכבת ונוסע – אך הפעם הזאת נסיעה עצובה ומשפילה. נסיעת בכורה ברכבת, לעבר אושוויץ!!

אחי שלמה

על ידי יושב אחי שלמה המבוגר ממני. אין ספק שגם הוא מהרהר בליבו. ואיך אפשר אחרת? האם לו לא היו חלומות נעורים? זכור לי, עוד בהיותנו בגטו מונקאץ' בהיותו שלמה הגדול מתוך ארבעת הילדים בבית, **היה זה הוא שניסה להרגיע את אבא ואמר: אבא, אינך צריך לדאוג. אתה יודע, אבא, הסביר את עצמו, יש לי מקצוע מצויין ומבוקש.** תוכל בהחלט לסמוך עלי. במקצוע הנגרות לא יהיו לי בעיות. שלמה חזר שוב ושוב בניסיונו להרגיע את אבא, שהוא בהחלט יהיה מסוגל לפרנס את המשפחה.

כמו בסרט נע חולפות לנגד עיניי תמונות מהבית. אני נזכר בשעה שעמדנו בפתח הבית בטרם עזבנו את הגטו. לא שכח אחי שלמה לקחת איתו את הכלים, בתקווה שידקק להם. כן, כזה הוא אחי שלמה, ועל דבריו אפשר בהחלט לסמוך.

למרות גילו הצעיר יחסית, בן 18, השכיל כבר אז להבין את המצב העדין שמתרקם לנגד עינינו. השתדל להרגיע את אבא שאפשר לסמוך על דבריו. מצבו, כמצבי. עושים ביחד את הדרך אל היעד הבלתי נודע. בינתיים, עיקר הדאגה שמעסיקה את כולנו, האומנם יעלה בידיו ליישם את ההבטחות כלפי אבא?

כמובן שהיו עוד הרהורים נוקבים של השעה. אלא אותם הוא נשא עמוק בלב. העדיף, כמו רבים אחרים, שעשו דרכם לעבר אושוויץ, בשלב זה של אי ודאות, לא לגלות ולצפות לבאות.

שני האחים הקטנים

מצבם של שני האחים הקטנים לא היה שונה מאלה של הגדולים. **יהודה-לייב היה בסך הכל בן 14. ובן הזקונים, מרדכי-דוד, בן 12.** כפי שכבר הזכרתי, הילדים התנהגו למופת. גם שני אחיי הקטנים לא היו שונים בהתנהגותם מילדים אחרים בני גילם. לא שמענו, לאורך כל הדרך, אימא למה כל זה? רק מבטי הפחד והבעת פניהם העידו את אשר מתחולל אצלם עמוק בתוך ליבם. ההורים היו אובדי עצה וציפו לאיזה נס שיתרחש, אבל הנס בושש לבוא... העיניים הנפחדות של הילדים מגלות לנו שמהו סוער מתחולל אצלם פנימה. ורק פלא שאינו פורץ החוצה.

פניהם הקפואים והאטומים של הילדים מוכיחים קבל שמיים וארץ שהפחד מהבאות נורא הוא ואיום. אלה למעשה תינוקות של בית רבן. לפחות מחציתם, העושים דרכם לאושוויץ, הם ילדים.

אימא יושבת סמוך לשני הילדים. כאילו ביקשה בכך לבטא את חרדתה ורחשי-ליבה. כאילו מנסה לגונן עליהם מהגורל האכזרי שירד עליהם כמו רעם ביום בהיר. הישיבה הקרובה סמוך לילדיה מעידה על משיכה אינסטינקטיבית, וכאילו ביקשה לומר לילדיה: אל דאגה, ילדים, כל עוד אני כאן, אין לכם מה לדאוג! הצער של אימא גדול מנשוא. הלב נחתך כמו בסכינים – ואין מי שיושיע.

* * * *

מקור העדות:
יעקב וינברגר: בדרך לאושוויץ, קובץ "זכור" ח', עמ' 107-111, תשמ"ז-1987.

**ילדים ששרדו ממחנה ההשמדה אושוויץ בירקנאו.
התצלום לאחר שחרור המחנה**

הוך נחום

קורותיו באושוויץ

כפי שנמסרו בעדותו במשפט אייכמן

נחום הוך, שבעת המשפט היה תושב חיפה, סיפר פרשה מזעזעת: הוא הוכנס עם 900 ילדים יהודים בני גילו, גילאים 10-12 לתוך תאי הגזים, שדלתותיהם הוגפו עליהם. כעבור מחצית השעה נפתחו הדלתות, כל הילדים הוצאו ל"חדר המלתחה" ושם נבחרו 50 ילדים. שאר 850 הילדים הוכנסו חזרה לתאי הגזים ונרצחו.

אב בית-הדין: מה שמך? ת. נחום הוך.

היועץ המשפטי: מר הוך, אתה גר ברחוב בן-יהודה 49 בחיפה? ת. כן.

ש. אתה יליד רומניה? ת. כן.

ש. ובשנת 1944 שולחת מטרנסילבניה לאושוויץ?

ת. מהעיר בורשה במעבר הקרפטים בטרנסילבניה.

אב בית-הדין: זה שייך לטרנסילבניה? ת. כן, זה שייך לטרנסילבניה.

היועץ המשפטי: הייתם אתה, אביך, אמך, אחיך ועוד שלוש אחיות - כן? ת. כן.

ש. אתה היית אז המבוגר בין כל הילדים? ת. אני הייתי המבוגר ביניהם.

ש. מישו מהם נשאר בחיים, מלבדך? ת. לצערי הרב לא נשאר איש.

ש. אחרי הסלקציה הפרידו אותך מבני משפחתך?

ת. בהגיענו לבירקנאו הפרידו אותי מאבי. קודם מאימא והילדים, ואחר כך מאבי.

אבי עוד הלביש אותי במעיל הגשם הארוך שהיה לו, כדי שאראה יותר גדול. אותו

היפנו שמאלה ואותי ימינה, בין אלה שנשארו לעבוד.

אב בית-הדין: **באיזה שנה נולדת? ת. ב-1928.**

היועץ המשפטי: **גם אתה עברת את הסלקציה של המקל ביום הכפורים 1944?** ת. הסלקציה של המקל כבר הייתה הסלקציה השנייה.

ש. אתה עברת את הסלקציה הזאת? ת. אני עברתי את הסלקציה הזאת.
ש. שמענו זאת כבר מעד אחר ולא נטריח אותך בעניין זה. אני מבקש שתספר לנו מה קרה אחרי יום הכפורים, על זה שניסית לקחת מנת אוכל נוספת.
ת. ניסיתי לקבל מנת אוכל נוספת - לא קיבלתי אותה עוד, אלא רק ניסיתי. הכניסו את חלק גופי העליון לתוך תנור - אלה שהיו באושוויץ יודעים - ובחלק גופי התחתון הרביצו לי במקל בעובי המקלות שהיו מביאים את האוכל. הרביצו קודם עשר מכות. התעלפתי. שפכו עלי מים. הוסיפו את העשירייה השנייה. התעלפתי שנית ושוב שפכו עלי מים עד שמילאו את ה-25. אחר כך לא יכולתי לזוז. השאירו אותי במקום יום. עד היום, אבקש את סליחת בית המשפט, אני יושב על הצד ואיני יכול לשבת על צד ימין.

אב בית-הדין: נשברו לך עצמות?

ת. לא נשברו לי עצמות, אבל יש לי כתם של בשר אדום, כאילו פצע, עד היום הזה.

היועץ המשפטי: מה קרה שלושה ימים בערך לפני שמחת תורה 1944?
ת. שלושה ימים לפני שמחת תורה 1944 לקחו אותנו למחנה f, לרחיצה ולחיטוי הבגדים.

ש. **לקחו אותך מבלוק הילדים?**

ת. לקחו אותנו ממה שנשאר עוד מבלוק הילדים. התרחצנו, הבגדים עברו חיטוי, והחזירו אותנו לבלוק. למחרת בבוקר היה "לגר אפל", וכמו שעמדנו מחוץ לצריפים ב"לגר אפל" סובבנו אנשי ס"ס במכונות ירייה והעבירו אותנו לבלוקים 11 ו-13. בתוכם הוחזקנו יומיים בלי אוכל. מצבנו שם כבר היה ידוע. זה היה בערך 4-5 חודשים אחרי שהגענו לבירקנאו.

בטרנספורט הראשון כאשר נלקחו הילדים, לא ידענו לאן הם נשלחים. חשבנו שהם נלקחים לעבודה. בסלקציה השנייה כבר הייתה ידועה לנו המטרה. היות ואלה היו סגורים באותם הצריפים - 11 ו-13. הפעם, ברגע שהכניסו אותנו לאותם הצריפים, צריפים אלה שהיו ידועים לשמצה בצורת קרנטינה לפני הקרמטוריום, ידענו כבר מה מחכה לנו.

ביום השני בערב, זה היה ערב חג שמחת הורה, **תכננו 10 ילדים לעשות איזו שהיא פריצה מחוץ לצריפים האלה, אפילו אם הפריצה הזאת תהיה רק הפגנתית, תכננו.** אותו הצריף היו משני הצדדים צריפים סגורים.

ש. כמה נערים הייתם בבלוק?

ת. בערך בסביבת 1,000 איש, שנשארו מ-3,000 שהיו בהתחלה בשני הבלוקים.

אב בית-הדין: באיזה גיל היו הנערים?

ת. **בין 14 ו-16.** לרוב מילדי הונגריה שהובאו במאי, יוני ויולי.

היועץ המשפטי: כל הנערים הסכימו לתכנית המרד?

ת. התכנון היה רק של 10, אבל אחרי שתכננו, זה הועבר גם ליתר. התכנון היה, היות והיו שני שומרים - קאפו ובלוק-אלטסטה - בשער הראשי ובשער האחורי, שאחד הנערים ניסה לטפס על העמוד האמצעי עד האשנבים שהיו בגג, ואז בוודאי יבוא השומר, או מהשער הקדמי או מהשער האחורי, כדי לעצור בעדו, אז חלק מהילדים יתפרצו אל השער, שממנו השומר יבוא.

ש. לא היה לכם נשק? ת. לא היה לנו נשק.

ש. ידעתם שאין לזה סיכוי?

ת. זאת הייתה קודם כל צורה הפגנתית, וקיוונו שאולי חלק יוכל להינצל.

ש. ביצעתם את התוכנית?

ת. התוכנית קרתה בחצות וכמעט כמו שתכננו. ברגע שאחד הילדים ניסה לטפס על העמוד האמצעי בא השומר מהשער הקדמי לעצור בעדו. אז חלק מהילדים התפרצו מהשער הקדמי, ואחר כך בא השומר מהשער האחורי וחלק מהילדים התפרצו מהשער האחורי.

אב בית-הדין: מה קרה לילד שטיפס על השער?

ת. הילד שטיפס על העמוד נשאר בחדר הגזים, וגם אני הייתי שם. חלק מהילדים הסתתרו בחדרי הגזים, חלק הסתתרו בלטריות. אני הסתתרתי בתנור בחדר הרחצה.

היועץ המשפטי: כל הילדים פרצו החוצה? ת. כמעט כל הילדים פרצו החוצה. למחרת היה "לגרשפרה", מ-4 בבוקר, לא נתנו לצאת לעבודה.

אב בית-הדין: זה עוצר?

ת. זה עוצר. עד שלא תפסו אותנו כולנו ביחד. בסביבת 10-11 הספיקו לתפוס אותנו, והכניסו אותנו בחזרה לאותם הצריפים 11 ו-13.

היועץ המשפטי: **תפסו את כולם?**

ת. תפסו את כולם. עד שלא תפסו את כולם לא הפסיקו את העוצר. בסביבת הצהריים הביאו לנו שתי חביות תפוחי אדמה מבושלים זה כבר היה היום השלישי, בשמחת תורה, שלא קבלנו אוכל ושתי חביות חמיצת סלק, בורשט. יצאנו שלושה ילדים מתוך העשרה שתכננו את הפריצה, ושפכנו את תפוחי האדמה המבושלים על הרצפה, בנוכחות מפקד המחנה, שהיה בבגדים אזרחיים, וליווה את הובלת האוכל.

דעתי היום היא שזאת הייתה צריכה להיות הונאה. אנחנו ידענו שכל אלה שיוצאים לטרנספורט אל מחוץ למחנה למחנות אחרים היו מקבלים אוכל יותר טוב באותו היום, וזאת הייתה צריכה להיות הונאה בשבילנו, שנחשוב שאנחנו יוצאים...

ש. בעוד שבאמת חשבתם?...

ת. בעוד שבאמת ידענו מה שמחכה לנו בערב. אבל לא עברה שעה, אחרי שמפקד המחנה יצא, התנפלנו על תפוחי האדמה מהרצפה, ואכלנו מהרצפה. שביתת הרעב הזאת הייתה צריכה להיות רק הפגנתית, כדי להראות שאנחנו יודעים מה שמחכה לנו ובמה המדובר.

לא עברה שעה, פתחו לנו את השער הקדמי ואמרו לנו, אתם חופשים, אתם יכולים לצאת. התחלנו לרוץ החוצה, ברגע שיצאנו מחוץ לצריף, הייתה "לאגרשפרה". אנשי ס"ס עם מכונות ירייה סובבונו מכל הצריפים, וסידרו אותנו בצורה של חמש, והוציאו אותנו מחוץ למחנה, כל זה היה במחנה 2, "ציגוינרלאגר" {מחנה של צוענים}.

ברגע שהוציאו אותנו מחוץ למחנה, והובילו אותנו כלפי המחנה של הקרמטוריום, שהיה ידוע לנו, כי אנחנו היינו חמישה חודשים לפני זה כבר שם, לא רצינו ללכת. התחילו לירות ברגלינו, התקדמנו עד לשער של הקרמטוריום מס. 3, שמסביבו הייתה גדר עשויה מעץ מסודרת בצורת קוביות מרובעות בגובה שאי אפשר היה לראות מה שנעשה בפנים.

הגענו לדלת הכניסה של חדר הקרמטוריום פנימה, עוד פעם נעצרנו לא רצינו להיכנס, התחילו שנית לירות אבל עוד פעם רק ברגלים. נכנסנו פנימה, נמצאנו

בתוך אולם גדול שדומה לבית מרחץ, על הקירות מסביב היו מסמרים, על כל מסמר היה מספר סידורי. ביקשו מאתנו שאנחנו נתלה את הבגדים.

היועץ המשפטי: ביקשו?

ת. פקדו עלינו שנתפשט, לא רצינו להתפשט, אז התחילו בתוכו לירות, אז פקדו להתפשט ולתלות את הבגדים על המסמרים ולזכור את המספר הסידורי, שכאשר נצא שנדע מאיפה לקחת את הבגדים. כמובן, זאת הייתה גניבת-דעת ואנחנו ידענו זאת כבר. התפשטנו וזרקנו את הבגדים על הרצפה באמצע החדר. אחרי כן סדרו אותנו בצורת חמישיות, ואז - אני זוכר זאת כמו עכשיו - ניגש אחד מהזונדרקומנדו, שעבד במקום ואמר: **"תברה, לפחות אל תראו שאתם מודאגים, תשירו"**.

ש. שהגרמנים לא יראו את הסבל שלכם? ת. למה שהוא התכוון, אינני יכול להגיד. אב בית-הדין: זה היה צועני? ת. לא, זה היה יהודי.

היועץ המשפטי: מה הוא אמר לכם, הוא דיבר באידיש?

ת. כן, באידיש, הוא אמר: "זינגט, חברה, זינגט". חלק מאתנו היו מאובנים ולא יכלו להוציא הגה מהפה, כמוני, חלק התחילו להגיד וידוי, וחלק גם שר. העבירו אותנו דרך טרקלין קטן, ופתחו דלת גדולה, והכניסו אותנו לאולם. באולם הזה היה חושך מוחלט חוץ מאשר האור שנכנס דרך דלת הפתיחה מאיפה שנכנסנו. היינו בפנים, כבר סגרו עלינו את הדלת, ואז שמעתי לראשונה את הבכי. כמה זמן, אולי שניות, אולי רגעים פתחו בחזרה את הדלת, ואמרו לנו לצאת בחזרה לאותו האולם איפה שהיינו קודם. כיוונו אותנו לצד אחד של האולם, ואז מפקד ס"ס גבוה, סבורני היום שזה היה הס, אבל אינני בטוח בזה כי זה היה אותו הקצין שהפריד אותי לראשונה כאשר הגענו עם אבא לבירקנאו. אינני בטוח, אבל נדמה לי שזה היה הוא.

אב בית-הדין: אתה רוצה לומר מפקד המחנה, הס?

ת. כן. הוא קרא לבחור הראשון, בדק את השרירים ופקד עליו ליפול לאדמה ולקום עשר פעמים, לרוץ לקיר ובחזרה, והפנה אותו לצד ימין.

אב בית-הדין: איפה זה היה?

ת. בחדר שהוכנסנו קודם והתפשטנו שם. אחר-כך הוא קרא לבחור השני, וזה היה אותו הבחור שנתפס על העמוד. הוא במקרה היה בן עיירתי, שמו זלמנוביץ, ושאל אותנו: בן כמה אתה? הבחור היה נמוך, וכששאלו אותו בן כמה הוא, הוא ענה: בן 18. אז הוא אמר לו: "אתה חזיר, אתה בן 18", ושלח אותו לאותו צד מאיפה שקרא לו.

השלישי, הייתי אני, הייתי מאובן, הסתכלתי בפניו, פקד עלי ליפול ארצה ולקום, לרוץ לקיר ולחזור, ושלח אותי גם כן לצד ימין. בצורה הזאת בחר חמישים בחורים. באמצע הבחירה, הסלקציה הזאת, יתר הילדים ראו שכאן בוחרים לדבר מה, והתחילו לעבור לצד שלנו, להתנפל על אותו הצד, אז שמו אנשי ס"ס בינינו לביניהם שלא יוכלו לעבור.

באותו הזמן, עד שהפרידו, ניגש אותו הבחור שאמר לנו לשיר קודם, מהזונדרקומנדו, ושאלנו אותו: מה רוצים לתת לנו, גז יותר חזק? אז הוא אמר: "זה המקרה הראשון שאני נפגש בזה כאן שמוציאים מישהו מתוך תא הגזים".

היועץ המשפטי: מתוך תא הגזים?

ת. כן. והמשיך: "הלוואי והייתי אני כל כך בטוח כמו שאתם חמישים בטוחים". אחרי שגמרו לבחור את הסלקציה ציווה עלינו להסתובב עם הגב כלפי הדלת מאיפה שיצאנו מחדר הגזים, ובאותו הרגע הכניס את יתרת הילדים לחדר הגזים.

ש. כמה היו?

ת. לפי הערכתי 900-1,000 ילדים. עלינו ציוו להתלבש אחרי שסגרו את הדלת.

ש. על החמישים? ת. כן, ו-900 היו בפנים.

ברגע שפקד עלינו להתלבש, אז התחלנו לחפש כל אחד את בגדיו, אז ניגש אלינו הקצין, ואמר: "זה לא חשוב כבר, תיקחו מה שיש ותלבשו".

הוציאו אותנו בדרך שבאנו, אל מחוץ למחנה, אל תחנת הרכבת, ושם פקדו עלינו, היו קרונות משא עם תפוחי-אדמה לרוקן. היה עלינו להוריק את תפוחי-האדמה מהקרונות ולחפור אותם באדמה. אז נודע לנו מה הייתה הסיבה שהוצאנו משם – בגלל שהיה מחסור בכח אדם, כדי להוריד את תפוחי-האדמה.

ש. כל האחרים הומתו באותה שעה בתאי הגזים?

ת. כן, עם אף אחד מהילדים האלה לא נפגשתי יותר. מהחמישים, אנחנו נמצאים במקרה שלושה בארץ, שניים בחיפה ואחד ביפו. היועץ המשפטי: המקרה כולו ידוע בספרות השואה, אדוני. אב בית-הדין: שני אחים? ת. לא אני, אלה שנמצאים בחיפה הם שני אחים שנבחרו אז מהחמישים. אב בית-הדין: תודה, מר הוך, גמרת את עדותך.

* * * *

מקור העדות: רשומות {פרוטקול} משפט אייכמן

באתר האינטרנט של משרד המשפטים:

[/http://www.justice.gov.il/MOJHeb/ReshimatEichman](http://www.justice.gov.il/MOJHeb/ReshimatEichman)

**נשים וילדים מהונגריה, ניצבים על הרמפה של תחנת הרכבת
במחנה אושוויץ-בירקנאו,
זמן קצר בטרם שישלחו אל תאי הגזים.
27 במאי 1944. [יד ושם]**

באור קלרה **קורותיה בגטו - הונגריה,** **העברתה לאושוויץ-בירקנאו** **וצעדת המוות**

באור קלרה (לבית SCMAFER) ילידת TEKOLSKE-SARLUHY – סלובקיה, נולדה בשנת 1928. {בת 10 היתה כשפרצה המלחמה} בעדותה היא מספרת על הרקע המשפחתי וילדותה ב- TEKOLSKE-SARLUH.

בשנת 1938 נכנסו ההונגרים לסלובקיה.
היא מספרת על ההחמרות בחיי היום-יום וענידת הטלאי הצהוב.

במרץ 1944 הועברה לגטו LEVICE. היא מתארת את החיים הקשים **בגטו** ואת המציאות הקשה **באושוויץ-בירקנאו**.

סיפור מיוחד הוא סיפור אהבתם של מפקד המחנה ונערה מ-TRANSYKVANIA.

היא גם מספרת על **צעדת מוות** לכיוון מערב אירופה, מעשי האונס שבוצעו על ידי הרוסים בנשים יהודיות, החזרה ל- TEKOLSKE-SARL, הביקור החוזר בסלובקיה ותחושת ההחמצה.

באור קלרה מסרה את עדותה בפני מצלמת וידיאו ודיברה באופן חופשי. עדותה תומללה למסמך כתוב. כדי לא לפגוע באוטנטיות העדות. לא שיניתי ניסוחי דברים ותחביר.

ההדגשות במסמך העדות הם שלי.

להלן העדות המלאה:

ש: ספרי לי קלרה, מהם הזיכרונות הראשונים שלך מהילדות, את שמות בני המשפחה שנספו, את הרקע המשפחתי.

ת: אני נולדתי בשנת 1928 במקום שהיה אז צ'כוסלובקיה, והייתה לי ילדות נהדרת עד 1938.

ש: כשאת אומרת ילדות נהדרת, הייתי רוצה שתספרי לי על ההורים שלך, איך חגגתם את החגים? האם הייתם משפחה דתית?
ת: אנחנו היינו משפחה דתית.

ש: תזכירי לי קודם כל גם את שמות הורייך, את אחיך ואחיותייך.
ת: ההורים שלי היו, אבא שלי היה יוליוס שפר, אימא שלי הייתה רוזליה שפר. אנחנו היינו משתי אמהות, אני לא יודעת אם זה חשוב או לא חשוב. היינו עשרה ילדים.

ש: שאת אומרת משתי אמהות?
ת: כן, נולדנו משתי אמהות. אני לא זוכרת כשאני הייתי בת חמש שהגדולים עזבו כבר את הבית. זה היה שהם היו הרבה יותר גדולים ממני. היו לי עוד ארבע אחיות.

ש: שמותיהן?
ת: פרנטישה שפר שעכשיו הוא שרגא, הוא חי ברמת אביב בישראל. יש לי אחות בשם לילי – ליביה דון שהיא חיה על ידי בהרצליה, ויש לי אחות שהיא גרה איתי שקוראים לה גיזלה פרידלנדר.

ש: במה עסקו הורייך?
ת: היו לנו חנויות, היו לנו חיים מושלמים, הייתה לנו משפחה גדולה, וחיינו מאוד יפה. חיינו חיים נורמאליים. הלכנו לבית ספר, גדלנו, האחיות הגדולות שלי התחתנו.

ש: באיזה בית ספר היית שם?

ת: אני למדתי בבית ספר סלובקי בהתחלה, ומשנת 38 עד שנת 44 למדתי בבית ספר הונגרי.

ש: איך היו הקשרים שלכם עם הגויים?

ת: הקשרים שלנו עם הגויים היו טובים מאוד. אבא שלי נולד באותו מקום, סבא שלי נולד באותו מקום, ורק אימא שלי באה מפרסבורג. החיים היו טובים עם כל האנשים, עד שהיום כשהלכתי לבקר אז, אלה שהיו עוד בחיים שמחו מאוד כשהם ראו אותי.

ש: איך חגגתם את החגים הדתיים? האם את זוכרת חג מסוים שאת יכולה לספר לי עליו?

ת: החגים אצלנו זה היה קדוש. אימא שלי הייתה דתייה, אבא של יהיה קצת פחות דתי, אבל המשפחה הייתה דתייה, ולפי זה אנחנו גדלנו. הילדים היו פחות, אבל המשפחה הייתה דתייה. בשבת לא הדלקנו אש, בשבת לא בישלנו, השבת הייתה שבת כמו שכתוב.

ש: וחגים, למשל את פורים חגגתם?

ת: פורים זה היה יותר יפה מאשר פה. פורים זה היה כל-כך יפה שלמשפחות שלנו, לחברים ולקרובים שלחנו משלוח מנות. זאת הייתה חוויה גדולה, כי אנחנו כל פעם קיבלנו, כלומר, למקומות האלה שהבאנו אליה, קיבלנו בחזרה או מתנות או שוקולדים או עוגות. זאת הייתה חוויה כזאת מיוחדת.

ש: התחפשתם? למה הייתם מתחפשים? לאיזה דמויות?

ת: אז בזמנים הטובים עשו הצגות שאנחנו השתתפו בהן. אני זוכרת שבתור ילדה קטנה השתתפתי בכל ההצגות והיה מאוד יפה. החגים היו מושלמים ויפים. בפסח כל המשפחה באה, כל הילדים באו.

ש: מה אכלתם? היה אוכל מסוים בפסח?

ת: דגים אנחנו לא הכרנו, אצלנו לא אכלו דגים, המשפחה שלי בכלל לא אכלו דגים. רק מעט-מעט, פעם אבא שלי אכל דג, נשארה לו עצם בגרון, לכן מאז אצלנו לא נכנס דג לבית שלנו. אבל פסח זה היה ככה שלא עשו כמו פה ארוחה גדולה. הפסח זה היה מרק, אבל קודם החרוסת שמכינים, אחר-

כך מרק עם כופתאות, אחרי זה בשר מבושל עם תפוח-אדמה מבושל ולפתן.
זה היה האוכל שהכינו לליל הסדר.

ש: המשפחה הייתה משפחה ציונית? דיברו על זה?

ת: אי אפשר להגיד.

ש: היו כאלה מהמשפחה שהיגרו למשל לפלשתינה?

ת: אחותי באה לפלשתינה אז בשנת 36, והיא נשארה פה. היא באה עם המכבייה, והיא נשארה פה. היא הייתה פה כשאנחנו באנו. אבל אני לא יכולה להגיד שהיו ציונים, שההורים שלי התעסקו בזה במיוחד.

ש: את מתארת חיים נעימים. ת: חיים מאוד נעימים.

ש: את זוכרת איזה אירוע מסוים עד בואם של ההונגרים?

ת: אירוע מסוים היה ששתי האחיות שלי התחתנו וכל חתונה הייתה שלושה ימים, את זה אני זוכרת.

ש: איפה זה היה? זה היה בתוך אולם? ת: לא. אין אולם, עשו את זה בחצר באוהלים.

ש: בחצר שלכם? ת: בנו בחצר אוהל ושם החתונה הייתה שלושה ימים.

ש: ובאו מכל...?

ת: באו כל הקרובים מכל הסביבה, הייתה לנו משפחה מאוד גדולה והייתה חגיגה גדולה. אבל ככה היו חיים נורמאליים, ההורים שלי היו עסוקים בחנויות, ואצלנו כל פעם הייתה עוזרת שטיפלה בנו בילדים.

ש: באיזו שפה דיברתם איתה?

ת: בסלובקית. אבא שלי לא ידע סלובקית, הוא היה גבר הונגרי, הוא שירת במלחמה הראשונה בצבא ההונגרי, הוא היה קצין והיו לו זיכרונות נעימים כשהוא היה קצין בצבא ההונגרי. אמא שלי באה מסלובקיה, אבל היא למדה אחר-כך הונגרית.

ש: היו לך חברות גויות? ת: כן, היו לי הרבה חברות גויות, בטח.

ש: היית מבקרת אותן, והן ביקרו אותך?

ת: כן, הייתי מבקרת אותן, והן גם באו אלי ואנחנו היינו חברות מאוד טובות, עד היום כשהייתי שם פגשתי אותן אחת-אחת, אבל לא חיים שם כבר הרבה, כי שם אנשים מתים יותר מוקדם, אני לא יודעת למה.

ש: בסלובקיה?

ת: כן. זה מקום קטן איפה שנולדתי, זאת לא עיר גדולה, ואני לא יודעת למה. אולי הם אוכלים שם אוכל לא נכון, כי שם אוכלים הרבה בשר שמן והרבה חזיר, אז אולי מזה, והרבה שם כבר מתו. אבל פגשתי שכנים שהבת שלהם עוד חיה. כשדפקתי בדלת היא שאלה: מי שם? אני אמרתי: מהבת של שפרים. אז היא אמרה: או ממליה שלי, הילדה של שפרים חזרה, והיא שמחה מאוד. אבל הייתי שם כמה שעות ועזבתי שם את המקום.

ש: איך הרגשת באמת כשהגעת לשם?

ת: קודם כל באותו רגע הייתי צריכה לחשוב מה זה מה? ומי זה איפה? את יודעת שהמקום היה זר.

ש: הבית נשאר? ת: כן, הבית שלנו, יש שם שני בתים שהם נשארו.

ש: והחנויות של אבא?

ת: החנויות של אבא חלק נשארו, אבל החלק האחורי הבית התמוטט. גרה שם אישה מבוגרת, ואני לא יודעת איך היא גרה שם, כי רק החלק החדש עומד. נכנסו לשם אנשים שבנו עוד קצת, שהם הוסיפו.

ש: זאת אומרת, שאת לא הרגשת רגש של אנטישמיות עד 1944?

ת: לא, עד 44. אבל זה התחיל ב-38 כשלקחו לנו את החנויות. בשנת 38 לחלק גדול מהיהודים לקחו את הרישיון של החנויות.

ש: מה קרה? אולי תספרי מה היה השינוי ב-1938?

ת: שלקחו את הפרנסה. אז היה מאוד קשה לנו עד 44, כי היינו עוד ילדים קטנים בבית, הפרנסה הייתה חסרה, ואבא שלי נפטר בשנת 42.

ש: השינוי חל עם בואם של ההונגרים גם?

ת: אז באותו זמן ב-38 כשנכנסו הונגרים אחרי כמה זמן התחילה האנטישמיות.

ש: **תספרי לי באמת, כשאת אומרת שהיה שינוי, מה היה השינוי? האם השכנים השתנו או מי השתנה בעצם?**

ת: לא כל-כך השכנים, לא כל-כך המכירים אלא מטעם הרשות. לקחו את החנויות, כמו שאמרת ילך סגרו את החנויות, לקחו את הפרנסה מהיהודים. יום אחד חיפשו את אלה שלא נולדו שם במקום, לקחו אותם לגבול לסלובקיה, הרבה יהודים לקחו אותם בכוח עם הילדים שלהם. אלה היו זמנים קשים.

ש: איך היה היחס של החברים שלך והחברות שלך, האם הם עדיין אותם חברים או שגם הם משתנים?

ת: אני לא יכולה להגיד, באמת החברות שלי נשארו חברות וחברות טובות, אבל בדיוק כשגמרתי את הלימודים כבר סילקו את היהודים מבית הספר. כשהייתי בגיל שש עשרה לפני שלקחו אותנו, אז היה אסור כבר להיות בבית ספר יותר גבוה.

ש: ממה ההורים התפרנסו, הרי לאבא כבר לא הייתה החנות?

ת: ממה שהיה, כסף מזומן. אבא שלי חלה, הוא היה חולה מאוד קשה, הוא היה בבית חולים כמה זמן, לא הצילו אותו, היה לו סרטן. הרופאים החליטו שזה בא ממצב הרוח, כי הוא היה כל-כך מדוכא בגלל שלקחו לו את החנויות. הוא היה בן אדם שנולד שם, אבא שלו נולד שם, ופתאום הוא הרגיש שהוא זר, שלוקחים לו את הכל. **הוא לא השלים עם זה**, ובשנת 42 הוא נפטר מהמחלה שלו.

אחר-כך היה עוד יותר קשה כשאבא לא היה. באמת רק בגלל שהייתה לו חרבה, עם זה הסתדרנו. שני אחים שלי באו, והם רצו לברוח משם לפלשתינה, שני אחים שלא חיים. היה צריך לתת להם בשביל זה הרבה

כסך, זה עלה הרבה כסף להוציא אותם משם. אחד מהם הגיע לכאן, והשני לא הגיע, החזירו אותו בחזרה מהגבול.

ש: את סיפרת קצת על בית הספר. מה היה אחוז היהודים שהיו בכיתה שלך?
ת: לא הרבה. כי היה גם בית ספר יהודי באותו מקום, אז היותר לא מודרניים הלכו לשם. אני לא יודעת איך זה היה, אבל הרבה יהודים למדו בבית ספר יהודי, ואנחנו למדנו בבית ספר סלובקי ממשלתי.

ש: היו תנועות נוער? ת: לא.

ש: בכלל לא?
ת: לא, לא היה. חיינו כאלה חיים נורמאליים של ילדים עד שלא היו הצרות, באמת חיינו חיים יפים.

ש: מה קורה בבית הספר עצמו בשנת 38 כשההונגרים מגיעים?
ת: בשנת 38, אז עוד הלכתי לבית הספר, **הייתי בת עשר**, והלכתי לבית ספר **עד גיל שש עשרה**.

ש: אז משתנה משהו ביחס של המורים או ביחס של התלמידים?
ת: לא, אני לא יכולה גם את זה להגיד. למדנו בבית ספר שזה עוד לא היה תיכון, זה היה מתחת התיכון, אבל זה היה משהו כמו תיכון. לשם הלכו עוד יהודים, ושם למדתי עד הסוף, שם גמרתי ארבע כיתות כמו תיכון וזהו זה. אחר-כך כבר לא היה בית ספר, סילקו את היהודים מבית הספר לפני 44 כשנכנסו הגרמנים.

ש: אבל אני רציתי לדעת בין התקופה של ההונגרים עד בואם של הגרמנים ב-44 מה עוד את זוכרת מהחיים שלך?
ת: **היו אז חיים מאוד רעים**, מאוד לא טובים, כי על כל גרוש היה צריך אז להסתכל, כשמקודם אנחנו חיינו חופשי, כי מצבנו הכלכלי היה טוב מאוד, ואחר-כך לא היה.

ש: האם אתם שומעים, או האם מגיעים אליכם פליטים שמספרים משהו? אתם יודעים כבר מה שקורה? ת: לשם, למקום לא באו פליטים, זה היה מקום קטן.

ש: אבל שמעתם מה שקורה?
ת: שמענו שהיהודים מפולניה היהודים בורחים, אבל הם בורחים יותר לבודפשט.

ש: אבל מה שמעתם? מה שמעתם שקורה ליהודים?
ת: רק ממה ששמענו, לא שמענו מה קורה. רק שמענו שהיהודים בורחים מפולניה, כי לשם נכנסו כבר הגרמנים. שם האנטישמיות הייתה מקודם. גם מסלובקיה לקחו קודם את היהודים, ואותנו לקחו רק ב-44. אני חושבת שבשנת 42 לקחו את היהודים מסלובקיה, ממה שנשאר סלובקיה.

ש: וידעתם שהיהודים נלקחים לאיזה מקום?
ת: לא, אז לא ידענו שום דבר. לא ידענו לאיפה לוקחים אותם.

ש: אבל ידעתם שמעבירים אותם לאיזשהו מקום? ת: לא.

ש: לא שמעתם גם את זה? ת: לא, לא שמענו.

ש: לא שמעתם על יהודי סלובקיה מה שקורה להם.
ת: רק שמענו שבורחים מסלובקיה, כי שם אוספים את היהודים. אבל לא שמענו במיוחד על מה שקורה. **דבר כזה על מה שקורה באושוויץ (AUSCHWITZ) את זה שמעתי רק באושוויץ**, כשהגעתי לאושוויץ. או שאנחנו לא רצינו להבין, או שאני לא יודעת, אבל לא סיפרו על זה, ולא דיברו על זה. חשבנו שלוקחים אותנו לעבודה. לא ידענו לאיפה נגיע. **זה היה כבר שכששמו אותנו בקרונות** מאה איש בקרון, **זה היה השוק הראשון**. כי בגטו איכשהו הסתדרנו, היינו הרבה משפחות בחדר אחד, אבל היה שם מה לאכול, לא הרצינו לנו. הכאב הגדולה וזה שלא התנהגו איתנו כמו אל בני אדם זה התחיל בקרונות, שם שמו מאה איש בקרון.

ש: אבל איך זה קרה פתאום, תספרי לי אולי את השלבים.
ת: קודם היה הגטו.

ש: קודם נעבור לאט-לאט, הימים האחרונים לפני בואם של הגרמנים, מה את זוכרת?
ת: קודם היינו צריכים לענוד את **הטלאי הצהוב**, היינו צריכים לתפור על הגב, על השמלה ועל הכל את הסימן של היהודים.

ש: זה היה ב-44? ת: כן, זה היה ב-44 כשהגרמנים נכנסו.

ש: את זוכרת מה הרגשת ברגע שהיית צריכה לענוד את הטלאי הצהוב?
ת: אני לא יודעת, אולי בגלל שהייתי יותר מדי צעירה, אבל לא עשינו כלום. הייתה לי חברה שהם ברחו לבודפשט, כי שם אפשר היה יותר להסתיר את הבן אדם, אבל אנחנו לא חשבנו על זה. **הלכנו כמו בהמות, לקחו אותנו והלכנו. כי הגברים לא היו כבר בבית**, את יודעת שקודם כבר לקח ואת כל הגברים לעבודת פרך. אז גברים כבר לא היו כל-כך, מהגברים היו בבית או ילדים או זקנים.

ש: זה היה עם הכיבוש הגרמני?
ת: לא. זה היה עוד לפני 42. משנת 40 התחילו לקחת את הגברים לעבודה. הם לא התגייסו לצבא, קודם הם היו עוד קצת בצבא, ואחר-כך עשו מזה ארבעיטס לאגר.

ש: מחנות עבודה? ת: אז הם עבדו שם כל הגברים.

ש: היו לכם קשרים איתם, עם הגברים שנלקחו לעבודה?
ת: אני לא יודעת. לא היה לי אח במצב הזה בבית.

ש: אבל דוד או משהו לא היה לך?
ת: היה לי רק אח שהיה עדיין צעיר, שאותו עוד לא לקחו, שני אחים.

ש: אבל שאר האנשים הגברים שנלקחו לעבודה, האם שמעו מהם?

ת: אני חושבת שבהתחלה קיבלו גלויות. היה מותר להם לכתוב גלויות. בהתחלה עוד לא היה נורא, אבל אחר-כך כבר לא שמעו מהם. אני לא יודעת בדיוק, כי לא היה לי במשפחה קרוב שם, אחי לא היה במקום הזה, כי שני האחים ברחו, הם לא היו בבית כשלקחו את האנשים הלאה. כך שלא היה לי אח שהיה במצב הזה, אז אני לא יודעת בדיוק איך הגיעו המכתבים מהמקום הזה. אבל משנת 38 מצבנו היה מאוד עצוב, היה מאוד קשה. לא הייתה לי ילדות אלא רק עד גיל עשר. אחר-כך כשחזרתי בגיל שבע עשרה שוב לא הייתה לי ילדות, כי לא היו לי הורים. רק פה כשהתחתנתי.

ש: תספרי לי קצת, את לא הזכרת, **תספרי לי קצת על ההורים שלך.**
ת: ההורים שלי היו אנשים מאוד מקובלים במקום שגרנו בו. זאת הייתה משפחה גדולה, היו שם הרבה אחיות של אבא שלי.

ש: תזכיר לי שוב את שמותיהם של ההורים.
ת: אבא שלי היה יוליס שפר, אימא שלי הייתה רזליה שפר ומהבית היא הייתה קולין.

ש: את יכולה לספר לי קצת על הדמויות שלהם?
ת: שניהם היו אנשים נהדרים. הם היו חרוצים. היינו משפחה גדולה. הם היו עסוקים עם הילדים, היינו הרבה ילדים. מה אני אגיד לך עליהם? שחבל עליהם. כמו שסיפרתי לך אבא שלי נפטר בבית ב- 1942.

ש: ואיך אמא?
ת: אימא הייתה בת 46 כשלקחו אותה לאושוויץ. היא לקחה בידיים שלה את הילדים של האחיות הגדולות שלי, כשלאחות אחת היו כבר שתי ילדות ולאחות השנייה היה ילד אחד, ובגלל זה היא עברה לצד השני ששם הלכו לגז, כי היו לה ביד ילדות קטנות.

ש: האימא של הילדות האלה ניצלה?
ת: לא. אחותי לא. הם לא חזרו מאושוויץ. שתי האחיות הגדולות היו נשואות. הן היו מהנישואין הראשונים של אבא, והן לא חזרו. לא הילדים ולא האמהות.

היו להם ילדים קטנים שהיו בני שש, שבע, ואני חושבת גם בן עשר. הם לא חזרו, וגם אמא שלי לא חזרה. גם אני בקושי חזרתי.

ש: מה שמות האחיות? את זוכרת את שמותיהן?

ת: כן. לאחת מהן קראו ארנקה שזה גולדה, לאחת קראו לנקה. אח אחד היה פאול ולאח השני קראו לסלו. שני אחים ושתי אחיות נשארו באושוויץ. אחות אחת הייתה פה בפלשתינה.

אח שלי בא בשנת 40 לפלשתינה עוד אח אחד שהצליח לברוח. הם היו פה בארץ שניהם כשאני באתי לפה ב-49. כל הכוונה שלנו הייתה לבוא לשם, כי שם כבר לא היה שום דבר. לא היו כבר יהודים בעיר שלנו, זאת לא הייתה עיר אלא זה היה כזה מקום קטן יותר מעיר. ככה שלבית ספר, אפילו לבית ספר היותר גבוה הלכנו ללביצה (LEVICE) ששם למדתי.

ש: מתי עברת ללביצה?

ת: לא עברתי, אלא אני נסעתי יום-יום ברכבת עם האחיות שלי ללביצה, ששם גמרנו את בית הספר.

ש: נסעתם וחזרתם יום-יום? ת: כן, כל יום.

ש: מה היה המרחק?

ת: זה היה קשה. אני קמתי כל יום בתור ילדה ברבע לשש. כל יום קמתי ברבע לשש, ובשש ורבע כבר הלכנו ברגל לרכבת. אז עוד לא הייתה תחבורה, עוד לא היו מכוניות לאנשים. אז הלכנו ברגל וזה היה גם בשלג, שלפעמים היה לי עד פה, הרגליים היו בשלג, וככה בקושי יכולתי ללכת. בחושך, ברוח ובשלג הלכנו כל יום לבית הספר. אני חושבת שלא היינו מפונקים.

ש: **אנחנו נתחיל אולי לדבר על הכיבוש הגרמני**, את זוכרת את היום שהגרמנים הגיעו?

ת: בטח, זה היה במרץ, אני חושבת שזה היה בתשעה עשר במרץ 1944.

ש: מה את זוכרת מהיום הזה? איפה את היית אז?

ת: אני לא זוכרת איפה הייתי.

ש: אבל את זוכרת שהם הגיעו?

ת: כן, אני זוכרת שאמרו שהגרמנים נכנסו למה שהיה אז הונגריה. אני זוכרת שהגרמנים נכנסו, ומאז התחילו הצרות. לא בכל מקום לקחו באותו זמן את היהודים, אלא אספו אותם קודם לגטאות, ושם אני לא זוכרת כמה זמן היינו בגטו, את זה אני לא זוכרת. כי בכל זאת הייתי רק בת שש עשרה, ואחרי חמישים וכמה שנים קשה לזכור את הכל, ועברנו סבל גדול.

ש: אולי תספרי מה בדיוק קרה לכם? ת: הגטו זה היה מאוד קשה.

ש: זאת אומרת, אחרי זמן קצר העבירו אתכם ללביצה?

ת: בעגלות עם סוסים אספו אצלנו את היהודים, ולקחו את הזקנים, את הילדים, האמהות, את מי שלא ברח. האבות לא היו כל-כך בבית אלא רק המבוגרים. לקחו את כולם ללביצה ששם היה הגטו שלנו.

ש: מה לקחת, מה את למשל לקחת משהו מהבית? ת: כל אחד לקח משהו חפצים אישיים.

ש: איזה חפץ את לקחת? ת:אוכל ובגדים.

ש: לקחת איזה משהו שהיה יקר לליבך, תמונה או משחק?

ת: אני לא זוכרת. בכלל אני לא זוכרת מה היה לי יקר אפילו, אני לא זוכרת מה לקחתי איתי לגטו. אבל בגטו לא היו לנו חיים קלים. כמה משפחות בחדר אחד ככה ישבנו על הרצפה, ובישלנו ביחד, היה בישול ביחד. אולי ילדים, את יודעת שילדים לא לוקחים כל-כך קשה את הדברים כמו ההורים, כמו היותר מבוגרים, אבל זה היה מאוד קשה.

ש: מה אכלתם שם? ת: בישלו, היה מטבח משותף ובישלו, בישלו אוכל.

ש: באיזה תנאים? איפה ישנתם? על מה ישנתם? ת: על הרצפה.

ש: אבל היה קש? היה משהו?
ת: נדמה לי שהיו מזרונים על הרצפה, כל אחד לקח מהבית מזרון, כך נדמה לי, אני לא זוכרת כל-כך טוב את הדברים איך היה בגטו בדיוק ואיפה. ישנו על הרצפה, את זה אני זוכרת. שם חיינו, אני לא יודעת כמה זמן היינו שם, אני חושבת שלקחו אותנו ביוני.

ש: אולי תספרי לי עוד קצת על החיים בגטו.
ת: לא היינו כל-כך הרבה זמן בגטו, היינו אולי חודשיים בגטו.

ש: מה את עשית בגטו? מה עשו שם הילדים? מה עשו האנשים?
ת: לקחו אותי לעזור במספרה. הייתה שם מספרה שסיפרו את מי שצריך ואמרו לי: בואי אם את רוצה לעזור, אולי זה יהיה לך גם מקצוע, כי אנחנו יוצאים לעבודה.

ש: זה היה בגטו? ת: כן, זה היה בגטו.

ש: מי היו באים למספרה, או יותר נכון מי היו באות? ת: אנשים שהיו צריכים לספר אותם.

ש: זה היה של נשים וגברים?
ת: כן, היו נשים וגברים. אבל אני חושבת שהגברים סיפרו גברים, אני לא זוכרת. אני חושבת שעזרתי לנשים לחפוף להן ראש או משהו כזה. אבל אלה היו זמנים מאוד קשים, מאוד קשים.

ש: אבל אם אנשים בכל אופן הולכים למספרה אז היה מין סוג של חיים?
ת: הן, דיברו. לא היה שם לעשות משהו במיוחד, כי היינו סגורים, ואסור היה לצאת מהגטו אלא רק עם רישיון. אני לא זוכרת אם גויים באו לבקר אותנו. את זה אני לא זוכרת.

ש: מה קרה לעוזרת שלכם?
ת: העוזרת שלנו אז כבר לא הייתה, אצלנו כמה שנים כבר לא הייתה העוזרת. ממת שלקחו את החנויות אחרי כמה זמן פיטרנו את העוזרת.

ש: אז את לא זוכרת איזו חברה או מישהו שבא לעזור לכם או לתת לכם?
 ת: לא, לא עזרו לנו. לעזור לא עזרו לנו. כל זמן שהיינו בבית שלנו הם היו חברים, אבל מאז לא ראיתי אותם יותר אלא רק כשחזרתי אחרי המלחמה הביתה. לא היה לי שום קשר איתם. לא ידעתי גם מהמשפחה, אלא רק אנחנו שלוש אחיות היינו ביחד כל הזמן, אני ועוד שתי אחיות שלי, ועברנו את כל המלחמה, הלאגר ואושוויץ הכול ביחד. אם לא הן לא הייתי חוזרת הביתה. הייתי כמה זמן בלי הכרה.

ש: אנחנו נחזור לזה, אבל עוד איזה משהו מהגטו?
 ת: אני כנראה יותר זוכרת ממה שהיה אחר-כך.

ש: את הגטו את לא זוכרת יותר?
 ת: אני זוכרת רק את זה שישנו על הרצפה, שבישלו ביחד, וזה שעזרתי במספרה. בגטו לא עשינו שם שום דבר, לא היו לנו זיכרונות מהגטו אלא רק שהיינו סגורים.

ש: אז מה קורה, מעבירים אתכם?
 ת: **יום אחד אמרו: כל אחד יכול לקחת מזוודה אחת וללכת לתחנת הרכבת, אספו אותנו.**

ש: מי תמיד נתן את הפקודות האלה? איך זה היה?
 ת: אני חושבת שההונגרים, לא היו שם גרמנים, אני לא זוכרת.

ש: **ההונגרים הם גם אלה שהכניסו אתכם לקרונות?**
 ת: **כן.** תתארי לך שהשירותים וכל זה, אנשים עשו את הצרכים שלהם בין מאה אנשים. היה דלי שנתנו אותו. לא היה איך לישון, את יודעת שמאה אנשים לא יכולים לישון שם, אנשים ישנו בעמידה. אני לא זוכרת כמה זמן לקחה הדרך עד אושוויץ. זה אני לא זוכרת אם זה היה יומיים או שבוע, אני לא זוכרת. את זה שכחתי כמה זמן לקח להגיע לאושוויץ.

ש: איך היה היחס של ההונגרים?
ת: הם רדפו אותנו. היו כאלה שלקחו מהם הכול, היה להם כסף, והכול לקחו מהאנשים האלה, מאלה שלקחו איתם כסף.

ש: ההונגרים לקחו?
ת: כן, ההונגרים לקחו. הם הרביצו לאנשים האלה הרבה, סגרו אותם בבית הסוהר לפני שלקחו אותנו. ההונגרים עשו כל רע מה שיכולים לעשות, ההונגרים היו מאוד לא טובים אלינו. עד שהגענו לקרונות שהכניסו אותנו לשם, ויותר לא פתחו את הקרונות עד אושוויץ. מי נשאר שם נשאר בחיים ומי שמת – מת, אלה שמתו גם נשארו בקרונות עד שהגענו לאושוויץ. אבל אני לא זוכרת כל-כך את הדברים האלה בדיוק, אלא רק כשהגענו לאושוויץ זה ברור, כי זאת הייתה חוויה כזאת שאי אפשר לשכוח את זה.

ש: מה את זוכרת?
ת: אני זוכרת שהורידו אותנו מהקרונות, אמרו שיש צלאפל [מסדר], לעמוד בשורות, ולהיכנס לאמבטיה. באותו רגע שנכנסנו והתחילו לספור אותנו, עשו קרחת לאנשים, אז אני לא הכרתי את אחותי עם קרחת וצרחתי: איפה את, איפה את אחותי? עד שמצאתי אותן את שתי האחיות שלי זה היה מאוד קשה, ואחר-כך לקחו אותנו.

ש: החוויה שלך, שהיית ילדה בת חמש עשרה – שש עשרה?
ת: שש עשרה. הייתי ערומה, תתארי לך שהייתי צריכה להוריד בגדים, להיכנס לשם, ולהסתובב ערומה בין הגברים, מה זה אומר לילדה בת שש עשרה?

אחר-כך הכניסו אותנו לאמבטיה, הורידו לנו את השערות, עשו לנו קרחת, ואני חושבת שנתנו לנו משהו ללבוש אחר-כך, איזשהו בגד, אני לא זוכרת בדיוק. שוב לצלאפל עם צעקות, ולקחו מצד אחד את הזקנים ואת הילדים. אבל האמהות הלכו עם הילדים שלהן, בגלל זה כל-כך הרבה אמהות צעירות נהרגו, כי לכל אחת מהן היה ילד על היד, שניים או שלושה ילדים. אלה הלכו כולם לגז, שאז עוד לא ידענו מה זה הדרך שמאלה וימינה.

חלק מהצעירים שידעו עוד לעבוד לקחו אותם ימינה, וחלק לקחו שמאלה לגז. ככה הגענו לבירקנאו (BIRKENAU) ששם היינו מאז שהגענו לאושוויץ עד מאי שאני חושבת שאז לקחו אותנו לעבודה. לנו היה מזל שיום אחד לקחו אותנו.

ש: קודם כל איפה התגוררתם? באיזה תנאים?
ת: קראו לזה ברקים, אני לא יודעת איך אומרים את זה בעברית.

ש: בצריפים. ת: גרנו שם גם כן מאה איש בכל צריף.

ש: זה היה בבירקנאו?
ת: **כן, היינו בבירקנאו.** היינו מאה איש על הרצפה והיה בכי ורעב. כל בוקר בארבע היה צלאפל שספרו אותנו. היינו צריכים לצאת מהצריפים, לעמוד בתור. עמדנו שעות-שעות, היינו רעבות, ולפעמים יצאה כבר השמש ועוד עמדנו בשורות.

ש: בהתחלה כשהייתם, את היית בקרון עם אמא?
ת: כן, אני הייתי עם אמא ועם האחיות שלי, רק עם שתי האחיות.

ש: **את הספקת להיפרד מאימא שלך, לדבר איתה?** ת: לא, היא נעלמה לי מהעניים.

ש: היא אמרה לך משהו בקרון? את זוכרת משהו?
ת: היא התפללה. מסכנה כל הזמן. כשירדנו מהקרון חשבנו שאנחנו הולכים ביחד.

ש: והיא פשוט נעלמה לך?
ת: היא נעלמה לי מהעניים. היא כנראה לקחה ילדה אחת של האחיות, ובגלל זה היא הגיעה לצד של הגזים. היא הייתה רק בת ארבעים ושש, היא הייתה יכולה עוד לעבוד. את האחיות שלי עם הילדים גם כן לקחו אותם לצד של הגז, ואותנו לקחו לברקים לבירקנאו. באותו רגע לא הייתה יותר משפחה. שם היינו כמה זמן, ואני לא זוכרת אחרי כמה זמן לקחו אותנו.

ש: אבל מבירקנאו את לא זוכרת יותר שום דבר?

ת: אני זוכרת שיום אחד לקחו אותנו. כל יום עמדנו בצלאפל כדי לספור אותנו. זה נמשך שעות. עמדנו ככה פעמיים ביום, זה היה גם בבוקר וגם בבוקר. עמדנו שעות. לפעמים עמדנו שלוש – ארבע שעות. עמדנו לפעמים בשמש רעבים. נתנו לנו שם כל יום אוכל כזה עם כף עשבים שבישלו, איזה שהם מין עשבים. את זה בישלו לנו, ואת זה נתנו לנו כל יום לאכול מנה אחת. זה היה האוכל היומי.

ש: **לחם לא היה?**

ת: קצת לחם נתנו, נתנו לחם קטן לשלושה אנשים. אני חושבת שלא כל יום היה, אבל לפעמים נתנו, ונתנו לפעמים גם כזאת גבינה מסריחה שקוראים לזה קוורגלי. ככה קראו לגבינה, היא הייתה נורא מסריחה. את זה נתנו לנו שם לאכול, וגם נתנו ברום לנשים כדי שלא תהייה להן ווסת.

ש: **את גם קיבלת ברום? ת: כן, לא הייתה לי הווסת.**

ש: אז לאף אחת מהנשים לא היה יותר מחזור?

ת: אני לא יודעת בדיוק למי עוד לא היה, אבל לנו לא היה, אלא רק כשחזרתי אז עם טיפול רפואי זה חזר לי, אחרת לא קיבלתי יותר. יום אחד לקחו אותנו, כי לא הייתה שם אפשרות להתרחץ, אז אמרו שלוקחים אותנו לאושוויץ כדי לעשות לנו טוש [מקלחת]. היה לנו כבר הפחד, כי היו שם כבר דיבורים על כך שיש גזים.

ש: מי דיבר? מי סיפר?

ת: בין האנשים. באו שם מהפולנים שהיו שם כבר שנים וגם מהסלובקים חלק היו אז כבר שם, והם סיפרו מה שקורה שם, שלוקחים לגז את הילדים ואת הזקנים וגם את מי שחולה. גם מאיתנו, מבירקנאו לקחו יום-יום עם אוטו גדול את אלה שקיבלו פריחה, או שלא יכלו לעמוד על הרגליים, לקחו אותם, ויותר אף אחד לא ראה אותם.

ש: אפילו למי שרק הייתה לו פריחה?
ת: כן, גם למי שהייתה פריחה לקחו. אסור היה להיות שם חולה או לא להרגיש טוב, או משהו דבר כזה, כי אז הלכו לגז. הפחד כבר היה לנו. אז אמרו לנו יום אחד שלוקחים אותנו להתרחץ, אז את יודעת איך היה, חשבנו שלוקחים אותנו כבר לגז.

הגענו לשם, עשו לנו טוש, כלומר, נתנו לנו לעשות טוש, לא עשו לנו, והוציאו אותנו מזה. כשנכנסנו לפנים לקחו לנו את הבגדים, ואת הבגדים לא החזירו לנו בחזרה, כי הם שמו אותם עם איזה חומר, אני לא יודעת בדיוק, אבל כדי שלא יהיו לנו כינים. תתארי לך שאני לא יודעת כמה נשים היינו שם, יצאנו שם כמה נשים ערומות, כולנו היינו ערומות כשיצאנו מהטוש.

ככה עמדנו שם שעות ערומות, ומה היה? **הגרמנים האס-אסים עשו צחוק, היו להם כלבים, וכל פעם הם אמרו להם: "איינבסן", "איינבסן", כלומר, שהם יקפצו על הנשים הערומות.** אחרי כמה שעות נתנו לכל אחת שמיכה לכסות בה את הגוף, ואמרו לנו לחזור לבירקנאו ברגל. מה שהיה שמי שלא היה לה בגד, זה היה כמו פיס, לא הייתה צריכה לעמוד בחוץ בשורות. לא היינו צריכים לצאת בארבע בבוקר, נשארנו בפנים בצריף עם השמיכה שלנו.

יום אחד בא לשם פולני אחד שהוא היה גם כן בין האלה, הוא הסתכל והוא אמר לי: איך אתן בשמיכות ואין לכן שמלה? אז אמרנו שלא נתנו לנו חזרה אחרי הטוש [מקלחת] את השמלה. השמלות נעלמו, לקחו אותן לניקוי. לא היו לנו שמלות אז נשארנו בלי שמלות. הוא אמר לי: תחכי דקה, אני כבר הולך ומביא לכן. הוא חזר, והוא הביא לשתי אחיות שלי ולי שמלה.

ש: מי הוא היה?
ת: הוא היה גם כן איזה פולני שלקחו אותו לאושוויץ בגלל שהוא קומוניסט.

ש: זאת אומרת, לא יהודי?
ת: לא יהודי. הוא גם היה שם כבר שנים, הוא סיפר לי. אחר-כך כל יום הוא בא, וכל יום הוא הביא לנו אוכל לאחיות שלי ולי חתיכת לחם ומשהו כדי שאנחנו

לא נמות מרעב. הוא היה מאוד בסדר. קראו לו מריון רקובסקי, הוא היה מאוד-מאוד טוב אלי, עד שלקחו אותנו לעבודה. אז לא ידענו לאן לקוחים אותנו, רק יום אחד אמרו...

ש: רק רגע, לפני שאת עוברת. היו בכלל קשרים? הרי אני מבינה שהוא בא, נתן לכן, והביא לכן?
ת: הוא בא והסתכל עלי. היית ילדה מאוד יפה עם הקרחת ביחד, אז הייתי יפה בגיל שש עשרה.

ש: אז הוא בא להסתכל?
ת: הוא שם עין עלי תכף. הוא אמר לי: ז'בזינקה מה עשו לך? אבל הייתי מאוד יפה ככה ערומה עם השמיכה ובלי שערות. מאז אותו יום הוא ביקר אותי כל יום.

ש: זאת אומרת שהיו קשרים בין גברים לנשים שם?
ת: לא, בכלל לא. זה היה בין הנשים, אל היה קשר עם הגברים אלא רק לדיבורים.

ש: זאת אומרת, קשרים של דיבורים?
ת: כן, דיבורים, כן. הוא אמר לי בדיוק מה קורה שם, הוא סיפר לי מה קורה באושוויץ. הוא סיפר לי מה עשו עם הילדים, שעשו סבון מהילדים. הכל הוא סיפר לי. אני ידעתי באותו רגע בדיוק הכל מה קורה. הוא אמר: **אם לוקחים מפה טרנספורט לעבודה, לרוץ להיות בפנים בזה. שייקחו אותך, רק לצאת מפה מאושוויץ מהבירקנאו הזה. לצאת, כי אז יש יותר סיכויים להישאר בחיים**

אם את עובדת באיזה מקום. אז באמת יום אחד בבוקר אנחנו עומדים בשורות לספור אותנו, ופתאום אומרים שלוקחים אותנו לעבודה. זה היה מזלנו שכל פעם עמדו חמש נשים בכל שורה, אז אנחנו היינו שלוש אחיות ושתי בנות-דודות שלי היו איתנו כל פעם באותה שורה. ככה אנחנו יצאנו, לקחו אותנו, אמרו שלוקחים אותנו לעבודה.

יום אחד כשהגענו אמרו: קודם עושים לכם טוש. אם אני אספר לך מה קרה כשלקחו אותנו לעשות טוב, את לא תאמיני מה שקורה לאנשים. אני ידעתי שיש טוש ובאותו טוש יש איזה קמופלאז' שיש שם גם גז. זה היה בנוי באותה צורה הגז כמו הטוש, ככה זה היה בנוי באמבטיות, רק שבמקום מים יצא גז, את זה גם ידעתי. חלק אחד מהנשים נכנסו לשם, ואנחנו נשארנו חלק בחוץ, כי לא נכנסו כל-כך הרבה אנשים. הם נכנסו, אבל פתאום הייתה הפסקת חשמל, ואנחנו שומעים שצורחים עם כל הלב, אז היינו בטוחים שנפתח עליהם הגז.

אם אני אומרת לך שנשארת אחרי זה שהם יצאו וראינו שהם חיים, הייתי כחולה בכל הגוף, נעשה לי בגוף כחול, אני לא יודעת ממה, זה היה מהפחד או משהו. אחותי אמרה לי: את כחולה כל הגוף שלך כחול. עד שהכניסו אותנו לבפנים, ועד שראינו שיוצא מים ולא גז, אני לא חושבת שיכול לקרות לבן אדם דבר כזה קשה כמו שזה היה. אם את לא יודעת, ולוקחים אותך לאיזה מקום שאת לא יודעת, אז את לא יודעת. את יודעת רק באותו רגע שפותחים את הגז. באותו רגע שהתחילו לעבוד הטושים {מקלחות} כבר ידענו שזה לא יהיה גז אלא זה יהיה טוש. אבל זה לקח יום וחצי עד שאנחנו יצאנו מהטוש הזה, נתנו לנו בגדים, ואמרו שלוקחים אותנו לעבודה. אני חושבת שלקחו אותנו עם רכבת והגענו להסי-שליכטנאו (HESSISCH-LICTENAU). זאת הייתה גם דרך ארוכה, אני כבר לא זוכרת, אבל זה לקח הרבה זמן עד שהגענו לשם. זה היה רחוק מאוד, כי אושוויץ זה בפולניה והסי-שליכטנאו זה בקצה השני של גרמניה.

ש: היו עוד הרבה צעירות בגילך באושוויץ?

ת: באושוויץ מי שהיה זקן, היה גיל בינוני.

ש: **אבל אני שואלת על הגיל שלך. האם היו עוד הרבה בגיל חמש עשרה – שש עשרה?**

ת: בגיל שלי אז היו עוד, אבל לא חזרו הרבה מכאלה ילדים. כי להחזיק בתור ילד בלי לתת לאכול בגיל הזה, זה מאוד קשה במיוחד לילדים. בן אדם בגיל בינוני יותר יודע להיות רעב יותר מאשר ילד. אנחנו גם איפה שאני הייתי,

לקחו שם אלף איש איפה שעבדנו, ואחר-כך לקחו מאתיים שהם לא חזרו יותר בחיים.

היו שם הרבה כאלה שהיו בחדר של החולים והיו הרבה חולים. את המאתיים האלה לקחו אותם יום אחד, מישהו בא לקחת אותם, איזה אס-אס או מישהו, ויותר הם לא חזרו, אף אחד מהם לא חזרו הביתה. בת דודה שלי הייתה גם בין אלה שלקחו אותם משם.

ש: את זוכרת שראית נגיד נשים בהריון?

ת: איתי, אני לא זוכרת שהיו. אני חושבת שכשהגענו לגרמניה שאלו מי בהריון. אותן לקחו ביחד עם הנשים המבוגרות ועם הילדים, את אלה שהיו בהריון. איתי לא הייתה אישה בהריון.

כשהגענו להסי-שליכטנאו שם היה כבר מצב שכל אחד קיבל, היו שם גם צריפים. שם פעם גרו איזה עובדים גרמניים שנשארו, אני לא יודעת מה, אבל לקחו אותם משם, ואנחנו נכנסנו לצריפים האלה. שם היו כבר מים והיו שם בתי שימוש.

ש: זאת אומרת שהיו גם מקלחות?

ת: כן, היו גם מקלחות. קיבלנו בגדים כל אחד. אני לא הצלחתי לקבל נעליים, הנעליים שלי נקרעו ונתנו לי כאלה נעליים, תתארי לך ששם הלכתי עם נעליים שקראו להם נעליים הולנדיות שהיו עשויות מעץ. אנחנו קראנו לנעליים האלה קלומפה. עם הנעליים האלה הלכתי כל יום שבעה ק"מ לבית חרושת לעבודה. הלכנו שבעה ק"מ לבית חרושת ושבעה ק"מ בחזרה.

ש: באיזה בית חרושת עבדת?

ת: זה היה בית חרושת לנשק, עשינו פצצות. לבית החרושת הזה שאנחנו באנו אליו, שנה קודם כל בית החרושת הזה עף, הוא התפוצץ. זה היה מאוד מסוכן, אבל אנחנו לא ידענו שכשאנחנו הגענו כבר לא היה חומר שהוא יוכל להתפוצץ.

ש: תספרי לי על העבודה במפעל הזה לחומרי נפץ, כמה שעות בערך עבדתם שם? ת: שתיים עשרה שעות.

ש: זאת אומרת, הייתה משמרת יום ומשמרת לילה?
ת: כן. שבוע אחד עבדנו בלילה ובשבוע השני עבדנו ביום. ככה עבדנו שתיים עשרה שעות, ולא קיבלנו אוכל אלא רק כשחזרנו למחנה בערב, פעם ביום קיבלנו אוכל.

ש: ומה נתנו לכם?
ת: כזה מרק מכל מיני עשבים וגם לחם. לשלושה איש היה לחם כזה קטן.

ש: זאת אומרת, לא היה שיפור גדול מבחינת מזון בין אושוויץ-בירקנאו לבין הסי-שליכטנאו?

ת: כן היה. כי כל יום, זה היה המרק והמרק היה קצת יותר טוב מאשר באושוויץ, כי שמו בפנים גם כל מיני ירקות שנותנים לחזירים ולפרות. את הירקות שהם לא היו צריכים, אז אותם נתנו לאנשים האלה למטבח ובישלו את זה. היו שם כבר טבחיות שלנו מהנשים שלנו, והן בישלו לנו. מי שהייתה שם קצת יותר מכירה את הטבחית אז היא קיבלה עוד כף אחת, זה היה לפי המזל. ככה אכלנו, אם היה מזל קיבלנו קצת יותר, ואם לא היה מזל קיבלנו רק את המנה הנורמאלית כף אחת. זה לא היה כל-כך הרבה, אחרי שתיים עשרה שעות עבודה זה לא היה מספיק. זה היה אוכל היומי, וכל היום "בישלנו" בבית חרושת, אלה שעבדו ביחד אז דיברנו על מה אנחנו נאכל אם אנחנו פעם נצא מפה.

ש: על מה, על איזה אוכל דיברתם? ת: על מה שהיה בבית.

ש: למה התגעגעתם ביותר?
ת: אני התגעגעתי לנודלה עם פרג, זה היה אוכל שנורא אהבתי.

ש: מה זה? ת: אטריות עם פרג, על זה חלמתי כל הזמן.

ש: זה היה מתוק? ת: כן, זה היה מתוק ועל זה חלמתי.

ש: אטריות ופרג אכלתם בזמנו בחגים או שזה היה מאכל רגיל?
ת: לא, לפעמים בבית היה כזה מרק ואטריות או עם אגוזים או עם פרג, כל מיני דברים אמא שלי הכינה.

ש: והיו מכניסים את זה למרק? ת: לא, זה לחוד זה מנה אחרונה.

ש: כלומר, עשו מרק, ואחר-כך אכלתם אטריות כמנה אחרונה?
ת: עשו מנה טובה של מרק או משהו ואחרי זה נגיד מרק שעועית, אפילו בשר ומרק שעועית ואחרי זה איזה שהם אטריות.

ש: על איזה עוד אוכל דיברתם ונהגתם לפנטז?
ת: רק מה שהיה בבית, דיברנו על מה נבשל. "בישלו", את יודעת איזה עצבנית הייתי, אני עוד בכלל לא ידעתי לבשל, והנשים היותר מבוגרות הן "בישלו" כל היום, כל היום היה בישול.

ש: מה עוד, על עוד איזה אוכל דיברו?
ת: אולי, אני לא יודעת, כי זה היה גם סבל לשמוע על האוכל ולא לאכול. היו כמה מהנשים האלה שעבדו בפנים בלאגר איפה שגרנו בצריפים, היה שם מטבח, היה שם חדר תפירה שעשו שם תיקונים לנו ללבוש בגדים כדי שיהיו לנו בגדים, הגיעו לשם כל מיני בגדים. אם היה לי בגד קרוע אז החליפו לי. הייתה שם מתפרה כזאת שעשו שם כל מיני תיקונים של בגדים, ואלה אכלו טוב. את יודעת למה? כי היו שם קצינים גרמנים, והם קיבלו מהאוכל שלהם.

ש: קצינים גרמנים נתנו אוכל?
ת: היה לנו קצין נהדר, קראו לו שפר, כמו שקראו לי. אני הייתי שפר והוא כל הזמן אמר...

ש: הוא היה קצין אס-אס?
ת: כן, הוא היה קצין אס-אס, והוא התנהג יפה. **הוא התאהב שם בבחורה יהודייה.** בהתחלה הייתה לו שם חברה בהריון גרמניה, קודם כשאנחנו הגענו. אחר-כך הוא שלח אותה אני לא יודעת לאן. ומאז הייתה אהבתו

הגדולה. אני שמעתי שאחרי המלחמה הם ברחו לארצות הברית עם האישה הזאת. היא הייתה בחורה יפהפייה.

ש: היא הייתה גם מסלובקיה?

ת: לא, היא הייתה מרומניה מטרנסילבניה (TRANSYLVANIA). היו איתנו גם מטרנסילבניה.

ש: וכולם ידעו על הקשרים האלה?

ת: כן, כולם ידעו על זה, והוא התנהג איתנו מאוד יפה. הוא אף פעם לא הרביץ לאף אחת, והוא דיבר איתנו. הוא אמר לנו: עם סבלנות אתם תצאו מפה.

ש: אבל את יודעת שזה בדרך כלל היה אסור לאנשי אס-אס איזה קשר עם יהודיות.

ת: לא הרביצו שם לאף אחד איפה שגרנו. את זה אני יכולה להגיד. בבית החרושת היו כבר אס-אסיות ששמרו עלינו, כלומר אס-אס נשים שהיו שומרות עלינו, והן ידעו לתת סטירה או משהו כזה. אבל הוא, קראו לזה לאגר איפה שגרנו, שם היה שפר וילי הזה שהוא היה מפקד של הצריפים האלה, הוא היה המפקד שלנו.

ש: הוא היה מפקד המחנה? ת: כן, הוא היה מפקד המחנה, והוא התנהג איתנו מאוד יפה.

ש: מה היה שמו? ת: וילי שפר.

ש: **הסיפור הזה של האהבה זה היה בפרהסיה?**

ת: כן, הוא סידר לה חדר אחד מיוחד שזה היה משהו רק בחלומות, ומה שהיא אמרה לו הוא עשה. הוא היה לגמרי תחת ההשפעה שלה.

ש: הוא היה שפוט שלה? ת: הוא היה גבר יפה.

ש: היא באמת ניצלה את זה לעזור לכם?
 ת: כן. היא ניצלה את זה בשבילינו. אחר כך כשהתקרבה המלחמה לסופה, אחר-כך אני אספר לך עוד דברים מהעבודה הזאת, אבל כשנגמרה המלחמה הוא לא נתן לנו לאכול בחוץ. היינו רעבים, לא היה לאכול. **הלכנו במארש ברגל**, הכל הלך ברגל, אבל הוא אמר לנו: לא לאכול בשדה, כי אתם תמותו. אם אתם תשמרו קצת ורק לאכול איפה שיהיה, כבר אנחנו נדאג שאם אנחנו נגיע לאיזה מקום אני אבקש מהאנשים שם שיבשלו לכם תפוח-אדמה. אבל לא לאכול עשבים והכל בדרך.

ש: זה לא הביא לאנטגוניזם מצדכם שידעתם שלבחורה יהודייה יש קשר עם קצין אס-אס?
 ת: לא, בכלל לא.

ש: קיבלתם את זה?
 ת: אם הוא לא היה טוב אלינו ורק אליה, אז אולי זה היה עושה משהו, אבל הוא היה טוב גם אלינו. הוא אף פעם לא דיבר לא יפה איתנו, הוא שמר עלינו. האוכל בשבילנו בא מבית החרושת. יום אחד לא שלחו את המנות לאוכל לבשל, אז הוא לא נתן לנו לצאת לעבודה. הוא אמר: אין אוכל, אין עבודה.

ש: הרי היו שם כמובן אנשי אס-אס אחרים, הוא לא פחד מהם?
 ת: היו שם גרמנים אבל לא אס-אסים אלא היתר היו וורמאכט.

ש: זאת אומרת, שבגלל סיפור האהבה הזה החים שלכם היו קלים יותר?
 ת: שם בחוץ מהרעב לא התנהגו איתנו כמו עם חיות. הוא לקח אותנו בתור בני אדם, הוא ידע שאנחנו בני אדם. היו אחר-כך כאלה מהוורמאכטים שנתנו לכמה בחורות שהיו חוצפניות לעמוד בשלג כמה שעות בחוץ, זה גם קרה. אבל הוא לא נתן לזה רשות, אלא הם היו עצמאיים, הם עשו את זה לבד.

ש: כמובן היו שם נשים מסלובקיה ומאיזה עוד מקומות היו?
 ת: היו שם גם מטרנסילבניה, גם משם לקחו את האנשים, אחר-כך ראינו באותו מקום אבל לא איתנו, שהיו שם רוסים וכל מיני.

ש: והיו שם קשרים? ת: בבית החרושת עבדו הרוסים, אז קצת דיברנו איתם.

ש: היו קשרים ביניכם?

ת: הם לא היו כמו שאנחנו, הם לא היו יהודים, אז אלה שלא היו יהודים קיבלו יחס אחר. הם קיבלו אוכל, נגיד הם קיבלו כל יום חצי ליטר חלב. היה להם קשר עם רוסיה אחת שהיא נתנה לנו לפעמים קצת חלב לשתות. היו להם חיים יותר טובים מאשר לנו.

ש: אז הייתה עזרה הדדית?

ת: קצת, כמה, כמה. אנחנו הכרנו אחת מהרוסיות שהיא עבדה על ידנו אז הייתה לנו אפשרות לדבר איתה, אבל ככה לא בדיוק היינו ביחד.

ש: תספרי לי על העבודה שלך, מה עשית בדיוק?

ת: פעם כשהתחלנו לעבוד עבדנו בכאלה פצצות קטנות. אלה היו פצצות ששמים עכשיו באדמה, איך קוראים לזה? פה הערבים שמים גם כאלה, שזה יתפוצץ כשדורכים על זה, או כשהאוטו עולה על זה. ששמים את זה, שמי שעולה על זה יתפוצץ. את זה עשינו, אבל לא היה כבר חומר בפנים שיתפוצץ. זה היה קמופלז', אבל אנחנו לא ידענו. זה היה קמופלז', ולא היה כבר חומר שהיה צריך להיות בפנים. עשו את זה ממלח ואיזושהי אבקה צהובה, והיה צריך להיות בפנים חומר שיתפוצץ, אבל כשאנחנו הגענו החומר הזה כבר לא היה לגרמנים.

עשינו, עשינו כאילו שעושים פצצות, אבל זה לא היה כבר פצצה. אחר-כך כבר ידענו שזאת לא הייתה פצצה. אחר-כך לא הייתה כבר עבודה בפצצות הקטנות. עכשיו נזכרתי, קוראים לזה מוקשים לפצצות האלה.

אחר-כך הלכנו לעשות כאלה פצצות ששמים בתותחים. אלה היו פצצות יותר גדולות שעשויות מברזל, שממלאים את זה עם חומר. זאת הייתה צריכה להיות פצצה, אבל הכניסו בפנים כבר רק מלח, כבר לא הכניסו את החומר שיתפוצץ, כי לא היה להם כבר את החומר הזה, מכיוון שזה היה כבר סוף המלחמה. באיזושהי צורה ידענו שאולי הם מפסידים, אבל רק לא ידענו אם אנחנו נישאר בחיים, כי לא לאכול ולעבוד כל-כך הרבה זה מאוד קשה.

העבודה לא הייתה קשה, אם היינו עובדים והיו נותנים לנו לאכול כמו שהגוף דורש זאת, לא הייתה טרגדיה כל-כך גדולה, לא היו מתים כל-כך הרבה אנשים. אבל כשהבן אדם יורד בגוף כל יום ולעבוד קשה. בהתחלה לקחו אותנו משם באמת עם רכבת, אבל אחר-כך האמריקאים ירו בקטר, הנהג של הקטר נהרג ויותר לא הייתה רכבת, אז הלכנו ברגל. **שם במחנה זה היה מאוד קשה, כי שתיים עשרה שעות לעבוד בלי אוכל זה אי אפשר לתאר, זה אי אפשר לספר דבר כזה איזה רעבים היינו, מאוד רעבים. אבל בסוף גם העבודה הזאת נגמרה שם.**

ש: גם שם את היית בין הצעירות ביותר?
 ת: כן. הייתי שם בין הצעירות. היו שם גם כמה כאלה אמא עם בת, שהבת הייתה נגיד בת חמש עשרה, ואמא שלה הייתה עוד צעירה בת שלושים וכמה. היו גם כאלה עם אמהות. יש כאלה שאני פגשתי אותן שחזרו והיו פה בישראל. פגשתי אחת שהייתה איתי אז. פה אחר-כך פגשתי הרבה בישראל כאלה שהיו איתי, שנשארו עוד בחיים משם הרבה אנשים. אנחנו היינו שם שמונה מאות איש, והרבה חזרו הביתה מהמחנה הזה. רק בדרך כשאחר-כך לקחו אותנו למארש הגדול שזה היה סוף המלחמה, לא נתנו לנו שאנחנו נחכה לאמריקאים במחנה, אלא לקחו אותנו ברגל.

ש: **זאת הייתה צעדת מוות?**
 ת: כן, זאת הייתה צעדת מוות שהלכנו והלכנו.
 ש: לאיזה כיוון הלכתם?
 ת: הלכנו לגרמניה יותר בפנים, לקחו אותנו בסוף. הלכנו לכיוון ויימר, דרזדן. הלכנו, הלכנו והלכנו, בלילה איפה שהיה איזה שדה, ולפעמים אפילו בגשם שכבנו ככה על האדמה בלי שמיכה ובלי כלום. שם מתו הרבה אנשים.

ש: איך הייתה השמירה עליכם?
 ת: אלה שהיו איתנו שם במחנה, הם באו איתנו למארש הזה.

ש: למשל, מפקד המחנה שדיברת עליו הוא גם היה איתכם?
 ת: כן, הוא כל הזמן היה איתנו, אבל הוא נסע באוטו, ואנחנו הלכנו ברגל. אולי בהתחלה, אני לא זוכרת עכשיו בדיוק, אבל יכול להיות שכמה ימים לקחו אותנו עם רכבת. אחר-כך כבר לא הייתה רכבת אז הלכנו ברגל, והלכנו הרבה קילומטרים.

ש: מה האנשים אכלו?
 ת: **כלום, זהו זה. לא היה אוכל, כי לא היה מאיפה לאכול, אל היה מי שייתן לנו.** אז המפקד הזה וילי הוא סידר לנו שפעם ביום בישלו לנו קצת או גזר או תפוח-אדמה עם קליפה, וקיבלנו קצת אוכל. כשהלכנו בשדה אז לפעמים אנשים ראו גזר או משהו באדמה, הוציאו מהאדמה ואכלו, אז הרבה קיבלו דינטריה וגמרו עם זה את החיים. זה היה מאוד קשה, אבל אני חושבת שזה היה רק שבועיים.

ש: תוך כדי הצעדה הזאת, האם היו כאלה כפריים או מישהו שזרק לכם משהו מזון?
 ת: לא. רק כאלה שהוא ביקש מהם שיבשלו לנו אוכל, הם בישלו לנו בכלים גדולים תפוחי-אדמה.

ש: הוא ביקש את זה מהכפריים?
 ת: הוא ביקש את זה מהאנשים האלה, אני לא יודעת אם הם היו כפריים. הוא נכנס למקום הזה ששם גרו אנשים והוא אמר להם: יש לי פה, אני לא יודעת כמה היינו אז, והוא דיבר איתם.

ש: אבל אנשים מצדם בצורה וולונטרית, הם בעצמם, האם הם הציעו לכם פעם משהו?
 ת: איפה שהיינו שם בהסי-שליכטנאו הלכנו יום-יום מהמחנה שלנו, יצאנו לעבודה דרך העיר, ואני אפילו לא חושבת שאנשים שם הסתכלו.

הלכנו שם לעבודה דרך העיר, אני אפילו לא חושבת שאנשים הסתכלו. מאוד מעט היו מתעניינים בזה. אבל כנראה היו שם עוד יותר כאלה כמו שאנחנו שעבדו בעבודת פרך, אבל זה לא עניין אותם בכלל. בגלל זה אני

חושבת שהגרמנים לא כל-כך היה מעניין אותם, הם ידעו על הגז. כולם אומרים בשנים האחרונות שהם לא ידעו שהיה גז, אבל כולם ידעו, כולם ידעו, רק שהם לא רצו לדעת. היטלר היה אלוהים בעיניים שלהם, והוא חשב שהוא יעשה את גרמניה שתהיה גדולה, חוץ מהיהודים וגם לא צוענים. הוא הרג גם צוענים ולא רק יהודים, את הצוענים הוא גם לא רצה. הוא רצה רק אריים, כלומר, רק גרמנים נקיים.

אחר-כך כשהלכנו ברגל, כל פעם ישנו במקום אחר. פעם אחת הגענו למחנה כזה שיש שם מיטות מעץ, שם ישנו, ויום אחד האמריקאים הפציצו אותנו, זה היה באמצע העיר. הם כנראה לא רצו להפציץ בדיוק אותנו, אבל הפצצות נפלו עלינו, ושם נהרגו כמה בחורות. הלכנו, הלכנו, עד שיום אחד כבר לא יכולנו ללכת, אז אמרו, דיברו כבר על כך שהאמריקאים מתקרבים. לי היה ארבעים מעלות חום, כך הרגשתי שאני לא יכולה ללכת. כל הדרך האחיות שלי סחבו אותי. אני הייתי הכי צעירה מבין שלושתנו, ואני כנראה סבלתי הכי הרבה.

ש: את זוכרת מאיפה היה לך בעצם כוח? ת: לא היה לי כוח.

ש: זה רק בגלל האחיות שסחבו אותך?

ת: הייתי קודם כל ילדה חזקה כשלקחו אותי לאושוויץ. כנראה החזקתי מעמד מהרזרבות.

ש: כמה שקלת אז בצעדת המוות הזאת?

ת: בצעדת המוות אני חושבת ששקלתי חמישים קילו משהו כזה. אבל קודם שקלתי שישים וכמה קילו. הייתי בחורה חזקה ולא דקה. הייתי יותר רזה מאשר עכשיו, אבל הייתי ככה בנויה טוב.

ש: אתן תמיד הייתי האחיות ביחד?

ת: כן, כל הזמן. אם הן לא היו איתי בסוף הייתי נשארת על הכביש.

ש: אתם ידעתם אז כבר מה קרה לאימא?

ת: כן, בטח ידענו. רק לא ידענו מי יחזור הביתה, זה לא ידענו. אבל ידענו שאימא לא כל-כך חוזרת הביתה, כי ידענו כל הזמן שכשהגענו היא הלכה לצד השני. היו שם שתי דרכים – אחת לגז ואחת לבירקנא, ומי שהלך לצד השני אף אחד מהם יותר לא ראינו. ככה שבערך ידענו שהאחיות שלנו ואמא שלנו הלכו לצד הרע.

הגענו לדרך הסופית שאני כבר לא יכולתי ללכת, והבנות שם התחילו לברוח מהמקום, מכל האנשים האלה ששמרו עלינו, הן התחילו לברוח, כי כבר בסוף כבר לא שמרו עלינו אלא רק קצת. מי שהלך איתם הלך, אבל אנחנו הלכנו בחוץ בשדה, נשכבנו במקום אחד כזה שירדו שם מים, אני כבר לא זוכרת איזה עומק היה שם. **אחותי שכבה עלי ואני הייתי שם עם ארבעים מעלות חום כמעט בלי הכרה.**

חיכינו, חיכינו, ולפנות ערב פתאום ראינו שאין כבר גרמנים ואין אף אחד אלא רק אנחנו, אז התחלנו לצעוק. פתאום באו הרבה בנות שבאמת היו גם כן מאותו מקום כמו שאנחנו. כולנו ברחנו, הלכנו לפנים למקום הזה, וביקשנו אוכל מהגרמנים. אחותי אמרה להם עלי, שאחותי שוכבת שם עם ארבעים מעלות חום. אז הם אמרו לנו: בואו תיכנסו, אנחנו ניתן לכם לישון בלילה. זה היה שם כזה רפת עם קש משהו כזה זה היה, הם אמרו ששם אנחנו יכולים להיות והם אמרו: אבל תחכו, אנחנו מביאים לכם אוכל. הם בישלו לנו תפוחי-אדמה בקליפות, והביאו לנו לאכול. ככה כל יום, הם נתנו לנו לאכול.

אחר-כך היינו שם כבר כמה ימים, אני הייתי עם חום גבוה, אחותי ניסתה לבדוק שאולי יש שם במקום משהו שיכול לעזור לי, אז הם אמרו, שהם לא יכולים לעזור, אלא שאני אשתה פחם במים, שזה אולי יעזור לי, כי אז הייתה לי כבר דיזנטריה. ככה לאט-לאט התאוששתי קצת, האנשים נתנו לנו לאכול, **אחר-כך נכנסו לשם הרוסים, ואחר-כך נכנסו האמריקאים. עברנו שם שוב סבל גדול.**

ש: מה. ת: **הרוסים אנסו שם את הבנות, אל תשאלי.**
ש: חברות שלך פשוט נאנסו? ת: לא חברות שלי, אבל נשים שהיו איתי.

ש: יהודיות?
ת: איפה שישבנו שם הם כל היום באו לשם, הם אמרו לנו שאנחנו אחים, והם אוהבים אותנו. אחר-כך כששכבנו בלילה, שם זה היה מקום של אנשים גרמנים מאוד עשירים.

ש: איפה זה היה המקום הזה?
ת: אני חושבת שקראו לזה וורצל. הבנות הלכו שם לבתים גם כן ככה. אבל בלילה הראשון **כל הרוסים שתו אלכוהול, והם באו לשם לאנוס את הבנות.** לנו היה מזל שאנחנו הוצאנו כאלה קשים, עשינו לנו מקום בפינה, אני ירדתי למטה, ושתי האחיות ירדו אלי, אז לא מצאו אותנו, רק ככה ניצלנו.

ש: פשוט היה אונס? ת: **כן, היה אונס ומכות עם הנשק שלהם.**
ש: הם היכו את הבנות?
ת: הם היו שיכורים, כולם היו שיכורים. **אנחנו אמרנו להם שאנחנו צ'כוסלובקים, אנחנו יהודים, אז הם אמרו: הרשו, הרשו. אבל לא היה איכפת להם בכל מהיהודים.**

יום אחרי זה **בא אלינו קצין גבוה יהודי מהארמיה הרוסית**, הוא אחר-כך לקח אותנו לגור בבית של גרמנים, והוא שם שומרים כדי שהחיילים הרוסיים לא יוכלו להגיע אלינו. שם היינו כמה ימים איתם עם הרוסים, ואחר-כך באו האמריקאים. אני לא זוכרת בדיוק אחרי כמה זמן. אמרנו לקצין הרוסי הזה שאנחנו רוצים ללכת הביתה. אז הוא אמר לנו: אני יכול לעזור לכם, אני אדאג לכם לסוס ועגלה אם אתם רוצים להגיע, כי אין תחבורה. אם אתם רוצים לנסות לנסוע הביתה, אז אני יכול להשיג לכם עגלה מהגרמנים, ואני יכול לקחת גם סוס.

ש: החלטתם לנסוע הביתה בגלל שחשבתם שתראו בני משפחה?
ת: היינו שמונה בנות מצ'כוסלובקיה, אבל לא ידענו בדיוק, אבל לפחות ציפיתי שהאחים שלי יחזרו. לאחיות לא כל-כך ציפיתי, כי ידעתי שהן הלכו בצד השני.

ש: אז איך חזרתם בעצם?
ת: הוא נתן לנו עגלה, שמנו את הדברים שלנו, כי אחר-כך היו לנו כבר קצת דברים. זה עוד רציתי לספר לך שמי שהתחיל לאכול שם, את יודעת שכל החולים האלה והגוף היה חלש, אז מתו שם הרבה מאוכל אחרי השחרור. כי הלכו לבתים, והוציאו חתיכות של בשר חזיר וכל מיני שומנים והתחילו לאכול, אבל זה אסור היה לעשות. היה צריך לאכול לאט-לאט. אני אכלתי רק קצת לחם ותפוח-אדמה מבושל. לא נתנו לי לאכול יותר, אלא רק קצת. כל פעם קצת-קצת יותר כל יום, וככה ניצלתי מהמחלה הזאת. הייתי אז נורא חולה. אחר-כך הוא נתן לנו עגלה וסוס, אז התחלנו ללכת. לפעמים התיישבנו על העגלה, ולפעמים הלכנו ברגל. לא היה לנו ברקס על העגלה, אז החזקנו את העגלה, כשהייתה ירידה אז החזקנו מאחורה וכשהייתה עליה אז דחפנו את העגלה. זאת הייתה כזאת עגלה שנכנסנו לשם אפילו שמונה בנות.

ש: ואתם הגעתם לעיר שלך?
ת: לא, זה היה עוד בגרמניה. אנחנו הלכנו כל הזמן, אמרו לנו ללכת על יד האלבה, אלבה זה נהר.

ש: ובסוף לאן הגעתם?
ת: בסוף הגענו לאף מקום. כל לילה נחנו, ומכיוון שפחדנו מהרוסים, ישנו כל לילה במקום ששם אף אחד לא הסתובב. לילה אחד התעוררנו ולא היו לנו סוסים, הרוסים גנבו לנו את הסוסים. ככה נשארנו בלי סוסים, אז לקחנו כמה חפצים, והתחלנו ללכת ברגל, עד שהגענו לאיזושהי עיר צ'כית שאני לא זוכרת בדיוק את השם שלה.

ש: **אז חזרתם לצ'כיה?** ת: כן, אז חזרנו לצ'כיה, ושם כבר זזו רכבות.

ש: ואז הגעתם לעיר שלך?

ת: לא, עוד לא. לעיר שלי זה לקח עוד שבוע או שבועיים, הלכנו לשם ברגל. רק אחר-כך מצאנו, וכל פעם גנבו מכל אחד. אחר-כך שם בסוף לא היה לנו כבר שום דבר, כי גנבו מאיתנו הכל.

אני שמרתי על הדברים, כי אני הייתי חלשה, והן הלכו לראות איך להגיע הביתה, אולי יש איזו תחבורה או משהו. אז השאירו אותי בתחנה עם הדברים, בא לשם מישהו, חטף לי מהיד, ולקח לי הכל. היה מאוד קשה להגיע הביתה. אחר-כך אחותי הלכה לחפש אוכל, אז איבדנו את האחות הזאת עם עוד חברה אחת. היא הגיעה הביתה יומיים אחריו, אז מצאנו אותה שוב, היא נעלמה לנו בדרך הביתה. הגענו הביתה, מצאנו שם את אחי בבית. אז גרנו בבית שלנו. האח שלנו עזב את צ'כוסלובקיה, הוא עלה לארץ ישראל שאז הייתה פלשתינה בשנת 46.

ש: רגע, רגע, קודם נחזור. איך הייתה החוויה הזאת לחזור?

ת: לא הגענו לבית שלנו. **הבית שלנו היה תפוס על ידי אנשים זרים שגרו שם בבית שלנו.** אבל היה לנו עוד בית שהוא היה ריק, ונכנסנו לשם לגור.

ש: אבל איך קיבלו אתכם? את סיפרת קודם שהיו לך חברות והיו לך קשרים וכל זה.

ת: הם התנהגו כאילו לא קרה שום דבר, דיברו איתנו כמו מקודם.

ש: אבל הם שמחו לראות אתכם בחזרה? ת: הם עשו ככה כאילו שהם שמחים שחזרנו.

ש: את לא מאמינה שהם שמחו לראות אתכם? ת: לא, לא כל-כך.

ש: מהבית או מהרכוש, מהחפצים או מהרהיטים מצאתם משהו?

ת: לא מצאנו שום דבר, רהיטים לא מצאנו, אבל אחי דאג לנו.

ש: הכול נלקח?

ת: כן, אבל אחי דאג לנו. אני לא יודעת מאיפה הוא הביא לנו, הוא הביא לנו קצת מיטות.

ש: מה קרה לאחריך? איפה הוא היה כל הזמן?

ת: אחי היה בבודפשט, הוא הסתתר שם מהגרמנים. הוא היה עם עוד אח אחד, את האח השני הגרמנים תפסו, הם לקחו אותו, והוא נפטר. אחר-כך אנחנו שמענו ממישהו שהיה ביחד איתו שהוא נפטר שם. האח השני גם נפטר, כלומר, עוד אח. שתי אחיות ושני אחים נפטרו, נהרגו, אבל לא יודעים בדיוק איפה. על האחיות זה אני יודעת, מאושוויץ לקחו אותן בצד של הגזים עם הילדים שלהן. כל האחים היו בבודפשט, הם ברחו. אח אחד נשאר בחיים, ושניים לא נשארו בחיים. חיינו שם בבית, פתחתי חנות בבית של ההורים שלי, כזאת חנות של צעצועים ודברים לבית הספר מחברות וכל מיני דברים כאלה. היינו שם עד 49.

ש: איך היו שם החיים באמת? ת: אחות אחת שלי התחתנה מאוד צעירה.

ש: איך השתקמה שם הקהילה היהודית?

ת: נשארה שם קהילה קטנה. היינו מאוד ביחד כל הקהילה.

ש: מי עזר לכם? ת: אף אחד.

ש: הרי באתם בלי שום דבר? ת: רק אחי הכין לנו, אחי כבר היה שם.

ש: איך פתאום את פותחת חנות, הרי את צריכה כסף לקנות את הצידוד?

ת: אני לא זוכרת מאיפה לקחנו כסף בשביל החנות. לקחתי עוד שותף אחד.

ש: יהודי?

ת: לא יהודי, הוא לא היה יהודי. הוא נתן חצי מהכסף, ואנחנו, אני חושבת שעשינו בהתחלה חוב, כלומר, קנינו דברים בלי כסף, ואחר-כך החזרנו את החוב. זה הלך, החנות הלכה קצת וחיינו מזה, לא היה מי שידאג לנו, אף אחד לא נתן. אני קיבלתי עוד קצת כסף מהמשלה הצ'כוסלובקית, כי

הייתי מתחת לגיל שמונה עשרה, אז כאילו אני נפגעת מהמלחמה, אז כל חודש נתנו רנטה כזאת, פנסיה, זה היה בשבילי. חיינו עד 49. הרבה עזבו בינתיים היהודים חלק גדול נסעו לפלשתינה. אח שלי גם כן עזב אותנו. הוא התחתן, הוא נסע עם אשתו, ותפסו אותם והם היו אחר-כך בקפריסין. שם נולד להם ילד.

ש: איך באמת היו החיים עד 49 שם בעיר שלכם?

ת: אני חושבת שלא היינו לגמרי בסדר בראש, את מאמינה לי?

ש: בהחלט. ת: עשינו כאילו לא קרה שום דבר, ככה חיינו.

ש: דיברתם ביניכם על מה שקרה, על מה שעברתם?

ת: לא, לא דיברנו על הדברים האלה, לא לדבר. ניסינו לשכוח את הדברים, ככה חיינו חיים כאלה לא לגמרי נורמאליים, זה היה מה שהיה אחרי המלחמה. השמנו אחר-כך אל אחת.

ש: איך את מסבירה באמת שאנשים כל-כך מהר השמינו אחרי שהיו ארבעים – חמישים קילו? ת: כי אכלו. אני לא יכולה להגיד שכולם תכף השמינו.

ש: את השמנת מהר? ת: כן, אני השמנתי, עליתי לשמונים ושתיים קילו.

ש: מה את אומרת, תוך כמה זמן?

ת: אולי במשך שנה וחצי ואולי במשך שנתיים, אני לא זוכרת בדיוק.

ש: מה אכלת כל-כך הרבה? ת: כל מה שהיה לי בדרך.

ש: פתאום אהבת לאכול?

ת: **הייתי רעבה ועד היום. עד היום אני רק מסתכלת אם יש מספיק לחם**

בפריז שחם וחלילה... גם אחותי שהייתה איתי שהיא גרה איתי עכשיו. הבן שלי אומר לי, שיש לנו מחלה של פחד מהרעב. אמרתי לו, שזה נשאר מהלאגר שפוחדים מהרעב. מאוד קשה להיות רעבים, מאוד קשה. עד עכשיו אצלנו מלא הפריז והפריג'ידר, הכל מלא.

ש: אוכל זה חשוב לך מאוד?

ת: אני חושבת שאם לא היה לי כסף אז הייתי קונה רק אוכל. הייתי מוותרת על הבגדים. לא הרבה, אני לא יכולה היום לאכול הרבה, כי אני מבוגרת ואסור לי לאכול. אבל אני אוכלת מסודר, וכל מה שבא לי אני קונה. זה הכי חשוב שיהיה לי אוכל ויהיה לי מספיק מה שאני רוצה. אבל אחותי רזה. היא הרבה יותר רזה ממני. היא הייתה שמנה אחרי המלחמה, והיא רזה שוב בחזרה. אני אף פעם לא הייתי רזה, ועכשיו כשאני מבוגרת אני עוד יותר שמנה, הוספתי אולי חמישה קילו בשנים האחרונות. ככה זה, זה כבר אי אפשר לקחת את מה שהיה לנו, ומה שעברנו זה אף פעם לא שוכחים. יש ימים שאני חולמת עוד על כל זה. אני שוב חולמת על זה שלוקחים אותנו, ועל הכל אני עוברת שוב.

ש: הרגשת באנטישמיות לאחר המלחמה?

ת: לא, לא הרגתי, כי לא אמרו לי משהו רע או משהו שלמה אני פה? שמעתי שאמרו למישהו: בשביל מה הם חזרו? טוב היה בלי יהודים. היום המקום הזה ריק לגמרי מיהודים. אין שם יהודי אחד. יהודי אחד לא נשאר שם. בכלל אין. תדעי לך, שבמקומות האלה כבר אין הרבה יהודים, זה נהייה ריק מיהודים. בסלובקיה ובמקומות האלה, לא היו יהודים. גרים שם עוד קצת המבוגרים שנשארו בחיים ולא באו לכאן אז הם חיים שם, שהם לא עזבו שם.

ש: איך הגעת לכאן ב-1949?

ת: הגעתי ב-1949 עם ההגנה. אז הצ'כוסלובקים נתנו רשות שאנחנו יכולים ללכת, אלה שהיינו בגיל מסוים להגנה, כי אז פרצה פה מלחמה ב-48. אבל כשהגענו לכאן בדיוק היה סוף המלחמה, לא הגענו למלחמה, רצינו לעזור. אחותי הייתה פה, אחי היה פה כבר אז. אחותי הגדולה שהיא נפטרה לפני שנתיים.

ש: איך הייתה הסתכלות שלך לארץ, הרי באת למקום שונה?

ת: באתי לאחותי, גרתי אצלה עד שהתחתנתי, לא הייתה לי דירה לחוד, היינו אצל האחיות שלי. אחותי אחת באה עם בעלה, היא הייתה הנשואה, ואנחנו שתי אחיות באנו לאחות שלי. היה לי מפעל של חולצות בתל אביב, אז עזרנו

לה לתפור חולצות. היא לימדה אותנו קצת. הייתי צריכה ללכת תכף ללמוד, אבל היא לא נתנה לי את האפשרות הזאת. היא אפילו לא אמרה לי, אולי אם הייתי מבקשת שהיא תעזור לי ללמוד הלאה, אולי היא הייתה עוזרת לנו. אז עוד לא היו אולפנים, והיה קשה גם עם העברית. עד היום אני לא מדברת פרפקט עברית בגלל זה שלא למדתי באולפן או משהו כדי ללמוד עברית כונה. אני יודעת רק ממה שלמדתי בדיבורים. בעלי היה מבודפשט, דיברנו בבית הונגרית. הילד שלי הוא סברה, אבל הוא מדברת הונגרית פרפקט. אז התחילו חיים חדשים ב-49. אני אף פעם לא מצטערת שאני באתי לכאן, הייתי מאושרת עד גיל חמישים ושש, בעלי נפטר בגיל שישים ואחת.

ש: אולי תספרי לנו קצת על החיים שלך בארץ.
ת: היה מאוד קשה, כשהתחתנו לא היה לנו שום דבר, שכרנו חדר, וזאת הייתה ההתחלה של החיים החדשים.

ש: **בת כמה היית כשהתחתנת? ת: הייתי בת עשרים ושלוש ובעלי היה בן עשרים ותשע.**

ש: ניצול שואה?
ת: הוא לא היה בדיוק באושוויץ, אבל הוא גם ניצול, הוא היה בבודפשט, אבל הוא לא היה במקומות שהיו רעבים או משהו. התחתנו, התחלנו משום דבר, ולא עשינו גם הרבה, כל הזמן לא היינו עשירים.

ש: עם בעלך את דיברת על מה שעברתם, על מה שקרה?
ת: כן, עם בעלי קצת דיברתי על זה, לפעמים מזכרתי פתאום, והתחלתי לספר לו. מה סיפרתי לו, מה את חושבת? שאני הייתי כל-כך יפה שבאושוויץ כשבא פולני אחד הוא שם עין עלי. היו שם הרבה-הרבה בחורות, אבל הוא שם עין עלי. כל פעם הוא אמר לי, שכשאנחנו נחזור מהמלחמה הוא רוצה להתחתן איתי. אמרתי לו: טוב. לא הבנתי הרבה מה הוא רצה, אבל אמרתי לו שזה יהיה בסדר. כשלקחו אותנו לעבודה, הוא אפילו לא ידע, ומאז לא שמעתי ממנו שום דבר. ההתחלה עם בעלי, היתה קשה-קשה. אבל את יודעת, שלא הרגשתי שזה קשה, את מאמינה לי? אז לא היה, לא עשינו עניין משום דבר, הכל היה טוב. ישבנו על הרצפה, היה לנו חדר אחד ששכרנו,

בעלי הרוויח. בעלי היה כזה מוכשר, הוא כל פעם עבד. הוא למד את המקצוע בבית שלהם שהיה להם בית חרושת בבודפשט, והוא למד את הסריגה של הטריקו. באותו יום שהוא הגיע לארץ, אז אני לא הכרתי אותו, אלא רק ב-51 התחתנתי איתו. הוא עבד כל פעם, היה לנו מה לאכול, אבל לא היה לנו אף פעם הרבה כסף או כסף מיותר. גרתי בשני חדרים. מאוד צנוע, רק לפני שלוש שנים עברתי לדירה גדולה.

ש: כמה ילדים יש לך?

ת: יש לי בן אחד, לא הצלחתי ללדת יותר. רצינו, כלומר, בהתחלה לא רצינו, ואחר-כך כבר לא הלך.

ש: **חזרת לסלובקיה?** ת: אני הייתי שם פעם אחת לפני שנים.

ש: איך היה הביקור החוזר? ת: לא הכרתי שום דבר.

ש: מה הרגשת? הרגשת שם בית?

ת: זה היה אחרי כל-כך הרבה שנים. בזיכרונות שלי זה היה מקום גדול וכביש גדול, אבל אני הגעתי לשם והכל היה קטן וצנוע. אני אמרתי שזה לא יכול להיות, שמה שהיה לי בראש איזה שטויות שזה מקום גדול איפה שנולדתי. זה שם מושבה, זה מושב כזה.

ש: ואיך הרגשת כלפי החברים או כלפי מכרים?

ת: לא מצאתי הרבה, מצאתי מכרה אחת שהייתה גרה מולנו, בת אחת שלהם עוד נשארה בחיים, היא הייתה חיה, שאת זה סיפרתי לך בהתחלה. ופגשתי שם עוד חברה אחת שהייתה לי שהיא מאוד שמחה איתי כשהיא ראתה אותי.

ש: היית רוצה לחזור שוב לבקר שם?

ת: **לא, לא.** אם הייתי עוברת ככה סתם את המקום הזה עם אוטו, היינו גם בביקור עם אוטו, אז הייתי אומרת שלום לחברה שלי. במיוחד לא מעניין אותי שם, אבל מה שיש שם, זה שאבא שלי קבור שם, אבל לא יכולנו להיכנס לבית הקברות, כי היו שם קוצים עד הראש, אי אפשר היה להיכנס.

סוף-סוף מישהו עזר לנו להוריד קצת את הקוצים, נ הקבר של אבא שלי נעלם, הוא לא היה, גנבו אותו. ככה שאם אני אבוא שוב, אמרו שסידרו שם את בית הקברות. השגריר ההונגרי יש לו קשר עם המקום הזה, והוא נפגש איתנו, הוא בא לאזכרה שלנו, והוא אמר שסידרו את בית הקברות של היהודים. זאת הייתה פעם קהילה גדולה, הייתה אצלנו שם אפילו ישיבה. אבל עכשיו אין שם יהודים ואין שם אף אחד מי שיתעסק בזה משהו לעשות. אז עכשיו הוא אומר שהם סידרו, אז הייתי מוכנה שוב לנסוע לשם רק כדי לעשות לאבא שלי מצבה. אולי נבוא לשם שוב יום אחד, אולי אני אסע לשם שוב, אבל אני לא אוהבת כבר לנסוע, כבר שנים לא נסעתי לאף מקום.

ש: את סיפרת קודם, בהתחלה סיפרת לי שאת מרגישה שהילדות שלך הוחמצה. ת: לא הייתה לי ילדות.

ש: בכלל?

ת: לא, בכלל לא. גם פה היה לי קשה. תראי, אי אפשר להגיד שהיו לי פה אמא ואבא שעזרו לי, הכל לבד הייתי צריכה להתחיל שוב חיים חדשים. פעם הייתי צריכה להתחיל חיים חדשים אחרי המלחמה בבית ושוב פה ב-49. נכון שגרתי אצל אחותי בהתחלה עד שהתחתנתי, אבל אף פעם לא היה לי קל. אני לא יכולה להגיד שהיה לי קל. עכשיו בשנים האחרונות אני כבר לא עובדת, ועכשיו עם בעלי היה יכול להיות לי טוב, אבל הוא איננו. אני לא התחתנתי שוב, נשארתי אלמנה. מה אני אגיד לך? עצוב.

ש: את מרגישה בדידות?

ת: יש לי ילד נהדר, הבן שלי הוא טוב, הוא כבר לא ילד, הוא כבר בן ארבעים ושמונה. יש לי שלושה נכדים וזה אושר בחיים, זאת מאוד שמחה גדולה הילדים. עכשיו אני לא לבד, גרתי חמש עשרה שנה לבד. אחותי חזרה מחוץ לארץ ואנחנו גרות ביחד.

ש: אתן מדברות על העבר? מהרהרות בעבר?

ת: כן, לפעמים כשאנחנו נזכרות במשהו אז אנחנו מספרות אחת לשנייה, אבל לא הרבה, לא הרבה. בחברה כשאני פוגשת חברות כל פעם מדברים או על

מחלות או על אושוויץ. כל פעם שוב אומרים: לא לדבר על זה, לא לדבר על זה.

ש: ותמיד חוזרים לדבר על זה?
ת: כן, תמיד חוזרים לדבר על זה. אלה היו שנים מאוד קשות, אבל יש לי סיפוק מהילדים.

ש: תגידי קלרה, האם יש עוד איזשהו דבר שהיית רוצה להוסיף לומר? אולי שכחת משהו?
ת: אני רוצה להוסיף שאני צריכה להגיד תודה לבן שלי שעזר לי הרבה אחרי המוות של בעלי וגם לכלתי שהיא אישה נהדרת וטובה, ויש לי נכדים נהדרים. כשאמרתי שאני עושה את זה, אז הנכד תכף אמר לי: סבתא, אני אקח אותך. הוא רצה לקחת אותי לירושלים. הם לחצו עלי לעשות את הראיון הזה.

ש: אני מאוד-מאוד מודה לך.
ת: תודה רבה לך. אני לא יודעת מה יצא מזה, אני מקווה שהילדים יזכרו, כי לא יכולתי לספר כל מה שרציתי. אולי שכחתי הרבה דברים, כי הרבה שנים עברו. זה היה מאוד קשה ומאוד עצוב, אבל עכשיו אני שמחה עם הילדים שלי ועם המשפחה שלי, שי שלי עוד אחיות ואח.
ש: זה היה מעניין וחשוב גם לנו.

* * * *

מקור העדות: באור קלרה: קורותיה בגטו - הונגריה,
העברתה לאושוויץ-בירקנאו וצעדת המוות,
עדותה ביד ושם, ארכיון יד ושם, חטיבה 0.3, תיק 11973.

יהודית סנש {ליכטמן}

**קורותיה בגטו, אושוויץ-בירקנאו,
ברגן-בלזן, צעדת המוות
ומחנה עבודה בגרמניה**

יהודית סנש (ליכטמן), נולדה בדברצן **הונגריה** (DEBRACEN) בשנת 1930.

{עם פרוץ הלחמה הייתה בת 10}

בעדותה היא מספרת על ילדותה בדברצן בשנים 1941-1944,

הגבלות בחיי היום-יום, נומרוס-קלאוזוס, אריזציה

וגיוס הגברים לפלוגות העבודה בצבא ההונגרי.

ב-19.3.1944 נכנסו הגרמנים להונגריה וריכזו את יהודי דברצן **בגטו**. משם הועברו לבית-חרושת ללבנים. היא מתארת את התנאים והפחד מהלא-נודע.

בראשית יולי 1944, התחיל הגירוש לאושוויץ-בירקנאו.

יהודית מתארת את הסבל שלה ובני משפחתה בתוך קרונות הרכבת

ו"קבלת הפנים" **באושוויץ-בירקנאו.**

בהמשך היא מתארת את ההשפלות והתנאים הקשים במחנה,

היחסים בין האסירות ומאמציה להגיע למחנה בו שהתה אמה

ואת אחוות הקשר בין בני המשפחה.

בספטמבר 1944 נשלחת יהודית למחנה ברגן-בלזן.

בינואר 1945 היא מועברת **למחנה עבודה** MARKKLEEBERG בלייפציג. שם היא

מועסקת בבית-חרושת לתחמושת ומתארת את ההווי החברתי במחנה.

עם התקדמות כוחות הברית היא מפונה **בצעדת-המוות** לעבר מחנה טרזיינשטאט. צעדה קשה. רגליה קפואות והיא נזקקת לטיפול.

גרמניה נחלה תבוסה במלחמה **ואז מגיע רגע השחרור**. בשעה שמחה זו היא מתמודדת עם הדילמה: לאן ללכת? היא מגיעה לבודפשט בתקווה למצוא את אמה. ב-1949 עלתה ארצה והגיעה לקיבוץ מעגן.

יהודית סנש (ליכטמן), מסרה עדותה בעל-פה ביד ושם וצולמה בסרט וידאו. הדברים שהוקלטו בסרט הועלו על הכתב ללא עריכה.

**לא נעשו שינויים בניסוח ובתחביר של העדות
כדי לשמור על אוטנטיות העדות.**

להלן עדותה:

ש. יהודית, נחזיר אותך לילדותך וספרי לנו כל מה שזכור לך על בית אבא, על האווירה שבה גדלת.

ת. אני גדלתי בעיר דברצן שהייתה בה קהילה גדולה של יהודים. המשפחה שלי הייתה מצומצמת למדי. היינו מאד קשורים עם חלק אחר של המשפחה. סבא שלי מצד אמי, ייסד בצעירותו בית חרושת לנעלים, ואחרי זה אבי שהיה החתן שלו, ודוד שהיה הבן שלו, המשיכו והצטרפו לעניין. זה היה לפי המושגים של אותם ימים. מפעל גדול למדי. גרנו גם די קרוב לשתי המשפחות שהזכרתי. למעשה הילדות שלי הייתה במשפחה המצומצמת שלי והמשפחה הקצת יותר מורחבת מצד זה, וגם עוד דודים ודודות מהצד השני.

הלכתי לבית ספר. באותם ימים ההתייחסות אל הילדים בכלל הייתה מאד שונה. לא כל כך היינו מעורבים במה שנעשה בעולם הגדול. אני לא יודעת אם זה טוב או לא טוב, בכל אופן אני יכולה להגיד שאני גדלתי באיזה שהיא, לא אגיד בוועה, אבל בהחלט סביבה מאד מוגנת.

זה התבטא בכך שאנחנו היינו באמת בתוך המשפחה המצומצמת והיותר מורחבת וחיינו את החיים הרגילים והיום יומיים שלנו.

אני צריכה לציין **שהייתי בת תשע כשמלחמת העולם השנייה פרצה**. למעשה, חלק גדול של הילדות שלי היה בצל המלחמה. ובכל זאת, באופן אישי, ממש על עורי אני לא יכולה להגיד שלא הרגשתי, כי כן הרגשתי, אבל לא יותר מדי.

שהייתה מלחמה – למשל, אנחנו לא יכולנו להדליק אור בערב והיינו צריכים לכסות את החלונות בנייר שחור להאפלה. לפעמים היו התקפות מהאוויר, הייתה סירנה בלילה והיינו צריכים לרדת למרתף.

הייתה הקצבה לגבי מזון. אבל שוב, באופן ממשי, אני המשכתי את החיים, הכול היה כרגיל, המשפחה הייתה בבית, בית החרושת לנעלים פעל כמו שצריך. אני למדתי בבית ספר והייתי תלמידה חרוצה למדי.

בעיר הולדתי גם היה דבר כזה שהיה בית ספר תיכון יהודי לבנות והיה בית ספר תיכון יהודי לבנים. בית הספר התיכון של הבנים זאת הייתה גימנסיה. אפשר היה לעבור לגימנסיה מכיתה חמישית והחישוב היה שונה מאשר בארץ. בגיל חמש עשרה יכולתי לעבור לבית הספר הזה, אבל היה צריך להתקיים תנאי שאני אלמד לטינית ואלגברה וכל מיני מקצועות שלא למדו בבית ספר תיכון לבנות. כך למשל, בשנה האחרונה של ילדותי האבודה, אני לפני הצהרים למדתי בבית הספר הרגיל שלי, אחרי הצהרים למדתי ללמוד את אותם מקצועות שהייתי צריכה להבחן אם רציתי לעבור לגימנסיה. אני אומרת את כל הרקע הזה, כי הייתי מאד עסוקה בענייני. עם הלימודים, עם החברות, עם המשפחה. זה הרקע.

ש. באיזו כיתה היית כשהמלחמה פרצה?

ת. **אני הייתי בת ארבע עשרה כשהגרמנים נכנסו**. אבל בהונגריה של אותם ימים, בית-הספר התיכון התחיל בגיל עשר. זאת אומרת, הייתי כבר בתיכון בכיתה רביעית. מאד מאד מקורבות. היא הייתה כתה אחת מעלי בבית הספר אבל היינו ביחסים מאד מאד קרובים. כל הזמן. אחרי זה במשך הזמן יש לזה השלכות עד עצם היום הזה. החיים היו הרבה יותר צנועים, אם אני יכולה להגיד, בהשוואה להיום. המשפחות, כל אחד עשה את חובתו אם בעבודה או בלימודים. אחרי הצהרים היינו בבית. מאד אהבתי לקרוא, קראתי הרבה מאד ספרים. לפעמים

יצאנו לסרט לקולנוע. שמרנו את החגים, את השבתות. אז השבת הייתה שבת שבאמת שבתנו מכל מלאכה ואבא שלי הלך לבית הכנסת, הלכנו לבקר את הסבא, את הדודים. חיים צנועים, הייתי אומרת, אבל בהחלט שלווים ומספקים מאד.

ש. הייתה שם תנועת נוער?

ת. פה אני צריכה לעשות אולי אתנחתא קטנה. בעיר היו אמנם תנועות נוער, אבל אני לא הייתי מקורבת אליהן בכלל. בהונגריה, תנועות הנוער הציוניות לא היו כל כך מפותחות, כמו למשל בטרנסילבניה, שם הנוער היהודי היה הרבה יותר מאורגן. פה לא היה. או שיכול להיות שכן היה. אבל אני בכל אופן הייתי קטנה מדי לזה ולא היה לי שום נגיעה.

מה שעוד רציתי לספר, שהרבה פעמים כשאנחנו מדברים על התקופה הזאת של מלחמת העולם השנייה, שבאירופה בכל מיני מקומות כבר התחילו כל הזוועות שרק אחר כך נודע באמת המימד המפלצתי שלהן. ואיך זה שבהונגריה בעצם החיים נמשכו? במידה מסוימת.

ש. מה הייתה הסביבה הקרובה שלך, החברות שלך?

ת. בעיר שלי היו אזורים שהיו בהם הרבה תושבים יהודים, וגם אנחנו גרנו באזור כזה.

החברות באו, פלוס מינוס מאותו רקע. לרוב זה היה ויש לי עדיין בת דוד שאנחנו היינו היום אני מבינה שאנחנו היינו באמת די מבודדים מבחינה זאת שהחיים נמשכו. ואני לא אומרת את זה שבעצם נמשכו כמו שצריך, כי לא דייקתי פה. למשל, החל מ-1942 היו לוקחים הרבה מאד גברים יהודים למחנות עבודה. את אבי לא לקחו. פה אני צריכה באמת לציין, שבית החרושת הזה לנעלים היה מאוד חיוני לשלטונות, כי הם גם היו עוסקים בייצור נעלים לצבא. כך שבית החרושת הזה עד הדקה התשעים, עד שנכנסנו לגטאות, פעל כבית חרושת. המשפחה המצומצמת שלי באמת הייתה שלמה.

היו כבר שמועות בשנת 1941/1942/1943 מה קורה בארצות השכנות. אבל אני אומרת את האמת שאנו באופן אישי בתור ילדה לא כל כך הייתי מודעת להם ולא שותפתי. גם בדיעבד, כשאני מנסה לבדוק את הדברים, יכול להיות שאלה, או

שלא היו מדויקים או לא במידה מספקת. אין לי ספק גם שהייתה התעלמות כי פשוט היה קשר להעלות על הדעת שהשמועות האלה יכולות להיות גם נכונות. כך שאם אני מדבר בשמי, אני הייתי מאד מרוחקת מכל הדברים האלה. כמו שאמרתי, אני מאד הייתי עסוקה בלהיות תלמידה והמשפחה המצומצמת.

ש. בבית ספר עצמו השתנה משהו? איזו תמונה אחרת על הקיר או אולי המורה מתייחסת אחרת? יש איזה נושא שמדברים עליו שלא דיברו קודם?

ת. התשובה שלי, עד כמה שאני יכולה לזכור, היא שלא. אני למדתי, כפי שאמרתי לך, בבית ספר יהודי. אבל באותם ימים גם בבית ספר יהודי, למשל כל יום היינו צריכים להתחיל את היום עם איזה שהיא תפילה שעד העצם היום הזה אם יעירו אותי באמצע הלילה אני יכולה לדקלם, שאני מאמינה בהונגריה ואני מאמינה בהונגריה הגדולה ואני מאמינה בתחיית הונגריה הגדולה. פחות או יותר זה הנוסח. את זה אנחנו היינו צריכים להגיד בבוקר ובסיום הלימודים. אבל יותר מזה לא הרגשנו שום דבר.

אני צריכה לציין, שמאחר שזה היה בית ספר יהודי, אנחנו לא למדנו בשבת ולמדנו ביום ראשון. זה לא היה דבר הכי נעים ללכת, בעיקר כבר בשנות הארבעים, לקראת 1944, ללכת ברחוב ביום ראשון עם הילקוט. לא פעם שמענו הערות גנאי בקשר ליהודים, ששלחו אותנו למקומות מסוימים. אבל מעבר לזה, אני עוד פעם אומרת, אני באופן אישי לא יכולה להגיד שהרגשתי דברים.

ש. האווירה הכללית בעיר דברצן השתנתה באיזה מובן או לא היה שום שינוי משנת 1941, נניח?

ת. אין לי ספק שהיה שינוי. קודם כל לקחו הרבה גברים למחנות עבודה. שנית, הייתה מלחמה. שלישית, בכל זאת כמו שכבר הזכרתי, כל מיני שמועות הסתננו. אבל אני באופן אישי מה שרציתי להדגיש, שאולי אז הילדות הייתה יותר מוגנת מאשר היום ומעט הסתנן, לא לתודעתי, אלא לתחום התעניינותי.

היה לנו בבית כמובן רדיו ושמענו חדשות וזה היה קודש לשמוע את אמריקה החופשית ואת הבי.בי.סי. והייתה עיתונות וצריך היה לסנן. אני יודעת שההורים שלי כשקראו את העיתון דיברו ביניהם אחרי הסינון של מה שהם קוראים, מה האמת. אבל כל הדברים האלה הגיעו אלי רק דרך אגב.

צריך לזכור שהייתי מאד צעירה. בגיל שלש עשרה לא כל כך עוסקים בעניינים מהסוג הזה. אבן באופן כללי, למרות כל מה שאמרתי מקודם, בכל זאת חיי קהילה היו ובית הספר ובית הכנסת והמוסדות פעלו.

ש. בקהילה היהודית היו איזה אירועים לכל הקהילה כמו חנוכה, פורים? ת.אני לא יודעת.

ש. אימא שלך אולי עסקה באיזה ארגון? הייתה חברה בארגון נשים?
ת. היא הלכה לפעמים, היו כל מיני, אבל אני ממש לא יודעת למה. אני צריכה לציין שיש לי בת דודה, כבר הזכרתי אחת ועכשיו אני מזכירה אחת אחרת. כשאנחנו מדברות על דברצן אני תמיד אומרת: אני לא זוכרת. יכול להיות שיש לי גם מסך פסיכולוגי, אבל גם באופן ממשי לא הייתי יכולה כל כך לזכור, כי גם לא הכרתי כל כך. אפילו אם הכרתי, אני לא זוכרת.
דבר שני, אם זה יפה או לא יפה. גם אחרי השואה לא התעניינתי בזה. מעניין שהיו כאלה שבכל זאת יותר, יש לי איזה שהוא הסבר, אני לא יודעת אם זה כאן המקום להגיד אותו או לא.

ש. אולי תגידי את זה בסוף. חשבתי שאולי את זוכרת איזה אפיזודה או משהו.
ת. לא. רציתי להגיד שגם אין לי כל כך קשר עם העבר הזה, עם החלק הזה של העבר. אולי גם לא חיפשתי מספיק כי באמת יצאו חוברות ומחקרים וכנסים. אני אפילו לא הולכת למפגשים האלה של יוצאי העיר.

ש. ב-1942 כשלקחו לגדודי עבודה, את אבא שלך לא לקחו?
ת. לא. הגענו יחד עם אבא שלי לאושוויץ.

ש. נעבור לתקופה שהכל מתחיל. אולי באמת תספרי לנו על מרץ 1944.
ת. ב-9 במרץ 1944, אם אני זוכרת נכון זה היה יום ראשון. ומה שאני זוכרת שהתכוונו לאיזו חגיגה בקשר לאיזה אירוע שקשור עם ההיסטוריה ההונגרית. הייתי צריכה לגשת למורה בקשר לאיזה דקלום. ראיתי שהרחובות מלאים צבא אדיר. המון אנשים צועדים. שמעתי מעוברים ושבים שזה הצבא הגרמני. צריך לציין שזה באמת התחלת הקץ, אותו יום 19 במרץ 1944. אני חושבת שאני לא רוצה להתעסק בפירושים למיניהם.

ש. איך זה השפיע עליך?

ת. הדבר הזה השפיע מיד. אפשר להגיד שכל הדברים נעשו אחרי זה במהירות כזאת. הרי המכונה כנראה הייתה כבר כל כך משומנת אצל אייכמן וחבר מרעיו. הכל הלך כל כך מהר שלפעמים קשה לתאר. כשאני מספרת בעצמי, אני אומרת: האם אני שומעת מה אני מדברת?

כעבור, אני לא יודעת אם זה היה שלושה ארבעה ימים או מקסימום שבוע, התחילו להגיע הוראות בקשר לכל מיני גזרות. זה היה לשאת את הטלאי הצהוב, וזה היה איזה שהוא שוק פסיכולוגי מאוד משמעותי ומאד עמוק. אני מאד זוכרת את ההרגשות האלה של לתפור את הצד על המעיל על הצד המסוים. וכשפעם ראשונה יצאנו החוצה עם זה היתה הרגשה מאד מוזרה.

ש. אתם באמת הייתם צריכים לתפור את זה? ת. כן.

ש. קבלתם הוראות איפה זה צריך להיות?

ת. כן, איפה זה צריך להיות, באיזה צד, איזה גובה, איזה גודל. וזה היה אחד, הרקע הצהוב ועל זה מגן דוד. אבל המאורעות רדפו זה את זה כך שפשוט לא היינו יכולים הרבה מדי זמן להתעכב על אחד מהם.

לא סיפרתי, באמת אני הייתי צריכה להגיד, שכמובן גם בהונגריה היו כל החוקים נגד היהודים עוד לפני התאריך הזה שהגרמנים נכנסו. אני רק אזכיר למשל את ה"נומרוס קלאוזוס" שלא קיבלו יהודים לאוניברסיטאות או שהיו בתי ספר לא יהודים שקיבלו רק אחוזים מסוימים. היו קשיים לקבל רישיונות לעסקים ולקניה ולמכירה. אבל אני חוזרת לתקופה הזאת של אחרי 19 במרץ 1944 כשכל יום בעצם יצאה גזרה חדשה.

אם אני צריכה לציין את הדברים היותר בולטים. הם נכנסו בסוף מרץ 1944 ואנחנו היינו צריכים להיכנס לגטאות אחרי תקופה של כמה שבועות. אני לא זוכרת אם זה היה ארבעה שבועות או שבעה שבועות, אבל זה היה בערך תוך הזמן. נשיאת הטלאי זה היה איזה דבר יותר פסיכולוגי, כי בסופו של דבר נשארנו אותם אנשים, באותו לבוש, באיזה מקום, באותו עיסוק. אבל כשהגענו לנושא של הגטאות אז זה היה איזה שהוא שינוי מאד מאד דראסטי. נבחרו חלקים מסוימים מהעיר, באמת אלה שהיו מאוכלסים בהרבה יהודים. אבל אין

לי מושג לפי איזה שיקולים עשו את זה. ריכזו את האוכלוסייה. בדברצן, אני לא יודעת אם בדברצן עצמה היו כעשרות אלפים יהודים או שזה היו כבר גם חלק מהסביבה. בכל אופן זה היה ציבור די גדול.

אנחנו נכנסנו לגטאות. מה שזכור לי שאנחנו היינו באיזה שהיא דירה ובדירה הזאת קבלנו משפחה של ארבע נפשות חדר. ובחדר הסמוך הייתה משפחה של סבא וסבתא ואיזה דוד, ובעוד חדר הייתה משפחה. זאת אומרת, המשפחה היותר רחבה היינו בדירה אחת.

לא הרבה זמן היינו בגטאות אבל אני זוכרת מספר דברים. קודם כל כבר לא יכולנו לצאת. כמובן שכבר לא היה בית ספר. אינני זוכרת אם אבי יצא עוד לבית החרושת. על עצמי אני זוכרת שהייתה שם חצר גדולה ואנחנו די היינו סגורים שם. גם ההורים חששו מאד לאפשר לנו לצאת וגם בעצם לא היה לנו לאן לצאת, כי בית ספר כבר לא היה. לבקר לא היה את מי כי כולם היו בגטאות. למשל, אני זוכרת דבר אחד שהיו לי צמות ארוכות שאימא שלי סירקה אותי כל בוקר. ובוקר אחד בגטו היא אמרה לי שעדיף שנגזור את השערות, כי מי יודע אם תהיה לנו הזדמנות או אפשרות לטפל בשערות האלה. בוקר אחד היא גזרה לי. אני זוכרת את התחושה הזאת איך צמה ארוכה נשארה לי ביד.

אחרי זה אני זוכרת שהיו שמועות. ואז כבר גם אני הייתי יותר שותפה לשמועות. כי קודם כל היינו מאד, כמו שאמרתי, מסודרים. והיו גם שמועות הרבה יותר ממשיות. התחילו לדבר שלוקחים את היהודים, מעבירים אותם, נשאר ולא נשאר. זה היה בחודש מאי 1944 ואנחנו התקרבנו לחודש יוני. התחושה שכולם התחילו להכין. הכינו עוגיות שאפשר לקחת. באותם ימים לא היה "אוסם" ואת הכל עשו לבד. עשו אטריות וכל מיני דברים כאלה שאני לא זוכרת כבר איך קוראים להם. הכינו כל מיני מזונות שאם אומרים שהולכים לאיזה מקום אז אפשר היה לקחת אותם.

החיים בגטו אולי התאפיינו בחוסר הוודאות ובחוסר ידיעה.

ש. איפה בעצם גרתם?

ת. **גרנו בתוך העיר דברצן** באיזה שהוא חלק שקבעו שזה יהיה הגטו.

אנחנו לא היינו בתוך האזור הזה ולכן עזבנו את הדירה שלנו ועברנו לגטו וקבלנו שם חדר אחד.

אני חושבת שאנחנו היינו בגטו מקסימום חודשיים ואולי אפילו פחות. הייתה שמועה שמוציאים את היהודים.

יום בהיר אחד באו ואמרו שכולם יוצאים מהגטאות. הוציאו את כל האוכלוסייה הזאת, למקום שהיה נקרא משום מה בית חרושת ללבנים. אחרי זה שמעתי שהיו הרבה מקומות כאלה עם אותו שם. רציתי לציין שבזמן שהיינו בגטאות היו כמה אזעקות. למשל, מעניין שאפילו הייתה באותה תקופה הפצצה על העיר דברצן ובגטו לא נפגע אף אחד. דווקא היו פגיעות ואמרו שהיהודים כבר ידעו איך לסמן ששם לא יזרקו פצצות. אבל זה באמת רק קוריוז.

ש. בתוך הגטו היה איזה ארגון, איזה ועד?

ת. היה ועד, כי אני יודעת שאבא שלי היה אז כבר די פעיל בוועד. היו גברים שהיו במחנות עבודה, גם בגלל זה. וגם בגלל שכנראה שהוא היה מסוגל להתמודד עם זה. שוב, אני לא יכולה להגיד לך במה הוא עסק. אני לא יודעת איך אצל האחרים, על כל פנים אצלי, אני לא יכולה לתת תשובה על כל מיני דברים שלא הגיעו עד אלי. אני רואה יותר את כל התקופה הזאת דרך הפריזמה האישית וממש המאד מאד קרובה אלי.

ש. איך בעצם זה משפיע עליך באופן אמוציונאלי אז? זה שאתם צריכים לעזוב את הבית ולעבור לגטו, יש אי-וודאות ולא יודעים מה יהיה. האם את מדברת עם מישהו או את נסגרת בתוך עצמך?

ת. הייתי אומרת שאין ספק שזה מאד השפיע. **אין לי ספק שלי בתור ילדה באותם ימים לא היו הכלים לבטא אותם, אבל בפנים בלב היו הרגשות, היו הלבטים, היו הפחדים והחששות.** עם מי שדיברנו, נניח, עם אמא ועוד כמה חברות בנות גילי, זה נשאר ברמה שכולנו היינו שותפים בעצם לאותן חששות. אבל החיים מאד השתנו. העתיד היה מאד בלתי ברור, מאד לא ידוע. מה שכן קלטתי, שכל הזמן דובר על זה שצריך איך שהוא להחזיק מעמד. להחזיק מעמד הזה גם היה עוד קצת זמן.

בינתיים כבר הייתה שנת 1944 ובנות הברית והרוסים מצד מזרח התקדמו מאד. היה ברור שמתי שהוא המלחמה הזאת תגמר. סיום המלחמה זו איזה שהיא תקווה עלומה עבור כולנו. אבל בינתיים היינו בתוך כל הצרות האלה שאיך שהוא, אולי ההרגשה, אני לא יודעת, לא רוצה להתעסק בסופרלטיבים, להגיד הכי קשה או הכי מתסכל. אבל בכל אופן אחת ההרגשות הקשות זה שבעצם, אתה לא אדון לעצמך ושום דבר לא בידך. וזה אחד הדברים הקשים ביותר, אולי בעצם זו שלילת החופש כבר, שאתה עם כל הרצון שלך ואם יש לך יכולת או אין לך יכולת, אתה בעצם לא מסוגל לנווט את הספינה שלך. אלא איפה שהוא זה הולך עם הזרם ועם הגלים.

ש. על איזה דברים שאהבת היית צריכה לוותר באותה תקופה כשנכנסתם לגטו?

ת. קודם כל, כל צורת החיים השתנתה. הבית, הדירה, החדר, המיטה, המזון. באיזה כיוון שאני לא אתחיל אני אוכל להמשיך. הלבוש, התעסוקה, הלימודים, בית הספר. אני הייתי מאד גאה שאני אעבור לבית ספר תיכון לבנים. כי זו הייתה איזו שהיא פריווילגיה וזה באמת היה משהו. מאד אהבתי לקרוא, אז כמובן שלא הייתה לי שום אפשרות. בעצם החיים היו מאד מצומצמים. עדיין זה לא היה סיר לחץ, אבל סיר כבר היה. היה כבר גם לחץ, אבל זה עוד לא היה סגור לגמרי. כל החיים השתנו. השתנו אולי ב-335 מעלות.

ש. זה שהיית צריכה ללכת עם טלאי צהוב, זה פגע בך?

ת. כן. עוד לפני שנכנסו לגטו, אני זוכרת את התחושה שיש איזה מן הרגשה של "האם אני במשהו שונה מאשר בני האדם וצריך כאילו לציין אותי"? כי היום בדיעבד אנחנו יכולים לדבר, על גאות יחידה. מדברים בארץ לגבי דברים מסוימים. אנחנו יכולים להגיד שאני יכולה להיות גאה ביהדותי. אבל באותם ימים, צריך להודות, שהטלאי הצהוב הזה רצה להדגיש את כל הדברים שהם לא יפים. עצם המעשה ששמים עליך איזה שהוא סימן, זה מאד מטביע את חותמו וגורם באמת להרגשות של אי-נעימות ואי-נחת ותסכול ופגיעה באגו שלי, באני שלי, בעולם שלי.

ש. היו לך חברות לא יהודיות?

ת. לא. אני הייתי מסובבת, זו הייתה חברה רחבה עם הרבה יהודים. בבית ספר, בשכונות, במשפחה. כך שגם לא הייתה לי כל כך הזדמנויות וגם לא נזקקתי לחברות כזאת. בבתים של אותם ימים היה אחראי על הבית, או איך לקרוא לזה. זה היה אמנם בית של ארבעה דיירים. היה מרתף שהם גרו שם. הייתה שם ילדה בערך בגילי. אבל המגעים היו מאד רופפים בינינו. היא הייתה היחידה שהכרתי שלא יהודיה.

ש. פשוט המומנט הזה שאת הולכת עם טלאי צהוב. האם את מתחמקת מהגויים או לא אכפת לך?

ת. לא, הלכתי לאן שהייתי צריכה ללכת. לא התחמקתי. עם זה, שוב, זאת לא הייתה תקופה ארוכה וגם לא היו הרבה הזדמנויות. יכול להיות שהייתי מפתחת דרכים או גישות או התייחסויות אחרות. אבל ככה, עם כל הפגיעות שאמרתי מקודם, בהחלט הלכתי עם זה.

ש. ההתייחסות של האוכלוסייה כלפיכם השתנתה במשהו ברגע שהלכתם עם הטלאי?

ת. כן, הייתה הרבה יותר עוינות. זה קיבל ביטוי בעיקר בביטויים מילוליים. אם כי אני יודעת גם על מקרים שזה הגיע לביטויים גופניים. אני לא נתקלתי בזה, אבל בקללות והערות ופגיעה מילולית בהחלט נתקלתי. והרבה יותר מאשר לפני זה. אני הרבה פעמים אומרת שאין לי ספק שבטח היו אנשים טובים גם בין התושבים הלא יהודים. אבל אני לא כל כך נתקלתי באנשים הטובים. משום מה הניסיון האישי שלי לא היה כל כך מעודד מבחינת הרמה האנושית שלהם. לא אז וגם לא אחרי זה.

ש. האם הצטרפו אליכם לגטו גם יהודים ממקומות אחרים?

ת. כן. ריכזו מהסביבה הקרובה. דברצן זו עיר מחוז ומסביב לעיר הזאת היו הרבה עיירות וכפרים שהיו בהם הרבה יהודים. הם רוכזו כולם בדברצן, כך שבאמת היו שם הרבה יהודים.

ש. התקופה הזאת בגטו הייתה די קצרה בעצם, נכון? רק חודשיים אולי?
ת. משהו כזה. אנחנו באמצע יוני 1944 נלקחנו לבית החרושת ללבנים ושם
שהינו בערך שבועיים בתנאים מאד קשים. לפעמים אני ממש לא זוכרת. דרך
אגב, אני תמיד זוכרת את כל הדברים, כי תמיד אני אומרת שכל המאורעות
ופחות או יותר תאריכים אני מרגישה שנחרטו בברזל מלובן על לוח ליבי. וזה לא
בתור מליצה אני אומרת. אבל יש דברים בכל זאת ששכחתי. למשל, השבועיים
האלה אני זוכרת משהו שהיינו בחוץ. איזה מין מקום שהיה רק גג, לא היו קירות.
שם היינו כשבועיים. היינו המון אנשים. שוב, יכול להיות שזה לא המון כמו
שהיום הייתי אומרת, אבל ודאי אלפים אחדים.

אני צריכה גם לציין. בהונגריה היו ז'נדרמים שהם לא חיילים ולא שוטרים, אלה
עם נוצת התרנגול. אלה היו גם בשטח. למשה כשלקחו את כל היהודים
מהגטאות לבית החרושת ללבנים אז הם היו בשטח. הם היו אנשים, שוב, מי
שאני ראיתי או מי שהזדמן לי או "התמזל" לי, אנשים מאד גסי רוח וצעקנים.

אני חוזרת לבית החרושת ללבנים. היינו שם ימים על ימים, בעצם באפס מעשה.
מה שהיה, היו שמועות. אם אני צריכה לסכם את השמועות, כל הזמן שמענו
שלהרוויח זמן, זה מאד חשוב. אז התחילו לדבר. על יד בית החרושת ללבנים
היו פסי רכבת. אז כבר היה ברור וזה עמד באוויר המקום הזה שלוקחים את
היהודים. התחילו כל מיני שמועות שלוקחים למחנות עבודה ולוקחים למקום זה
ולמקום אחר, כל מיני שמות הועלו. אני זוכרת שאבא שלי תמיד שמעתי שהוא
אומר לאמא שאנחנו צריכים להשתדל להישאר. כאילו חיכו לאיזה שהיא הצלה
שככל שיותר זמן מחכים היא תבוא. בדיעבד, אני לא יודעת, יכול להיות שזה
קשור באמת לכל המשא ומתן שהיה לקסטנר לגבי שחרור ולגבי כל מיני
דברים. אם אני קצת מתקדמת הלאה, אז באמת בתום השהייה של שבועיים
שם, ראינו שבאה רכבת והתחילו להעמיס מאוד ומאות אנשים על הרכבת.

ש. עוד לפני זה. הייתם שבועיים בבית חרושת ללבנים. מה היו התנאים שם?
איפה ישנתם? שירותים? אוכל? מים? איך הסתדרתם עם כל זה?
ת. אני חושבת שהכל היה מתחת לכל ביקורת. עד כמה שאני זוכרת, היה רק
מין קש כזה מתחת לגג הזה שציינתי. כל אחד יכול היה להביא מהגטו מה
שהוא יכול היה לקחת. אז לכל אחד הייתה נניח חליפת בגדים ואיזו שמיכה

ואותו מזון שסיפרתי שהכינו. אני לא זוכרת אם הייתה שם באר או ברז, מקור מים. אני חושבת שגם בית שימוש מאד פרימיטיבי היה באיזה שהוא מקום. התנאים היו מאד קשים. אבל בודאי שבימים האלה הדברים מאד החריפו. זה היה איזה שהיא הדרגתיות. בהתחלה, כמו שאמרתי היינו עם הטלאי, אחרי זה היינו בגטו, מהגטו הגענו לשם. ובבית החרושת ללבנים באמת התנאים נעשו גרועים פי מאה אלף מיליון. הימים האלה, בסך הכל שבועיים, היינו באיזו מן צפייה כזאת.

ש. האם היחסים ביניכם משתנים לאור התנאים שמשתנים?
ת. מה שזכור לי, שרק נעשינו יותר קרובים. כי היחד הזה, שלמשל אני לא הייתי גילה. עכשיו זה היה יחד בעצם ללא מחיצות. לי בתור ילדה זה בכלל לא הפריע, להיפך. הילדים היו יותר ביחד. אני מתארת לעצמי שלהורים ולמבוגרים שגם היו יותר מודעים לכל מה שקורה היה יותר קשה. אבל היחד היה הרבה יותר ביחד. לא זכורים לי שום חילוקי דעות, לא זכורים לי שום חיכוכים, למרות התנאים הקשים. יכול להיות שהיו, אני לא רוצה להגיד את זה באופן פסקני. אבל זה מה שזכור לי. זה היה איזה מן דבר שגם הילדים מאד היו מכונסים בתוך עצמם. לא שהם עשו חס ושלום איזה מעשה שובבות. חיכינו למה שעומד לקרות.

ש. שאלת שאלות?
ת. את יודעת, כולם שאלו שאלות אבל לא היה מי ששיב.

ש. את מי שאלת?
ת. את ההורים.

ש. מה שאלת?
ת. שאלתי: מה יהיה? לוקחים אותנו? לאן לוקחים? מה יעשו אתנו? מתי המלחמה תגמר? כולנו היינו בתקווה שהמלחמה תגמר ובאמת כל מצב האימים הזה וכל מה שהמשטר הזה עשה וחולל יגמר. בסופו של דבר בכל זאת ידענו, אני לא כל כך נכנסתי לזה, על כל הדברים מה שיש בעולם הגדול. שזה יגמר ואולי יבוא איזה עולם יותר טוב. אבל ההורים לא יכלו לתת תשובה. אני חושבת שאז בהחלט לא הייתי מודעת לזה. אני מתארת לעצמי שהקושי או אחד

מהקשיים של ההורים שבאמת לא היו להם תשובות. כי אני לא רוצה להקדים מאוחר למוקדם. אבל בכל זאת היינו איזה שהוא אי, ומסביבנו היה רק ים, ושום דבר לא היה יכול להגיע. לא עזרה, לא יעוץ, לא הנחיה כלשהי. זה היה מאד לבד הכל. לפעמים אנחנו מדברים היום שיש משהו, אז יש מיד ערוצי מידע, ערוצי עזרה, ערוצי יעוץ. פה לא היה שום-כלום. ואני מתארת לי שלמבוגרים שידעו יותר מאשר אנחנו הילדים, זה צריך היה להיות מאד מאד קשה. כי נניח אנחנו ודאי דאגנו, אבל הם בטח דאגו פי מיליון.

ש. אנחנו מתקרבים ליולי 1944.

ת. אני חוזרת עוד לתקופה הזאת של בית החרושת ללבנים שלקחו מאוד של יהודים ולקחו עוד פעם. ואנחנו, זאת אומרת אני והמשפחה שלי, אנחנו נשארנו לטרנספורט האחרון. אני צריכה לציין לך, בדיעבד, שמתוך למעלה מעשרת אלפים יהודים שהיו במקום הזה, שני הטרנספורטים הראשונים באמת נלקחו לאוסטריה למחנות עבודה. **הטרנספורט השלישי, ש"התמזל מזלנו" להיות בו, אנחנו הגענו לאושוויץ, עם כל המשתמע מזה.** הרכבות הגיעו בבוקר, ומה שאני זוכרת, שהיו המון צעקות ודחיפות וממש מכות. עד שאני נשלפתי והורמתי והייתי באיזה שהוא קרון. אנחנו היינו סגורים בקרון הבהמות המפורסם, בערך כשמונים איש, והדלתות לא ננעלו.

לפני שאני מספרת על הימים האלה של **נסיעת האימים**, אני צריכה להגיד שאנחנו עוד ירדנו, עוד הייתה איזה הדרגתיות. עכשיו הגענו לא לפתחו של הגיהנום אלא אולי אפילו לגיהנום עצמו.

בקרון התרחשו כל מיני דברים. קודם כל, עד אז אנחנו היינו בחזקת בני אדם בתנאים קשים. אם את שאלת על שירותים, אז הם היו פרימיטיביים אבל היו. מזון היה בצמצום, אבל היה. מים היו. אבל היה עוד משהו. ברגע שעלינו על הקרון הזה – כל זה בעצם נעלם. ואני מספרת כמה דברים. למשל השירותים. היה איזה שהוא דלי. אבל הייתה בעיה, כי אנחנו היינו שמונים איש בקרון, ולא היה כל כך מקום. כל תושבי הקרון הזה או כל אלה שהיו בקרון בעצם היו בני המשפחה שלי. הסבא שלי, הדודים, בני הדודים, ההורים והאח. שאני אראה את אבי יושב על הדלי הזה? זה איזה מין שברון שקשה לתאר. עד עכשיו האדם היה אדם ופה התחיל משהו להתערער. זה דבר אחד.

דבר שני, הצפיפות. לא יכולת אפילו לשבת, רק אם ישבנו זה על זה. הריחות, הקולות, הרעב, הצמא. זה היה משהו שבכלל בלתי ניתן לתאר את זה. נכנסת לגיהנום. אחרי זה הגענו עוד לכל מיני שלבים.

ש. הפרטים האלה כל כך חשובים לנו לשמוע. איך את באופן אישי מתמודדת עם זה שאת צריכה בעצמך לשבת על אותו דלי מלא ומסריח?
ת. זה היה נורא. זה היה נורא מבחינתי, אבל היה לי עוד יותר נורא אולי לא כמו שאני, אלא כשראיתי את אבא שלי ואת סבא שלי ואת אמא שלי. באותם ימים היה כיבוד הורים. בודאי שלא עלה על דעתי שאני אראה אותם במצבים מעין אלה. ואיפה שהוא אנחנו הרגשנו את התחושה של אין אונים. חוסר יכולת לעשות את הדברים המיני מלים ביותר.

גם עוד דבר שתמיד אנחנו פנינו להורים. נניח אני בתור ילדה, איפה שהוא פתאום יש סיטואציה שגם הם לא יכולים לעשות מאומה. זה ממש הרגשה שקשה מאד לתאר אותה. ובעצם ברגעים האלה אתה נשאר עם השיברון הזה ותו לא. אתה לא מתפלסף מה היה ומה יהיה ואיך. אלא אתה חי את הרגעים האלה הבלתי נסבלים, והרגעים האלה שאין להם סוף. שוב, מסע אימים זו לא מילה.

לפעמים הרכבת נעצרה, אם זה בלילה או אם זה ביום. תמיד צעקות, תמיד דחיפות. אי אפשר היה לרדת, אז שמו רק איזה דלי מים, שוב, היו צריכים לחלק את השתייה. מישוהו היה צריך לרדת לרוקן את הדליים האחרים. המסע הזה זה משהו שרק מתאים לתאר את זה כגיהנום.

ש. משהו השתנה אצלך ביחס להורים בזמן הנסיעה הזאת?
ת. לא התערער בי שום דבר כלפיהם מבחינת הכבוד וההערצה, אלא נמהל בהם כאב תהומי שאני רואה אותם בצערם או בחשיפתם לתנאים הבלתי אנושיים האלה. זה התווסף. כאילו שכל מה שהיה קודם, האהבה וזה, זה קיבל עוד כמה דרגות. זה עלה. לא להיפך אחרי שראיתי אותם. זה הגביר אצלי את התחושה שאני לא הייתי צריכה לראות אותם כך. ואם אני רואה אז להם זה עוד יותר קשה. זה בהחלט עורר אצלי את התגובות האלה של יתר כבוד ואהבה ודבקות יחד אתם.

בכלל, הימים האלה, אני כבר אמרתי לך, שהרבה פעמים יצא לי לספר על דברים. **אני חושבת שהימים האלה הם ההתחלה שבאמת נזרקים לגיהנום, תרתי משמע.** אני לא מוצאת מספיק תיאורים לתאר את הדבר הזה. לפעמים אני חושבת שזה יותר גרוע אפילו מאושוויץ עצמה. כי הסביבה והסיטואציה והכול מסביב. לא שלהיות באושוויץ זה לא חלום בלהות, אבל זה עוד חלום בלהות בריבוע, או אני לא יודעת איך להגיד את זה. פה, אני חושבת שמה שאני הרגשתי שלוקחים מהאדם את הכבוד האחרון שלו. לא יודעת בדיוק אם הכבוד האחרון. אני לא רוצה להשתמש בזה, כי אני חושבת שהם שמרו על הכבוד. אני לא רוצה להגיד שלא היה להם צלם אנוש. כי גם בתנאים הבלתי אפשריים האלה, הם עד הדקה האחרונה שמרו על צלם אנוש. אבל זה היה משהו מאד מאד קיצוני.

ש. דברתם משהו ביניכם?

ת. אני זוכרת את קולות הרכבת. שמונים אנשים סגורים עשרים וארבע שעות במשך ארבעה ימים, אז הדיבור הוא רק על זה אם משהו הצליח לעלות ואיזה נוף הוא רואה, ואם נעצר או הלך לשירותים. לא כל כך יכולנו לדבר כי לא היה ממש . . . רק את הדיבור מה שנבע מהסיטואציה ומהתנאים.

ש. האם חוסר האונים הזה, מקרב אתכם מבחינה פיזית?

ת. כן, גם מבחינה פיזית, החיבוק. להיות ביחד זה נותן איזה הרגשת כח, זה נותן הרגשה של שיתוף. וגם, אולי בכל זאת איזה שהיא תקווה מתחת לכל זה.

ש. עם אימא שלך היה לך קשר חם, אמוציונאלי?

ת.כן. ובהמשך די הרבה מהדברים המאד עצובים שלי מתרכזים באימא שלי, בסיפור שלי.

ש. כמה זמן נמשכת הנסיעה הזאת?

ת. **נסענו בערך ארבעה ימים והגענו לאושוויץ.** עוד לא ידענו את זה. אני זוכרת שזה היה כבר שעת בוקר.

ש. יכולתם לישון בכלל בקרון?

ת. זו הייתה מין שינה כזאת בישיבה שפופה או בעמידה או משהו כזה. אדם לא מסוגל להיות ער ארבעה ימים, אבל קשה לקרוא לזה שינה. זה בטח נים לא נים. הדלתות נפתחו עם שחר והדבר הראשון ששמענו היתה: "שנל! שנל!" בצרחות, בנביחות, בצעקות. ראינו שם חיילים גרמנים עם כלבים. לרדת מהר! לרדת מהר! והדבר השני ששמענו היה להסתדר לחוד גברים ולחוד נשים ובחמשיות.

ש. עם מי את הולכת?

ת. כל הזמן, מה שיכולנו לדבר בקרון, אז אנחנו קיוונו... למרות כל השמועות או חוסר השמועות הייתה לנו אמונה תמימה שבכל זאת באיזה שהם תנאים, אבל נישאר ביחד. כשהייתה הוראה ראשונה להסתדר גברים ונשים זה כבר היה איזה שהוא סימן לא הכי מוצלח ולא הכי טוב ולא הכי מעודד. אבל לא היה זמן לחשוב. כי מיד התחילו. עד כמה שאני זוכרת היה להם ביד, אני לא זוכרת אם זה היה שוט או מקל, אבל הרביצו להסתדר בחמשיות.

אנחנו ירדנו מהקרון. אחי ואני ראיתי שהם הולכים עם הגברים ואנחנו הלכנו הנשים והסתדרנו בחמישייה. **החמישייה הייתה ככה: אני הייתי בקצה, על ידי אימא שלי, על ידה בת דודתי שקוראים לה חוה, על ידה הייתה לה אחות יותר מבוגרת, אימא שלה וילד בן שבע. אנחנו היינו חמישייה והילד. לא ידענו אז עוד מה, אבל בדיעבד הבנו שהעבירו אותנו לפני סלקציה של מנגלה.** הוא עשה ככה וככה. זה הלך כל כך מהר שלא הספקת להתאושש. ומה שהיה, שחוה, זאת הבת דוד שלי, ואימא שלי ואני היינו שלוש, הלכנו ככה. והאחות שלה שהייתה בת שש עשרה והאימא, אימא צעירה אבל כנראה בגלל הילד, הלכו לצד השני. בדיעבד, התברר לנו שהם הלכו ישר לתאים הגזים. אז עוד כמובן לא ידענו. אני זוכרת, למרות שזה היה יולי, הבוקר לא היה סגריר אלא לא היה אור מלא. באושוויץ זה אקלים די קריר.

מה שאולי מאפיין יותר מכל דבר אחר זה באיזו מהירות זה התרחש. לא הספקת באמת שום דבר. לכל אחד היה ביד צרור קטן. וכל הזמן 'שנל שנל'. ובתמונה הזאת כבר נכנסו הקאפואיות והקאפואים ודחפו אותנו לאיזה שהוא מקום.

ש. אני רוצה שתתארי את הרגע הזה. אמנם זה מהר ואת לא יודעת מה מתרחש.
מה הכי חשוב לך באותו רגע?

ת. להישאר ביחד עם אמא, ועד כמה שאפשר עם היתר. כשעשו לנו ככה, אז היינו שלוש, רק להישאר ביחד. זאת הייתה התחושה. ועם התחושה הזאת הכניסו אותנו לאיזה מקום ואמרו להתפשט. רק את הנעליים אפשר היה לשמור.

ש. מקום סגור?

ת. כן. כולם ערומים, ואני לא הספקתי להגיד כלום, ומישהו תפס אותי, הושיב אותי ואז הרגשתי שעובדים על הראש שלי ואני רואה שהשערות נופלות, ואני רואה שמישהו יושב שם והמישהו הזה עם קרחת. אני צועקת: אימא! אימא! והיא אומרת: אני אימא שלך. זאת הייתה אמא שלי שלא זיהיתי אותה. גם עם קרחת וגם ערומה. והבת דודה שלי חוה, היא הייתה על ידי. זה מין רגע שפשוט לא זיהינו זו את זו.

ש. מה התגובה שלך? את נשאת לשבת?

ת. אני זוכרת את התחושה שצעקתי 'אמא' והיא אומרת: אני על ידך. ולא זיהיתי אותה, כי אף פעם לא ראיתי אותה במערומיה. כמובן עם הקרחת הזאת, זה מאוד משנה את האדם. היא הייתה אשה בת שלושים ותשע, אשה צעירה. אז נתנו איזה בגד עליון.

ש. את קמת, חיבקת אותה?

ת. כן, והיא חיבקה את שתינו. אז לכולנו זרקו איזה מן בגד, בלי כלום. כשהתפשטנו אמרו רק את הנעלים לשמור. אני לא זוכרת מה אמרו. שלוקחים את זה או מחטאים את זה, לא זוכרת בדיוק מה אמרו. בכל אופן נשארנו כל אחת מאתנו עם הנעל ביד. לנו היה בית חרושת לנעלים, ועוד לפני שכל זה היה לכולנו תמיד היו נעלים מיוחדות. ולכל אחד עשו נעלים גבוהות שזה יהיה חזק וטוב. החזרתי ביד את הנעלים הגבוהות. אז כבר היינו לבושות באיזה שהוא בגד. אני זוכרת שקבלתי שמלה שחורה עם שרוול קצר. ומה שהיה מאד בולט שעל הגב היה מריחת צבע באדום. אז ראיתי שכולנו מסומנים ככה על הבגדים. ושוב, היו צעקות בגרמנית.

דרך אגב, השפה הגרמנית זו הייתה השפה הרשמית השנייה בהונגריה וכל אחד למד אותה בבית הספר. אז אני לא יכולה להגיד שדיברתי גרמנית שוטפת, אבל קצת הבנתי. כמובן שאמא שלי דיברה גרמנית שוטפת.

אמרו שם שילדים מתחת לגיל שש עשרה יעמדו בצד כי רוצים לתת להם תנאים יותר טובים. אמא שלי אמרה: בטח אנחנו נלך לעבוד באיזה שהוא מקום ואולי יתנו לכם עבודה יותר קלה, אז כדאי שחווה ואני נלך הצידה. שוב, לא הספקנו לעשות שום דבר ופתאום היא נעלמה, אמא שלי. גם היה לי מאד קשה לזהות אותה באותו יום של ראשים עם קרחת, עם איזה שהיא כסות. ראיתי שאנשים מתרחקים משם. בת דודתי חווה ואני נשארנו שם. אז עוד פעם התחילו לצעוק.

ש. איך את מגיבה כשאת לא רואה את אימא?
ת. רציתי לחפש אותה, אבל מישהו דחף אותי ואמר: לא, אתן תלכו לפה ותיכף תפגשו.

לא הייתה לנו שום שהות של פרידה, של חיבוק, של משהו. מצאתי עצמי עם חווה ביחד בקבוצת ילדים. דחפו על ימין ועל שמאל והגענו לאיזה שהוא מקום. אלה כבר באמת עובדות היסטוריות שבאשוויץ היו מקומות ענקיים. אני הגעתי למקום שנקרא lager-C לבלוק מס' 12 שהיה נקרא "בלוק הילדים".

ש. זה בבירקנאו?
ת. כן, אושוויץ אנחנו קראנו לזה. בכל בלוק כזה היו, אני חושבת שהיו לפחות אלף נפשות. זה הלך הכל נורא מהר. אני רק כמה דברים מספרת. דחפו אותנו על הדרגשים האלה בני השלוש קומות, דחוסים כמו סרדינים. בכלל, בהתחלה אתה לא יודע איפה אתה נמצא.

ש. הם אומרים לך בדיוק או שאת צריכה לבחור לבד?
ת. לא, הם אומרים הכל. זה כבר הקאפואים. לא הספקנו להסתדר ומשהו והביאו איזה סיר או משהו כזה ושמו שם באמצע. אנחנו היינו על אותו דרגש שתיים עשרה בנות. שם הייתה התנפלות. בהונגריה אומרים שילדה מחונכת מבית טוב, יש מין ביטוי כזה. אני הייתי כזאת "יורמית", ילדה מחונכת מבית טוב.

אפילו במצב הזה לא ידעתי איך לקחת בידיים ואיך לא. לא כל כך יצא מהמזון הזה, שאני לא יודעת אם אפשר לקרוא לזה בכלל מזון אנושי.

ש. היה לך איזה דלי?

ת. לא, שום דבר, בידיים.

ש. לוקחים מרק בידיים?

ת. בפעם הראשונה אני זוכרת שלא היה שם שום דבר, עם הידיים אכלו. אני ממש לא זוכרת. את יודעת, כשאת שואלת משהו אני לא יודעת. אחרי זה בקשר למזון, אני יכולה לזכור שהביאו לחם שבהתחלה חשבתי שהביאו לבנים, כי כך זה בדיוק נראה, אבל התברר שזה היה לחם. כל אחד קיבל חתיכה וגם חתיכת מרגרינה על זה. למעשה, אני חושבת שזה היה המזון העיקרי. כי מהמזון הזה מה שהביאו לכולם אני לא זוכרת בכלל איך אכלתי. אני לא חושבת שנתנו כלי, אני לא יודעת אפילו איך אכלו. רציתי להגיד שבאמצע הלילה או מתי שהוא, לא ידענו מה השעה. לא יודעת אם סיפרתי או לא, ששום דבר לא השאירו אצל האדם, רק זוג נעליים. שלא היה שעון כדי לדעת מה השעה. אז הכרנו את המושג צלאפל שזה אותו מסדר ספירה הידוע לשמצה. עמדנו שעות. אני לא רוצה להיכנס לזה כי אלה דברים די ידועים.

ש. זה בודאי קשה לקום באמצע הלילה?

ת. זה משהו איום ונורא. זה בכלל הכל איום ונורא. אני לא יודעת מה יותר איום ונורא, העמידה, הפרידה, האוכל, המקום, הכל. זה הכל כבר תחתית הגיהנום.

ש. תתארי לנו את הסיטואציה הזאת. מעירים אתכם מתי?

ת. באמצע הלילה. ואני לא יודעת כמה שעות, כי זה נדמה שזה שעות אין ספור. ואני מבינה שזה באמת היה שעות אין ספור. היינו צריכים להסתדר בחמישיות והאחראית על הבלוק הייתה סופרת וחוזרת וסופרת וחוזרות וסופרת. ואחרי עמידה שנדמה היה של אין שעות דקות זמן הגיעה הפמליה הגרמנית והם ספרו יחד עם האחראית על הבלוק אם כולם ישנם. בכל בלוק כנראה היה מספר קבוע של נפשות. הדבר הנורא שאתה עומד, על רעב ועל צמא בכלל אין מה לדבר, אבל יש צרכים גופניים. זה היה באמת עינויים מאד מאוד קשים לעמוד. יש כאלה שמעו והם קיבלו הרבה מאוד מכות. היה שראינו שלוקחים

אותם את אלה שמעדו, או שעשו את הצרכים שלהם במקום כי לא יכלו להתאפק, זה היה נורא. אני רוצה לספר שני קוריוזים. בוקר אחד כשקמתי הנעלים נעלמו לי. זה היה הפריט האחרון שקשר אותי למקורותיי ונשארתי יחפה. ואני צריכה גם להגיד שאני בחיים שלי לא הלכתי יחפה. זה היה המצב.

ש. איך מתאפקים?

ת. את יודעת, אחד הדברים המוזרים, אני לא יודעת איך, אבל כנראה כשיש סכנה קיומית האדם עושה המון דברים. אחרי זה נוכחתי לדעת שגם דברים הרבה יותר קיצוניים מאשר זה, של מה האדם מסוגל לעשות.

ש. מה את עושה?

ת. אני מתאפקת. ויכול להיות שיש מזל שלנשים היו איברים פנימיים יותר חזקים ויכלו יותר להתאפק, אבל עובדה שחייבים היו להתאפק. אחרי הצלאפל הזה היה מותר לצאת על יד הבלוק. שם היה חצץ וישבו שם באפס מעשה.

ש. מתי יכולתם ללכת לשירותים?

ת. אז כן. היה בלוק אחד ארוך שהיה שירותים, שגם כן זה בור חפור לאורך המבנה הזה ואיזה שהם לוחות עץ שאפשר לשבת משני הצדדים. אני לא רוצה להיכנס לפרטים האלה כי אני רוצה לעמוד על דברים יותר אישיים.

איך ידעו מי חדש במקום – מי שהייתה לו הקרחת הטריה ביותר. ואם ראינו שיש ראש כמו קיפוד אז ידענו שהוא פה כבר חודש ימים.

הייתי יחד עם הבת דודה הזאת. באמת נצמדנו ממש ביחד. יום אחד באה מישהי שכנראה הייתה מהעיר דברצן והכירה. היא בטח הייתה יותר מבוגרת. אני לא הכרתי הרבה אנשים. היא תחבה לי ביד פיסת נייר וכשפתחתי מיד ראיתי שזה כתב היד של אימא שלי. שם היה כתוב: "אני נמצאת במחנה B3, תנסו לעבור לשם, אימא". זיהיתי את כתב היד.

בינתיים כבר זאת שמסרה לי נעלמה ואפילו לא ידעתי מי זאת, ומה היו האפשרויות – ופה אני צריכה טיפה להיכנס.

מחנה C היה מחנה ענק שהיו בו כשלושים צריפים כאלה ענקיים. זאת אומרת כשלושים אלף איש היו בכל מחנה. זה היה מחנה C ומולו היה מחנה שהסתבר שזה B3. אמרו שיש מספר פונקציות שאו לא היה במחנה זה או לא היה במחנה השני. אמרו שבמחנה השני B3 אין מטבח, לכן פה לוקחים איזה שהיא תבשיל בסירים גדולים וכל יום מעבירים ממחנה C למחנה B3. כל סיר כזה גדול ארבע נשים מרימות.

חוה ואני הלכנו לאזור איפה שהיו הסירים וניסינו שם לעמוד בתור, שגם אנחנו נהיה בין נושאים הסירים. ואכן הצלחנו. אני הלכתי יחפה על החצץ. זה היה באמת כמו ללכת יחפה על שברי זכוכית בשבילי. הסיר הזה היה גם מאד כבד. הגענו לשער המחנה הזה. אז פתחו אותו ועברנו מרחק של נניח שמונה מטר בין המחנות, ושם פתחו את השער של B3 ונכנסנו לשם. ואז הייתה סיטואציה כזאת שאנחנו היינו קבוצה של ארבע רביעיות, זאת אומרת שש עשרה נשים. אנחנו היינו פה ושני מטר ממי עמדו הגרמנים ושני מטר אחרי זה עמדו הנשים שהיו במחנה B4 והראשונה שראיתי הייתה אמא שלי. אבל היא עמדה שם ואני הייתי פה והגרמנים בינינו.

כשניסינו ללכת לשם אז כמובן שגם היא קיבלה מכות וגם אני, כך שלא הייתה לנו שום ברירה אלא להניח את הסירים הגדולים ולחזור למחנה C. אבל בכל זאת ראיתי אותה והיא ראתה אותנו.

ניסינו לראות איך אפשר משהו אחר לעשות. אז אמרו שגם את הלחם מעבירים ממחנה C למחנה B3. כעבור יומיים שוב חיכינו בתור והגענו לחלוקת הלחמים, שהם דמו באמת ללבנים. מאחר שהחזקתי אותם אז גם מבחינת המשקל. העמיסו על כל אחת כשמונה כיכרות לחם. עוד פעם עשינו את אותה דרך, את אותה פרוצדורה, שיצאנו ונכנסנו למחנה B3. אז היינו צריכים להיכנס למבנה או צריף. נכנסנו בדלת ושם היה חלון ומעבר לחלון עמדו אנשים ממחנה B3 ולקחו את הלחמים מאתנו. זאת אומרת, להתחלף בשום אופן אי אפשר היה. אבל כשהגיע תורי למסור את הלחם אז באה אמא שלי, ראיתי שאימא שלי במקום טבעת נישואים היה לה פה שרוך אדום קשור. ומה שעוד, שהיא נתנה לי את הנעלים שלה ולקחה ממני את הלחם. שתינו בכינו וחזרנו חזרה.

אז כבר היו לי נעלים והיינו עוד יותר עשירות בניסיון לעבור ל-B3 אבל עדיין לא הצלחנו. ואז מישהו אמר שמי שמת במחנה C את הגופה מעבירים ל-B3. ניסינו להסתובב סביב המקום הזה שאמרו לנו שהוא מרפאה, ששם אנשים כל יום מתים, לא צריך לדאוג. יש לנו תקווה לעבור. באמת, באיזה יום אמרו שיש מת ולקחו ארבעה איש את המת. ואני זוכרת שאני לקחתי את הרגלים וזה היה צהוב וקר. עוד פעם עברנו את הדרך הזאת, שכבר קודם תיארתי. אז את המת היינו צריכים להכניס לאיזה שהוא חדר מתים או מה שזה היה. בכל אופן נכנסנו לאיזה מקום ושם לקחו מאתנו את המתים. ואז אני זוכרת שמישהו דחף אותי ודחף את חוה, ומישהו בא ופה ושם ופתאום מישהו דחף אותי החוצה ואנחנו היינו, אז הייתה החלפה ששתי נשים שהיו להן ילדים באותו בלוק 12 הן הלכו במקומנו ואנחנו נשארנו במחנה B3 עם אימא שלי. וזאת הייתה פגישה מאד נרגשת. באמת, הפגישה הזאת שעוד פעם אנחנו ביחד היינו שלושתנו.

פה אני צריכה להגיד מה זה אימא. המטבע עובר לסוחר זה היה כמובן מנות הלחם. לא סיפרתי עוד כל מיני דברים ששם אחת לעשרה ימים או לא זוכרת בדיוק את התדירות, לקחו את כולם למקלחות. וזה הפעם לא היו מקלחות של גז אלא מקלחות עם די.די.טי וכל מיני חומרי חיטוי כדי שלא יהיו מחלות או כינים. שם תמיד היו צריכים להוריד את הבגדים ונתנו בגד אחר. זה היה בגד ללא לבנים וללא שום דבר. אלה שעבדו שם, בעיקר הפולניות שכבר היו הרבה זמן באושוויץ, אז לקחו פריטי לבוש שיכלו איך שהוא לגנוב ותמורת מנות לחם "מכרו" את זה. אימא שלי בטח לא אכלה אף פעם, כי כשאנחנו הגענו לשם אז חיכה מעיל פיז'מה לחוה ולי, עם הלחם שנוכל לאכול. והיינו ביחד שלושתנו. האיחוד המחודש הזה היה, לא יודעת, לא רק מרגש אלא גם מאוד חשוב.

אני זוכרת שבאמת אמרנו כל מיני דברים כמו: לאן הגענו? מה זה? איפה אבא שלנו? איפה האח? איפה האימא של חוה? מה קורה פה? כמה אנשים יש פה? שוב, המון שאלות.

פה אני צריכה לעשות עוד הפסקה קטנה, כי עוד כשהיינו במחנה C, או שם כל פעם אמרו, ואני לא יכולה להגיד לך מי בדיוק אמר, אם אלה שגרו שם או הפולנים, שאנחנו יוצאים לטייל, שבאחד הימים ייקחו אותנו לטייל. בדיעבד הבנו מה זה לטייל. לקחו באמת את כל יושבי בלוק כעבור שבועיים שלושה

לטייל, לתאי הגזים. דרך אגב, את הארובות עם השלהבת ועם העשן אנחנו ראינו.

אחרי זה השתתפנו בדבר הזה שהיה התזמורת. יום אחד הוציאו את כולם והלכנו לשמוע את התזמורת שכל כך הרבה מדברים עליה.

ש. איך את מסתכלת על זה?

ת. אני חושבת ששם כבר לא היו ילדים, כי כל מי שהגיע לשם, לא חשוב מה היה גילו, כבר היה זקן בן מאה. אני זוכרת את התחושה ששמעתי, שאיך יכול להיות שכל היופי והעונג הזה שיש בצלילים הנאצלים בנגינה, הוא ביחד עם מה שיש שם.

עוד היו כל מיני דברים שאני לא נכנסת אליהם. נניח נשים שהיו יותר מבוגרות, שהכירו יותר וישבו ביחד וכל מיני עניינים. חוה ואני היינו די מבודדות. היינו שתי ילדות שלא היה להן ניסיון חיים. כשעברנו לאמא שלי, אני זוכרת שהיא שאלה מה קרה עם הנעלים שלי. כשאמרתי שבבוקר קמתי והן לא היו, זה היה די עצוב שגם שם קורים דברים כאלה. בכל אופן היינו ביחד עם אמא ושם היו עוד הרבה נשים מדברצן, שבעיקר היא מכירה אבל גם אני הכרתי חלק.

כל פעם היו סלקציות. זה לא היה קבוע, פעם בשבוע או פעמיים בשבוע. מדי פעם זה היה באמצע היום, עוד פעל צלאפל כזה. זה הלך ככה, היה לנו רק בגד אחד, אז היו צריכים להוריד את הבגד, להחזיק את הבגד ולעבור לפני איזה שהיא קבוצת אנשים.

אני זוכרת שבאחד הפעמים ראיתי שם גרמניה כזאת בלונדינית עם עיניים כחולות. אני כל כך זוכרת את הטעם הזה המסוים שראיתי אותה.

הסלקציות האלה היו לכל מיני מטרות. היו שעשו סלקציות שלקחו את החלשים, את הרזים, כאלה שלא עשו רושם טוב מבחינה גופנית ולקחו אותם. היו סלקציות שלקחו את האנשים היותר חזקים.

היו כל מיני מצבים שלאחד אמרו כן ולאחד אמרו לא. בכל זאת היו שם ביחד, כמו שאנחנו היינו שלישיה. היו לי שם עוד שתי בנות דודות אחיות שהיו ביחד. היו עוד כל מיני "ביחדים" כאלה. כשיצא שלקחו אחת, לא חשוב לאיזו מטרות, אנחנו לא תמיד ידענו לאיזה מטרות הסלקציה הזאת. אז ניסו לעבור. לפעמים הצליחו ולפעמים לא הצליחו. אנחנו עברנו כמה פעמים סלקציות כאלה ולמזלנו

תמיד נשארנו שלושתנו ביחד. וגם אמא שלי תמיד אמרה שמה שלא יהיה, תמיד ננסה להישאר ביחד. כל אז כבר היה לה הביטחון, מה שלא היה בהתחלה, שזה נותן אולי את הסיכוי הטוב ביותר של ההישרדות.

באחת הפעמים כשהייתה סלקציה אז לקחו אותה. חוה ואני נשארנו ולא לקחו אותנו. אז היא ניסתה לחזור ונתנו לה מכות והחזירו אותה. אנחנו ניסינו וזה לא הלך. אז פתאום היא נמוגה, וזהו. תרתי משמע מה שאני אומרת שהיא נמוגה. אני מתכוונת, כשיש מאות נשים ערומות ועם כאלה קוצים על הראש, אז אין לך שום ... אני נצמדתי אליה והיא ניסתה. אחרי שלא הצליחה, היא הייתה עם הקבוצה, התלבשו ומיד לקחו אותן. ולמה אני אומרת שהיא נמוגה – כי מאז נעלמו עקבותיה. למעשה, פה הייתה הפרידה שלי הסופית מאמא שלי. לא הצלחנו, לא היא ולא אנחנו להתאחד. לקחו אותה. לא היה לי מושג לאן, לא היה לי מושג על שום דבר. אני גם לא כל כך הכרתי אנשים. אחרי המלחמה ניסיתי לפי התאריך, כי אני זוכרת את התאריכים. ניסיתי לברר. פעם שמעתי שמועה שלקחו אותם. אמא שלי הייתה בת שלושים ותשע ואשה בריאה וחזקה.

ש. יפה?

ת. בעיני כן. שמעתי שלקחו אותם למכרה עופרת או משהו דומה לזה, ושלא חזרו משם. אבל איך היא גמרה את חייה, באיזה מקום, באיזו צורה, באיזה תנאים, מי היה על ידה, מה היא חשבה – מושג אין לי. אין לי כלום. כמו שבעצם אני לא יודעת גם על אבי ועל אחי.

ש. זה בטח אחת השאלות שכל החיים את שואלת את עצמך.

ת. תראי, אחרי שבאנו עם הבת שלי גילה, לא יודעת איך עלה שיש אחרי המלחמה תקווה פרועה שפתאום אני אפגוש אותה. בהתחלה הייתה מין, לא יודעת אם אפשר לקרוא לזה תקווה, מחשבה אבל היא נעלמה במשך השנים. אני לא יודעת שום דבר. אספתי עדות, ואני לא בטוחה שזו עדות מהימנה, שגם את אחי ואת אבי, שגם הוא היה בסך הכל בן ארבעים וארבע, לקחו ישר לגזים. ולא נשאר כלום. בנקודה הזאת בעצם יכולתי לגמור את הסיפור האישי שלי. הסלקציה הזאת הייתה לקראת סוף אוגוסט 1944. אז היה לנו ממש בצורה

חולנית שנשאר ביחד. כי אנחנו נפגשנו באופן אינטואיטיבי, שאנחנו יכולות לשרוד רק ביחד. אחרי איזה זמן לקחו באמת את שתינו.

ש. באותו רגע שלקחו את אימא, חשבת שזה הסוף?

ת. כן. אני חושבת שבכלל במחנות במידה מסוימת אומרים שנשאר הרצון לחיות. אבל זה לא כל הזמן. אני יודעת בפירוש על מצבים שבאופן מפורש חשבתי שזה בכלל לא אכפת מה יקרה עוד דקה. זה נשמע מאד פרדוכסלי מה שאני אומרת. אני לא יכולתי להגיד: עכשיו תיקחו אותי לתאי הגזים כי אני לא רוצה כבר להמשיך לחיות. איך שהוא הדברים הולכים מכח האינרציה. וזה שבכל זאת לא נשארתי לבד, אין לי ספק שזה עזר גם לה שבעצם היא עוד קודם נפרדה מאמא שלה. אבל זה שאמא שלי הייתה כאילו לשתינו, זה נתן לשתינו סעד ותמיכה ועזרה.

נפרדנו מאימא ונשארנו באושוויץ בערך עוד שבועיים שלושה. מקסימום עוד ארבעה שבועות. אז נכנסנו לאיזה טרנספורט.

ש. איך עוברים עליך הימים האלה באושוויץ אחרי שלקחו את אמא?

ת. גם אז, אני לא יכולה להגיד שהייתה התעניינות או מה, אבל בודאי שיש עוד יותר אדישות. אני גם חושדת ששמו משהו במזון. יש כאלה שטוענים שהיה משהו במזון. אני לא יודעת. שהייתה איזו מידה מסוימת של חוסר תגובה. אבל אין ספק שהעובדה שאימא נלקחה היא הוציאה מאד, אם בכלל עוד הייתה רוח במפרשים, אם עוד הייתה רוח קלילה, אז גם היא כמובן נעלמה. זו הייתה באמת אבידה מאד מאד אקוטית, מאד קשה ומאד כמובן טראגית בשבילנו. כי בכל זאת היא סימלה במידה מסוימת – ושוב, אני אומרת דבר שאפילו לא חשבתי עליו עד עכשיו – את התפקיד האימהי של הדאגה. היה איזה שהיא סמליות בדבר הזה. ואחרי זה, בכל הגיהנום הזה אתה בעצם נשארת לבדך. אני לא רוצה לדבר סרה באנשים, כי גם בטוח שהיו אנשים טובים. אני לא יודעת, לא כל כך נפגשתי גם בקרב השותפות לי לגורל. כל אחד אולי היה כל כך עם הניסיון לשרוד ולהישאר ואיך שהוא לעבור את הדברים. זה היה מפנה מאד מאד טראגי וקשה.

ש. כשאימא הייתה עוד אתך, האם בכלל היה עוד יחס של בת ואם או שהיה יחס של שתי שותפות לגורל משותף?

ת. קודם כל אנחנו היינו שלוש תמיד. היה העניין הזה של האימא. אנחנו שאבנו ממנה עידוד והיא ניסתה, אני לא רוצה להגיד לגונן, כי אי אפשר היה. אבל בכל זאת מה שתיארתי עם הלחם או הלבוש הזה. רק כשאני בעצמי הייתי אימא, אמרתי שאני מבינה הרבה מאד דברים. אני מבינה את הטרגדיות הנוראיות שהאמהות שלנו היו צריכות לעבור. אבל גם היא הייתה מקור של להסביר דברים, אפילו אם אי אפשר היה להסביר. כי בעיני היא תמיד הייתה אשה מאד נאורה ומאד סמכתי גם על השיפוט ועל הדעה וכל מה שהיא סימלה. והיא נשארה עד הרגע האחרון בחזקת הסמל הזה בשבילי – אימא.

הימים איך שהוא נקפו, אני בעצמי לא יכולה להגיד איך. חיכיתי לצאת משם. ואז אמרנו שגם אנחנו רוצות איך שהוא, אם זה תלוי בנו. אז באמת הייתה איזו סלקציה שעברנו. עוד פעם כל הפרוצדורה עם הנסיעה ברכבת, הקרון המפורסם. אבל קודם כל הנסיעה זאת לא הייתה של ארבעה ימים. אני לא זוכרת אם נסענו יום או יומיים. אז זה לא השאיר כל כך את העקבות. שנית, אנחנו כבר לא היינו עם המשפחה. אנחנו רק היינו שתיים מתוך קהל של שמונים. אנחנו כבר באנו מאושוויץ. כבר הרבה דברים היו מאחורינו, מה שלפני זה המחשבה הפרועה לא הייתה יכולה להעלות. כך נסענו איזה שהוא זמן. אפילו אני זוכרת שהיו לנו כל מיני תקוות פרועות שאולי נלך ונמצא מישור מהמשפחה. לא ידענו לאן. וגם, להגיד את האמת, מה שבאופן אינטואיטיבי הייתה בנו איזו שהיא תחושה שיותר גרוע מאשר אושוויץ – בלתי אפשרי ליצור.

באמת במידה מסוימת צדקנו בהנחות האלה. אנחנו הגענו לברגן-בלזן שעדיין לא היה המחנה שאחרי זה היה כל כך מפורסם או כל כך מאוכלס עם הרבה אנשים. הגענו לאיזה שהוא מקום פתוח שלא היה בו כלום. היה בו אוהל גדול ענק ענק ענק. ובתוך האוהל שורות ארוכות של קש. כשירדנו מהרכבת, הלכנו עד שהגענו לאוהל הזה. בפתח האוהל נתנו לכל אחת שמיכה ונתנו לכל אחת כלי אישי. בתוך הכלי הזה הכניסו איזה אוכל. וזה היה לא טעם גן עדן אלא משהו עוד יותר טוב. פשוט תבשיל שהיה בטח משהו מאד פשוט אבל זה היה טעם גן-עדן וגם כלי אישי ושמיכה. נכנסנו לאוהל הענק הזה ואמרו לנו לשכב על הקש. אני זוכרת את השמיכה שאני קיבלתי, כי בטח זה היה של אחת כמוני יהודיה. זה היה בצבע תכלת שעליו הייתה תפורה עוד שמיכה בצבע כחול כהה, שאפשר יהיה להיכנס לתוכה. וזה היה יפה וחם ובטח היה של

מישהו שדאג לקחת את זה. אני זוכרת שנכנסנו שתינו בתוך הכחול הזה ועם השמיכה השנייה התכסינו והרגשנו שהתנאים זה היה משהו דה-לוקס, עם בטן מלאה.

אנחנו היינו באוהל הזה מספר שבועות. המפתיע ביותר היה שהספירה הייתה ספירה תוך חמש דקות וגמרו. המפתיע היה שנתנו, כפי שאמרתי קודם, אוכל ממש. וגם באוהל הענק הזה, אין לי הערכה אם היו שם אלף או אלפיים נשים, אבל היו הרבה. אני זוכרת שהיינו צריכים ללכת. היו איזה שירותים רחוקים והייתה מסביב לאוהל הגדול הזה גדר תייל. פעם הייתי צריכה לצאת ונתקלתי בגדר התייל ועד היום יש לי סימן על האף. תמיד אני אומרת שזאת המזכרת שלי מברגן-בלזן.

פרט מעניין, בדיעבד רק הסתבר שכנראה שבאותו אוהל הייתה גם אנה פרנק. לא מזמן היה חמישים שנה. אני כבר לא יודעת מה בקשר אליה. מישהי כתבה שהיא הייתה בברגן-בלזן בתקופה שהיה שם אוהל גדול, והם ניסו לקרוא לה מעבר לגדר התייל הזה. שיחזרתי שזה כנראה היה באותה תקופה ובאותו זמן.

אני זוכרת שכשהיינו באוהל הזה היה יום הכיפורים. אני לא יודעת איך ידענו, בטח אמרו לנו. אני באה מבית מסורתי. אני זוכרת שאמנו שאנחנו נצום. אני זוכרת את הצום הזה, שלא אכלנו את האוכל שנתנו לנו. כל היום שמרנו עליו. רק הייתה לנו תפילה בלב שזה יגמר ושנמצא את היקרים שלנו ואיך שהוא... אף פעם לא יכולנו לתת דין וחשבון. זה היה באמת אולי מאד תמים וגם מאד ילדותי לחשוב שהכל יחזור כמו שהיה. לא נתנו דין וחשבון איך, אבל בכל זאת הייתה מן כמיהה כזאת. וזאת הייתה התפילה של אותו יום כיפורים.

ש. כל אחד באופן אישי?

ת. כן, כל אחד באופן אישי, כל אחד והלב שלו. אחרי זה בנו שם צריפים. אנחנו ראינו מהשטח הזה שהאוהל היה בו. העבירו את כל יושבי האוהל הזה לצריפים. אז באמת התנאים מאד השתנו. התחיל להיות הרבה יותר קר. בצריפים היו כמו באושוויץ דרגשים בשלוש קומות והרבה מאד נשים הצטופפו. וגם שם קרה לי, כנראה שהיה לי תסביך נעלים. היו לי אותם נעלים שקבלתי מאמא שלי. על יד הדרגש הייתה אישה עם הבת שלה שהייתה בערך בגיל שלי. יום אחד היא

אמרה לי שהם עומדים ללכת והיא רוצה שאני אתחלף עם הבת שלה, שלה אין כל כך נעלים ולוקחים אותה לאיזה מקום קר. אני יודע מה. בסדר, אמרתי לך שהייתי מאד תמימה. ונתתי את הנעלים והיא נתנה לי את הנעלים שהיו של הבת שלה שזה היו נעלי גברות אבל היו קטנות עלי ולא יכולתי להכניס את כל הרגל.

אני אומרת בדיעבד, שהרבה חשבתי על זה. אני לא יודעת מי האשה הזאת. מושג אין לי מה עלה בגורלה ובגורל בתה. אבל הרבה שנים אני חושבת שזה היה מעשה שעד עצם היום הזה כואב לי. איך אמא שניתנה לה הזכות להיות עם הבת שלה, איך היא באה ומבקשת ומשיגה משהו. ואני נשארתי אחרי זה עם הנעל הזאת הרבה זמן, וגם הרגליים שלי באמת קפאו. אבל זו כבר פרשה אחרת.

בברגן-בלזן, מה שאני יכולה לספר, ששם לא עשו שום דבר. כל היום שכבו על הדרגשים. והנשים או שבישלו או שעסקו באפיה או שתיארו את הבית שלהן. בישלו בדמיון. לוקחים כך וכך אגוזים ועוגת פרג ותבשיל כזה וכזה. אחרי זה אצל כל אחד היה תיאור של הבית שזה היה משהו. לפעמים היו עבודות יזומות, מה שנקרא.

היה שם איזה מחסן של חומרי הסקה והיו צריכים להעביר ולעשות סביב זה. היו כמה גרמניות שהיו מאד שנואות על כולם. הייתה אחת שהיה לה מין פלרינה כזאת, כמו מכשפה. אנחנו קראנו לה "הנחש", כי היא מאד הזכירה גם בהופעתה את הנחש. היא הייתה מחלקת מכות נאמנות, משהו.

אפשר להגיד שתקופת ברגן-בלזן מתחלקת לשתי תקופות. התקופה הראשונה של האוהל הגדול שהתנאים שם או שהיו יותר מתונים או שאחרי אושוויץ זה נדמה היה כך. ואחרי זה ההעברה לצריפים שנבנו זה מכבר, ובאמת התנאים היו הרבה יותר קשים, הצפיפות. הזכרתי את החיילת הגרמנייה הזאת "הנחש", אבל היו עוד כמוה, עם הרבה מכות. אולי גם חוסר המעש, זה הרבה פעמים מכביד. אולי זה הוליד את כל אותם סיפורים שקודם הזכרתי.

מדי פעם לקחו משם אנשים. זו לא הייתה סלקציה אלא פשוט לקחו כמות מסוימת של אנשים, אני משערת לעצמי. באחת הפעמים באו לאותו צריך שהייתי בו ואמרו שמחר אנחנו נוסעים.

שוב התמונה חזרה על עצמה. קרונות הבהמות, מכניסים פנימה הרבה אנשים. ועד כמה שאני זוכרת, הנסיעה לא ארכה יותר מיום או אולי אפילו פחות. מה שזכור לי שהגענו לאיזה שהוא מקום שזה היה בעצם איזה שהו ישוב. אני זוכרת שהיה לי כל כך מוזר. מה, יש בני אדם שחיים בבתיים ויש חיים עוד עלי אדמות? זאת הייתה התחושה הראשונית כשעברתי בין הבתים.

ש. מה הכי הרשים אותך?

ת. שיושבים ביחד, ראיתי דרך החלון, ליד חלון. ושהיו ילדים. שזה משהו שנראה כמו משהו נורמאלי, כמו משהו אי-שם בפרה-היסטוריה שגם לי היה.

הגענו לאיזה שהוא מבנה מחוץ לעיר. במשך הזמן נודע שלמקום הזה קוראים מרקלברג (Markkleeberg). הקבוצה שהגיעה מברגן-בלזן הייתה מיועדת לתגבר עובדים בבית חרושת שעסק בהכנת חלקים למטוסים. כך בכך אופן נאמר. שבעבר הרחוק היה בית חרושת לשוקולד. גם בית החרושת היה מחוץ לעיר. צריך לציין שבמרקלברג היו בתים שהייתה בהם איזה שהיא חלוקה לתאים או חדרים. בכל חדר כזה היו נניח עשר נשים. בכל אופן, התנאים כאילו היו יותר טובים. ונתנו לכל אחד אוברול. באותו זמן כבר הייתי עם הנעל הזאת המפורסמת שלי, ונתנו לי נעל אחרת ממישהו אחר, שלפחות יכולתי להכניס את הרגל שלי. בהתחלה נשארנו בתחום המחנה הזה.

ש. את יכולה לתת לנו תיאור של המקום.

ת. אני זוכרת שהיו שם בסביבה הרבה עצים, וכנראה שאלה היו עצי אלון כי הרבה פעמים חיפשנו את הבלוטים, שאחרי זה אכלנו אותם. אני זוכרת שהמחנה עצמו שהיה מגודר, בפנים היו גם מבנים, אבל לא אין ספור מבנים. נניח, היו שלושים או כמה מבנים. אני זוכרת שהייתה שם ממש מקלחת, מקלחת על אמת שאפשר היה ללכת לשם, בלי שייקחו או יגידו.

בשבועות הראשונים נתנו לעשות כל מיני עבודות דחק כאלה, כמו שתיארנו מקודם. להעביר את החצץ מפה למקום אחר. אחרי שבועיים או שלושה או

אולי יותר לקחו עוד קבוצה לעבוד בבית החרושת. זה היה שינוי מאד טוטאלי. יצאנו בבוקר עם חשיכה והגענו לבית החרושת. מה שהיה מעניין שבית החרושת היה מבנה של לפחות שלוש או ארבע קומות. החלק שעסק ביצירת חלפים היה בקומה השלישית או העליונה. והיינו צריכים לעלות עוד שתי קומות. אנחנו כשעלינו ראינו שיש שם כנראה משהו ששיך ל'היטלר-יוגנד'. כי ראינו שם צעירים במדים. מדי פעם ראינו שהם שרים או שיש להם איזושהי פעילות.

העבודה עצמה – היה שם מנהל עבודה גרמני. כשאני הגעתי עם הקבוצה הוא סקר את הקבוצה ושאל מי מתחת לגיל שש עשרה. אני הייתי גם מתחת לגיל חמש עשרה. אז הוא בחר איזו קבוצה של שש צעירות והיתר הלכו לעבוד בכל מיני מקומות. לשש האלה הוא אמר שאנחנו נהיה הבודקות.

ש. כששואלים שאלה כזו, אם יש מישהו מתחת לגיל שש עשרה, מה עובר בראש שלך? להגיד שאת כן או לא? זה טוב, או רע?
ת. זה כבר בסוף ינואר או בפברואר, זאת אומרת שאני כבר מאוד למודת ניסיון. זו כבר לא אותה ילדה שהגיעה בראשון ליולי לאושוויץ. הרבה מאד מים זרמו בדנובה ובכל מקום אחר. אני פה רואה למה מבקשים. זה לא אושוויץ, זה לא מחנה השמדה. רוצים לעבודה, כי את זה ראינו. כשאנחנו הגענו למרקלברג ועסקנו מספר שבועות בעבודות יזומות כאלה ואחרות, היו שם נשים שעבדו כבר בבית חרושת. והן סיפרו שהן עוסקות בעבודה לא כל כך קשה ויש לפעמים יחס של גרמנים כזה או אחר.
אני הבחנתי שאני יכולה להעיז להגיד את הגיל הצעיר. ואן כן, הוא נתן איזו עבודה שצריכים לבדוק את הקוטר או את העומק או משהו כזה.

מה שאולי ראוי לציין, מספר דברים במרקלברג. קודם כל, שם התאספו, ואולי גם אני השתניתי, אני משערת, או שהתנאים מאד השתנו. בכל אופן היה יותר ביחד עם נשים אחרות. אנחנו היינו בחדר כעשר נשים. בחדר הזה היה תנור קטן מברזל. כל יום כל אחת אספה שם במסגרת הגבולות והגדר כל מיני פיסות דברים שאפשר היה לשרוף, וגם את הבלוטים שהזכרתי. כשהתאסף מספיק חומר אז עשו מדורה קטנה בתוך התנור הזה, מעין הסקה. היה מאד קר. מרקלברג זה קרוב ללייפציג. ואני זוכרת ששמנו את הבלוטים על זה והם

התפצחו כמו הערמונים. היה יותר שיתוף, יותר ביחד עם האחרות. גם זה שהיו פחות, תנאי המגורים והכל, זה גם נתן את אותותיו.

הדבר השני, שהיה מאד מאד שונה מאשר במקום אחר, שהאזור הזה היה תחת הפצצות כבדות מאד. הרבה מאד פעמים הייתה אזעקה ואז צריך לרדת. היו שם משגיחים פולנים וגרמנים והם כמובן לא הסכימו להישאר בקומה השלישית הזאת, ולכן היינו צריכים לרדת. היה שם מקלט, אבל שם ישבו אותם 'היטלר יוגנד' שהזכרתי שהיו במבנה. הם לא הסכימו שאנחנו ננשום את אותו האוויר. אז מה שקרה שהוציאו אותנו. הייתה שם שוחה שבה ישבנו. ואני כל כך זוכרת את ההתקפות האלה, כי היו הרגשות מאד ברורות של שמחה וציפייה לזה. קודם כל זה היה מאד יפה. זרקו כל מיני נרות סטארים, כמו זיקוקין. אנחנו ישבנו שם בשלוחה גמורה, עפו רסיסים וזה לא הזיז לאף אחת שום דבר. אז קודם כל שמחנו שהם סופגים, קודם כל שמחנו שיש איזו פעילות.

היו שמועות שבאמת המלחמה מתקרבת לסופה. זה היה המקום שבאמת השמועות התחילו לפרוח, כי בכל זאת היה יותר מגע עם כל מיני אלמנטים מקומיים. זה היה, שוב אני אומרת, ינואר, פברואר, מרץ 1945, באמת המלחמה הלכה ונגמרה. ההפצצות האלה זכורות לי מאד מאד חזק. היו כמה רגעים כאלה כשהגרמנים מאד האיצו בנו שנרד נרד. לא שהם דאגו לנו אלא דאגו לשלומם. ואני זוכרת שאנחנו הלכנו מאד לאט ובנחת, כי זה היה איזה מין, כאילו שפתאום הזדמנה איזה שהיא הזדמנות לעשות משהו קטן קטן על פי הדרך שלי ושזה לא היה כל כך לפי הציפיות שלהם. גם 'היטלר יוגנד' שהם לא היו מוכנים לשבת אתנו באותו מקום. זה לא הפריע. אני מאד מדגישה, מצד אחד את ההרגשה הטובה שזה קורה. מצד שני האדישות המוחלטת של מה קורה אתך באופן אישי. זה לגמרי לא הטריד את אף אחד. כך הדברים היו שלפעמים ירדנו באותו יום מספר פעמים. לפעמים עבדנו גם עד מאוחר או שאפילו בלילה. הדברים מאד השתנו.

ש. הייתן רק נשים?

ת. רק נשים.

ש. היו לכן איזה ידיעות על מה שקורה בחזיתות האחרות?
ת. השמועות פרחו שם פריחה פראית. באמת היו שמועות שהאמריקאים מתקרבים או האנגלים מתקרבים או הרוסים מתקרבים. כולם התקרבו. כל הזמן אמרו שעוד מעט זה נגמר.

יום בהיר אחד אפילו שמענו כבר רעשים. יום אחד היה משהו בלתי רגיל. גם שם עשו את הספירות האלה אבל עשו את זה מאד מהר. יום אחד אחרי שהייתה ספירה עוד פעם קראו לכולם לספירה. כשעמדנו כולנו בחמישיות, כי זה היה מסורת לעמוד בחמישיות. היינו כל אוכלוסיית המחנה בחוץ. אז בא מפקד המחנה ואמר: אנחנו פורשים מפה, אתן תישארו כאן, בקרוב מאד יגיעו הנה, לא זוכרת אם הוא אמר אמריקאים או האנגלים. והוא עוד אמר: תזכרו שהיינו טובים אליכם ואנושיים. אני לא יכולה לתאר את השמחה הגדולה שהייתה שם, כי באמת הייתה שמחה. קודם כל כי הרגשנו שזהו זה. אחרי זה, מפקד המחנה איך הוא בא ואומר את הדברים. כל זה באמת היו הרגשות מאד מורכבות, אבל בהחלט לכיוון החיובי. זה היה ב-13 באפריל 1945.

עוד לא הספקנו כל כך לשמוח ופתאום הייתה עוד פעם הוראה להתכסות. אז **מפקח המחנה אמר: תראו, עכשיו קבלנו הוראה חדשה. איך שאתן – עכשיו אנחנו יוצאים לדרך. ואיך שהיינו בחמישיות, באותה שנייה יצאנו. ופה התחילה צעדה של ששה עשר יום, כשהיעד הסופי היה טריאנגלטאדט. שישה עשר הימים האלה, זה גם כן היה משהו, איך אומרים היום, לא מהסרטים.**

ש. זה "צעדת המוות"?

ת. ממש "צעדת המוות". לא ידענו לאיזה כיוון אבל זה היה ערב כשיצאנו. זה היה תחת עמידה בחמישיות ולא שיכולנו ללכת להנה ולשם.

ש. תחת שמירה יצאתם?

ת. כן. מה שהרבה פעמים אחר כך שאלנו, וגם אני חשבתי על זה, אם אפשר היה לא ללכת ומה היה קורה. אז יכול להיות שכן. כולם עמדו שם. אתה היית שם, לא שקראו לך. במהלך הדרך, מי שלא הלך, הגרמנים ירו בו, פשוטו

כמשמעו. אני משערת לי שהיו אולי כאלה שהצליחו להימלט, אבל היו הרבה מאד שמצאו את מותם.

ש. כשהמפקד דיבר ככה, הרגשתם איזו עצבות אצל הגרמנים?
ת. כן. כי כשהוא דיבר בפעם הראשונה הוא אמר לנו שנזכור, כאילו הוא רוצה לזכות בנקודות טובות ולאסוף לו מצוות. בפעם השנייה, זה היה מאד קצר, והוא אסף עוד פעם את כולם. ולהגיד לך את האמת, כולם באו כי חשבו שהוא רוצה רק להגיד שלום או משהו כזה, אז הוא כבר היה הרבה יותר לחוץ.
אני לא יכולה להגיד בבטחה שכל אלה שהיו באותו מחנה ליוו אותנו. בכל אופן זה היה מחנה של כמה מאות נשים. באותו ערב, איך שזה היה יצאנו באיומי הרובים. מה שקרה שמספרים שאפשר ללכת ולישון. על זה אני מעידה שזה נכון. כי הלכנו באותו לילה והלכנו למחרת עד הערב. זאת אומרת, זה היה יותר מעשרים וארבע שעות. ממש הלכנו וישנו, ישנו והלכנו. ההליכה הזאת ביום הראשון וגם ביום השני זה היה אחרי כמה שעות מנוחה.

ש. קבלתם משהו לדרך?
ת. כלום. ועכשיו בא חלק מאד קשה. מצד אחד היה ברור לכולם שהדברים הולכים ומסתיימים. מצד שני הגרמנים היו לידך, זה לא שהסכנה חלפה. ושוב, אין לי נתונים מהקבוצה הזאת שהתחבאה. יש כאלה שראיתי במו עיני שהרגו אותם, זה אני יכולה להגיד ממקור ראשון.

בכל אופן הלכנו. יש לי פה תחושות מאד מנוגדות. עוד פעם ראיתי את הבתים. עברנו בכל מיני מקומות ישוב, בכפרים, בעיקר בכפרים, וראית שיש בית שגרים בו אנשים, ואנשים חיים שם, ויש כלב וחתול וגינה ווילון וכל מיני דברים כאלה. מצד שני, אתה הלכת באיום הרובה וזה מאד מאד קשה ללכת, וגם לא היה מה לאכול. וגם לא היו שום תנאים. אז בפעם הראשונה באיזה אסם סגרו אותנו, ואחרי זה עוד פעם סגרו אותנו באסם.

במשך שישה עשר הימים היו וריאציות מאד מגוונות. בהתחלה מישהו, אני לא יודעת מי זה היה הראשון, כשעברנו על יד שדות ופתאום ראינו שדה אז הוציאו את תפוחי האדמה מהאדמה וכמו שהם - אכלו אותם. אחרי זה מצאנו גידול אחר. אני זוכרת את הסלק בהמות שהיה כזה גדול, וכשמישהו הצליח להוציא,

אני לא יודעת באיזה אופן חתכו וזה היה כזה מתקתק, אבל בכל זאת טעם גן-עדן.

ההליכה הזאת הייתה בה הרבה מאד ניגודים. מצד אחד ידענו שזה עומד להיגמר. מצד שני הגרמנים עמדו עם הרובים. מצד אחד ראינו את הבתים איך שהם חיים בהם, מצד שני לא לאכול ולא להתרחץ ולא שירותים. הגרמנים מאד הקפידו גם במרקלברג על ניקיון. חיטוי היה כל הזמן. לא היו כינים. אבל במהלך המסע הזה קרו הרבה דברים. התמלאנו עם כינים שזה היה משהו מזעזע. בכל חלקה טובה, תרתי משמע. זה דבר אחד. דבר שני, היה מאד קר. למשל לי היה עם הנעל כל הזמן בעיות והרגלים שלי קפאו ממש.

בימים האלה היו הרבה מאד ניגודים, כפי שאמרתי, שמצד אחד אימה שהוא התחלת הסוף ומצד שני הגרמנים עומדים עם הרובים. גם זה שראינו את הבתים ואת הכפרים ואת הישובים. כנגד זה התנאים התת-אנושיים מבחינת הרעב והתנאים. וזה באמת הוליד הרבה מחשבות והרבה סיטואציות. ואם לגבי המחשבות, אז באמת, אם אפשר היה להישאר באיזה שהוא מקום. נניח להתחמק מהרובים. לא היה לנו מושג מה המצב עם האוכלוסייה המקומית. לא היה באותה שנה. למעט אותו קשר עם הגרמנים שעבדו בבית החרושת, אבל גם אתם הקשרים שלי הצטמצמו רק למה שהיה קשור לעבודה. לא ידעתי אם אפשר לסמוך על האנשים האלה שכן יעזרו או לא יעזרו. הכל היה נעלם אחד גדול. היו כאלה שאמרו שאולי עדיף ללכת, כי אנחנו יודעים שהולכים לקראת איזה שהיא נקודה ששם זה מסתיים. הין, דרך אגב, כאלה שאולי לא החליטו אלא הדברים קרו. לפעמים התנאים היו כל כך קשים בששה עשר הימים האלה שאפילו אני מאמינה שלחשוב אדם לא יכול היה.

אני יודעת באופן אישי על כמה משברים שקרו אתי ובסביבתי. אם אתן לך דוגמא למשבר אחד. הלכנו לאיזה מקום ואני התיישבתי על איזה אבן ואמרתי שאני הלאה לא הולכת ומצידי שיהרגו אותי. אז כמובן שבאה חוה והיא ניסתה לשדל אותי. אמרתי: אני רוצה לאכול. אז היא נכנסה ומצאה משהו מהאוכל שנותנים לחזיר ובאה בהתלהבות גדולה ובאמת זה עזר.

כעבור יום הלכנו באיזה ישוב קטן ואותו דבר קרה אתה. היא רוצה לאכול עכשיו. אני בחיים לא אשכח, כאחוזת אמוק נכנסתי לאיזה מטבח שהיה פתוח. הייתה שם אישה שטיגנה משהו. הוצאתי מהמחבת את החביתה, אני לא יודעת בדיוק מה זה היה שטוגן שם. אני זוכרת את המבט התמוה על פניה, ואני רצתי החוצה ונתתי לחוה את זה.

אני זוכרת שבערבים שמענו, מישהו סיפור שכבר מזהירים את האוכלוסייה שבאה לפה קבוצה כמו ארבה שמשמיד כל דבר. אני זוכרת ערב אחד שהייתה הפצצת אויר ולכל אחד היה כלי. אנחנו התיישבנו באמצע הכביש ושמנו את הכלי הזה על הראש. שוב, היו פה בערבוביה המון דברים. מצד אחד האדישות הזאת למה שקורה עוד רגע. מצד שני, בכל זאת כבר הייתה איזה שהיא מחשבה על משהו שמסתיים ואולי משהו יותר טוב שמתחיל. אבל זה היה מאד עלום, מאד נעלם, מאד לא מגובש.

מכל מקום, בכלל התנאים ובגלל השנה השלימה של התזונה הלקויה אנחנו נראנו משהו איום ונורא. אחרי ששה עשר ימי צעדה, שאין לי נתונים כמה נשרו.

ש. אתן חשבתן על איזו אפשרות לברוח?

ת. **אז כבר אמרו שהולכים לטריאנשטאט.** מה שהלך מפה לאוזן, שזו איזו שהיא טריטוריה שלא בשליטת הגרמנים ושהיהודים מארגנים ומתארגנים במקום זה. לכן, בימים האחרונים כולם חיכו בכיליון עיניים להגיע לאותו מקום שנקרא טריאנשטאט, שאז שמעתי עליו כמובן פעם ראשונה בחיים שלי.

אנחנו הגענו באמת למקום הזה. ומה שהיה מאד מרשים, הגענו לשערים מאד גדולים. עמד שם יהודי ואמר לגרמני: עד כאן, לכאן אתם לא נכנסים. ואז הגרמנים כאילו מסרו את הקבוצה. אני אינני יודעת אם הייתה מסירה שמית, בזה לא נוכחתי. מה שכן ראיתי, את השער. את היהודי, את הגרמנים שלא נכנסו. את זה ראיתי במו עיני. מה הייתה השיחה ביניהם – לזה לא הייתי עדה. אבל אמרו שהמקום הזה הוא מחוץ לטריטוריה של הגרמנים. וזו הייתה איזה הרגשה עילאית, שאתה מגיע כאילו לאיזה שהוא אי באותו ים של . . . מה שהיה כל השנה.

אז אני זוכרת שנכנסנו דרך השער ועמדו אנשים משני הצדדים והסתכלו על אלה שבאו. היה זה ב-29 באפריל 1945. יש לי יום הולדת בחודש אפריל, הייתי בת חמש עשרה. אני חושבת שבערך נראיתי כמו בת שבעים, לא כמו היום. אני אולי שקלתי שלושים וארבע קילו, אולי. מתוך זה בטח ארבעה קילו היו כינים. הרגל שלי הייתה באינפקציה מוחלטת, כי פצעי הכפור העלו מוגלה ומחוסר טיפול יכולתי רק לצלוע. ולמה אני מספרת את כל הפרטים האלה – כי פתאום ראיתי את דודתי. דודתי מדברצן. ואני צועקת לה: דודה! והיא לא זיהתה אותי. אני אומרת לה: אני יהודית. ואז היא זיהתה אותי. התברר שהיא ומשפחתה היו באיזה מחנה עבודה באוסטריה ולקראת הסוף העבירו אותם לטרזיאנשטאט.

זה היה ב-29 באפריל 1945 ואני באמת הייתי באפיסת כוחות מכל הכיוונים. ורצו לאשפז אותי באיזה בית חולים שהיה שם, ולא הסכמתי, כי לא רציתי להיפרד. אנחנו היינו ביחד הצמד חמד הזה. בסוף קבלתי טיפול והשכיבו אותי באיזה מקום.

כעבור, אני לא זוכרת עכשיו אם שלושה או ארבעה ימים, **הרוסים נכנסו לשחרר את המקום הזה.** והצרות עדיין לא הסתיימו, לא לי באופן אישי, אבל הייתי עדה לזה שהרוסים מאד השתוללו במקומות אחרים. למזלנו, נניח, שם לא כל כך היו. אבל שמענו סיפורים מסמרי שיער על הרוסים ועל זה שהיו מאד לא מודעים למצבם של אלה ששחררו אותם, לא מבחינה גופנית ולא מבחינה נפשית ולא מבחינה מנטאלית. אבל יכול להיות שגם הם באמת לא נפגשו עם התופעות האלה. די מהר התארגן שם ועד יהודי בטרזיאנשטאט שלקחו נתונים ושמות. שוב הייתה איזו חלוקת בגדים מינימאלית. ואז בעצם הגיעה השאלה הגדולה.

ש. את קצת חזרת לכוחות שלך שם?

ת. רציתי להגיד שיכול להיות שיש כוחות מבחינה זאת שהאוכל היה יותר סביר ובטח התווספו לי כמה קילוגרמים וטיפולו באינפקציה של הכפור. אבל אני מגיעה עכשיו לנקודה מאד משמעותית בכל תולדותיי. ואני מתארת לי שלא רק שלי. בטרזיאנשטאט אני הייתי בעצם קצת למעלה מחודש. בכל אופן, לבודאפשט הגעתי בחזרה בדיוק בראשון ליולי 1945. אבל עוד לפני שהגעתי לבודאפשט וכשהתחילו לאסוף את הנתונים, מנין, מאיזו ארץ, מאיזו עיר, עם מי

נמצאים ביחד ומי היו בני המשפחה, שמות ואולי ניצולים. ואז איפה שהוא פתאום באה ההבנה, באה המציאות של "מה עכשיו?" כל השנה לא היו דמיונות של מה יקרה אם ומה יקרה כאשר אלא הימים נקפו. ועכשיו פתאום הגענו שהגיעו הימים האלה. ומה עכשיו? ואיפה עכשיו?

אני אינני יודעת אם מטרזיאנשטאט התארגנו קבוצות ולאן. על כל פנים אני חושבת שהגוף המטפל היה הג'וינט, בין היתר, והם דאגו להחזיר, למשל את ההונגרים, להונגריה. וכך באמת סידרו את הנסיעה חזרה להונגריה.

מה שאני הרבה פעמים אומרת, שהגעתי לגיל ארבע עשרה והייתי שנה במחנות. כמה שאני אספר וכל אחד שהיה שם אז הוא יודע שזה גיהנום עלי אדמות. אבל כשכל זה הסתיים אז באה היתמות. ואז בא השכול ואז בא הייאוש. הרבה מאד דברים מאד קשים. כי אז בעצם מסתבר לך שזהו זה. החיים נמשכים, כל אחד הולך. ולאן אתה הולך? ועם מי אתה הולך? אלה השאלות המאד גדולות והמאד מאד כואבות. כי איפה שהוא, אני לא פעם חשבתי בליבי כשניסיתי לשחזר. אם היו רגעים במשך השנה של מחשבה או של תהייה יותר מרחיקת לכת. מה חשבתי שיהיה? האם חשבתי שאני אפתח את הדלת וזה יהיה הכל אותו הדבר? אני מתארת לי, אבל יש לנו כל מיני מנגנונים שכנראה שומרים את האדם באותו זמן, עד שזה מגיע. אז ראיתי שפתחתי את הדלת אבל זה לא היה מה שהיה פעם. זו הייתה מציאות לגמרי שונה. זאת הייתה מציאות מאד שונה שהרבה מאד צריך היה להתמודד גם אז. עם סוג אחר של תהיות, עם סוג אחר של בעיות. ואני לא יודעת, אני בכל זאת רוצה לספר כמה מאפיינים גם מזה.

ש. יש לך מישהו שאת יכולה לחלוק אתו את המחשבות שלך? את ההתלבטויות באותו רגע?

ת. אני ביחד עם חוה. אני רוצה להגיד לך שאנחנו חיות באותו קיבוץ עד עצם היום הזה. בכל אופן, אני מוצאת דודה, אחות אמי, שהיא אישה שהתאלמנה גם כן במחנות עבודה, שבעלה לא חזר משם. אישה שלא היו לה ילדים. היא מאד משתדלת. אבל מה שרציתי לתת זה מספר קוריוזים.

היה בית חרושת לנעלים שאני הזכרתי בראשית דברי. מאחר שזה פעל ממש עד הדקה התשעים, הכול נשאר בשלמות. המכונות, חומרי הגלם. ומאחר שעוד הסבא שלי ייסד את זה, היו שם פועלים מאד ותיקים וגם פועלים חזרו. הם יצרו קואופרטיב. כבר היו רוחות חדשים בהונגריה. בתור בעלים הדודה הזאת ואני קבלנו, קוראים לזה מניה או משהו כזה, בקואופרטיב הזה. כך שמהרגע הראשון דאגות פרנסה לא היו, שזה גם לכשעצמו מאד חשוב.

אני הלכתי לדירה שלנו. כשפתחתי את הדלת מצאתי רק קש. כלום כלום כלום, רק קש. את שאלת אותי אם היו לי חברות לא יהודיות והזכרתי את הבת הזאת שהם גרו במרתף והיו שומרי הבית. אז הם כבר לא גרו יותר במרתף. הם גרו באחת הדירות הגדולות ביותר בבית הזה שבו אנחנו גרנו. אמרו לי שרוב הדברים שלנו אצלם בדירה. אז בא משהו להגיד שני דברים. הוא אמר שבאיזה מקום ראו את החדר שינה של הורי. ואני ברוב תמימותי הלכתי לאותה כתובת ופתחתי את הדלת ונכנסתי וראיתי שאכן זה חדר השינה של הורי. ואני אומרת: אבל זה חדר השינה של הורי. התגובה שהייתה, התנפלו עלי מאד מאד באופן חריף: מה את חושבת לך? אנחנו קנינו את זה מהרכוש הנטוש, אין לך שום עילה ותלכי מפה! ממש זרקו אותי. ואני יצאתי כל עוד נפשי בי. ואם יש את הפתגם "הרצחת וגם ירשת" זה נכון, אבל אני לא הייתי מסוגלת להתמודד עם זה. הלכתי ברחוב וראיתי את הנעלים שלי. ותשאלי איך אני יודעת, כי לא היה לי רק זוג אחד. אז הלכתי וכבר לא רציתי לשמוע. לכן עזבתי גם את הדברים האלה.

ואז בא משהו להגיד שבקהילה, אני לא יודעת עד היום באיזו דרך, אספו תמונות. שיש מקום אחד בקהילה, איזה חדר שהוא מלא עם תמונות, שמישהו ראה שם את תמונת הכלולות של הורי. הלכתי לשם. זה חדר בגודל הזה, שאני לא מגזימה, עד הברכיים, אלפי אלפי, אולי מיליוני תמונות. אני נברתי שם שעתיים ופתאום גיליתי את עצמי.

פתאום גיליתי את הורי. מצאתי ארבע או חמש תמונות שזה כל מה שנשאר מכל מה שהיה.

אז, יש עוד כל מיני תחנות. בית החרושת הזה שהיה רכוש גדול עובר כל מיני מטמורפוזות. בסוף ממשלת הונגריה הלאימה אותו. הגעתי אל הציונות.

ש. איפה את התגוררת?

ת. התגוררתי קודם בדברצן, כי שם הייתה קרובת משפחה שמצאה את הדירה. כמו שאמרתי, דאגות כלכליות לא היו, אז חורף אחד העברנו, הייתי יחד עם דודתי. למדנו אנגלית. אחרי זה עברנו לבודאפשט ושם נפגשנו עם צעירים בכל מיני דרכים. בעצם הגענו לתנועה הציונית. כבר לפני זה, בעצם, עוד לפני שהגענו בפועל, הגענו בלב ובראש שכל מה שהיה יש לו תשובה אחת בלבד. באמת להקים דל המדינה וכו'. אז באמת הייתי בתנועה כמה שנים.

ש. היה שם משהו מאורגן?

ת. כן, כבר הייתה תנועת "הבונים" מאורגנת. כל מיני מוסדות, הכשרה וכל מיני דברים. ב-1949 עליתי ארצה והצטרפתי לקיבוץ מעגן, שאני חברה בו עד עצם היום הזה.

אני הרבה פעמים מספרת על השואה, כי אני רואה שזכות גדולה קודם כל להקים יד למשפחתי. זכות גדולה שאני מספר מה שקרה לי. זכות עוד יותר גדולה שיש לי היכולת והכח לספר שגם האחרים ידעו. ואני עוסקת בחינוך, אני הרבה שנים עוסקת בהוראה. יש לי הרפתקאות מאד מגוונות בקשר לזה.

בהתחלה שאלו אותי איך זה כצאן לטבח? כשהיה מבצע אנטבה כתבו בעיתונות וכל כך הרבה תארו. ואז עוד אנחנו היינו גם אומה יותר תמימה. והייתה תמונה שבנמל התעופה כל מאה ועשרים וששה בני ערובה יושבים במעגל גדול ומסביב היו החיילים של אידי אמין. ואחד מהחטופים, שהוא היה חייל ביחידה מובחרת, אחרי השחרור כתב שהוא ישב שם במעגל הזה, עם עוד למעלה ממאה איש, שמתוכם הוא ידע שיש הרבה שהיו חיילים וחיילים טובים. ומסביבם עומדים שלושה ארבעה חיילים שהם היו יכולים להתגבר עליהם, אולי. אבל הוא אמר: ומה הלאה? אנחנו בארץ אויב, אין לנו בסיס, אין לנו קשר, אין לנו מוצא. מה נעשה? ואז הוא כתב: הבנתי מה הייתה ההרגשה של יהדות אירופה.

כששואלים אותי, למרות שאמרתי לך בהתחלה, שהניסיון האישי שלי מצומצם, אבל מאז כבר אספתי מידע. מה יכולים לעשות? מישו בא לעזור? האם כל הגויים של עיר הולדתי שלא שמחו לאיד ושראו איך מוציאים את היהודים מהדירות? האם היה מישו שרצה לעזור? אני אומרת, אני בטוחה שגם בין

ההונגרים היו אולי טובים, אבל היו הרבה מאד לא טובים, הרבה מאד ברובם היו אנטישמים מאד גדולים. לא הייתה עזרה, לא הייתה דרך מוצא. אני מסתכלת על המפה הזאת, עם מה היינו מסובבים? מאין יבוא עזרי? זאת הרגשה שהישראלים היה להם קשה מאד להבין. לכן, כשבאו פליטי השואה, אני משווה אותם שזרקו אותם למים והם לא ידעו לשחות, אם הם ניסו להרים את הראש והצליחו. והגיעו לישראל ובאו ואז עוד פעם נתנו להם על הראש והטביעו אותם. חלק בכל זאת הרים את הראש ולמד לשחות. אני אחת מהם. לא כולם. למה – כי אז פתאום במקום לנסות להבין מה קרה, האמות מידה היו של ישראל, של הישראלים של אותה תקופה, לא הבינו מה בדיוק היה.

אני חושבת שהיו שני אלמנטים אחרי השואה. האחד שאנשים לא היו מסוגלים, בכל אופן אני אומרת על סמך ההרגשות האישיות שלי, להיפתח ולהיחשף, כי הפצע היה כל כך טרי שהנביעה הקטנה ביותר גרמה לכאבים יותר מדי גדולים. הדבר השני, שהחברה הישראלית לא הייתה בשלה להבין את מה שקרה בשואה. היום יש פרספקטיבה היסטורית.

ש. איך קיבלו אותך בקיבוץ?

ת. בקיבוץ אצלי היו הרבה מאוד יוצאי שואה. אני הצטרפתי ב-1949. החל מ-1946 כבר היו הרבה מאד פליטי שואה. אבל למשל, האידיאל של העבר שזה היה האידיאל של כולם, אם אני אתן קוריוז. יצא לי לעבוד עם צברית מאחד המושבים הותיקים. היא אמרה שאחרי המלחמה הגיעו בנות מהונגריה והן היו כל כך מקנאות בבת הזאת כמה שהיא חופשייה ויפה וחיננית. היא אומרת: ואחרי זה הסתבר כמה שהבנות רצו להיות כמו הצבריות. כי כולם רצו להיות כמו אלה שפה.

בקיבוץ זאת חברה גם די מוגנת והומוגנית. אז אולי הטיפול היה יותר מתון. דרך אגב, רציתי להגיד לך שאלה שעלו ארצה מהונגריה והתיישבו במקום זה או אחר, הם מאד נשארו עם ההונגריות שלהם. אלה שהלכו לקיבוץ, נניח כמוני, הם מאד עשו מרחק גדול מההונגריות. משום שהשילוב והמיזוג היה הרבה יותר אולי עמוק. כי פה כולם חיפשו את החברה של אותו מקום מוצא או משהו כזה.

ש. איך את מצליחה להעביר את זה לילדים שלך?
ת. כמו שאמרתי, בהתחלה אני לא סיפרתי. אם יורשה לי לסיום להגיד את זה שכל שנה מציינים את יום השואה ויש לנו קיר במבנה ציבורי איפה שיש כל השמות של האנשים היקרים לנו שלא חזרו. באחת הפעמים, לפני בטח כבר עשרים שנה, מי שארגן ביקש שאני אקרא איזה קטע. ואני הסכמתי. וכשעליתי על הבמה, אני לא אשכח את התחושה הזאת. זה היה קטע על ילדים בגטו וארשה איך הם רעבו. אני הרגשתי שזה עולה ויורד אצלי לכל הכיוונים. איך שהוא קראתי את זה. וכשהטקס נגמר הלכנו הביתה.

יש לי שני ילדים. לבעל שלי לרוב סיפרתי, אם כי לא אולי את הכול. אמרתי: עכשיו תשמעו. אז סיפרתי להם מאלף עד תו, כשעה וחצי. הם היו בני עשר או ארבע עשרה ומאד הזדהו עם הסיפור. אחרי זה עשיתי מנהג שכל שנה סיפרתי. לא כל שנה, כל אחרי זה היה יותר מדי ידוע, אבל סיפרתי. ואפילו עכשיו, יש לי שבעה נכדים ואני מתחילה גם להם לספר. יצא לי לספר כבר בבית ספר לילדים קטנים.

אני רוצה לסיים, כמו שסיימתי שם באחת הפעמים, שהסיפור עצוב. אז אמרתי שעליתי ארצה והתחתנתי ויש לי משפחה גדולה וענפה, עם הרבה ילדים בדור שני ובדור שלישי. ואני חושבת שזאת התשובה שלי. אני מרגישה שאולי החוסר שורשיות שהיה, עכשיו מתחלף בהרגשה השורשית על אותה פיסת אדמה שאני חיה וגרה כבר ארבעים וחמש שנה.

* * * *

מקור העדות: סנש (ליכטמן) יהודית: **עדותה ביד ושם**,
ארכיון יד ושם, חטיבה 0.3, תיק 7977.

עדותו של וולרס ז'ורז'
על קורותיהם של ילדים במחנות
דראנסי ובאשוויץ
כפי שנמסרו בעדותו במשפט אייכמן

**פרופ' וולרס ז'ורז', בעת משפט אייכמן
היה מרצה באוניברסיטת סורבון בפאריס
ותיאר את דרך הייסורים של יהדות צרפת.
" מדראנסי עד אושוויץ" – כשם ספרו שיצא לאור בשנת 1946,
בו גולל העד את סיפור ההריגה כפי שחזה בו מבשרו ובו עיניו.
הקטע המחריד ביותר בעדותו של פרופ' וולרס הוא תיאור גירושם
של 4000 ילדים יהודים ממחנה דראנסי בצרפת להשמדה באושוויץ.**

ש. מר וולרס, אתה זוכר את המאורעות של 16 ו-17 ביולי 1942? ת. כן.

ש. מי הם האנשים אשר נעצרו באותם הימים?

ת. היה זה מעצר זרים, בעלי נתינות זרה, בפריס העיר ובפרוורים הקרובים,
גברים, נשים וטף מגיל שנתיים עד ששים.

ש. לאן הובלו האנשים לראשונה?

ת. חלק מהאנשים - עלי לציין שאני עצמי הייתי אז בדרנסי - באו ב-16
וב-17 ביולי. באו לשם גברים, נשים וילדים מעל גיל 12. הם ספרו שכל הנערים
מגיל שנתיים עד שתים-עשרה והמטפלים בהם נשלחו לאולם מרוצי האופניים
החורפיים בפריס על יד מגדל אייפל.

אב בית-הדין: כשאתה אומר אזרחים זרים אתה מתכוון ליהודים?
ת. אך ורק.

מר בר: מה קרה עם האנשים שלהם היו ילדים מעל גיל 12?

ת. אנשים אלה נשארו רק ימים ספורים. כאמור, הם באו ב-16 וב-17 ביולי וכבר ב-19 לחודש החלו לשלח אותם. המשלוח הראשון אשר אליו יצאו אנשים מקבוצה זו היה ב-19 ביולי וכילו את שילוחם תוך שבועיים. אותה עת היו יוצאים שלושה משלוחים לשבוע, כל משלוח של 1,000 איש, כלומר, 3,000 איש לשבוע.

בכל שבוע היו מגיעות לדרנסי שלוש רכבות ויוצאות ממנה שלוש. כך שאם ב-19.7 החלו לשלח אותם כילו את שילוח כולם בערך עוד לפני ה-15.8. ש. אותם האנשים, אותן המשפחות, אשר היו להם ילדים בגיל שנתיים עד שתים-עשרה, אשר היו תחילה באולם מרוצי האופניים החורפיים, מה נודע לך על התנאים ששררו אז שם?

ת. עלי לציין קודם כל שלא ראיתי בעיני, אלא רק באזני שמעתי מה שקרה שם. שמעתי, כי יומיים-שלושה לאחר מכן . . . היו אנשים אשר באותו 16 ביולי נשלחו לאולם מרוצי האופניים החורפיים, אולם נשלחו בטעות ואחר-כך הועברו לדרנסי, והם שסיפרו לנו על מה שהיה שם.

ש. לאן הגיעו אותם המבוגרים ואותם הילדים בסופו של דבר?
ת. הם נשארו שם כ-4-5 ימים ולאחר מכן נשלחו למחנות בון לה רולנדופי-תיביה אשר בדרום צרפת.

ש. ושם הפרידו בין ההורים ובין הילדים? ת. כן.

ש. מה עשו עם ההורים?

ת. ההורים שולחו ישירות לשני מחנות אלה מבלי לעבור בדרנסי.

ש. **הילדים נשארו, כמה הם היו במספר?** ת. כ-4,000.

ש. אתה ראית את הילדים האלה? ת. כן, ראיתם.

ש. האם ידוע לך באיזו צורה הפרידו ביניהם ובין הוריהם?

אב בית-הדין: מר בר, אני חושב שאנחנו בזה נקצר, הוא עצמו אומר שהוא לא ראה את זה.

מר בר: מתי ראית אותם כשבאו לדרנסי?

ת. ראיתם במחצית השנייה של חודש אוגוסט. הם באו בארבעה משלוחים של אלף ילדים בתוספת מאתיים מבוגרים. המבוגרים לא היו הוריהם. הם באו ממחנות בון לה רולנד ופיתביה והיו 1,000 ילדים ו-200 מבוגרים.

השופט הלוי: היו 4,000 ילדים או 1000?

ת. היו באמת ארבעה משלוחים בטווח של כמה ימים, בכל משלוח 1,000 איש, במשלוח היו 1,000 ילדים ו-200 מבוגרים. היו ארבעה משלוחים כאלה, **בסך הכל 4,000 ילדים.**

מר בר: **מר וולרס, תאר לבית המשפט את הופעת הילדים האלה במחנה, את צורתם.**

ת. הילדים הגיעו אל המחנות באוטובוסים, תמיד היו מגיעים אנשים כך למחנה. בשמירה של שוטרים ממשטרת וישי, בפיקודם של קצינים ממשטרת וישי. הגיעו האוטובוסים לתוך המחנה עצמו ובאמצע החצר היה מקום מוקף גדר תיל אשר שם היו פורקים את המטען החי במהירות רבה.

היה אוטובוס נכנס ופורק מטענו במהירות כדי לפנות מקום לאוטובוס הבא, כי היו האוטובוסים רודפים זה אחרי זה. במהירות הורדו הילדים האלה אשר היו נבוכים ומבוהלים. הם ירדו בשקט. מכל אוטובוס ירדו כ-60-80 ילד.

לרוב אנשי המחנה אסור היה לגשת אל הילדים, רק לאחדים שהייתה רשות מיוחדת בידיהם. לי הייתה רשות כזאת, היה מותר לי לגשת לילדים.

הילדים הועלו למעלה, לחדרים בלתי מרוהטים, ללא כל נוחיות, אשר בהם היו אך ורק יצועי קש מלוכלכים, מגעילים, שטופים בפישפשים.

ש. מר וולרס, האם כל הילדים האלה ידעו את שמם?

ת. **יש ביניהם ילדים קטנים בגילים של שנתיים, שלוש, ארבע שנים, אשר לא ידעו את שמם,** ואי אפשר היה לזהותם אלא זיהוי כלשהו בעזרת שאלות שנשאלו מפי אחים או אחיות או מפי ילדים אחרים, ונתקבלו תשובות אם הכירו את הפעוטים הללו ואם ידעו לומר מה שמם. לעתים בכלל אי אפשר היה למצוא שמם. בחרנו להם שמם כלשהו. השמות האלה, אשר נודעו פחות או יותר, שמות בדויים או נכונים, נקבעו לילדים.

עשינו להם דסקיות עץ אשר בחוט תלינו אותן על צווארם. לא ידענו תמיד אם קבענו שמם נכון. אבל בכל אופן חשבנו שהדבר יתאים. והנה לאחר זמן מה מצאנו ילדות עם דסקיות הנושאות שמות של ילדים, וילדים עם דסקיות הנושאות שמות של ילדות. ברור היה שהילדים השתעשעו בצעצוע זה, והיו מחליפים ביניהם את הדסקיות.

ש. מר וולרס, מה קרה עם חפצי הילדים האלה?

ת. לילדים אלה היו, בדרך כלל, בלויי סחבות, ארוזים איכשהו, לא היטב, אולם באוטובוסים. לאחר שירדו, היינו מרוקנים את האוטובוסים, מניחים את

המטלטלים על הארץ, עם צאת האוטובוסים מורידים שוב את הילדים לחוד ומבקשים אותם לזהות את החפצים.

ש. מה היה מצב הניקיון של הילדים?

ת. תנאי הניקיון היו איומים. הילדים האלה, שהגיעו אלינו מבון לה רולנד מפטיביה, כבר עברו עליהם שבועיים, שלושה שבועות של הזנחה ועזובה. היו מלוכלכים, קרועים ובלויים. בכל רע הגיעו אלינו. חסרו להם כפתורים. חסרה נעל אחת מתוך שתיים, גופותיהם היו מכוסים פצעים, הם לקו בשלשול. הם לא יכלו לרדת לחצר בכל פעם כדי להיזקק לבתי שימוש, כך שבכל קומה וקומה הועמדו בפרוזדור סירי לילה. אולם סירי הלילה היו גדולים מדי לשימושם של הילדים הקטנים, וגם זאת ללא הועיל.

ואז, מהיום הראשון של שילוחם למחנה, אורגנו 4 קבוצות, 4 צוותות נשים בראשותי, צוותות שטיפלו בילדים אלה. נשים אלה עצמן היו נשים מיועדות לשילוח. אך כל משולחת נתפס מקומה על-ידי אחרת שטרם שולחה. נשים אלה היו משכימות עם שחר לפני האחרים והאחרות ומתפזרות לחדרים אלה, אשר בכל חדר היו בו כ-120 ילדים אלה על היצועים המלוכלכים, הן היו מנסות לתקן בגדיהם ולנקות את הילדים. לא היה בידיהן סבון, לא היו בידיהן לבנים. את מלאכתן הן היו עושות בממחטות שלהן בעזרת המים הקרים.

כשהיה מגיע המרק למאכל, לא היו כפות. בכל המחנה לא היו כפות למאכל זה. ואז היו נותנות את המרק ומחלקות אותו בקופסאות שימורים ישנות. וקופסאות דקות אלה והמרק היו חמים מדי. הילדים לא היו יכולים להחזיק את הקופסאות ביד. הילדים ברובם לא ידעו להרים קול ולומר, לא קיבלנו עדיין, לא הגיעה אלי מנתי. כל הדברים האלה היו על שכמ הנשים. בכל זה טיפלו נשים אלה.

ש. מר וולרס, שאלה אחת: האם בלילה היה מותר בכלל למבוגרים להיות עם הילדים?

ת. לא. לאחר שעה 9 בערב אסור היה לאיש להישאר ולהימצא בחדרי הילדים פרט לשלושה-ארבעה אנשים שהייתה להם זכות מעבר חופשי בכל המחנה כולו, וחדרי הילדים בכלל.

אני הייתי אחד מבעלי הזכות הזאת. כך שהילדים נותרו לבדם בחדריהם אלה, ללא תאורה, פרט לנורה חשמלית אחת, אשר בעיצומה של המלחמה, לפי הוראות הג"א בפריז, כוסתה בצבע כחול. הייתה אם כן מעומעמת.

בחושך למחצה זה נותרו הילדים ושכבו זה לצדו של זה וישנו. לא היו ישנים כל הלילה. **היו מתעוררים, בוכים, נגשים, קוראים בשמות אימהותיהם.** ויש וכל מאה ועשרים הילדים האלה בחדר אחד כזה היו מתעוררים, מעוררים זה את זה ופותחים **בקול בכי גדול** ומעוררים את שאר חדרי הילדים. לא היו עוצרים עוד ברגשותיהם, **זה היה איום.**

ש. אתה זוכר את ז'אק שטרן? ת. כן.

ש. אולי תאמר רק במשפט אחד מה ידוע לך על ז'אק שטרן זה?

ת. עם רנה בלום. זאת הייתה אולי אפיזודה אחת מני רבות. רנה בלום היה מנהל הבלט של מונטה קרלו. היה זה אחיו הצעיר של ליאון בלום, המדינאי הנודע.

ש. גם הוא היה אסיר בדראנסי? ת. כן, בעת ההיא נמצא בדראנסי.

אב בית-הדין: אדוני שאל על רנה בלום או על ז'אק שטרן?

מר בך: על ז'אק שטרן. הוא התחיל משהו בקשר לרנה בלום.

ת. רנה בלום היה איש רגיש ביותר **והוא ביקשני שאעלה אותו פעם לחדרי הילדים.** עשיתי זאת בהזדמנות שלא היה פיקוח קפדני כתמיד. הייתה זו שעה שלאחר שעת ארוחת הצהריים. אחר שהעליתי אותו למעלה, באחד החדרים, כשפתחנו את הדלת, ראינו ליד **הדלת עומד נער כבן 7 או 8 שנים,** נער אשר פניו היו יפים, פקחים וערים, **נער לבוש בגדים** שאיכותם מעידה עליהם שטובים היו אי-פעם, אך עתה היו קרועים ובלויים. רק נעל אחת הייתה עליו ומעילו היה קרוע. אך הנער היה עליז, היה עליז מאד.

רנה בלום היה איש גבה קומה. הוא שח ושאל את הילד לגילו. הילד אמר שהוא **בן 7-8 שנים.**

הוא שאל לשמו, ואמר: "שמי ז'אק שטרן". הוא שאל על הוריו והילד ענה שהאב עובד במשרד והאם פורטת על פסנתר. "היא מנגנת היטב", אמר הנער. הנער פנה אל שנינו ושאל אם יעזוב בקרוב, אם בקרוב יצא מן המחנה ויתאחד עם הוריו. עלי לומר כי היינו אומרים לילדים כי הם יעזבו את מחנה דרנסי ויצטרפו אל הוריהם.

ידענו כי שקר הדבר. לא ידענו מה יהיה על הילדים, לא ידענו מה יהיה עליהם באושוויץ. אולם ראינו את התנאים והנסיבות, ראינו כיצד הובאו לדרנסי וראינו כיצד הוצאו ממחנה דרנסי, וידענו כי מה שלא תהא עליהם - לא יצטרפו אל הוריהם. וכך היינו משקרים להם.

אמרנו לנער: "אל דאגה, בעוד יומיים שלושה בוודאי תצא מן המחנה ותצטרף אל אימא". אז הוציא מכיס קטן במעילו ביסקוויט חיילים אכיל למחצה,

ביסקוויטים אלה היו נותנים לילדים, ואמר: "הנה, זאת שמרתי. זאת אתן לאימא."

רנה בלום פנה אל הילד, רצה להחליק על ראשו. והנה פתאום פרץ הילד בבכי. ילד זה שרק לפני רגע היה עליז וכאילו ללא דאגה פרץ בבכי גדול. אז יצאנו את החדר.

מר בר: מר וולרס, מה קרה עם ארבעת אלפים הילדים האלה?

ת. הם שולחו כולם, כולם שולחו בסוף אוגוסט ובתחילת ספטמבר במשלוחים שכל משלוח הכיל אלף ילדים וצורפו אליו 500 מבוגרים מדרנסי.

ש. כל הילדים שולחו? ת. כל הילדים כולם שולחו.

ש. מר וולרס, אתה זוכר את האופטשטורמפירר רטקה? ת. היטב.

ש. האם הוא היה נוכח בזמן שילוח הילדים?

ת. כן. הוא היה נוכח בשעת שילוח הילדים.

ש. האם רטקה זה היה נוכח בזמן רבים מהשילוחים מדרנסי?

ת. בוודאי שהיה נוכח ללא ספק במשלוחים של הילדים. הוא היה נוכח בדרך כלל בכל המשלוחים כולם, כמעט בכולם. ובכן, היו כ-8 שילוחי ילדים. אם כן, היה נוכח בכל השמונה או לפחות בששה או שבעה.

ש. מר וולרס, האם בקלות יצאו הילדים מהמחנה?

ת. לא. זה היה בדרך כלל גם כן **מבצע נורא ואיום**. היו מעירים אותם בבוקר, בשעה 5 בבוקר, היו נותנים להם קפה. הם לא נתעוררו כדבעי, הם היו חצי רדומים. אפילו בחודש אוגוסט בפאריס עדיין חושך ב-5 בבוקר. והיו מורידים אותם אל החצר. הם לא היו יודעים בין ידיהם לרגליהם.

הנשים המתנדבות היו בדרך כלל מבקשות ומנסות להוריד את הילדים אל החצר, קודם את הבוגרים. אחר כך את הילדים. אולם לא תמיד עלה הדבר בידיהן. הילדים היו פורצים בבכי, מתקוטטים, מתנגדים. אז היו השוטרים עולים למעלה ואת הילדים הבוכים והמתקוטטים והמתנגדים נושאים על זרועותיהם בכוח אל החצר.

מר בר: מר וולרס, כשאתה אחרי 1944 הגעת לאושוויץ, האם אז עוד

ראית איזה שהוא מן הילדים האלה בחיים?

ת. לא, לא, כמובן שלא.

מאיר בקר

הגטו בלזוניץ ובריחתי ממנו

(סיפורו של ילד)

עשרת הראשונים

ילד הייתי, **כבן שלוש עשרה**, כשנכנסו הגרמנים העירה. לנוביץ הייתה גוססת מבחינה כלכלית ויהודית כשהיו בה הרוסים, הורינו היו מדוכאים ומיואשים, אך לנו הילדים הם הביאו שמחת מה, היו נשפי ריקודים, היו מועדוני נוער, תזמורות ופתאום נדם הכול.

עם לכת הרוסים נתרוקנה העיירה מהנוער הפעיל. נשארו בה רק זקנים וילדים. כך מצטיירת עיירתי בעיני אז.

כשנכנסו הגרמנים ב-1942 דימו היהודים מצד אחד להגיע אומנם לסבל אישי, לזה היו רגילים, אולם תקוותם הייתה, שחיי הדת והיהדות יוחזרו למצבם הליגלי, וכמעט שברכו על עזיבת הרוסים.

תוך ימים ספורים ראו, כי טעו. בין הגרמנים היה אחד בשם ריכטער. גוי אכזר שנהנה סדיסטית מסבלם של אחרים והוא משוטט ברחובות ומכה כל יהודי, שנקרה בדרכו מכות רצח. הוא ריכטר זה בישר בכך, כי היהודים הופקרו והועמדו מחוץ כל הגנה.

בשבת הראשונה לבואם אסרו הגרמנים עשרה יהודים, חבשו אותם בבית הסוהר, שעשו בעיר בחנות המרתף של פני בורשטיין וכעבור ימים מספר רצחו אותם. בין העשרה הראשונים היה מוטל "מלמד" שפיזמן, עוזר בן יידל קיסקוביצר, יצחק מלמד, משה קופץ, עוזיאל רבין ועוד. היו אלה מיקירי לנוביץ ומאסרם דיכא את העיירה דיכאון של חוסר אונים וייאוש.

הגטו הוקם

ביום 28 בפברואר 1942 הוקם הגטו בעירנו, הקימוהו היהודים עצמם תחת פיקוח של שוטרים אוקראינים. אינני יודע היכן לקחו את החומרים להתקנת הגדר, אך אני זוכר, איך סחבו קרשים ולוחות מכול הרחובות. תוך ימים ספורים עמד הגטו. חומת לוחות סגורות ומסוגרת, בגובה של 2 מטר וחצי עד 4 מטרים וכל תושבי לנוביץ היהודים נדחסו בגטו. פרט להם הובאו בימים הראשונים לקיום הגטו יהודים מבילוזורקה, מקטרבורג וגם מקרמניץ ונדחקו אלינו. היו גם פליטים אחדים, שנשארו מרוסיה ומגבולות פולין-גרמניה, שמצאו אצלנו מקלט, בהאמינם כי אצלנו הגרמנים לא יגיעו.

הגטו הקיף את הרחובות טרגובה (בית רפאל קרפמן ובנימין ישפה) משם הקיף את ביתו של חנא ראובן טייכמן, יוסף טוורמן וישעיהו ויטלשטיין (בבית

הספר הפולני הישן שוכנה המשטרה היהודית), רחוב אוגרודובה והרחוב שנמשך ממשה שטינברג (הצולע) עד מיכל גולנדר. מספר החדרים ברחובות אלה של הגטו היה מצומצם, ובכל דירה הצטופפו חמש שש משפחות, שהן 25 נפשות בממוצע. לגטו הורשו היהודים להכניס רק מה שיכלו לקחת עמם ביד ונוצר מצב, שמשפחות שלמות לא היה להן על מה לשכב, מה ללבוש והאוכל שלקחו הספיק בקושי לשבוע שבועיים. מהיום הראשון של הגטו התחילו היהודים להרגיש רעב. אנשים התנפחו מחוסר מזון וגוועו מרעב. יום היו מתים אנשים, איש לעיני רעהו, בעל לפני אשתו, אח לעיני אחיו, מבלי יכולת להושיע. לפי פקודות שהוכרזו עליהן מדי יום מחדש, אסורה הייתה התנועה מהגטו ואלין, פרט ליציאה לעבודת הכפייה והשיבה ממנה. אחרי מספר שבועות ניתנה פקודה האוסרת גם את התנועה בתוך הגטו בשעות הערב והלילה. לכאורה לא היה בכך שינוי, אולם אז בגטו היה הבידור היחיד ליהודי ההליכה מרחוב לרחוב, לראות פרצופים אחרים, לחטוף שיחה ומשנאסר הדבר נעשו החיים קשים ביותר, והאוקראינים עמדו בתצפית והקפידו מאד שלא תופר הפקודה.

היודנראט והמשטרה היהודית

עם הקמת הגטו החלו הגרמנים לקחת יהודים לעבודות מחוץ לעיר. יום היו יוצאים עשרות גברים ונערים לעבודה, בעדה קיבלו מכות נאמנות, מבלי ליהנות אפילו מפרוסת לחם יבשה או לחה. לנוחיות עצמם ארגנו הגרמנים יודנראט. את הפעילים בו עוד אזכור. היו אלה ירוחם פורמן, אברמוב, פליט מקטוביץ ויהודי גרמני אחד, ששמו לא ידעתי כי קראו לו היהודי מגרמניה, הוא היה גר אצל לייבל צלקס לפני בוא הגרמנים. על היודנראט הוטל לספק כוחות עבודה לגרמנים ומצבם היה אומלל ביותר. הגרמנים הקימו גם משטרה יהודית, שהייתה צריכה לסייע בידי היודנראט להכריח יהודים לצאת לעבודה וכן לאלץ יהודים לתת מפעם לפעם מכסות כסף, כופר נפש שהטילו הגרמנים על לנוביץ מפעם לפעם. פעם דרשו הגרמנים מכסה של בחורות "צעירות ויפות". יהודינו, הורינו האומללים ידעו את פשר הדרישה הזאת והציעו לגרמנים כופר נפש רב, לפדות את בנות ישראל מהביזיון ומהחרפה הזאת. מגבית זו נעשתה בהתנדבות, שאין

רבות כדוגמתה, אך היטלים כספיים אחרים נעשו בקשיים רבים וצער השוטרים היה גדול מנשוא.

מפעילי המשטרה זכורים לי: רפאל קארפמן, הרשקה חייקיס (לאשעק), עזריאל ברודסקי, מוטיל קרפר, יחזקאל וויצמן ואחרים.

אני כילד בן 13 נלקחתי גם כן לעבודה, עבדנו בהעמסת סלק סוכר בעונתו. העבודה הייתה קשה ונעשתה בפיקוח נוגשים אוקראינים מזוינים, שהיו מכים בעד כל התרשלות. בגנבה היינו מכרסמים חתיכת סלק וניזונים מזה. נראה לי, כי אנו היינו המאושרים מכולם. איתי עבדו הרבה ילדים ונערים. עבדנו בבורסקוביץ. ביום שני היינו יוצאים לעבודה ובשבת חוזרים. אלה שעבדו בעיר ובקרבתה חזרו ערב ערב לגטו והמשטרה עשתה חיפושים בבגדיהם, שמא הבריוח חס וחלילה פרוסת לחם איתם.

בבורסקביץ היו מספר יהודים שהתפרנסו מהטחנה הגדולה ומהדייג. בכלל היה זה כפר עשיר והיו בו כמה משפחות. כשבאנו שמה לא מצאנו אף יהודי, אחר כך נודע לנו, כי כולם נרצחו על ידי האוקראינים.

לרובנה וחזרה לגטו

כל פעם שנסעתי לבורסקוביץ היה תוקף אותי פחד, שמא ירצחו אותי האוקראינים המקומיים, ללא משפט ומבלי שהורי ידעו על כך, אך מה יכולתי לעשות, נקראתי והלכתי.

פעם נדרש היודנראט לתת נערים לרובנה לעבודה. התנדבתי ויצאתי יחד עם עוד עשרים איש. רציתי להתרחק מלנוביץ, עירתי האומללה, בתקווה שאנצל בריחוק ממנה ביתר קלות.

ביום הראשון לבואנו אספו יהודים למרכז העיר והכריזו, כי נתגלה מגיפה וכולם חייבים לקבל זריקת חיסון ומנע. כ-18,000 יהודים, איש מהם לא שב העירה, כולם נרצחו בו ביום.

אנחנו עבדנו אצל גרמנים אזרחים, שהיו שם מלפני המלחמה, או שבאו שם זה מקרוב. הם ניהלו מפעלים ונהנו מעבודת חינם שנתנו להם אחיהם השליטים. בימים הראשונים היה בא אלי דודי, יעקב בקר שגר ברובנה, ברחוב ווליה, אחרי זה נעלם. מפי היהודים שם נודע לי, כי הוא ובני ביתו נרצחו ביום אחד באקציה קטנה שנעשתה שם.

מרובנה לא עלה בדעתם להחזיר אותנו הביתה והגעגועים על הורי גברו בי מאד. בלילות בכיתי מרוב געגועים והחלטתי לברוח ללנוביץ ויהי מה.

הדבר היה כרוך בעונש מוות, אך מה יכולתי לעשות? הרגשתי, כי לא אעמוד בגעגועי וברחתי. אני חושב, כי את הדחיפה הסופית נתנה לי הידיעה, כי כל יהודי הסביבה ברובנה נרצחו.

בליבי קוננה והעמיקה הרגשה קשה מאד של בדידות מפחידה. ללנוביץ הגעתי בשלום, ובעיר אף אחד לא הסגיר אותי, האחוזה בעיר הייתה טרגית מאד, אך נאמנה מאד.

את הגטו מצאתי מדולל מאד. רבים מתו, רבים נהרגו ונרצחו בראש חוצות ובעבודה. מיד לבואי רצחו את שני האחים נפתלי ואלעזר וינר, את זלמן פרנס, את מיכל איציק שמואלס, ומספר פליטים מרוסיה שהתגוררו אצלנו. בין תושבי הגטו היו מחלות וחלאים ולא היה רופא ולא תרופות. את ד"ר לוטוואק המתבולל-הפולני, המתנכר, העבירו לקרמניץ ושם ירו בו. המצב היה איום, אך טוב לי שאני ליד הורי.

הטלאי הצהוב והלב הדווי

בינתיים הוצאה פקודת הטלאי. כל יהודי היה צריך לענוד 2 טלאים צהובים. אחד על מרכז הגב והשני על צד שמאל של החזה, אל מול פני הלב. בימים אלה הסתובבתי בגטו בסתר וכל פעם שלקחו לעבודה נאמר לי להסתתר, שמא ייודע דבר בואי מרובנה. התבוננתי אז בנעשה והוא היה למעלה מיכולת אדם לתארו. אין עומק כזה של אימה וחידלון, שיש להם הגדרות לשוניות באיזו שהיא שפה ולשון.

יחס האנשים בגטו היה כולו אדישות, אפילו מריבה קטנטונת אחת לא פרצה ולא הייתה. הייתה מין ותרנות מופרזת של ציבור נואשים, שהרזיגנציה שבנפש נוטלת כל חשק של רצון. ואחד הודבק מהשני. הרבנים בגטו התהלכו כצללים. הם היו מיותרים, חדלי מעש ואמונה. יהודים לא התפללו ולא הרגישו צורך בכך. היו כאלה שהתפללו ביחידות, אבל הם היו מעטים וגם אלה מהזקנים ביותר. היה מקרה בראשית הגטו, שתפשו עשרה יהודים בשעת תפילה בציבור, שהתכנסו לעילוי נשמתו של מת, שהיה יקר להם וכולם הוצאו להורג בו במקום.

ילדים ונוער בגטו

הילדים היו מדוכאים גם הם ומשועממים, יש והיו משחקים משחקים שקטים במחתרת. סוף סוף ילדים, אך הם הוזהרו על ידי הוריהם מפני הסכנה שבדבר.

היו מקרים שילדים היו מחפשים להם עיסוק, שישתיק את הרעב התמיד בבטנם ולא נמצא להם. גם הם הותקפו אדישות מופרזת וחוסר עניין בכול.

גדול היה גם סבלם של **בני הנוער**, נערים נמשכו לנערות. לרגע נמצא עניין להם, אך משהו הרתיעם זה מזאת והם התפזרו בשקט, אדישים איש לרעותו, הכול נבל, כל רצון קמל לפני התפתחותו.

מצבי נעשה קשה ביותר, משום מה הייתה בי תסיסה משונה. רציתי לחיות ורקמתי מזימות איך להינצל, לברוח מהגטו לא העזתי. ידועים מקרים ששכנינו הטובים מאתמול, האוקראינים תפשו והסגירו יהודים מכול הגילים שמצאו. בין כול האוקראינים נמצא רק סאמאלצקי שהסתיר אצלו והציל את ישראל ברודסקי. הוא היה אחד ויחיד. היה עוד שני מענטאך שהסתיר אצלו מספר יהודים, אך משנודע הדבר לשכניו, הלכו והלשינו עליו בפני הגסטאפו והם הוצאו ממחבואם ונרצחו כולם.

מן המפורסמים ברוצחים האוקראינים היה בנו של באטנקו ומישקה בנו האמצעי של הרוץ הנפח. שני אלה הקימו בית קברות משלהם ליד "שבעת-המעיינות". שם נמצא קבר אחים בנוסף לקברות האחים, שהגרמנים השאירו אחריהם.

פחדתי לצאת. חששתי לצלול לתוך מצב של אדישות. בונקרים לא היו אצלנו. אהרון מילמן הקים לו מחבוא בבית חמיו, שלום ויסמן ולא חנכו. הוא התמלא מים וילדו הפעוט נפל לתוכו וטבע בו. הדבר גרם למותו של שלום ויסמן, אשר אהב את נכדו מכול. ימים מספר אחריו מת הסב ויד ביגון שאולה.

לא ידעתי גם מה נעשה מחוץ לגטו. העיירות נותקו אחת מהשנייה. לא היה קשר בין הנצורים. כך המשכתי במאמצי הנואשים עד ערב ראש חודש אלול 1942.

הגטו נסגר

אותו בוקר סגרו את שערי הגטו ולא נתנו לאיש לצאת. ארבעה ימים היינו סגורים ומסוגרים, מבלי לדעת מה צפוי לנו כל רגע. מבחוץ נשמעו יריות בודדות. כל ירייה ידענו עולה בנפש אדם יהודי. הלב רטט ופחד, ואני כולי החלטה להינצל. להינצל.

בראש חודש אלול, בשעה 8 בבוקר, הוציאו את כל תושבי הגטו עד אחד והובילום תחת משמר מזוין של אוקראינים ומספר גרמנים אל בית הקברות.

שם היו כבר כרויים שני בורות, אחד מהם היה בגמר כרייתו. מספר אנשים לבושי לובן עמדו וסיימו את החפירה. ראיתי אותם, אך לא אדע מי היו ולמה עשו מלאכה טמאה זו במדים היגייניים וצחים כאלה. בדרך ירה אוקראיני אחד ברבי אהרולי רבין. אני לא ראיתי זאת אך בשורות נמסר הדבר.

החיסול הסופי של יהודי לנוביץ

האוקראינים ערכו את הגברים לחוד ליד הבור הראשון ואת הנשים והילדים ליד הבור השני, שכרייתו נסתיימה בינתיים. את הגברים הפשיטו ערומים לעיני נשותיהם וילדיהם. כשהופשטו כולם העמידום עם הפנים לבור, ומולם האוקראינים והגרמנים מזוינים וערוכים לירי. לפי פקודה ירו המזוינים באנשים האומללים. בפניהם יראו שיראו את המוות בעיניהם. כשהם נופלים לבור גוחנים וצורחים. אחרי זה ניגשו לעשות אותו דבר לנשים והילדים. גניחות הגברים בקעו עדיין מתוך הבור. הן לא נתנו לי מנוח ובישרו לי את מותי הבטוח. ניתרתי בינוק-חתול אחד משרותנו וברחתי אל הקמה הגבוהה. הם לא הרגישו בדבר, הקמה הסתירה אותי, היא הייתה גבוהה מקומתי הגומדת מרוב סבל ורעב. ברחתי. במרחק שמעתי את מטח היריות, ידעתי, כי בינתיים ניתנה ארכה לחיי. מי יודע לכמה זמן.

בריחתי

מהבורות, מהמוות ברחתי, רצתי 35 ק"מ בשדות קמה ושלף, בכוון לא ידוע לי בכלל. הגעתי לכפר בשם קושלק, ליד הגבול עמד הכפר. הגבול הרוסי הזמני. בשדה עמד אוקראיני ואשתו וקצרו את תבואתם. כשראו אותי נכמרו רחמיהם. הם נתנו לי מגל ביד, לא שאלוני דבר. איתם עברתי את הגבול, מהשדות שבצד זה אל ביתם מעבר לגבול. אבל לישון בביתם לא נתנו לי. בכל זאת ישנתי באותו לילה אצלם, מאחורי גדיש של תבן בחדרם. כל הלילה בכיתי בהקיץ ובשינה. רגליי הפצועות והחתוכות מן השלף החד כאבו לי מאד. בכיתי מאד, נדמה לי שבכיתי מכאב. היתר נעלם תחת ההלם, בו הייתי נתון. עם בוקר ידעתי כי עלי ללכת מכאן.

הגעתי למעדין. פעם היה זה כפר פולני והיהודים שלו היו באים אלינו לקנות פרות. הכרתים, הם הלינו אותי בביתם, למחרת אמרו לי ללכת. היה זה יום שבת קודש, קמתי והלכתי. הם כיוונו אותי לפודוולוצ'יסק הקרובה לכאן. בדרך, בצאתי מהכפר ירד גשם שוטף, נרטבתי עד העצמות. חזרתי, הם ריחמו עלי. נשארתי אצלם מספר חודשים. הם הטימו אותי בעליית גג אחת והיו מביאים לי אוכל בתור.

באחד הימים הגיעו לשם הגרמנים וריכוזו את כל היהודים בגטו סמוך. ראיתי כי אין לי אוכל, ידעתי כי הדבר קרה, ביום רעבתי ללחם ובאמצע הלילה ברחתי לפודוולוצ'יסק.

שם מצאתי את לייזר קלמצ'יק בנה של חנה שכנ'ס, הוא ידע כבר הכול על לנוביץ. בעיירה זו היו רוב היהודים כלואים בבתי סוהר. התחבאתי בבית המדרש ומשם ברחתי בלילה לזברז'.

בזברז' היה מצב משונה, לא היה אז גטו סגור שם, אך היהודים היו מרוכזים ברובע אחד והיודנראט היה מוציא לגרמנים מכסות יהודים לעבודה. הם תפשו אותי והובילוני לעבודה כביכול. בדרך לתחנת הרכבת נודע לי, כי מוליכים את כולם לאושוויץ. ברחתי והסתתרתי בבית המרחץ, בדוד האדים. כשנדם הכול ברחתי לטרנופיל.

לייזרנה.

לבובריק.

לחודורוב.

בלילות, בקרה, ברעב רצתי כחיה רדופת שואה. בחודורוב היו כל היהודים מרוכזים ליד תחנת הרכבת, בה הובילו לכאן לבית החרושת לסוכר את סלק הסוכר. רבים מדי היו המרוכזים, חסרו קרונות שהלכו לאושוויץ.

ברחתי לסקאלה, האמנתי בבריחות. ליוותה אותי ההרגשה, כי מי שבורח מצליח.

הגעתי דרך סקאלה אל לאוואצי'נה בגבול ההונגרי. שם נתקלתי ביהודי אחד רדוף אימים כמוני. התחברנו, הסתתרנו מתחת לקרונות. שכובים על בדי הסרנים והרכבת הביאה אותנו למונקאץ'.

כשיצאנו ממחבואנו תפשו אותנו שוטרים הונגריים. הם רצו להחזיר אותנו לפולין. במקום השילוח היו הרבה יהודים להישלח. אווירת פורענות עמדה בול. אחדים מהם חתכו להם ורידי ידיהם מייאוש, מאימי המוות החוזרים.

ברחתי משם לבודפשט. כאן הייתה קהילה מאורגנת. הקהילה ריכזה אותנו במחנה מרכז לאנשי חוץ-לארץ.

ב-1944 יצאתי את הונגריה כמעט בגלוי, כדי להגיע לרומניה. כשהגעתי לגרוסוורדן בגבול הרומני-הונגרי לא ידעתי איך לעבור את הגבול, אמרו לי, כי שם ישנם איכרים הונגריים, אשר מברחים גבולות תמורת תשלום ותשלום לא היה לי. חיכיתי למקרה. הגעתי אל מברח אחד והוא אמר לי ללכת אל אישה אחת הנמצאת שם. באתי אליה. הייתה זו אישה יהודית מקרקוב בשם טייכטר. היא עמדה עם שלושה ילדים ולא יכלה לעבור את הגבול, אלא אם מישהו יעזור לה לשאת את הילדים. התנדבתי לדבר. היא שילמה בעדי וברוך השם עברנו את הגבול. למזלנו הביש החל הילד הקטן לבכות. היה זה לפנות בוקר. הוא נעור משנתו והחל לבכות. נתפשנו על ידי משמר הגבול רומני. הובאנו בפני המפקד בבליניש הוא העביר אותנו לארד, שם שילמה לו הקהילה כופר נפש.

נסענו לבוקרשט, שם הייתה פעולה ציונית, מישהו עסק שם בהעברת יהודים לישראל.

יצאו שלוש ספינות מקונסטנצה לישראל, אחת בשם מסקרה, השנייה בשם מרינה והשלישית – בולבול. הרומנים ליוו אותנו בשתי אוניות קרב עד קצה המים הטריטוריאליים. בים הותקפה בולבול על ידי הגרמנים וטבעה. מכול היהודים שבה נשארו רק חמישה. אספנו אותם בים.

כך הגענו לשראל. אני יצאתי את המדינה אחרי שלחמתי בשורות צה"ל. מכירתי גברת טייכטר נשארה בארץ. שני בניה הגדולים נשואים כבר.

* * * *

מקור העדות: "הגטו בלנוניץ ובריחתי ממנו",
מתוך ספר הזיכרון לקהילת לנוביץ'-Lannivtsi, עמ' 69 ואילך.

רוטנברג ליליאנה

קורותיה במחנה ההשמדה מיידנק

ליליאנה רוטנברג נולדה בוורשה-פולין בשנת 1928.

[בת 12 עם פרוץ המלחמה]

בשנת 1940 הועברה **לגטו ורשה**. בשנת 1943 גורשה למחנה ההשמדה

מיידנק. משם עברה **למחנות עבודה**.

עם סיום המלחמה עלתה ארצה באונייה אקסודוס.

עדותה נמסרה רק בתאריך 30.5.2000.

לא שיניתי את נוסח דבריה כפי שמסרה בעדותה.

ש: סיפרת שהייתם ארבעה ימים באומשלאגפלאץ {בוורשה} – מה קורה אחר כך?

ת: אחר כך לוקחים אותנו לקרונות. 150 איש לקרון של חיות. צפיפות אימים, אחד דבוק לשני, אין שום אפשרות להתיישב, חנק.

ש: למה?

ת: אין אוויר. כל כך הרבה אנשים. סגרו את הדלתות ובקרונות האלה יש חלונות קטנים עם רשת, ולאבא שלי היה איזה ברזל, והוא רצה לחתוך את הרשת, ורצה לזרוק אותי מהחלון. ואמר לי: אני אזרוק אותך מהחלון, את לא תקומי הרבה זמן עד שהרכבת תעבור רחוק, רחוק, ואז תקומי ותלכי לכפר. את לא נראית יהודייה, הגויים ייקחו אותך. את תעזרי להם בעבודה ואת תעברי את המלחמה.

אני בטוח שאת תעברי את המלחמה. ואחרי המלחמה אנחנו ניפגש, ואם לא ניפגש פה, ניפגש בעולם הבא. אבל אנשים ברכבת לא נתנו לו לחתוך, פחדו: אתה מביא עלינו אסון. בשום פנים ואופן לא נתנו לו לחתוך את החלון. היה חנק וכולם היו צמאים – זה היה חודש מאי. אנשים היו ... לי יש סימן עד פה. לא יכולתי יותר לעמוד וירדתי. אז מישו עמד לי עם העקב פה. סבתא שלי לא הייתה אז זקנה. היא הייתה בת 54, גם היא ירדה.

הרבה אנשים לא יכלו לעמוד אז עמדו עליהם. כולם רצו לשתות וצעק שצמאים. פעם אחת אמא לקחה את כל התכשיטים – הגרמנים עמדו על

הגג של הרכבת. היא נתנה לגרמני שיביא מים. הוא לקח את התכשיטים והביא בוך. אז אבא חשב שהוא מוכרח לעשות משהו. הוא התפשט ערום וניגש לגרמני שייתן לו לצאת. הגרמני חשב – משוגע ונתן לו לצאת. אבא הביא דלי מים ושפך – הרי זה היה בלתי אפשרי שהוא יביא מים לי ולאימא ולסבתא – לא היו נותנים לו. הוא פשוט לקח את הדלי ושפך על כל האנשים.

ש: מאיפה הוא הביא את המים? ת: מבחוץ, הגרמנים נתנו לו.

ש: הרכבת עצרה?

ת: כן. זה היה צחוק בשבילם. זה היה בזמן שהרכבת עמדה. היא עמדה הרבה. כי הנסיעה לא הייתה כל כך רחוקה. כפי שנסענו הרבה זמן. אז הוא שפך את המים ומצאנו את הבגדים. עד שהגענו למיידנק (MAJDANEK) וראינו שסבתא כבר לא נושמת. היא שכבה על הרצפה בקרון. יצאנו במיידנק וראינו המון ברזים, ורצינו לשתות – אין מילים שיכולות להסביר את הצימאון – אבל לא נתנו לנו לגשת לברז.

ש: איפה הייתם? ת: במין רחבה במיידנק.

ש: ירדתם מהרכבת?

ת: כפי שאמרתי, ירדנו מהרכבת והייתה רחבה. עמדנו והיו שם הרבה ברזים ואסור היה לגשת לשתות, וכולם נורא, נורא צמאים. אז חילקו את הנשים לחוד וגברים לחוד ואמרו שהולכים להתרחק. עד כדי כך לא היינו מודעים, שלאבא היה סבון ואימא צעקה לו: אל תאבד את הסבון, לא יהיה לנו. אז הלכנו בחמישיות. אני הלכתי ואחריי הלכה אימא והייתה דודה ועוד איזו מכרה. הלכנו לאן שהובילו אותנו לעשות טוש. הסתובבתי ויותר לא ראיתי אף אחד – לא אימא, לא דודה, אף אחד, כולם נעלמו לי.

ש: הלכתם יחד?

ת: בשורה, אני הייתי ראשונה והם היו אחריי, לא הסתובבתי כל הזמן, הלכתי. הייתי בטוחה שהם הולכים אחריי, ואז כנראה לקחו אותם ונשארתי לבד. זה היה מיידנק. שם היו מביאים אותנו לעבודה – היינו הולכים בשלישיות בשורות, ואם היו פוגשים קבוצה אחרת אסור היה לדבר. היו עוברים גם גברים. זה היה נקרא שדה. הנשים היו בשדה אחד והגברים בשדה אחר.

אבל היו מביאים לעבודה ואז היו עוברים על ידם. בקבוצה אחת פעם ראיתי את אבא, את אימא לא ראיתי יותר אף פעם, ראיתי את אבא.

ש: הכרת אותו?

ת: כן, אחר כך קיבלתי מאבא פתק – זה היה אחרי כחודשיים. בפתק היה כתוב שצריכים לרשום אנשים שעבדו אצל שולץ. שולץ היה מפעל לתפירה. כמו שאני עבדתי במברשות, היו גם מפעלים אחרים. אבא כתב לי בפתק כשירשמו אנשים שעבדו אצל שולץ, תרשמי. גם אני ארשם ובמחנה אחר ניפגש. אני באמת נרשמתי ויצאתי משם. אצל הגברים רשמו משהו אחר אז אבא לא יצא.

במיידנק היו עבודות פרך. היה להביא את האבנים מפה לשם, מריצות מלאות. קודם היה צריך להעמיס אותם וללכת איתם ואחר כך לשפוך. לא הייתה שום מטרה: להעמיס, במקום אחר לשפוך ואחר כך להביא אותם בחזרה. רק עבודות כאלה. אבל עבודות קשות. לילדה בת 13-14 זו הייתה עבודה קשה מאוד, אבל גם אז לא הייתי רזה והיה לי הרבה כוח, ועמדתי בזה. אני לא זוכרת כמה חודשים היינו במיידנק.

ש: את מגיעה למיידנק, סיפרת שאת רואה ברזים – מה עוד את רואה?

ת: רחבה ריקה עם ברזים והמוני אנשים. שם נעשתה החלוקה של גברים לחוד, קבוצות הולכות כאילו להתרחץ, וכנראה שבזמן הזה שאני הלכתי להתרחץ לקחו גם אנשים לגז, כי יותר לא ראיתי את אימא ודודה והמכרים, יותר לא ראיתי אף אחד מהאנשים. בין הגברים ראיתי אחר כך עוד מכרים של אבא.

ש: את אומרת שנשארת לבד – לאן לקחו אתכם, למקלחות?

ת: כן. לקחו את כל הבגדים, וכדי שהם לא יעבדו, אז פה תשימי את השמלה ופה את הנעליים. הכול היה מסודר. קיבלתי קבקבים הולנדיים מעץ, שעשו לי חורים ברגליים ושמלה חומה מפרז, מודל לא רגיל, משהו יוצא מן הכלל. שמלה יפהפייה, ארוכה, אבל היות שבשירותים לא היה נייר הייתי קורעת כל פעם חתיכה מהשמלה עד שהשמלה הגיעה עד פה, זה היה חודשים.

ש: תארי איפה ישנתם.

ת: ישנו בבלוקים על דרגשים של שלוש קומות, אחד על יד השני כמו סרדינים. הכרתי שם ילדה שהייתה צעירה ממני בשנה, אבל קטנה ורזה, ממשפחה מאוד מוכרת בוורשה. להורים שלה הייתה רשת של נקניק כשר, מיינר. התחברנו ואנחנו ישנו כל הזמן דבוקות אחת לשנייה. לא סיפרתי שאיך שלקחו אותנו לטוש, קודם כל לי היה שיער יפהפה, כמו שכמיה על חצי הגב. דבר ראשון, לא לכולם, גילחו לי את הראש.

ש: רק את הראש?

ת: רק את הראש. ואני חושבת שזה היה הדבר הכי גרוע שעברתי בחיים, כשראיתי את עצמי באיזו זכוכית. זה היה איום. גם הילדה הזאת, הלינקה, גם לה גילחו את הראש. מצאנו איזה סמרטוט – אני מצאתי סמרטוט ורוד וקשרתי על הראש ולה היה סמרטוט אדום. ישנו יחד, היינו כל הזמן יחד. שמעתי בקול אבא ונרשמתי כשהיו רושמים, ואז הוציאו אותנו מהמחנה הזה. התחילו לתת לנו אוכל. לפחות שבוע ימים אני לא יכולתי לקחת לפה שום דבר. נשים התחננו שאני אוכל משהו – שום דבר. בחיים שלי לא הייתי לבד. לא שלא רציתי לאכול. לא הייתי רעבה. הכל היה סתום. היו באמת נשים טובות והתחננו שאני ארטיב את השפתיים – שום דבר. אני חושבת שיותר משבוע ימים, כלום לא לקחתי לפה, עד שלאט לאט התרגלתי לאכול את הזוועה.

ש: מה?

ת: מרק בלתי אכיל, לחם כמו אבן, ממש אבן, רטוב, זהו.

ש: **תארי בבקשה יום במחנה מיידנק.**

ת: גם במחנות אחרים אחר כך כתבו עלי שיר. אני החזקתי את עצמי בצד, לא הייתי מעורבת בכל החברה.

ש: הייתה פעילות חברתית?

ת: הייתה פעילות. ישבו, דיברו, שרו, כל מיני דברים ביחד.

ש: על מה דיברו?

ת: אני אף פעם לא שמעתי. אף פעם לא הייתי איתם. אני הייתי לחוד עם הלינקה. זה היה כל כך מוזר בשבילי, הכל, וזה לא היו אנשים שרציתי להתחבר איתם, אפילו פחדתי מהם. הייתה לי הרגשה שאני יותר בטוחה

אם לא יהיה לי שום קשר עם זה. הלינקה ואני היינו דבוקות אחת לשנייה בסוף הדרגש, על יד הקיר. שאף אחד לא ייגע בנו. בבוקר היינו יוצאים לאפל.

ש: תארי אותו.

ת: היה מסדר. היה צריך לעמוד הרבה זמן. שלוש שורות אחת אחרי השנייה, לשתוק ומי שלא שתק, קיבל מכות. היו באות גרמניות עם מגפיים במדים צבאיים שהיו צורחות, נותנות פקודות: לעמוד ישר, לא לזוז.

ש: את זוכרת איך הם אמרו את זה?

ת: לא. אני לא זוכרת מה הם אמרו. משם אני זוכרת דבר אחר. שבחורה אחת ברחה ותפסו אותה. תלו אותה ועשו מסדר והכריחו את כולם להסתכל איך תולים אותה. מי שלא הסתכל אמרו שיתלו אותו גם כן. זה הי החורף, היה קר ולא היינו לבושות. כשהיה צריך להעמיס את המריצות, אם הגרמנייה הסתובבה קצת או הלכה לשתי דקות, היינו נדבקות אחת לשנייה כדי להתחמם קצת.

ש: כמה זמן היה האפל?

ת: זה תלוי. זה יכול היה להיות חצי שעה וזה יכול היה להיות 4 שעות. אם מצאו איזה עונש. אני לא יודעת למה, זה יכול היה להיות 4 שעות וזה יכול היה להיות חצי שעה, רק ספירה. הרבה מהתקופה הזאת, אני לא זוכרת מהמחנה.

ש: מה היו התנאים הסניטאריים?

ת: מה היו התנאים, אם על הגוף הייתה לי רק שמלה? לא תחתונים, הקבקבים היו מעץ. היה איפה להתרחץ, אבל לא היה במה להתנגב אז התנגבתי עם השמלה ולבשתי אותה רטובה. לא היה סבון. היה פעם סודה, שעם זה היה רוחצים רצפות. זה היה אבקה לבנה וזה היה מין סבון, אבל היה נורא שורף. עם זה היינו מתרחצים.

אני הייתי רוחצת עם זה גם שיניים. הייתי מרטיבה אצבע במים, שמה את האבקה הזאת ועושה "ככה". כפי שאמרתי, השמלה שלי הגיעה כבר עד "פה", כי נייר לשירותים לא היה. מה שהיה הכי גרוע זה השירותים. אלה

היו שירותים מעץ כזה גבוה, היו עולים על זה והיה חור. לא היו דלתות וישבו אחד על יד השני.

הייתה איתי בחורה שהייתה נכדה של רב בוורשה. היא הייתה בהריון והיא הייתה הקורבן הכי גדול. היו מרביצים לה בבטן ובסוף היא ילדה – כשהיא ישבה בשירותים והתינוק נפל לתוך בית השימוש. היא הייתה הקורבן הכי גדול. אני לא יודעת איך זה הגיע לגרמנים שהם ידעו שהיא נכדה של רב. היה לי המזל ששם אף פעם לא אמרו לי לנקות את השירותים, היה מזל, מפני שבמחנה אחר זה כן היה לי.

ש: כמה זמן היית במיידנק? ת: אני לא זוכרת.

ש: ראית את הארובות?

ת: אחר כך כבר ראינו. בסוף ידענו מה זה. בהתחלה לא היה לנו מושג.

ש: איך ידעת?

ת: מפה לפה, אחד היה מספר לשני. לא ראיתי בעצמי כלום, לא ראיתי שום דבר.

ש: מה כן ראית?

ת: ארובות, אבל רק בסוף סיפרו לנו מפה לאוזן, מאחד לשני. איך זה הגיע אלי אני לא יודעת. אבל אז הבנתי שאת כולם לקחו לשם. כשהייתי עכשיו בפולין ראיתי את זה ברור.

ש: מה קורה עם נשים – לנשים יש מחזור?

ת: לא היה. אני חושבת שבשתייה היה לנו מין שתייה שהיה נקרא תה-קפה. אני חושבת שזה היה עשוי מסלק או משהו כזה. שמעתי שהיו מכניסים לשם סודה או משהו אחר. בכל אופן לבנות לא היה מחזור.

כינים היו בלי סוף. היה לי ראש מגולח וכשהייתי מגרדת, מתחת לעור היו יוצאים כינים, ממש מתחת לעור ואני כל כך התביישתי עם זה, נורא. עכשיו אני משווה את זה איך לילדים יש כינים ומספרים על זה כאילו בגאווה- זה לא נכנס לי לראש.

אני אמרתי שאני אספר את זה רק כשאני אפגוש את אימא אחרי המלחמה. רק לאימא אני אספר את זה. כבר לא ידעתי מה לעשות עם זה, כי כמה שהייתי מגרדת, היו יוצאות כינים מבפנים. בלילה היו מבשלים את התה, את המשקה. הלכתי לשם עם קופסה וביקשתי ממי שעבד שם,

שייתן לי קופסה עם התה הזה ועמדתי וזה רתח ואני שפכתי את זה על הראש ואז יצאו אלפי כינים, נשפכו, וכך הלכתי כמה פעמים בלילות ושפכתי על הראש, והראש היה שרוף כולו, אבל הכינים נגמרו. אחר כך היו פצעים על הראש. יום אחד, ידענו שכל בוקר הולכים לעבודה, מי שנשאר בצריף, כל הסיכויים שיהרגו אותו. הלינקה אמרה שהיא חולה ושאין לה כוח. היא הייתה ילדה רזה וחיוורת. אני התחננתי שלא תישאר, שהיא תבוא. היא הייתה מאוד עקשנית וכעסנית. היא צעקה עלי ולא רצתה. כשחזרתי מהעבודה היא כבר לא הייתה, הרגו אותה.

הייתה גם איזו מין חברות – על כך אחר כך. אני לא יודעת אם היו להם רשימות, כנראה שלא, כי קראו את המספר שלי, מפני שהיה לי פה מספר, וסידרו אותנו בשורות ועם רכבות הוציאו אותנו ממידנק ונסעתי למחנה אחר, למסקרז'יסקו קמיינה (SKARZYSKO KAMIENNA).

מה שאני זוכרת דבר ראשון משם, זה היה גרמני עם מגפיים וכל הציוד שלהם, שהלך עם כלב ענק. אני תמיד פחדתי מכלבים, עד היום אני פוחדת מכלבים. הוא כל הזמן היה אומר: מנטש, נעם דער הונט - הבן אדם זה היה הכלב. ההונט זה היה היהודי, וזה מה שהוא כל הזמן צעק לכלב, שייקח את הבן אדם. שם הביאו אותנו לעבודה במפעל של כדורי רובים, אקדחים, נשק. בצורה נורמאלית בן אדם עובד על מכונה. אלה היו כדורים שהיה צריך לעשות שני חורים מאחור, המכונה עשתה. אני עבדתי על שש מכונות, זאת אומרת שכל הזמן הייתי רצה ממכונה למכונה. גם אסור היה ללכת לשירותים. כך זה היה שמונה או עשר שעות, אין לי מושג. בכל אופן, ככה כל הזמן עם המכונות האלה. הגרמני הזה היה איום ונורא. את מי שהוא תפס הוא היה מרביץ. מה שנעשה לי שם עוד יותר "טוב" זה שנעלי העץ היו עושים לי חורים ברגליים, אז זרקתי את נעלי העץ והלכתי יחפה. היה גם חורף והיה שלג. אז הלכתי בשלג יחפה.

ש: מאין לאן הלכת

ת: מהצריף לעבודה.

ש: תארי לי את הצריף.

ת: הצריף ענק עם דרגשים וזהו .

ש: כמה אנשים הייתם בצריף, את יודעת?

ת: לא.

ש: מאות? אלפים?

ת: מאות. ממש אחד על השני. שלוש קומות, בחוץ הלכתי יחפה.

ש: מרחק גדול?

ת: די גדול. בחורף הרגליים כמו בלונים, אדומים-כחולים. ושם גם יום אחד התעוררתי בלי עיניים, הייתי כל כך נפוחה שכל הלחיים עלו על העיניים, ממש לא היו לי עיניים. זה לקח כמה שעות אחרי הלילה עד שזה היה יורד ובבוקר שוב אותו דבר. זה היה מרעב.

ש: קיבלתם שם לאכול?

ת: קיבלנו מרק וחתיכת לחם. הלחם היה כמו אבן, רטוב כזה, שחור. זה לא היה עשוי מקמח. אני לא יודעת ממה זה היה עשוי. היו גם גונבים אחת מהשנייה את הלחם, אז היה צריך לשמור עליו. אז אנשים היו מקבלים את הלחם, מכניסים שיניים וגומרים אותו בדקה.

אני אף פעם לא גמרתי את הלחם, תמיד הייתי מחלקת לי, אז היה צריך כל הלילה לשמור עליו שלא יגנבו מתחת לראש. היו לנו קופסאות כמו של שימורים. בזה היו מחלקים את המרק. הייתה באה לשם גרמנייה, היה מין דוד כזה עם כף ולכל אחד היא הייתה שופכת. כשהיו מביאים את המרק כולם היו נדחפים. אני לא ידעתי להידחק – היום אני יודעת מצוין להידחק, אבל אז עוד נשאר משהו מהבית. הייתי עומדת בצד, כולם היו נדחפים ואני בצד. אז בא הגרמני הזה עם הכלב, הוא לקח אותי ביד ואמר לאנשים להתפזר, נתן מכות עם מקל שכולם יתפזרו ולקח ממני את הקופסה ומילא לי אותה מלאה במרק. הוא אמר לי: מחר תבואי אלי. אז למחרת כבר מצאתי קופסה יותר גדולה והוא מילא אותה.

כל יום הייתה לי קופסה יותר גדולה. אני כבר לא זוכרת איך זה נפסק, אבל הוא היה מגרש את כולם ונותן לי את המרק, וזה היה מעורר שנאה. אני לא זוכרת כמה זמן היינו שם, אין לי מושג. כל יום אותו דבר. אבל זאת

כבר לא הייתה עבודה בחוץ, זאת הייתה עבודה בבניין, ולפחות הגשם והשלג לא ירדו עלינו.

יום אחד אמרו שמעבירים אותנו למקום אחר, ואנחנו תמיד פחדנו ממקום חדש, כי את הצרות האלה כבר הכרנו. בסקרז'יסקו לא היה קרמטוריום. פה אולי היו הורגים עם אקדח את מי שהיה חולה או אני לא יודעת איך, אבל קרמטוריום לא היה. משם העבירו אותנו לצ'נסטוחובה (CZWSOCHOWA).

* * * *

מקור עדותה של "רוטנברג ליליאנה: קורותיה במחנה ההשמדה מיידנק", מתוך **עדותה** שהוקלטה בוידיאו ע"י "יד ושם". העדות תומללה. חטיבה 0.3 תיק 11695.

ילדים מחייכים מאחורי גדל התיל במחנה הריכוז ברגן-בלזן, שבועות מספר לאחר השחרור.

שלומית אשל

קורותיה במחנה הריכוז פלשוב

שלומית אשל נולדה בשנת 1929 בקרקוב. [בת 11 בפרוץ המלחמה] כשנולדה קראו לה ג'ונקה בוכבינגר. עדותה הוקלטה בוידאו. אנו מביאים את התמליל של סרט וידאו כפי שהוקלט ותומלל ע"י "יד-ושם" שהקליט אותה ב-3.8.1999. דבריה נכתבו כפי שנשמעו בקלטת. לא נערך תיקון ושינוי בניסוח ובתחביר כדי לשמור על האוטנטיות של

בתחילת עדותה היא מוסרת פרטים על ילדותה:

ש: את נולדת ב-1929 בקרקוב בפולין, כמובן מה היה שמך כשנולדת?

ת: ג'ונקה בוכבינגר מהבית.

במשפחה אנחנו היינו ארבעה ילדים בבית חוג הורים. אבא השתייך לחסידות מסוימת. בית דתי. מאוד דתי. יש לי אח שהוא חי היום בארץ. בארבע שנים יותר גדול ממני. בבית קראו לו סאלק עכשיו קוראים לו בן. אני הייתי שנייה במשפחה. היה לי אח קטן שנולד ב-1933. קראו לו אז אלוש, ואחותי הקטנה נולדה בשנת 1939 בנובמבר.

עד המלחמה אני הלכתי לבית ספר. לבית הספר קראו "מריה קונוקניצקה". ברחוב סבסטיאנה. הייתה לנו חנות גדולה לזכוכית וקריסטלים ופורצלן ברחוב בריאקוציאלה בקרקוב, מכרו שם בסיטונות, בקמעונות לכל הסביבה של קרקוב.

ש: איך אמרת שקראו לבית הספר?

ת: זה היה "מריה קונוקניצקה" ברחוב סבסטיאנה. שמה הלכתי לבית הספר. אחרי הצהריים שלחו אותי לבית ספר דתי, שנקרא "בית יעקב". לא היו לי הרבה חברות, רק מה שמהרחוב. הייתה לנו משפחה מורחבת של סבתות, הסבים נפטרו די מוקדם, אבל, כאמור, גם האחים והאחיות של אימא ואבא. ביום שישי

בערב היינו נוהגים ללכת לסבתא בקרקוב, ברחוב קרקובסקה, שזו הייתה אימא של אבא שמה נפגשנו כל בני הדודים וכל המשפחה, ובשבת אחרי הצהריים נהגנו ללכת לסבתא שהייתה גרה בפהגוש (PODGOSZ) ושמה כל הנכדים וכל המשפחה, כל הדודים. שמה היינו בין שלושים ושבעה לארבעים איש כל שבת, פעם בשבוע נפגשנו הילדים, אנחנו שיחקנו בחצר למטה, וככה עבר השבת עלינו.

מכאן, נדלג על קטע ונגיע ישירות לעדותה על מחנה פלאשוב. וכך היא מספרת בעדותה:

זה כבר שעות שלא כל כך ראו אנשים הולכים ברחוב, כבר לא היו כל כך... השוטר היהודי שליווה אותנו אמר: אתם תלכו, אני הולך אחריכם, ואני אוביל אתכם עד לגטו B. אני זוכרת, אימא שלי החזיקה את הילדה על הידיים. אח שלי היא החזיקה אותו ביד. שתי היתומות הלכו אחריה, ואני אחרונה עם שתי שקיות, והשוטר היהודי הזה הולך אחרינו ובדרך ראו מלא גרמנים. אבל כשהגרמנים ראו שהולכים עם שוטר יהודי הם כבר לא כל כך שמו לב לזה. המשכנו ללכת, ובצד ימין הייתה יציאה מהגטו, שמשאיות יצאו משמה. באותו זמן כבר מילאו את המשאיות עם בגדים שיהודים השאירו, כי זה נסע למחנה פלאשוב, לניקוי כזה של די.די.טי או משהו, חיטוי. ואחר כך כנראה חילקו את זה בין נצרכים או מה. אני לא יודעת בדיוק. אני ככה הולכת, ואני רואה שאימא באמת מרחקת, והילדים, והיהודי הזה תופס לי את שתי השקיות, זורק לי מהיד, מעיף אותי באוויר וזורק אותי למשאית.

ש: השוטר?

ת: השוטר, על המשאית ישבו כמה יהודים, שאיך זורק אותי למעלה, אלה תכף דחפו לי את הראש ואת הגוף מתחת לבגדים והמשאית יצאה החוצה. זה לקח שבר של שנייה שהייתי במשאית.

ש: אני לא מבינה. זה לא תואם עם אף אחד?

ת: עם אף אחד לא. הוא לא אמר מילה.

ש: זו הייתה יוזמה של השוטר היהודי?

ת: כן.

ש: ולמעשה אימא הלכה ולא ידעה לאן נעלמת?

ת: לא, היא לא ידעה. אף אחד לא ידע. אני נעלמתי באמצע הדרך. אחר כך התברר שהוא אמר לאימא שהוא זורק אותי על המשאית, כי הוא ליווה את אימא עד לגטו B באמת, עם הילדים. לא ידעתי לאן אני מגיעה. לא ידעתי לאן אני נוסעת. כל היהודים האלה שישבו למעלה אמרו תשתקי, אל תדברי ולא תזוזי. אני מתחת לכל הסמרטוטים האלה. אלה כבר היו שעות הערב, כבר חושך. ואני נכנסת למקום שזה היה מחנה פלאשוב. כשעברנו את השער שמה, אז אחד היהודים אומר לי: תקפצי, תרדי למטה ותתחילי ללכת. שמה הלכו מאות אלפים של אנשים.

זה היה באותו יום שאת כולם הכניסו למחנה ואחד מחפש את השני, ואחד צועק, וקוראים שמות. לא ידעתי איפה אני, מה אני, מה אני עושה פה, לאן אני הולכת. אני כל הזמן עם מחשבה שאבא שלי נשאר בקרקוב, שהוא יציל את אימא. אפילו מהגטו הוא יוציא אותה. לא ידעתי איך הוא ידע שהיא בכלל בגטו.

ש: אבא למעשה יצא באותו יום של הגירוש לעבודה?

ת: ביום הגירוש לקחו אותו גם כן למחנה פלאשוב.

ש: אבל את זה לא ידעת? מבחינתך הוא כאילו יצא לעבודה?

ת: לא ידעתי. כאילו שהוא יצא לעבודה, ושהוא יישאר בקבוצה שתנקה את הגטו. לא חלמתי שהוא יהיה בפלאשוב. אני ככה הולכת מצריף לצריף, מצריף לצריף, ואני רק שומעת את הבכי ואת הצעקות, ואני לא יודעת איפה לעצור. אני מסתובבת מצריף לצריף, אני הולכת, לא רואה אף בן אדם אחד שהוא מוכר לי מאיזה שהוא מקום. כלום. פתאום ניגשה אלי אישה אחת ואומרת לי: את בוכבינגר, נכון? אני אומרת לה: כן. היא אומרת לי: את יודעת שאבא שלך כאן? אמרתי: לא, אבא שלי לא כאן. היא אומרת: אני מכירה את אבא שלך, אבא שלך כאן, את תלכי למחנה הגברים ואת תשאלי איפה בוכבינגר, ויגידו לך, אבא שלך כאן.

בינתיים גם לא הייתה לי שום מיטה, כי כל המיטות היו תפוסות. כל זמן שנתנו שם להסתובב ולהיכנס למחנה גברים, אמרתי: אני אלך, אני אלך לחפש את אבא שלי. באמת הלכתי למחנה הגברים, זה לא היה רחוק, התחלתי לשאול. אמרו לי: כן, אבא שלך פה. איפה? אני ניגשת, אני רואה. אבא שלי רואה אותי, כמעט והתעלף. אומר לי: מה את עושה כאן? אמרתי לך תשמרי על אימא. אני

מתחילה להסביר לו מה שברקוביץ' עשה לי. והוא אומר: אבל אני אמרתי לך תשמרי על אימא. עכשיו אימא נשארה לבד עם כל הילדים. ואני הרגשתי שנורא כואב לו שכאילו לא שמעתי בקולו, אבל אני מנסה להסביר לו שזה לא אשמתי, הוא זרק אותי על משאית. כנראה שהוא גם זכר שאמרתי שאני לא רוצה להיכנס לאמבטיה. אמרתי: הייתי באמבטיה, וברקוביץ' בא והוציא אותנו ושלח אותנו. ואני פה. הוא ראה שכבר אין מה לעשות. ואז אבא התחיל להיות בקשר עם ברקוביץ' הזה, שגם היה בפלאשוב. היו שם הרבה שוטרים כאלה מהגטו. עכשיו אני רק אחזור לקטע שאני חזרתי בחזרה למחנה הנשים ומצאתי מקום, פריצ'ה כזאת, מיטה כזאת, שהיה מקום, ונשארתי.

ש: בלי שאת מכירה שם אף אחד?

ת: אף אחד לא. נשארתי, ולא ידעתי איך, באותו לילה שמה ישנתי. למחרת בבוקר קמתי וראיתי שהייתה שם אישה שמאוד מוכרת לי. אמרתי לה: את יודעת מי אני? ככה ניסיתי לחפש מישהו שידע מי אני, אז היא אומר לי: כן, אני חושבת שאני יודעת מי את. את הבת של הלה בוכבינדגר. אמרתי: נכון. היא הייתה אחת שבאמת הכירה את אימא שלי, וככה השתדלתי להיות על ידה, שיהיה לי מין אפטרופוס כזה. דרכה הכרתי את החברה שלה וככה השתדלנו תמיד להיות ביחד. אני נשארתי בצריף הזה, צריף מספר 5, שהבלוקאלטסטה האחראית עלינו הייתה אחת בשם רויז קרנץ.

את אבא שלי תכף לקחו לעבודה. זה היה בית חרושת למעטפות, לנייר. הוא יצא כל בוקר עם הקבוצה שלו, כי היו שם כמה מקומות עבודה. זה היה לתפירה, זה היה לנייר, מברשות, כל מיני דברים. אבא שלי תכף יצא לעבודה. אבל אני, הנייר שלי כבר לא היה טוב למחנה. אני לא נכנסתי באופן חוקי למחנה פלאשוב, אני נכנסתי עם המשאית הזאת. אז לא יכולתי גם לצאת לעבודה. לא יכולתי לקבל את חתיכת הלחם, כי לא קיבלתי את ההקצבה.

הבלוקאלטסטה הזאת הייתה בחורה מקסימה. באמת מקסימה. היא אמרה לי בהתחלה את יודעת מה, תישארי על המיטה, תתכסי עם השמיכה. כי מדי פעם הגרמנים נכנסו לראות אם כולם יצאו לעבודה. תישארי פה, רק אל תזוזי, כשתשמעי שנכנס גרמני לצריף – אל תזוזי.

המיטה שלי הייתה למעלה, בקומה שלישית. באמת לא זזתי ונשארתי שם כמה ימים. אחרי איזה שבוע או שבועיים היא אמרה: תשמעי, זה לא עסק, אני כל פעם נותנת לך לחם של מישהו אחר, מה שנשאר, מה שפה ומה ששם, אני יותר

לא יכולה לשמור עליך, אין טעם לזה. את חייבת לצאת לעבודה. איך יוצאים לעבודה? את פשוט הולכת לאפלפלץ, למגרש כזה שמשם יצאו לעבודה כל הקבוצות. יש עוד בטח בחורות או נשים כמוך שנכנסו ככה לא באופן חוקי. תישארי על המגרש הזה ותראי מה שיהיה עכשיו.

הייתה פה סכנה מאוד גדולה. אני רוצה להגיד לך, אנחנו ראינו שהייתה גבעה כזאת. הייתה גבעה במחנה פלאשוב. על הגבעה הזאת כל הזמן הייתה מדורה. אנחנו ידענו ששמה יורים באנשים על הגבעה ושורפים אותם.

סבתי, אימא של אבא, והבן שלה ואשתו והבת ואחות אשתו, ניסו לעבור מהגטו לצד הארי. ניסו לעבור בתעלת ניקוז ותפסו אותם. ואז ברקוביץ' גם סיפר לנו שתפסו אותם והם למעלה על הגבעה הזאת, גמרו אותם ושרפו אותם.

ואז היא אמרה לי: את חייבת לצאת לעבודה, את לא יכולה להתחבא יותר בצריף, ויצאתי.

ש: עוד לפני כן, התחלת לספר על העניין של סבתא והמשפחה. את ידעת את זה מייד כשהגעת?

ת: לא. הם הביאו אותם אולי יומיים או שלושה אחרי זה. הם התחבאו מתחת לאדמה בביוב הזה, שניסו לצאת החוצה תפסו אותם. ובאותו יום שהביאו אותם, ברקוביץ' הזה סיפר לאבא תשמע, אימא שלך, אח שלך, גיסתך, הם למעלה.

ש: זה האח שהיה שותף?

ת: לא, לא, זה אח צעיר.

ש: כשהוא סיפר את זה לאבא, אבא סיפר לך?

ת: אבא סיפר לי, אבא בכה על אימא שלו, על אח שלו. אבל כנראה שעשו מאנשים ברזל שמה, אנשים בכו זה עבר, זהו, השלימו עם זה.

ש: אני שאלתי את זה כדי לבדוק איך אבא התייחס אלייך בתקופה הזאת. אני מבינה שהוא כבר ראה בך בוגרת, ולכן הוא גם לא הסתיר את זה ממך?

ת: לא, לא, הוא סיפר לי, הוא אמר לי שסבתא והדוד והדודה, ירו בהם. זה ראינו כל הזמן זה דולק, יום ולילה זה דלק שמה.

ברקוביץ' הזה באמת היה בקשר עם אבא. אני נורא לא ידעתי איך להתייחס לאיש הזה. מצד אחד הוא באמת הציל את חי, ולא הלכתי לגטו שמה. כי

שמה... לא יודעת איפה שהייתי גומרת. מצד שני, כעסתי שהוא בכלל הוציא אותנו מהמחבוא הזה. התוכנית הייתה לגמרי שונה. נורא לא ידעתי איך להתייחס אליו. אבא היה באמת בקשר איתו, כי הוא אחר כך גם עזר לנו. כשהוא הביא את אימא לגטו B בעצם נותק הקשר. אבל אבא ידע שבבוכניה יש לה משפחה, ומשפחה די אמידה, בעיקר אח אחד שהיה לו הרבה כסף. ההצלה היחידה הייתה יכולה להיות רק כשהיא תגיע לבוכניה עם הילדים. אז הוא התחיל לעבוד לכיוון הזה. איך עושים ומה עושים שיצילו אותה מהגטו הזה והיא תגיע לבוכניה.

ש: בבוכניה עדיין היה גטו אז?

ת: כן, עוד היו יהודים רגילים. אנחנו מדברים פה על חודש מרץ 1943, 13 במרץ. זה עוד היה מרץ. כשנוצר הקשר הזה, אבא היה לו גם אוקראיני. היו לנו במחנה הרבה אוקראינים, עם המדים השחורים האלה. היה אוקראיני אחד שאבא נתן לו כסף, והוא נסע לבוכניה לאח של אמא והביא מכתב שאמא בגטו B בקרקוב, תנסי להציל אותה. המכתב הגיע לבוכניה, הוא הביא בחזרה מכתב מהדוד. שנהייה בטוחים מסר את זה והדוד אמר: אני אעשה את כל המאמצים האפשריים. מסתבר שאת אמא בגטו B השאירו והכניסו לבית סוהר, שם היה בית סוהר. זה היה יותר בטוח מגטו B. כי בבית סוהר נתנו להם להיות, מגטו B ישר היו לוקחים אותם.

ש: מי דאג שהיא תיכנס לבית הסוהר?

ת: על יד הגדר היה שוב יהודי אחד שוטר, שהוא יצא עם בת אחת שהייתה גרה איתנו בדירה. ממשפחת פקלר (FAKLER). אימא הכירה אותו. אימא ראתה, אז היא עמדה על יד הגדר, וכמו אריה בכלוב, את יודעת, היא הסתובבה על יד הגדר, מה עושים? איך יוצאים? היא ראתה את האיש הזה ואמר לו: אני בוכנינגר, אתה זוכר אותי, תעשה משהו. הוא לקח אותה והכניס אותה לבית הסוהר.

ש: עם הילדים?

ת: עם אח שלי, עם אחותי, בלי הילדות. את הילדות הוא השאיר. הוא הכניס אותם לבית הסוהר הזה. בינתיים האח שלה מבוכניה, היה יהודי אחד בגטו בוכניה, אחד בשם לנדאו, שהוא עשה המון ליהודים, זאת אומרת, לאחד הוא

עזר ולשני הוא הכניס. זה הלך ככה. זה תמיד היה על חשבון משהו. אז הדוד שלי אמר לו: תשמע, עם כל הכסף שיש לי, תציל את אחותי עם הילדים. הוא אמר: אני אנסה, אני לא מבטיח כלום, אני אנסה. הוא באמת נסע לקרקוב, והכניס אותה לבוכניה עם הילדים. אנחנו קיבלנו ידיעה שהיא בבוכניה עם האחים והאחיות שלה, למחנה פלאשוב, אז אבא קצת נרגע כי בינתיים שמה היו חיים רגילים.

ש: יחסית.

ת: יחסית. כמו שאת אומרת. אבל היא לא הייתה לבד, היא הייתה עם האחים והאחיות. בינתיים אח שלי היה בפרוקוצ'ים, וגם נודע לו שאנחנו שפלאשוב. אבל הוא גם שמע שאימא בבוכניה. איך? אני לא יודעת עד היום. הוא ברח משמה והגיע לבוכניה.

ש: איך?

ת: המחנה לא היה כל כך שמור. הוא הגיע לבוכניה גם כן על כרכרה שפיסטול הזה סידר לו, התגנב לגטו, והיה עם אימא. הוא היה בן של אימא כל החיים. והוא באמת היה כל הזמן עם אימא. אז אבא קצת נרגע שלפחות האח הגדול עם אימא, עם שני הילדים הקטנים.

אבא המשיך לעבוד בבית החרושת לנייר ולמעטפות (PAPIERGEMEINSCHAFT), ואני נשארתי על המגרש הזה. ובאמת נשארו עוד כמה בנות איתנו. וכל יום שלחו אותנו לנקות חלונות, או לעשות איה ניקיון במקום אחר, ואחר כך לצרף. וזה הלך ככה כמה ימים טוב, טוב. התחברתי שם עם ילדה אחת בגילי, שהיא נשארה גם כן לבד. לי היה לפחות אבא. אחר כך גם הצטרפה אחות של אבא למחנה פלאשוב, שהיא הייתה בקבוצה של שינדלר. אבל לא היה לי הרבה קשר איתה, זו האמת. לא יודעת למה. עם הילדה הזאת היה לי הרבה יותר קשר. הרגשנו מאוד קרובות. וכל פעם הלכנו לעבודה וחזרנו, הלכנו לעבודה וחזרנו. יום אחד ראינו שבאה קבוצה של אוקראינים.

ש: עבודה, את אומרת, זה עבודות ניקיון?

ת: ניקיון, כל פעם במקום אחר. באותו יום לא לקחו אותנו לעבודות ניקיון, רק באה קבוצה של אוקראינים למגרש. המגרש היה ענק, ואנחנו כבר היינו קבוצה מאוד קטנה של עשרים, עשרים וחמש נשים, כלום. עמדנו בחמישיות. כשראינו את זה אז ידענו שזה הסוף. היא עמדה על ידי, הילדה הזו. אלה מתקרבים

בצעדה, מתקרבים אלינו. היא ככה אומרת לי בשקט: זהו, זה הסוף. לא עניתי לה כלום. ובא אוקראיני ומוציא אותה מהשורה, ומוציא עוד כמה נשים מהשורה. מהשורה שלנו רק הוציא אותה. ומה אני אגיד לך, היא הסתובבה אחורה ככה, ולקחו אותן לכיוון הגבעה, ואנחנו ידענו זהו, יותר לא נראה אותה. כמו שאמרתי לך שעיניים לפעמים נשארות תקועות על הראש, כך אני רואה את העיניים של הילדה הזאת. היא כל הזמן הלכה והסתכלה אחורנית, הסתכלה עלי, עד שנעלמה לי מהעין. זה היה מזעזע, שידעתי לאן שהיא הולכת, גם היא ידעה.

ואז כשחזרתי לצריף וסיפרתי לאבא שלי איך שלקחו אותה, אבא אמר שהוא מוכרח לסדר משהו שאני אצא לעבוד הנורמאלית, זאת אומרת, בבית חרושת, לא ככה. אבל זה לקח עוד הרבה זמן. כי בינתיים לקחו אותי לקבוצה שבונה כביש, שמה בתוך המחנה בפלאשוב. אז היינו לוקחים לבנים מצד אחד לצד שני, מצד אחד לצד שני: היינו הולכים עם הלבנים האלה. בדרך כלל זה היה ארבע-חמש לבנים על היד, ככה הלכנו. גאט מאוד אהב לעשות לנו ביקורים על סוס שלו והיה ידוע בפלאשוב. אם גאט הלך עם של לבן – יהיה רצח, כי לא הייתה לו שום בעיה לירות בכל אחד.

ש: עם מה לבן?

ת: עם של לבן, **צעיר לבן**. הוא היה תמיד עם סוס. הוא היה אדם גדול, ענק. הוא היה אדם גדול, ענק הוא היה. ועל סוס גבוה על יד ילדה. אני הגעתי בערך לבטן של הסוס וזה היה כל כך מפחיד וכל פעם פחדנו שהוא יבוא מאחורה ייתן לך דפיקה בראש עם כדור. לא תדעי מתי זה בא אליך. באחד השלבים כשהוא התקרב אלינו זה היה הפחד הכי גדול, כי כל פעם היו יריות, כל פעם הוא גמר מישוהו על הכביש, כל פעם, אם זה גבר, אם זה אישה, זה לא משנה. לא חשוב מה שהוא עשה, כן עבד, לא עבד, זה לא משנה.

כשהוא התקרב אלינו על הסוס, היה גרמני אחד ששמר על ידינו. הוא רק בא לבקר. יכול להיות שאז לקחתי לבנה פחות, אני לא זוכרת. הוא בא אלי, וכנראה שהוא גם ראה אותו. הוא בא אלי והתחיל נורא לצרוח עלי למה אני לוקחת פחות מדי לבנים ואני כל כך נבהלתי ואמרתי: טוב, אם לא היה לי עד עכשיו סוף, עכשיו יהיה סוף. ואני מרגישה איך שאני מרטיבה את כל הסביבה שלי ואני ממשיכה ללכת, לקחתי עוד לבנה עלי והמשכתי ללכת.

ש: לא ענית, כמובן.

ת: לא, לקחתי, התכופפתי, לקחתי מייד עוד אחת. מה יש לי לענות? אמרתי: תודה לאל שהוא לא ירה בי. הוא יכול היה גם להראות את עצמו לגאט, שהוא גם בסדר. הביקור הזה עבר בשלום. ואת זה גם סיפרתי לאבא. אמרתי: אבא, זה גומר אותי לגמרי, הפחד. ואז באמת אבא סידר שאני אלך גם לבית חרושת של מעטפות. וסידרו לי את הניירות, כמו שהייתי צריכה. לא ידעתי איך ומה ומי, אל תשאלי אותי, ויכולתי לצאת עם קבוצה של נשים שעובדות ב-PAPIERGEMEINSCHAFT. והתחלתי שמה לעבוד. זמן קצר מאוד, אולי חודש, אולי חודשיים, לא זוכרת, ישבנו והדבקנו מעטפות.

בכל בית חרושת כזה היה גרמני שהוא היה אחראי. אבל דרך כלל זה לא היה גרמני במדים, אלא גרמני בבגדים אזרחיים, שזה היה איזה פולקסדויטשה או משהו כזה. בא למקום הזה גרמני, נמוך קומה, עם גיבנת חצי מטר מהגב שלו. עין אחת למעלה, עין אחת למטה. מפלצת על שתיים. כנראה פצוע מהמלחמה. משהו כזה מפחיד שאת לא מתארת לך. הוא מסתובב, היה אולם ענק שהבנות ישבו והדביקו את המעטפות. הוא מסתובב יחד עם יהודי שהיה אחראי על העבודות האלה בשם הולנדר. ההולנדר הזה גם היה חבר של אבא, והוא כנראה שסידר לי את העבודה בבית החרושת הזה למעטפות. הוא בא יחד עם הגרמני הזה והולנדר הזה אומר לי בשקט בפולנית: אל תקשיבי מה שהוא יגיד לך, ואל תגיבי. הוא כנראה כבר ידע שהוא מחפש בחורה שתעשה לו ניקיון במשרד, שתעשה לו קפה שמה, שתעשה מה שהוא צריך BOTE כזה, שליח, שרת כזה. הוא אומר. את תעשי מה שהוא ואמר לך, אל תתנגדי ולא תגידי לא. הוא אומר את זה בפולנית. אני ילדה טובה מהבית, שומעת מה שאומרים לי. הוא היה מפחיד, מה אני אגיד לך מפלצת על שתיים.

הוא באמת בא, התקרב אלי ואומר לי: אותה אני רוצה. אני לא ידעתי מה הולנדר הזה המליץ או לא המליץ. היו לו גם שתי בנות שם בבית החרושת, עובדה שהוא לא המליץ על הבנות שלו. זה היה בסדר. הוא בא והוא אמר שאני אבוא איתו. באתי איתו למשרד. גרמנית בקושי הבנתי. יותר ככה דיברתי גרמנית שבורה כזאת. אבל הבנתי מה שהוא דיבר אלי. הוא אמר לי שאני צריכה לדאוג שיהיה נקי במשרד, שהשולחן יהיה בלי אבק, שאני אדאג לתנור. היה תנור כזה על גחלים או משהו כזה. ומה שהוא יצטרך, שאני אלך לגאט. הייתה לו וילה

שמה במחנה, בית כזה, ושם היה מטבח ענק. כל הגרמנים מה שהיו צריכים, היו נותנים פתק לשליח כזה, כל אחד היה לו כזה שליח, והיו יורדים למטה.

לגאט היה עוד הובי. הוא עמד על המרפסת ועשה מטווחים. בכל אופן, כל פעם שהיה נותן לי פתק לרדת למטה ולהביא בקבוק ויסקי או קוניאק, מה שהוא כתב שמה, כל פעם הייתי מסתכלת על אבא, ואבא כבר ידע שאני יורדת, רק חיכה שאני גם אחזור. הסתבר שהגרמני, זו הייתה נפש כזו טובה שקשה לתאר. הוא כל כך שמר עלי, הוא כל כך לא נתן לי להתאמץ אפילו. יום אחד הוא הביא לי צמר מהבית, שאני אשב על יד התנור ואסרוג, צעיף לבן שלו. היה לו בן. אני ידעתי לסרוג? הלכתי לבנות שילמדו אותי. לימדו אותי לסרוג. הוא נתן לי כל הזמן, היה מביא לי, ביום ראשון הוא היה הולך הביתה, והיה מביא לי כל פעם לחמנייה עם נקניק. ואני אז אכלתי הכל.

יום אחד הוא ראה שאני משאירה חצי לחמנייה. ואני אגיד לך למה. כי במשך הזמן אבא שלי החליט שלאימא שלי יספיק רק אם תהייה לה שם הילדה, שאת האח הקטן נביא גם לפלאשוב. והיה בלוקאלטסטה אצל אבא, שגם נתן לו כסף, ושלח אותו לבוכניה. והוא הביא את האח שלי, שהוא היה בן עשר בשנת 1943, עשר, עשר וחצי. הוא הביא אותו בעגלה, איפה שיושב זה שמחזיק את המושכות. יש שם ארגז כזה מכוסה. שמה הוא הכניס אותו, ככה הוא הכניס אותו למחנה פלאשוב.

ש: לא הבנתי למה. כי הרי התנאים היו אמורים להיות יותר טובים מבוכניה.
ת: כן, אבל ידעתי שזה גם בבוכניה ייגמר. ידענו שזה לא יהיה לתמיד. ידענו שכמו שניקו את גטו קרקוב ינקו גם את גטו בוכניה. זה לא יכול להימשך ככה עד סוף המלחמה. אל תשכחי שאנחנו עוד היינו ב-1943. ואז אבא אמר, הוא ראה שיש ילדים בגילו במחנה פלאשוב. אז הוא יהיה יחד איתם. ולאימא יהיה יותר קל רק עם ילדה. אולי היא תינצל ככה. כי לאח הגדול היא לא הייתה צריכה לדאוג, ואז הבחור הזה באמת הביא את אח שלי, וכשאח שלי כבר היה בפלאשוב, כשהגרמני הזה היה מביא לי לחמנייה עם נקניק, תמיד הייתי משאירה לו חצי. יום אחד הוא תפס אותי ואומר לי: למה את לא גומרת את הכל? ואז גיליתי לו שיש לי אח, שהוא עובד בבית חרושת למברשות. שמה עבדו כל הילדים. הילדים הקטנים. שיש לי פה אח, ואני משאירה לו חצי

לחמנייה. מאותה פעם, כל פעם הוא הביא שתי לחמניות. אחת הייתי חייבת לגמור על ידו, ואת השנייה שאני אשמור לאח שלי. פעם אחת לקחו את אבא, רק את אבא. גם כן מהמפקד למחנה כזה יותר קטן בתוך פלאשוב, היו צריכים לשלוח אותם לרוונסבריק, היה מחנה כזה.

ש: אבל רוונסבריק זה היה בעיקר לנשים.

ת: לבוכנוולד (BUCHENWALD), משהו כזה. אחד המחנות של גברים. ואני באתי בבוקר לבית החרושת ואני רואה שאבא שלי לא בפנים ואני שואלת את הולנדר איפה אבא, אז הוא אומר לקחו אותו בבוקר מהמפקד, הוא ראה שלקחו אותו. לא תיארתי לי שייקחו אותו סתם ככה, אבל לקחו הרבה יהודים אז. אני באה בבכי לגרמני הזה שקראו לו שטרק או שטראק, ואני אומרת לו לקחו לי את אבא. והוא, כמו שהוא צולע והולך ולא רואה בעין אחת, רץ למחנה הזה, נכנס למחנה הזה. היה לו פה על הדש של הז'קט צלב קרס. נכנס למחנה, לקח את אבא ביד, החזיר אותו לבית החרושת. הציל אותו מהטרנספורט הזה. הוא היה באמת בן אדם טוב.

ש: מה היה למעשה התפקיד שלו?

ת: הוא היה אחראי על העבודה בבית החרושת לנייר מטעם הגרמנים.

ש: הוא למעשה היה מנהל העבודה?

ת: מנהל העבודה, הוא היה אחראי על הכל. הוא באמת הציל אותו אז, ואני לא יודעת איך להודות לו. הוא באמת היה איש נהדר. ואני המשכתי לעבוד שמה.

ש: את עובדת עדיין בבית החרושת ומדי פעם הולכת לעבוד אצלו?

ת: לא, כל הזמן אצלו במשרד. פה הוא שולח אותי לזה, פה הוא שולח אותי לזה. תמיד אני עסוקה רק אצלו. אין לי יותר עבודה בבית החרושת. אני שייכת רק אליו.

למפקד הלכתי כמו שכולם, לפני שיצאנו לעבודה. פעם אחת, אני לא יודעת אם שמעת על זה. היה מפקד שהכינו שולחנות מעץ בפלאשוב. וראינו המון אוקראינים במדים שחורים. המון אוקראינים היו, יותר מאשר כרגיל. הבנו שפה משהו יהיה. יש המון שולחנות, ואת לא יודעת מה זה. זה פלטות שולחן, לכל אורך המגרש, וזה ענק. עד שהבנו שהתחילו להוציא גם מהגברים וגם מהנשים למכות. האישה או הגבר, מי שנשכב על השולחן, להוריד את המכנסיים, משני

הצדדים עומדים האוקראינים, יש להם מקלות כאלה מעור שבסוף יש גולה, והבן אדם צריך לספור. בדרך כלל זה היה עשרים וחמש מכות. והיה והוא טעה, הוא התחיל מההתחלה. אני עומדת בקבוצה, ואני רק מתפללת לאלוהים, רק שלא ייקחו את אבא למכות כאלה. אני רק שומעת צעקות וצרחות וספירות. זה היה משהו מזעזע. לא לקחו את אבא. אני רק זוכרת שאחרי המיפקד, גם אותי לא לקחו.

ש: זהו, פחדת שלא ייקחו את אבא, ולא הדאיג אותך אם ייקחו אותך?
ת: לא, לא. כמו שאני יושבת פה, אני זוכרת שהתפללתי רק שלא יגעו באבא. לא, לא יודעת למה, לא פחדתי על עצמי. לא יודעת. או שהייתי טיפשה מדי, או שהאמנתי שלי לא יקרה, כרגיל, כלום. לא יודעת להסביר את זה. כל הזמן אמרתי שאני יודעת שזה ישובור את אבא לגמרי, והתפללת שלא ייקחו אותו. כי בסוף המיפקד, רצתי לצריף שלו, ורק שמעתי גניחות של אנשים ששכבו על הבטן ולא יכלו לשכב על הגב. ונכנסתי וראיתי שהוא יושב, אז הבנתי שהוא לא קיבל מכות. הוא שאל אותי מה איתך, כלום, הכל בסדר. אחות של אבא, דודתי, כן קיבלה. זו הייתה אישה שלפני המלחמה עברה הרבה ניתוחי עיניים, בקושי ראתה משהו. והיא עברה גם את המכות.

היה מקרה שבחור אחד ניסה לברוח ממחנה פלאשוב ותפסו אותו. אז עשו תלייה פומבית והבחור הזה נקרע פעמיים או שלוש מהחבל. הוא התחנן על חייו, לא עזר כלום. תלו אותו. וכל השטח היה מכוסה עם אנשים שצריכים לראות את התלייה. ואחר כך היינו צריכים לעבור על ידו ולראות את זה. כל הבכי שלו, כל הצעקות שלו, לא עזר לו שום דבר. עוד פעם עם החבל, עוד פעם עם החבל.

ככה זה היה במחנה. באחד השלבים אבא עוד אפילו היה יכול לקנות לי מגפיים, שזה היה מוצר נדיר במחנה. הוא קנה לי זוג מגפיים. הייתי מאוד גאה במגפיים האלה. כי זה עוד היה משהו שהיה שייך לי. יום אחד שכחתי לקחת את זה למעלה למיטה וגנבו לי אותם. באת לעבודה בכפכפי עץ כאלה, הייתי צריכה להגיד לאבא שגנבו לי. אבל את יודעת מה, כאב לי על זה שלאבא זה כאב, כי אני ידעתי שגם הרבה זמן לא נישאר במחנה פלאשוב, וברגע שהולכים לאושוויץ, או שאת לא צריכה יותר את המגפיים או שלוקחים לך אותם ממילא.

ש: אבל אני בטוחה שאת זה אז לא ידעת. אתם ידעתם כבר מה זה אושוויץ?

ת: ב-1943 – איזו שאלה. אושוויץ כבר היה בפעולה מלאה ב-1943.

ש: זה נכון. השאלה מה ידעו בחוץ?

ת: אנחנו ידענו במחנה פלאשוב בוודאי שידעו שיש אושוויץ.

ש: ומה קורה שם?

ת: ידענו ששורפים אנשים, זה ידענו. זה לא היה סוד, ידענו גם שחלק הולך לעבודה. אבל ידענו גם ששורפים, שגומרים אנשים. כל הטרנספורטים של נשים עם ילדים, ידענו שזה לא הולך לעבודה. אף אחד לא חשב אפילו לרגע אחד. ידענו שיש אושוויץ ב-1943. תראי בפלאשוב יחסית זה עוד היה נקרא מחנה עבודה. זה לא היה מחנה ריכוז.

ש: זה הפך אחר כך.

ת: נכון, אחר כך, אני זוכרת שהודיעו את זה. אבל בהתחלה זה היה מחנה עבודה רגיל. זאת אומרת לא ירו בנו. היו מקרים כאלה מיוחדים שתפסו מישהו או מה, היה שם מקרה של בחורה אחת שנשארה עם אח שלה, שהתיידדה עם גרמני. הוא התיידד איתה. בחורה יפיפייה. זה נודע לגרמנים והוא קיבל הוראה לחסל אותה. לא רק אותה אלא גם את האח שלה. ואני זוכרת את התקופה הזו, איך שהגרמני הזה הלך ותפש את האח שלה מבין הגברים שמה, בחור צעיר, לקח אותם והלך איתם כאילו לטייל שם. היה כזה שדה במחנה פלאשוב. כנראה שלא פעם אחת הלך לטייל איתה. אמר לה ללכת קדימה. ירה בה וירה בו. זה גם ידענו. זאת אמרת, זה לא היה מחנה בית הבראה. ידענו שיש גם מקרים כאלה.

ש: וגם יש את גאט.

ת: יש גם גאט, אותו, מה זה גאט, מה זה חתיכת גאט. שהאדמה רעדה, לא רק אנשים רעדו, גם האדמה רעדה כשידעו שהוא צריך לעבור ולבוא.

ש: גם הגרמנים פחדו ממנו? למשל, זה שאת עבדת אצלו?

ת: תראי, הם פחדו כי הם היו פולקסדויטשה, הם היו כאילו פחותים מה-אס.אס.

ש: זה היה שאחראי עליך, הוא היה פולקסדויטשה?

ת: כן, הוא לא היה במדים אף פעם, הוא תמיד היה באזרחית.

ש: הוא לא היה גרמני מגרמניה?

ת: כנראה שלא. אבל הוא ניהל את כל הסיפור. אחר כך כשמחנה פלאשוב נהפך באמת למחנה ריכוז, אז קיבלנו גרמני במדי אס.אס. ואותו סילקו, זה נכון. אבל הוא היה די הרבה זמן איתנו. ואז אני חזרתי בחזרה. כבר לא נשארתי אצל ההוא. כבר לא היה צורך. אני חזרתי בחזרה לאולם של עבודות, של הדבקות.

ש: כשאמרת, נניח, שהיית צריכה ללכת מדי פעם להביא לו ויסקי או דברים כאלה, היה איזה מחסן מרכזי? משהו כמו סופרמרקט?

ת: לא סופרמרקט, במטבח של גאט. למטבח של גאט הייתי צריכה להיכנס. ותמיד היה לי הפתק רשום בכתב ידו, למי זה מופנה. הייתי צריכה שמה להיכנס למטבח, לתת את זה לאחראי על המטבח.

ש: מהמטבח של גאט הגרמנים והצוות לקחו דברים?

ת: אותי הוא שלח להביא בקבוקים, ולא פעם ולא פעמיים והבאתי לו. ותמיד הייתי חוזרת עם הבקבוק אליו. ככה זה היה מקובל אצלו. האמת היא שאני לא זוכרת איפה הוא בכלל אכל. יכול להיות שהוא גם ירד לאכול למטה, לא ראיתי.

ש: לא קיבלת מהאוכל שהוא אכל?

ת: לא, לא, הוא כנראה אכל במקום. הוא רק היה מביא לי לחמניות בנקניק, אחרי יום ראשון, כשהוא היה חוזר לעבודה.

ש: מה קורה באמת מבחינת רעב לגביר?

ת: תראי, במחנה פלאשוב, ברגע שכבר עבדתי קיבלתי את חתיכת הלחם שלי וקיבלתי את המרק שלי וכנראה שגם אבא עוד הוסיף דברים כי לא הסתובבתי רעבה. לא היו ביצים, לא היו גבינות, לא היו דברים כאלה. לא הייתה לי משחת שיניים. סבון זה היה הסבון שהם חילקו. שלא נדע ממה שהם אמרו שהם עשו את זה. קשה להגיד שהיו מים חמים. לא היו מים חמים. היו מים קרים. נייר טואלט זה לא היה נייר טואלט. כל הדברים האלמנטאריים שזה מובן מאליו שיהיו, ברור ששמה לא היו. אבל אם עברת את היום בשלום ונשארת בחיים והלכת לעבודה והיה לך מקום עבודה, ולא תצטרך לעבוד בכביש, ולא הייתה סכנת חיים ממשית בכביש או במיפקד שעמדת שמה, אז זה הלך על מי מנוחות. אפשר להגיד לי באופן אישי.

ש: לא הסתובבת עם בטן מקרקרת וקמת בבוקר רעבה והלכת לישון רעבה?
ת: לא, בפירוש לא, בפירוש לא.

ש: זה סביר להניח בעיקר בזכות אבא? כי שם כבר לא היה מספיק אוכל?
ת: לא, אבל לאבא היה עוד כסף. אני יודעת שלאבא היה כסף.

ש: זה אומר שלאבא היה, אפשר להגיד, המון כסף, אם עד 1943 הוא עוד הצליח להסתדר.

ת: כן, תראי, תמיד בבית חרושת, אני זוכרת, חילקו לנו לחם. זו הייתה ריבה מסלק. עד היום אני לא יכולה לראות ריבה אדומה. אני לא יודעת מאיפה הייתה לי חתיכת בצל. לא יודעת עד היום. ונורא רציתי לאכול גם את הבצל, גם את הריבה וגם את הלחם, שזה היה משהו מזעזע, אם אני רק חושבת על זה. אבל אכלתי גם חתיכת בצל, גם ריבה וגם לחם. אבל שאני אגיד שהלכתי למות מרעב – לא. לא היה מבחר, לא היו דברים מיוחדים, אבל כמו שאני אומרת, קיבלתי את המרק, קיבלתי את הלחם, קיבלתי את התוספת של אבא.

ש: אבל צריך לזכור שבניגוד לאנשים אחרים שם, שהם כנראה כבר היו מורגלים עוד קודם לרמה מסוימת של רעב, את באת למעשה ממצב שבו בכלל לא היית רעבה, למצב שבכל זאת הוא ירידה קשה בתנאים.
ת: היה בהחלט ירידה, בהחלט ירידה. אני אומרת לך, לא ביצים ולא גבינה ולא בשר וכל הדברים האלה. לא ירקות ולא פירות. בטח שזה לא היה.

ש: בגטו עוד היה לכם את כל זה? ירקות, פירות, בשר?

ת: לא בשר. פעם בשבוע בטח היה לנו חתיכת עוף, בטוח, בטוח. שאני אגיד לך שאני זוכרת בדיוק איזה פירות, מה פירות בגטו – לא זכור לי. אני יודעת שהיה אוכל מבושל. מה שאימא בישלה אבל במחנה פלאשוב בטח לא היה דבר כזה. שאני אזכור שאני הסתובבתי, כמו שאת אומרת והבטן מקרקרת לי ואני מתה מרעב – אני לא מתי מרעב, לא במחנה פלאשוב. כנראה שאבא הלשים לי.

היה זמן שידענו שהולכים לחסל את גטו בוכניה. היה זמן שידענו שזה לא יהיה הרבה זמן עוד שמה. וזה היה ככה לקראת החגים של 1943. בחגים של 1943 הייתה שמועה שהולכים לחסל את גטו בוכניה. היהודים ידעו. מפה לאזן עברה

השמועה וידענו. ואז כבר לא היה שום קשר עם אמא. וידענו שהיא בטח איננה. זה לא יכול להיות שהיא ניצלה. כי תמיד המילה שלה הייתה: אני אלך עם הילד שהכי הרבה זקוק לי. ידענו שהיא לא תשאיר את אחותי הקטנה. על אחי קיוויתי כל הזמן אולי, הוא בכל זאת בחור צעיר, הוא יינצל. ובאמת, בחגים 1943 ידענו שאין יותר גטו בוכניה.

בינתיים אחי הקטן המשיך לעבוד בפלאשוב. אבא שלי המשיך לעבוד. אני המשכתי לעבוד וידענו שככה לאט-לאט גומרים בכל הסביבה את היהודים. לא היה לנו שום מושג מה קורה עם כל האחים והאחיות של אמא בבוכניה. לא ידענו שום דבר מה שקרה עם האח השותף של אבא שלי, עם הדודה, שום דבר לא ידענו. וראינו שכל פעם נעלמים יותר ויותר ויותר. וידענו שהיה גם סופנו בסופו של דבר.

ש: אתם מדברים על זה?

ת: בין הנשים דיברו על זה, שזהו, זה יגיע הסוף.

ש: עם אבא את זוכרת שאת מדברת?

ת: **עם אבא לא, אבא אף פעם לא דיבר איתי על זה. אני רק זוכרת שהוא דיבר על זה שכנראה אימא איננה. זה הוא כן אמר לי. ואבא תמיד היה אומר, היה לו משפט כזה שלא יכולתי להבין אותו. הוא תמיד היה אומר, קודם כל הוא לימד אותי משפט אחד, שאם אני אהיה במצוקה תמיד שאני אגיד אותו. המשפט הוא, זה גם נדמה לי בקריאת שמע מופיע, הוא לימד אותי את זה ביידיש, אז עוד לא ידעתי עברית. פירוש המשפט מידיש הוא, ה' ישמור אותי בצלו על יד ימינו. והאמת היא שאיפה שראיתי שאני באיזו מצוקה מסוימת, קודם כל אמרתי את המשפט. אחרי שאמרתי את המשפט, הייתי שקטה ורגועה כמו לא יודעת מה. כאילו שלקחתי כדור וליום. ברצינות. אני רצינית. אמרתי: זה המשפט שישמור עלי, כי אבא הבטיח. והמשפט הנוסף של אבא, הוא תמיד היה אומר: אני בוטח באלוקים. הזמנים היו זוויעתיים, והוא עוד בטח באלוקים.**

ככה נמשך הסיפור. תראי, אפילו אני זוכרת שעשו יום הולדת לבחורה הזאת. על אותה מיטה שגרנו ביחד. אז אני זוכרת שהיו סוכריות במחנה פלאשוב. זה גם כן. זו הייתה הבת של הולנדר, שגם לא היה חסר כסף, והייתה חתיכת עוגה, אני לא יודעת איזו עוגה, אני לא יודעת מאיפה היו סוכריות ישבנו למעלה על

המיטה ושרנו שירים. אז שוב פעם, היו כאלה שהיה להם, היו כאלה שלא היה להם. זה כנראה תמיד ככה, היה, ויהיה.

ש: את אמרת שבהתחלה הייתה לך חברה אחת שם, וכשלקחו אותה, מה קורה? את מתחברת עם בנות אחרות?

ת: כשהתחלתי לעבוד בבית חרושת לנייר אז שתי האחיות הולנדר היו חברות שלי, עד היום.

ש: הייתן שותפות לאותו מעמד קצת מיוחס?

ת: מעמד חברתי, כן.

ש: במקום כזה ככה נקבעות חברויות?

ת: ככה זה היה, ככה זה היה.

ש: כי לאבות שלכן היה עוד קצת כסף.

ת: גם מעמד, גם אבא של הולנדר הוא היה אחראי גם מטעם הגרמנים על כל בית החרושת הזה. היה לו בית חרושת לפני המלחמה לנייר. היה לו מעמד. היה לו בהחלט מעמד. ואני תמיד אהבתי להתחבר עם אלה שהיה להם, כי אני הרגשתי שגם לי יש. מצטערת, ככה זה, זה היה. הרגשתי טוב בחברה כזו, וידעתי שלא יהיה חסר לי, האמת שלא היה חסר לי כלום.

ידעתי שכבר את אימא שלי לקחו, אז את יודעת, כשאת נמצאת עם מישהו שגם אין לו אימא, את לא לבד בסיפור הזה. את רואה שאת לא לבד. יש עוד כמוך, ואבא היה חבר שלו ובשביל זה הוא יכול היה לקנות לי את המגפיים שגנבו אותן, ובשביל זה כנראה גם לא הייתי רעבה מי יודע מה, וככה זה היה במחנה פלאשוב.

ש: את במצב גם שכל יום את יכולה ללכת לבקר את אבא? אתם נפגשים כל יום?

ת: כן. קודם כל גם בעבודה, בעבודה לא הייתה הגבלה.

ש: אמרתי שאחרי חודש בערך התחלת לעבוד אצל הפולקסדויטשה?

ת: כן. אבל המשרד שלו היה בתוך בית החרושת. המשרד שלו, חדר קטן, זה היה בתוך האולם הענק הזה. זה היה מופרד, משהו כזה. אבל ראיתי את אבא כל יום. גם אחרי העבודה יכולתי לראות אותו. היה מעבר. היו שעות שאסור

היה. אבל בשעות שמותר היה, היו טיולים. אפשר היה לעבור, יכולתי לראות את אבא. אבא לא בא אלי. אני באתי לאבא יותר.

ש: כשאת מדברת על זה שלא היית ממש רעבה, ניקח לדוגמה את המרק שנתנו שם, טעים הוא לא היה.
ת: לא, חם, הוא היה חם.

ש: את היית במצב שאם איזה שהוא אוכל היה ממש לא טעים, יכולת לוותר עליו כי היו לך דברים אחרים?

ת: לא, לא עד כדי כך, לא להגזים. לא הייתי שם במלון חמישה כוכבים. את המרק אכלתי, תמיד גמרתי אותו. אני לא זוכרת שפעם אחת סירבתי. את הלחם לקחתי מתי שנתנו לי. מה שאבא נתן לי גם אכלתי. אבל אף פעם לא אמרתי: טוב, זה לא טעים לי אז אני לא אוכל. לא היה דבר כזה. לא היה דבר כזה. המרק במחנה פלאשוב עוד היה עם משהו בפנים. זה לא היה ממש מים מלוחים כאלה כמו שאחר כך באושוויץ היה. היה עוד תפוח אדמה, היה עוד משהו בפנים, מצאת משהו בפנים, איזה סלק וא מה. אבל תמיד גמרתי את זה, כמובן. לא יכולתי לבחור לי תפריט אחר. אבל ברור שהיו חסרים המון דברים. היום אני רואה, אם את נכנסת היום לסופר, אפילו לא היום, אפילו לפני המלחמה כשלא היה מבחר כזה כמו שיש לך היום. ברור שבמחנה פלאשוב זה לא היה. היו דברים בסיסיים.

ש: ברגע שיש מספיק לחם ומספיק תפוחי אדמה, אז אפשר לא להיות רעבים.
ת: את יכולה, את חיה, את חיה. יש לך את המים לשתות. אומנם מברז, לא "מי עדן", אבל את שותה. לא יודעת מאיפה היה לי שם מלח. אני זוכרת שלימדה אותי החברה של אימא זאת, הלה הזאת, שפגשה אותי, לא יודעת מאיפה היה לי מלח בישול. היא לימדה אותי לצחצח שיניים, כי מברשת לא הייתה. על האצבע לשים קצת מלח בישול ולשפשף ככה. ובחורף ובקיץ מים קרים נוזלים עליך, והכל פתוח, והכל מסביב זה רק פה, וקור כלבים. אני לא יודעת איזו מגבת הייתה, אם בכלל.

ש: בחורף נזלו מים פנימה ?

ת: לא, אני מתכוונת איפה שהתקלחנו, איפה שהתרחצנו, זה הכל היה מפח בנוי מסביב ושירותים כמו שירותים. את יכולה לתאר לך איזה שירותים אבל שאני אגיד לך שזה היה זוועה שבזוועה – אוי, לא יכולה להגיד לך.

ש: את לא יכולה להגיד לי, כי את יודעת מה היה אחר כך, שהיה עוד יותר גרוע. ת: נכון.

ש: השאלה שלי איך את הרגשת כשהיית שם. אם גם אז עוד יכולת להרגיש ברת מזל כמו שהרגשת קודם? או שאז כבר הרגשת שזה הדבר הכי גרוע שיכול להיות?

ת: לא, תראי, הרגשתי ברת מזל, כאמור, עם שתי הבנות שהיינו ביחד עם אותה מיטה, וראיתי שלהן אין יותר מאשר לי יש. זאת אומרת, יש לנו, אפשר להגיד יש לנו, אולי זה לא יפה מצדי להגיד, אבל אני לא כל כך התעניינתי אם יש לדודה שלי, או באמת, כי במצב כזה כל אחד הוא לעצמו, אז אם אבא דאג לי, אני דאגתי לאבא. דאגתי לאח שלי, אבל לא הלכתי יותר רחוק. אולי הדודה שלי כן הייתה רעבה. גם הדודה לא דאגה לי, ככה זה. במצב כזה כל אחד לעצמו, או להכי קרוב שלו.

ש: זה גם בעירבון מוגבל העניין שנניח אם יש לך איזה צ'ופר שפתאום במקרה מגיע אליך, אז חושבים פעמיים לפני שאוכלים אותו? חושבים אולי לתת לאבא, לאח?

ת: לא, זה לא ככה, לא. אם היה צ'ופר, עובדה שגם מהלחמנייה השארתי חצי לאח שלי. לא ידעתי שאני אקבל עוד לחמנייה שלמה ממנו לאח שלי. הייתה לי לחמנייה, השארתי חצי לאח שלי. זה מובן מאליו היה ואם היה לי משהו יותר טוב אז גם נתתי לאבא. יותר רחוק, את האמת, אני אומרת, לא הלכתי. לאחות של אבא לא דאגתי.

ש: אבל עדיין, את אומרת, לאבא ולאח זה היה מובן מאליו שצריך לדאוג?

ת: זה מובן מאליו, זה מובן מאליו.

ש: זה לא אצל כולם היה מובן מאליו?

ת: אצלנו זה היה ככה. אני לא יודעת אצל אחרים, אבל אצלנו זה היה ככה. אם לאבא היה יותר אז מובן שהוא דאג לי ודאג לאח שלי. אח שלי ישן במיטה אחת עם אבא, באותו צריף. ... היה נתתי להם, מה שלהם היה הם נתנו לי, אבל לא

יותר רחוק, לא, לא הלכתי, לא שאלתי את הדודה שלי: תגידי, את צריכה משהו? כי מה שהיה לי, היה לי בקושי בשבילי או בשבילם. זה עצוב להגיד את זה, אבל זו עובדה. החיים ככה מכינים אותך לזה.

ש: ואם החברות האלה, האחיות, קיבלו משהו נוסף שלך לא היה, אז חשבו להתחלק? או שלא היה דבר כזה?

ת: לא, זה מוגזם. חברות עד גבול מסויים. מה שנוגע לאוכל זה פשוט. ליום הולדת הזמינו אותי, כיבדו אותי ולקחתי גם לאח שלי סוכרייה. לא זוכרת אם גם לאבא שלי. לאח שלי אני זוכרת שלקחתי סוכרייה. אבל לא להגזים. אני אומרת לך, זה כל אחד לעצמו ולקרובים שלו ביותר. כך שהחברות לא היו צריכות כל כך לדאוג לי, כי ידעו שאני עם אבא, ואבא דאג לי.

אחר כך היה קטע עם אח שלי. הקטע עם אח שלי היה הכי מזעזע. כל דבר זה הכי מזעזע אצלי. יום אחד **הם החליטו שמוציאים את כל הילדים ממחנה פלאשוב. שלא יהיו יותר ילדים, והיו שם הרבה ילדים מגיל שש עד עשר. החליטו שמפנים את הילדים. מה הם עשו. אספו אותנו על המגרש הזה, את כולם, את כל הגברים וכל הנשים. את כל המחנה, כולם. הפסיקו את העבודה. היו רמקולים ענקיים בשטח האפלפלאץ הזה. הפעילו מוסיקה בקולי קולות. לא הבנו מה הולך פה. שלא ישמעו את היריות או מה? לא הבנו מה. המגרש הזה היה למטה, ולמעלה הייתה מין גבעה כזאת גבוהה, שמשמה בעצם הלכו ונסעו לבתי החרושת האלה, שזה היה תפירה ומברשות ונייר וכל מיני דברים אחרים, גם אמאייל של שינדלר. ראינו משאיות נוסעות על הגבעה. לא הבנו למה. הייתה מוסיקה מחרישת אוזניים. נוסעות המשאיות, עושות מין סיבוב כזה, וראינו שהן כבר מלאות שתיים-שלוש משאיות, לא זוכרת בדיוק כמה זה היה. ראינו שמה מובילים את הילדים. הם שמו את המוסיקה שלא ישמעו את הריחות של האימהות, כי היו אימהות שהילדים שלהן היו למעלה. ומסביב את רואה מלא אס.אס., מלא האוקראינים במדים השחורים, ואסור לך לזוז מהמקום. ורק צריחות ובכי של אימהות שראו שלוקחים את הילדים. עכשיו הבנתי שלקחו גם את אח שלי, כי גם הוא עבד שמה.**

ש: לא הבנתי, לקחו את המחנה, ובנפרד היו הילדים?

ת: הילדים היו בבית חרושת.

ש: כולם, כל הילדים?

ת: כל הילדים. אף אחד לא היה במפקד. כל הילדים היו בבית חרושת כל חודשיים אספו במגרש גברים ונשים. אני הבנתי, ראינו שלוקחים את הילדים משמה, או לאן לוקחים אותם? **לוקחים אותם להשמדה**. ואני הבנתי שגם את אח שלי לקחו ואני ככה עומדת ולא מזיזה אצבע אפילו. הפחד הורג אותי, אבל ידעתי שאין לי גם אח ונגמר הסיוט הזה. לקחו את המשאיות עם הילדים והצריחות, ונגמר המפקד הזה, ושחררו אותנו לצריפים. לא רציתי ללכת לאבא שלי. אני זוכרת שלא הלכתי לאבא שלי. אולי היה קצת אגואיסטי מצדי, במקום ללכת לנחם אותי, אני ברחתי לצריף שלי. איך שאני הולכת לצריף, אני נכנסת לצריף שלי, אז רוזי קרנץ הזאת אומרת לי: אח שלך מתחת לשמיכה. אל תורדי את השמיכה, אל תעלי על המיטה. אמרתי: זה לא יכול להיות. היא אומרת: תשמעי, מה שאני אומרת לך. אל תעלי למעלה. נשארתי למטה, שעתיים, שלוש, כבר היה לילה. היא ניגשה אלי ואומרת לי: עכשיו תורדי את אח שלך. כבר היו כאלה שהלכו לישון, כבר נרדמו, לא ראו ולא שמעו. תיקחי את אח שלך ותלכי איתו לצריף של אבא שלך בחזרה. אז אח שלי היה בן עשר וחצי, משהו כזה. זה היה כבר בתחילת 1944. היא אומרת לי: תיקחי אותו לאבא שלך.

ש: היא הכירה אתכם קודם? היא ידעה בדיוק מי נמצא עם מי?

ת: לא, היא כנראה ידעה באיזה צריף אני, צריף מספר 5. זה לא היה סוד, זה היה הרבה זמן. הוא כנראה נכנס, וניגש לבלוקאלטסטה ואמר לה שהוא אח שלי. איפה המיטה שלי.

ש: זה לא משהו שמצפים מבלוקאלטסטה רגילה שתעשה את זה.

ת: אמרתי לך שהיא הייתה משהו מיוחד. היא באמת הייתה משהו מיוחד, או שלי היה מזל. אני לא יודעת. אפילו שהיא הוציאה אותי מהצריף זה היה לטובתי, כי אם היו תופסים אותי שם היו הורגים אותי במקום, ואוכל לא יכולתי לקבל. כמה זמן היא יכלה להחזיק אותי על אוכל של מישהו אחר? לא קיבלתי ממקום אחר. אחר כך כבר זה הסתדר, גם האוכל שלי, גם האוכל של אבא, כבר הייתה שיגרה. והיא אמרה לו איפה המיטה שלי, שיעלה למעלה ויתכסה. ואז היא אמרה לי לקחת אותו. כעבור שעתיים-שלוש, אמרה לי: תיקחי אותו ותביאי אותו, בדרך הוא סיפר לי, וזה, את יודעת, אני עובדת גם בבית ספר, עכשיו אני אחראית על מועדונית. כל השנים ביום השואה תמיד ביקשו אותי המורים שאני

אספר לתלמידים בכיתה ה', ו', לא יותר קטנים וכל פעם אני הרגשתי שאני חייבת את הסיפור הזה. את המלחמה של הילד הקטן הזה, איך הוא הצליח לברוח מכל הסיוט הזה שמה.

עכשיו הוא סיפר לי שהובילו אותם במשאית הזאת. ובאחד השלבים אמרו להם לרדת מהמשאית ולעבור איזה קטע כנראה שהמשאית לא יכלה לעבור. אני לא יודעת בדיוק מה. בכל אופן, היה יהודי מפקד מחנה בשם חילוביץ', לא יודעת אם שמעת את השם, עם אשתו.

ש: חילוביץ', כן, הידועים לשמצה.

ת: אומרים שיהיה לו טוב איפה שהוא, שיהיה לו רע איפה שהוא. זה לא בן אדם היה, חלאה. אשתו בלונדינית, קטנה, והייתה להם וילה. הם גרו בוילה למעלה. אנחנו הלכנו, יצאנו לעבודה בבוקר, אז היו כאלה שהלכו בכפכפי עץ וזה דפק, הצלחות האלה דפקו. והם בלי בושה יכלו לצאת ולצעוק לאודרמנים שהובילו אותנו למגרש למיפקד שנלך בשקט על יד הבית שלהם, שהם ישנים עוד. בכל אופן, חילוביץ' הזה הלך עם קבוצת ילדים, שאח שלי היה בתוך הקבוצה הזאת. אח שלי ראה פח ברזל.

ש: מה זאת אומרת הוא הלך עם הקבוצה?

ת: הוא ליווה את הילדים למקום מסוים שמשם היו צריכים להתפנות. אח שלי ראה פה זבל מרחוק. זה אח שלי סיפר לי לבד. הוא הרים את המכסה וקפץ פנימה. והנבלה הזה רץ אחריו. הוציא אותו מפח הזבל, הכניס אותו בחזרה לשורה. זה הלך ככה פעמיים. פעמיים הוא ברח, פעמיים הוא הוציא אותו. בפעם השלישית, או שהוא לא ראה אותו או שהוא כבר הרים ידיים, לא יודעת עד היום. האח שלי באמת נשאר בפח הזבל. אחרי שלקחו את הילדים הוא באמת הלך לצריף שלי ושמה התחבא. **מה זה גבורה של ילד בן עשר, לנסות להישאר בחיים. איזה כוח רצון זה, איזו מלחמה זו, שהוא רואה שכל הילדים האחרים הולכים והוא מנסה ומנסה, והנבל הזה מוציא אותו ומוציא אותו, והוא לא מתייאש, מנסה עוד הפעם.**

ש: הוא בגיל עשר, ידע מה זה אומר שלקחו אותם?

ת: יותר קטנים ידעו, יותר קטנים ידעו. זה כבר היה 1944. אותנו פינו לפני החגים של 1944. לפני ראש השנה, משהו כזה, פינו את מחנה פלאשוב. והוא נשאר

באמת עם אבא. נשארו עוד כמה ילדים, כנראה של אודרמנים שהחביאו אותם. לא בצורה כזו ברחו כמו אח שלי. ובאמת הוא נשאר עד הסוף עם אבא. הוא היה איתי, וראיתי אותו כל יום. אבל הוא נלחם ובסוף הוא לא הצליח. כנראה שזה היה יותר גדול ממנו.

ש: הוא חזר אחר כך לאותה עבודה?

ת: לאותה עבודה, כן. היו שם עוד כמה ילדים שהמשיכו לעבוד בבית החרושת למברשות והמשיך להיות עם אבא שלי באותו צריף. קיבל את מנת האוכל שלו. הילדים שם בכלל לא הלכו למיפקד. הם כנראה הלכו ישר לבית החרושת שהוביל אותם ישר לבית חרושת והם עבדו שם במברשות האלה. אבל אחרי זה נשארו בכל זאת כמה כאלה פרוטקציונרים או מה, שהביאו אותם. זה הלך עד החגים של 1944.

בחגים 1944, לקחו את אבא שלי. לקחו את אח שלי ולקחו אותנו, אותנו לקחו לאושוויץ. ומסתבר שאת אבא ואת אח שלי גם לקחו לאושוויץ. כנראה הפרידו ביניהם, כי הילדים לקחו ואתם לחוד, ומה שנודע לי רק אחרי המלחמה שבאחת הסלקציות שאבא עבר באושוויץ, הוא כבר עבר את הסלקציה, ובכל זאת הגרמני חזר וירה בו במקום. מה שקרה עם אח שלי אני לא יודעת. אני יודעת, הוא איננו, אבל כנראה שלקחו א ותועם כל הילדים.

אימא הייתה עם כל המשפחה שלה, האחים והאחיות שהיו בבוכניה אגב, מהאחים והאחיות אף אחד לא ניצל. אפילו הצעירים לא, והיו המון בני דודים צעירים. אח שלי גם הגיע לבוכניה, והוא פשוט ברח ממחנה מסויים. הוא ידע ששמה יש גטו, הוא לא ידע שאימא שמה. הוא ידע שיש לו דודים שמה. הוא ברח לשם, הגיע לשם. מצא את אימא, והם היו שמה.

הם היו עד ראש השנה בערך 1943. אז חיסלו את גטו בוכניה. את אחי שלחו לאושוויץ, שהוא ניצל, והוא חי היום בחיפה. אימא שלי, ואחי הקטן כבר לא היו שם. כי דאגנו שהוא יבוא לפלאשוב, שיהיה איתנו או בעצם מה שהיא דאגה רק לאחותי הקטנה, כי את שתי היתומות כבר מזמן לקחו לה. הילדה נולדה ב-1930, והיא ב-1943 הייתה בת ארבע. אימא החליטה שהיא מכניסה אותה לתיק גב. היא לא ידעה לאן היא הולכת. והיא תיתן לה משהו להירדם, שהיא לא תבכה ולא תצעק. והיא קיוותה שהיא תינצל או שהיא תשים את התיק באיזה מקום וימצאו את הילדה. אני לא יודעת מה היא חשבה. אני רוצה להגיד לך שכל פעם שנתתי לילדים שלי, לנכדים שלי, תרופה, כל הזמן זה רדף אותי. כל הזמן עם איזו תחושה. אימא נותנת לילדה משהו שהיא תירדם, שתירדם לגמרי.

לא יודעת, לא יכולה בכלל לחשוב על זה מה זה עושה לאימא. היום אני אימא, סבתא. זה דבר מזעזע שרק יכול להיות. היא ידעה שאולי כן יצילו אותה, אולי לא יצילו אותה. שהיא לא תעבור את כל הגיהנום שכל הילדים עוברים. אני לא יודעת מה היו המחשבות שלה.

ש: איך את יודעת על זה בכלל?
ת: מאח שלי, האח הגדול שלי היה עם אימא בבוכניה.

ש: כשחוסל הגטו רק העבירו אותו לאושוויץ?
ת: נכון. וכשאח שלי חזר הוא סיפר לי את זה. כי שנים, לא יודעת, אני חושבת שלוש, ארבע שנה, לא דיברתי איתו על אימא. לא הייתי מסוגלת. ופעם אחת אמרתי לו: בן, אני רוצה לשמוע איך זה נגמר, איך זה היה, אני חייבת.

ש: למה דווקא אחרי שלוש או ארבע שנה?
ת: כי לא הייתי מסוגלת לדבר על זה. אני לא יודעת, לא יודעת למה, אין לי הסבר לזה. אני ידעתי שהוא היה עד הרגע האחרון עם אימא, וידעתי שרק ממנו אני אוכל לשמוע.

ש: סליחה שאני נטפלת לנקודה הזאת. אבל מה עשה דווקא את הסוויץ' שפתאום אחרי שלוש, ארבע שנה העזת לשאול?
ת: תראי, ראיתי שאני מזדקנת, ורציתי לדעת. פשוט רציתי לדעת. לעצום את העיניים ולא לדעת מה קרה עם אימא שלי זה.. למרות שאני יודעת שהיא איננה, אבל הוא היה איתה עד הרגע האחרון. היה לי נורא חשוב לדעת. בסוף, אני מבינה, בהתחלה לא. בהתחלה פחדתי מהתשובות. לא יודעת. הפנמתי את זה, לא יודעת, אין לי הסבר, זה לא הגיוני. אין שום היגיון בכל הדבר הזה. ואז הוא באמת סיפר לי שהיא נתנה לאחותי משהו שהיא תירדם. מובן שמייד הפרידו ביניהם, הוא הלך עם הגברים.

ש: אבא אבל אמרה לו שהיא מקווה, מעבר להירדמות של כמה שעות, אימא אמרה שהיא מקווה שזה...?
ת: היא אמרה ככה, שאם היא תירדם לגמרי, אז היא חסכה לה משהו. אם לא – אז אולי יצילו אותה. לא יודעת, תראי, לא יודעת מה.

ש: אבל השאלה שלי זה רק אם זה ספקולציה של האח, או שהיא אמרה את זה במפורש?

ת: לא, הוא היה איתה עד הרגע האחרון. היא התייעצה איתו. היא דיברה איתו. הוא ראה את זה. היא הכניסה אותה לתיק גב, אחריש היא נתנה לה משהו לבלוע. ואז הם יצאו למגרש כזה, מגרש משלוחים, אני יודעת איך שזה נקרא. ואז הוא אמר לי שאימא הלכה לאושוויץ עם הילדה. כל הטרנספורט הזה הלך לאושוויץ בסוף 1943.

ש: זאת אומרת למעשה הוא הגיע איתה עד אושוויץ?
ת: לא, גברים לחוד ונשים לחוד.

ש: אבל המשלוח הזה הגיע ביחד עד המחנה ומשם הוא לא ראה אותה יותר.
ת: בכלל לא, בכלל לא. וזה היה עם אימא. אחי הקטן, אלי, היה אצלנו בפלאשוב וכשחיסלו את מחנה פלאשוב, אותי שלחו לאושוויץ. אבא לקח את אחי איתו, הם הלכו ביחד.

ש: עוד שאלה אחת לגבי הנושא הזה של השתיקה הממושכת. אח שלך היה שותף לרצון הזה לא לדבר על העניין או שאת הטלת את הוטו?

ת: אני רוצה להגיד לך משהו. אח שלי במשך כל השנים בכלל לא רצה לדעת מה היה איתי, מה היה עם אבא. אח שלי עוד הרבה יותר גרוע ממני, אם אני אגיד לך שאח שלי, אחרי שהוא שמע ממני שאני הוזמנתי לפה לתת עדות, הוא ביקש שיזמינו אותו, הוא כבר היה, הוא כבר נתן עדות פה, הוא היה פה ארבע שעות. אמרתי לו: איך אתה הספקת? אני כל כך הרבה דיברתי לתאר לך. הוא לא זוכר דברים, הוא לא רוצה לזכור אותם, אני בטוחה בזה. כי הוא ארבע שנים יותר מבוגר ממני. מה זאת אומרת לא זוכר? אני זוכרת לפרטי פרטים והוא לא זוכר. הוא פשוט הוא לא רצה לזכור, לא רצה לדבר על זה. בוודאי שלא עם הילדים שלו ולא עם אשתו, כלום. גם אני לא דיברתי עם הילדים שלי. אבל עם המשפחה שלי, עם בני הדודים, כן. הרבה יותר מאח שלי. אח שלי לא... הוא OUT.

את יודעת שאחרי המלחמה, אני כבר מספרת כי זה קשור לאח שלי. אני ב-1945 אחרי המלחמה חזרתי לקרקוב, קיוויתי למצוא משהו, מישהו, מישהו. ואח שלי הוא הגיע ארצה ב-1945. אני רק ב-1948 שלוש שנים עוד הסתובבתי בעולם, עד שהגעתי ארצה. הוא כתב לי מכתב לקפריסין, כשנודע לו שאני בקפריסין.

אני כתבתי לו: למה לא באת לקרקוב? למה לא באת לחפש מישהו? היה לי הרבה יותר נעים אם הייתי יודעת שיש לי אח תכף בהתחלה, ולא רק בקפריסין ב-1947/8, אז הוא עונה לי: אין לי מה לחפש בפולין. פולין נמחקה מזיכרוני, והמקום היחידי שאני יכול להיות זה רק כאן בארץ. מי שרוצה שיבוא רצה. תשובות כאלה, צריכים לכבד את הרצונות שלו.

ש: בדיעבד, אבל, כשאת מסתכלת אחורה, את חושבת שבאמת היה יותר קל לחיות בלי לדבר על זה?

ת: לא, לא, אני אגיד לך משהו. מאחר ואני התחתנתי, עוד לא הגעתי שהתחתנתי, אבל אני אקדים את זה. אני התחתנתי עם בן אדם מקסים באמת. יליד ברלין, שהכרתי אותו בצבא כשהייתי בת שמונה עשרה. בשש שנים יותר גדול ממני. אם הייתי מתחילה רק לדבר על הנושא של השואה הוא היה אומר לי: תעשה לי טובה, אל תדברי על זה. זה עולה לך בבריאות. הוא רצה טוב, אבל לא היה כל כך טוב, כי אני הכול החזקתי בבטן. אז אני לא אומרת שצריכים שלוש פעמים ביום לטחון את זה ולדבר על זה, ועם ארוחת בוקר צהריים וערב, ושהילדים יגדלו באווירה כזו. אני לא בעד זה, בשום אופן לא. אבל אם הייתי מתחילה, יש אסוציאציות, זה בצורה מחרידה, על כל צעד ושעל. וכשהייתי אומרת: אתה יודע מה, זה מזכיר לי. הוא היה אומר: שלומית, תעשי לי טובה, תפסיקי עם זה, אני לא יכול לשמוע אפילו. ואני ככה לאט, לאט, לא דיברתי ולא דיברתי ולא דיברתי, שנים על גבי שנים.

ש: גם היום עוד דברים ביום יום עושים לך אסוציאציות?

ת: המון, המון. תראי, אני אגיד לך. את נוסעת לחיפה, יש שם בתי זיקוק, ארובות כאלה, זה מזעזע, זה מזעזע. אני כל פעם רואה את זה. כשהגעתי לאושוויץ ראיתי את העשן יוצא משם. זה לא עוזב, זה הולך, זה ילך איתי עד שאני אעצום את העיניים. הרבה מאוד דברים. עכשיו אולי קצת התגברתי על זה. אבל בהתחלה כשהילדים שלי היו קטנים, והייתי צריכה לשיר להם משהו או לספר, כל הזמן ראיתי את אחותי איך שאני יושבת איתה ב-13 במרץ ואימא אומרת לי: תשירי לה משהו, תספרי לה משהו, שהיא לא תשמע את היריות בחוץ, כשחיסלו את גטו קרקוב. כל הזמן זה רדף אחרי, ועוד איך, והיו שנים, את האמת, לא יכולתי לראות ילדים קטנים. לא יכולתי. קנאתי כשראיתי ילד קטן שהוא לא אחי ולא אחותי. ובכלל, כששמעתי שמישהו ניצל עם ההורים שלו, זו

פשוט הייתה קטסטרופה. לא סבלתי את האנשים האלה. למה הם בחיים ומהורים שלי לא? זה לקח הרבה מאוד זמן, הרבה מאוד זמן, עד שראיתי איך מה לעשות, אלה החיים. אם אני רוצה להישאר שפויה, ואני בונה את המשפחה, וילדים, ואני רוצה

ת:.. מה, אם נניח, אני שמה פעמיים בשנה, בתשעה באב וביום כיפור ואז זמנו המון זה לא עושה לי שום דבר. אני צמה בכיף. אין לי בעיה עם צום. זה לא מזכיר לי. הנה, גם אז צמתי והיום אני צמה.

ש: את צמת מסיבות דתיות?

ת: כן, גם בתשעה באב וגם ביום כיפור, ובכיף. אני אומר לך, אין לי שום בעיה. גם עכשיו זה יכול להיות חצי יום שאני בכלל שותה כוס קפה וזה הכל. ככה שהאוכל לא האוכל פה שיחק את התפקיד במשך כל הזמן, שכן היה, לא היה. אחר כך רק כשחשבת, שלא היה נייר טואלט לא היה מסרק ולא מברשת שיניים ולא סבון ולא משחת שיניים ומים קרים, וכל הדברים שהלכו שנים איתי, זה פשוט קשה לתאר דבר כזה, אבל זה מה שלא היה. דברים אלמנטאריים, שכל בן אדם מובן מאליו שיש לו.

ש: עוד שאלה אחת בנושא הזה, לפני שאנחנו נמשיך הלאה בסיפור. זה שיש לך כל הזמן את האסוציאציות ושה הולך איתך כל היום, זה נותן פרופורציה אחרת בחיים? או שעדיין את יכולה להתרגז מדברים קטנים שסביר להניח שכל אחד אחר מתרגז מהם?

ת: לא. אני יכולה להתרגז מדברים קטנים, זה לא... יש דברים, אחרי המלחמה כבר גם עברתי, עברתי המון עם בעלי שהיה חולה, וזה היה בן אדם נפלא, והיו לו כמעט חמישים שנה ביחד נהדרות. זאת אומרת, זה היה עוד כאב אחד, שכבר חזיתי קצת את הכאבים ההם. בכל זאת חמישים, שישים שנה, אני לא יכולה להשוות את זה לזה שאיבדתי כזו נפש יקרה, שכל כך הייתי קשורה אליו, ועד היום קשה לי לדבר על זה. זה שבע שנים שהוא איננו. זה, אם תשאל אותי, את האמת, זה עכשיו יותר קשה לי מאשר הדברים הקודמים. כי אם אני עושה ככה חשבון קר, אז אני אומרת: טוב, ההורים שלי ממילא היום כבר לא היו בחיים, כי הם היו מבוגרים. אחי ואחותי, מאחי לא נשארה לי אף תמונה, מאחותי כן. אבל שאני אגיד לך שאני זוכרת את הפנים שלהם, אני אשקר, אני לא זוכרת. זה בלתי אפשרי. הילדה הייתה בת ארבע אני מסתכלת על התמונה אז

אני רואה, אבל בעלי, שזה שבע שנים, חמישים שנה כמעט איתו, זה הרבה יותר קרוב. את מסכימה איתי? ויש דברים, כשיש דבר חדש, אז את יודעת, הדברים הישנים, כמו שאת אומרת, מקהים עם הזמן.

ש: חייתם בפלאשוב כשאבא עבד בבית חרושת לנייר, וסידר לך עבודה בבית חרושת למעטפות ואת מעין משררת של מנהל בית החרשות הגרמני.
ת: אני בטוחה שסיפרתי את זה, שהוא היה בן אדם נפלא, באמת נפלא. גם הציל את אבא שלי פעם אחת כשלקחו אותו לטרנספורט. אספו כמה יהודים בפלאשוב, ושלחו אותם באמת. כשהגעתי לעבודה והתחלתי לבכות שלקחו את אבא שלי, ראיתי שהוא לא בצריך בעבודה. הוא שאל איפה הוא, ואמרתי שאספו כמה יהודים לשלוח להשמדה. הוא רץ למטה, לא אמר מילה, אנחנו היינו למעלה. זה היה מין הר כזה. הוא רץ למטה, והוא גם צלע, וגם היה גיבן, עם אחת פה ועין אחת שמה. הוא רץ למטה, הביא אותו ככה כמו ילד קטן ביד, והכניס אותו בחזרה למפעל. אז עם הלחמניות איך שהוא התחיל להביא גם לאח שלי, כי הוא ראה שאני פעם השארתי חצי לחמנייה. הוא היה בן אדם נהדר. אבל אחר כך מחנה פלאשוב נהפך להיות מחנה ריכוז.

ש: זה כבר אבל בערך שלושת רבעי שנה אחרי שאתם הגעתם?
ת: נכון, נכון. אבל אותו שלחו וקיבלנו אס.אס.

ש: שנה בערך אחרי שהגעתם?

ת: יכול להיות, כן. וקיבלנו מפקד אס.אס בתוך המפעל. אצלו כבר לא הייתי המשרתת. אצלו חזרתי בחזרה לעבוד בבית החרושת למעטפות, של נייר. כשבצעם ישבנו והדבקנו מעטפות. קיבלנו אז גם את המדים עם הפסים. כל הזמן האמת היא, שברגע שזה נהפך למחנה ריכוז, זה אומנם לא היה מקום שהשמידו בהמונים כמו באושוויץ או במקום אחר, אבל ירו וירו, על שמאל ועל ימין, ותלו. וחילוביץ' הזה, שהוא היה מפקד המחנה, היהודי עם אשתו, עם האחין שלו, הוא ניסה לברוח. וגאט שמע שהוא מתכנן בריחה. אספו את כולם שמה, ארבעה-חמישה איש, כל הגווארדיה שלו, ירו בהם. וכל המחנה היה צריך לעבור ולראות איך הם שוכבים שמה הרוגים אבל אף אחד לא הצטער על זה.
ש: זה לא מעורר רחמים, בכל זאת, כשרואים את זה? כי זוכרים מה הם עשו קודם?

ת: אצלו לא. זו הייתה חלאה, זה לא בן אדם, חלאה. לא בן אדם. שום רחמים לא היו שם, אף אחד. סיפרתי לך כשתלו את הבחור המסכן שניסה לברוח מפלאשוב, שהוא נקרע, שלוש ארבע פעמים, לא זוכרת כמה פעמים, ובכל זאת תלו אותו. על זה אנחנו הצטרכנו לעמוד ולהסתכל, וזה היה זוועה, זה היה זוועה. על חילוביץ' שהו אשכב שמה - כל אחד עבר והסתכל כלום. כלום לא עשה לנו, כלום. וכל המחנה היה צריך לעבוד ולראות את זה, אבל הוא לא היה בן אדם. לא יודעת מאיפה בכלל הביאו את האנשים האלה, הם בכלל לא היו קרקובאים רק חומר מיוחד היה יכול להיות בתפקיד כזה, תאמיני לי.

ש: מה קורה בשנה הזאת כשזה עדיין מחנה עבודה?

ת: כשזה עדיין מחנה עבודה, וכבר את מדברת לגבי, יש לי את מקום העבודה הקבוע. כבר לא את הכבישים ולא את הניקיונות, כל פעם במקום אחר, וכל פעם שהאוקראינים אותנו ועשו סלקציה ושלחו את מה שהם שלחו. ביניהם גם את החברה הזאת, את הילדה שהייתה בגילי, אז זה הלך על מי מנוחות. מה זה מי מנוחות? באמצע היו גם המכות האלה שסיפרתי לך שאספו באמצע היה גירוש הילדים שאחי עוד ניצל. אמרתי לך, למי שהיה קצת כסף, כנראה שבכל מקום זה עוזר, בכל מקום זה עוזר, כנראה גם שמה זה עזר.

ש: איך היה במשך השנה הזאת מצב הרוח של אבא ושלך? הייתם שניכם אופטימיים?

ת: אבא תמיד היה אופטימי. אבא תמיד היה אומר ביידיש: יהיה טוב. יש לי ביטחון באלוקים. הוא היה אומר לי, שהכל יהיה בסדר, הכל יהיה בסדר. הוא נורא האמין. הוא היה כזה איש אמיתי, מה שהוא ראה מסביב זה כאילו לא נגע לו. או שהוא נתן לי את התחושה: תחזיקי מעמד. זה ייגמר והכל יהיה בסדר, והקשר היה מצויין, כל פעם אני דאגתי לו, הוא דאג לי. מה שלי היה - היה לו. מה שלו היה - היה לי. דאג לי וקנה לי את המגפיים שגנבו לי אותם. כל הזמן הוא דאג לי. בעצם כל הזמן עבדנו ביחד באותו מפעל. אני ראיתי אותו כל היום, עד שהלכנו לצריפים. הוא הלך לצריף שלו ואני הלכתי לצריף שלי.

ש: כל התקופה הזאת האמנתם שתעברו את זה? עוד הייתה אמונה, עוד לך כנערה צעירה, את עוד הצלחת לדמיין את סוף המלחמה ושאתם חוזרים כל המשפחה לחיות ביחד? או שכבר היית ריאליסטית?

ת: אני לא ידעתי אז מאימא כלום. והאמת היא שלא ידעתי מה עם אח שלי הגדול, ולא ידעתי מה עם אחותי הקטנה. לא ידעתי אז, אבל בגיל, זה היה ב-1943/4, הייתי בת ארבע-עשרה, ארבע-עשרה וחצי. בגיל ארבע-עשרה וחצי, למרות שרואים שזוהי אני לא יודעת, לי הייתה כל הזמן תחושה שמישהו שומר עלי. לא יודעת למה, כל הזמן הייתה לי הרגשה שמישהו שומר עלי, ואם רוצים משהו רע, מכות, ולא הוציאו אותי, אמרתי: טוב, מישהו שומר עלי. אם לקחו את הילדה שעמדה על ידי, לא יודעת למה, לא יודעת להסביר את זה. זו תחושה שכל הזמן אמרתי: יהיה בסדר, יהיה בסדר, יהיה בסדר. לי לא יקרה כלום. יכול להיות שלאחרים כן, אבל לי לא וכל הזמן קיוויתי שבסופו של דבר אני אמצא את ההורים, את אימא בעיקר. כי אבא היה כל הזמן איתי, אז ראיתי אותו. לא יודעת איך להסביר את זה, אבל זו עובדה. תראי, בתוך מחנה פלאשוב, אפילו שכבר הפחידו אותנו נורא שזה נהפך למחנה ריכוז, ונתנו לנו את הבגדים עם המספרים האלה פה, מה שפחדנו זה באמת מגאט הזה שהיה מסתובב, מהאוקראינים, אבל ברגע שהגענו למפעל.

ש: לא, כשהיה גאט והיה מחנה ריכוז זה כבר אס.אס. במקום האוקראינים?
ת: כן, אבל ברגע שהגעתי למפעל, זה כאילו יש לי מקום עבודה ואני מוגנת. כי האמת היא שמשם לא הוציאו אנשים להשמדה, מהמפעלים. אני חושבת שבסתיו 1944 לקחו אותנו. זה לא יכול להיות אחרת. בסתיו 1944 לקחו אותנו לאושוויץ, ואז לקחו את אבא.

ש: בקיץ, אני חושבת?

ת: כן, בסוף הקיץ.

ש: עוד לפני כן. אתם הייתם מודעים אז לעניין שינדלר?
ת: אנחנו היינו מודעים, אבל אנחנו לא היינו שייכים, כי שינדלר הביא לו את האנשים שלו. שינדלר בדרך כלל זה היה עם בדים, עם תפירת בדים, דברים כאלה. זה היה אמאיל.

ש: הזכרנו קודם את עניין הכסף. כמו שאמרת קודם, שבכל מקום כסף עוזר, אז גם שם היו ניסיונות להיעזר בכסף.

ת: מניסיוני אני אגיד לך איזה ניסיונות היו. אחות של אבא שלי, שאמרתי לך שהייתה איתנו בפלאשוב, שקיבלה את המכות, היא הייתה שייכת לשינדלר.

היא, בעל והבן שלה, ושינדלר שמר על האנשים שלו. באותה תקופה אף אחד לא ידע ששינדלר יציל את כולם. מי ידע את זה? זה רק אחרי זה ידעו שהוא הציל את כולם. אבל מי ידע שזו ההצלה?

ש: ידוע רק שיותר בטוח אצלו.

ת: יותר בטוח, אבל גם כן, לא יודעת, לא יודעת למה אבא לא חשב על הכיוון הזה. אני לא יודעת עד היום. הוא לא דיבר איתי על זה. ואני לא חשבתי בכלל שאני צריכה להדריך את אבא מה לעשות, כי אף אחד לא ידע מה יותר טוב. ומי שמאמין בגורל אז אומר: זה הגורל, מה שיהיה יהיה, אני לא אלחם נגד זה, אבל דודתי באמת הייתה בקבוצה של שינדלר. וממש ממש ברגע האחרון הוא הוציא את בעלה ואת הבן, ושלחו אותם לאושוויץ, והוא לקח שני אנשים אחרים תמורת כסף גדול, כנראה, זה היה מסע לקראת הסוף, ממש לקראת הסוף. לא במשך כל הזמן. במשך כל הזמן אי אפשר היה בכלל להצטרף לקבוצה שלו, ובאמת, הדודה באמת נשארה בחיים הודות לשינדלר, היא הייתה מאוד חולה, כמעט לא ראתה כלום. עוד לפני המלחמה היו לה ניתוחי עיניים. היא עברה את המלחמה והיא לא חשבה רגע אחד שהבן שלה לא יישאר בחיים, כי הוא היה בחור צעיר, יליד 1923. כשהוא ראה שלקחו את אבא שלו להשמדה באושוויץ, ביום ההולדת שלו, ב-22 לינואר 1945, הוא זרק את עצמו על חוטי התיל וכך הוא גמר.

ש: ב-22 לינואר כבר לא היו. אושוויץ כבר היה מפונה. ב-18 בינואר פינו את המחנה.

ת: אז אולי זה היה כמה ימים קודם. ממש בינואר 1945 באו ואמרו לה שהוא התאבד. ממש, זאת אומרת, לא השמידו אותו. יכול להיות שאם הוא לא היה עושה את זה, היה נשאר בחיים בחור צעיר, והיא עברה את המלחמה והגיעה ארצה, ולפני כעשרים שנה נפטרה פה. אבל לא חשבנו להיכנס בכלל לשינדלר. תראי, באותה מידה גם היה לאבא חבר אחד שנורא ביקש ולחץ עליו תן לי את הילדים, נכניס אותם למשפחה נוצרית ויצילו אותם, תמורת כסף. אני אחראי שהם יחזירו לך. אימא לא רצתה לשמוע בכלל מזה. היא לא רצתה לשמוע למסור את הילדה שלה למשפחה נוצרית. ואנחנו לא היינו פנאטיים, שחורים דתיים. זה היה "מזרחי" רגיל. אבל לא יודעת, היא לא.. והדבר היחידי שהיא באמת, שאני כל הזמן, בהתחלה אחרי המלחמה, ממש כעסתי על אימא. כי היא ידעה שילדים קטנים אי אפשר להציל. זה כל אחד ידע כבר. אבל היא

ידעה שיש לה שני ילדים גדולים, יש לה את אחי והיה לה אותי. אז כל הזמן חשבתי: למה היא לא חשבה גם עלינו? אבל אחי סיפר לי שהיא כל הזמן אמרה שאת הילדה היא לא תשאיר לבד, כי היא לא יכולה לעזור לה. ועובדה שגם אבא שלי הלך עם האח שלי הקטן ואימא כל הזמן אמרה: אני לא אשאיר אותה.

ש: לא אשאיר אותה, זה אומר לא אמסור אותה לנוצרים?

ת: לא אמסור אותה, ולא אשאיר אותה ואלך. כמו שהיו המון אימהות שעזבו את הילדים. אפילו באושוויץ, באו עם ילדים, השאירו אותם והסתתרו, כאילו הילד הזה לא שייך אלי. היו הרבה אימהות, קשה להאשים, חס וחלילה אני לא יכולה להאשים אף אחד. היה אותו דבר גם בגטו קרקוב. כשחיסלו את גטו קרקוב ילדים הסתובבו ברחוב וצרחו ובכו אימא, אימא, ואימא יכול להיות שהיא יצאה לאחד המחנות לעבוד ולא נתנו לה את הילד לקחת איתה, אז היא לא נשארה עם הילד, אלא היא יצאה והילד נשאר ובכה. **אפילו באושוויץ ראיתי ילדה קטנה אולי בת חמש שהסתובבה וצעקה "אימא, אימא, אימא" ולא מצאו את האימא. היא הייתה באיזה מקום, זה היה אותו טרנספורט.**

אני חלילה לא מעבירה ביקורת, כי אני לא מאחלת לאף אחד שיהיה במצב כזה, ובוודאי לא לשפוט, אבל יש מחשבה אחרת כשאת ילדה צעירה והרגשה אחרת כשאת כבר אימא. יש לך לבד ילדים. ואני חושבת שרק שנולדו לי הילדים אני הבנתי את אימא, שהיא לא הייתה מסוגלת להשאיר את אחותי. רק אחרי שבתי נולדה, ולא פעם אחת חשבתי על זה, תאמיני לי, אני בטוחה שגם אני הייתי הולכת איתה. לא הייתי משאירה אותה. ואז אמרתי לעצמי די, מה הכעס יעזור? את כבר גדולה, יש לך משפחה, גמרנו, כאב לי, זה לא היה כעס. כאב לי. כי בסך הכול **גם אני הייתי בקושי בת חמש עשרה כשנגמרה המלחמה**, שש עשרה. גם אני זקוקה לאימא, אבל אימא החליטה שאחותי יותר והיא צדקה.

ש: התחושה הקודמת שלך הייתה שאימא הקריבה את עצמה על חשבון האחות הקטנה ולא התחשבה בכם?

ת: בטוח, בטוח. אז באותן שנים אימא שלי הייתה אישה צעירה. אימא שלי הייתה ילידת 1906. ב-1939 בת כמה היא הייתה? בת שלושים ושלוש. אז היא הייתה בת שלושים ושש כשהייתה המלחמה, שלושים וחמש. היא לא יכלה להישאר בחיים? כמו כלום. אז בוודאי שהייתה לי תחושה של כאב שהיא לא

חשבה עלי, לא חשבה על האח שלי. אני חשבתי עלי, את האמת, לא על אח שלי. למה היא השאירה אותי? למה עם אחותי ולא איתי? כי כל הזמן ראיתי אותה אישה צעירה, היא יכלה להישאר בחיים. כמו שהרבה נשים נשארו בחיים או לפחות תקופה מסוימת להיות איתי. היא אפילו לא ניסתה את זה, היא לא רצתה את זה. היא הייתה משוכנעת שמה שהיא עושה, היא עושה נכון. וכאמור, אני אומרת לך, רק אחרי שנולדה בתי אני הבנתי אותה, הבנתי אותה. אני הייתי משאירה את הילדה שלי והייתי מנסה להציל את עצמי? אני לא חושבת. זה לא רק דיבורים, זה גם ... זו ההרגשה שלי. אני חושבת שזו ההרגשה נורמאלית של ילדה בת ארבע עשרה – חמש עשרה, שאולי אימא הייתה יכולה להישאר בחיים, אם היא הייתה מנסה. זה הכאב הזה, אני לא אקרא לזה כעס, של הכאב הזה. את לא מסכימה איתי?

ש: לא לי להגיד.

ת: אבל אני חושבת שאפשר להגיד שהכאב הזה הוא טבעי בהחלט. שגם אני רציתי את אימא שלי כי בסך הכל מה שהייתי עם אבא שלי זה היה ב-1933 פרצה המלחמה, הייתי בת עשר ואחר כך עד מרץ 1943, הייתי עם אימא שלי, זה נקרא להיות עם אימא? זה נקרא לקבל ערכים מאימא, להרגיש אימא? ללמוד ממנה? כלום, כלום. זה היה הכל לבד, אומנם הייתי עם אבא, אבל אבא זה לא אימא, אבא זה אבא.

ש: בפלאשוב, כשאת חוזרת לעבוד בבית החרושת עצמו, מבחינה פיזית זאת עבודה קשה?
ת: לא, בכלל לא. יושבים ומדביקים מעטפות.

ש: צריך לעמוד באיזו שהיא נורמה?

ת: לא זכור לי. אבל כל הזמן עבוד. כל הזמן הוא הסתובב. זה היה אולם אחד ענק, וכל האנשים ישבו ועבדו. אין יציאות של הפסקת סיגריה או אוכל. אין דבר כזה. הייתה הפסקת אוכל, את המרק או מה שקיבלנו שמה, או הייתה הפסקה. אבל אין הפסקה. אתה יושב ואתה כל הזמן מדביק, מדביק, מדביק. יחסית זו לא הייתה עבודה קשה. אני מוכרחה להגיד. כי זה גם בישיבה. אחר כך, כשהגעתי למקום אחר, זו הייתה עבודה קשה, אבל בפלאשוב לא.

ש: וקיבלתם שם ארוחת צהריים, משהו שנקרא מרק?
ת: מרק, אני יודעת, חתיכת לחם שקיבלנו או בצריף, תאמיני לי שלא זה העיקר, לא זה מסתובב לי בראש, קיבלנו שם האמת, בפלאשוב אני לא רעבתי.

ש: זהו, אני חושבת שלא הסתובב לך זה בראש, משום שעוד היה אבא שידאג לך לתוספות?

ת: בדיוק ככה. אני לא רעבתי. אני אומרת לך את האמת. בפלאשוב לא הייתי רעבה. אמרתי לך, גם בגטו לא היינו רעבים.

ש: מה בפלאשוב הכי גרוע עבורך?

ת: קודם כל הכי גרוע, אם אני הולכת אחורנית עם הזיכרונות, זה השירותים בלי נייר, זה המים הקרים בחורף, זה הצריפים ששכבו אחד על יד השני כמו סרדינים בקופסא. זה הלכלוך שנדבק אליך, שלא הייתה לך ברירה, גם אם הלכת להתקלח במים קרים, ועם הסבון שקיבלת שאני לא רוצה לחשוב ממה היה עשויה סבון הזה. אבל יחסית הצריף שלי עוד היה איך שהוא. תמיד היה לי משהו ככה שדאג לי קצת. אימהות כאלה שלא היו להן בנות, אז תמיד מישהו דאג לי ככה.

ש: למה, נראית זקוקה לסיוע?

ת: תראי, קודם כל ראו שאני ילדה ואני לבד. בזה זה מתחיל. במקרים כאלה תמיד נשים יותר מבוגרות בפלאשוב היו נשים יותר מבוגרות ממני. תמיד דאגו. מקום היה לי מקום קבוע. השמיכה שלי הייתה למעלה, וזה הי המקום קבוע. אף אחד לא לקח לי את זה. אבל אם היה איזה משהו שמישהו קנה, איזה כיבוד קטן, אני יודעת, משהו, לא זוכרת בדיוק מה, אבל משהו לכרסם, תמיד קיבלתי משהו, לא נראיתי רע.

ש: למרות שדווקא לך היה יותר מאשר לרוב אם לא לכל האחרים שהיו?

ת: כיבוד, כיבוד, זה היה מקובל. יחד עם זה אני לא נראיתי כמו מוזלמן, אף פעם לא. גם כשנגמרה המלחמה, המשקל שלי היה ארבעים ושמונה קילו, שמזה אפשר היה לעשות שני אנשים במחנות. לא יודעת מה, כשעזבנו את פלאשוב, כבר לא ליקקתי דבש, באף מקום. אבל יכול להיות שזה היסוד, לא יודעת, הבנייה של הגוף אולי.

ש: כשאמרת שהיה מקובל שם לכבד, זה כלל גם אותך? כי לך היה יותר מהם?
זאת אומרת, אם צריך לכבד, אז את צריכה מכל דבר?
ת: מה זה לכבד? זה לא כל יום כיבדו, לא כל יום נתנו, פעם ביובל. אבל למשל, היו שם שתי חברות שלי שעבדנו באותו מפעל, שאבא שלהן היה בעצם אחראי מטעם היהודים על זה. לאחת מהן הייתה יום הולדת. אני לא יודעת מאיפה, אבל היו להן ממתקים. היא הזמינה אותי למעלה, ובאותו יום, שלא נדע, גם גנבו לי את המגפיים, כי השארתי אותן למטה. ישבנו למעלה, והיו ממתקים, והייתה שם איזו עוגה. אני לא יודעת איזו עוגה. אבל היו דברים טעימים. אז זה היו דברים טעימים, היו דברים טובים, והיה יום הולדת. הבנות היו קצת יותר מבוגרות ממני, בשנתיים-שלוש, משהו כזה, וגם היה להן אבא עם אפשרויות, איך שאומרים את זה, אבל בסך הכל, אני אומרת לך, פלאשוב לא.. בשבילי, זה לא היה שיא. הרעב, רקהלכלוך, הכינמת והמיפקדים. המיפקדים שזה היה שעות על גבי שעות, לפני שהלכנו לעבודה, אחרי שחזרנו מהעבודה, וזהו. אחר כך בצריף. אני זוכרת שגם אפילו היה איזה זמן שנתנו גם לגברים להיכנס לנשים. כי אני הלכתי לבקר את אבא בצריף. אני זוכרת את זה.

ש: את זוכרת את השיחות האחרונות שלך עם אבא כשכבר ברור שמפנים את המחנה?

ת: לא. הוא לא דיבר איתי על זה. הוא לא דיבר איתי על זה, לא. לא דיבר איתי על זה. תראי, יכול להיות שהיום מדברים הרבה יותר עם ילדים ממה שדיברו פעם. יכול להיות שאבא לא רצה להיכן אותי להכי גרוע. תראי, מחכה לך זה וזה וזה, ומצד שני הוא לא רצה להגיד: תראי, יהיה טוב, את תינצלי, את תחיי, הכל ייגמר ואנחנו ניפגש. הוא לא אמר, לא את זה ולא את זה.

ש: מצד שלישי אני מניחה שאבא ידע שיש סיכוי לא קטן שתופרדו כי ברוב המקרים הייתה הפרדה בין נשים לגברים?

ת: הוא ידע, ברור שהוא ידע את זה. ואני תמיד הלכתי עם נשים והוא עם גברים ואח שלי עם אבא. זה ברור. זה גם לא היה חדש ההפרדה הזאת. ההפרדה כבר רדפה אחרינו מאז שנכנסנו לגטו, ששלחו טרנספורטים שהיו מפרידים משפחות. זה ידענו את זה.

ש: אבל אתם עוד הייתם באותו מחנה. עכשיו כבר לא הייתה שום וודאות שתהיו שוב באותו מחנה.

ת: בוודאי שלא. גם לא ידענו לאיזה מחנה אנחנו הולכים.

ש: כלומר, הייתי מצפה אולי מאבא שבמצב כזה ינסה קצת להדריך אותך, ינסה לתת לך איזה שתי מטבעות זהב למקרה שתישארי לבד, או משהו כזה.

ת: אני לא יודעת אם בסוף עוד היו לו. הוא אף פעם לא אמר לי אם יש לו או אין לו. הוא לא סיפר לי אם יש לו או אין לו. אני רוצה להגיד לך, במצבים כאלה, כמה שאת מספרת פחות לילד – זה יותר טוב. יכול להיות שהוא פחד שאני אפספס באיזה מקום, שאני אספר למישהו. גם זה יכול להיות. הוא אף פעם לא אמר לי: יש לי, כמה יש לי, או שאין לי כלום. הוא אף פעם לא אמר לי את זה.

ש: אף פעם לא שאלת?

ת: לא, לא. תראי, אז ילדים זה לא ילדים של היום. אני רוצה שתביני אותי. זה לגמרי משהו אחר. מה שאבא עשה זה היה בסדר, מה שאבא אמר זה היה בסדר. את לא שואלת שאלות. את סומכת עליו מאה אחוז, נקודה. ככה זה היה אצלנו. אז את יכולה לקרוא לזה טמטום אולי, בהשוואה לילדים של היום. כי היום ילד, אם יראה שיש לך כסף בארנק ישאל: אימא, כמה כסף יש לך בארנק? או שייגש לבד, יפתח ויספור כמה יש לך, אז בכל לזה לא היה מקובל דבר כזה. ומה הוא יכול היה להנחות אותי? מה הוא ידע מה מחכה לו? מה הוא ידע מה מחכה לי? הוא אפילו ידע יותר ממני. אני קיוויתי שאני באמת הולכת לאיזה מחנה. כשאת צעירה את לא רואה את הסוף. אני לא יכולה איך להסביר למרות שראיתי אותו כל רגע לפני העיניים, אבל את מקווה שבכל זאת יהיה טוב, ואיך שהוא זה ייגמר.

ש: תמימות נעורים.

ת: תמימות נעורים. בדיוק כמו שאמרת. אני רוצה להגיד לך, כשהביאו אותנו כבר לאושוויץ ברכבת הזו, דחוסים כמו סרדינים, אני לא צריכה לספר לך, ירדנו על הרציף, זה היה בלילה ומה שאת שומעת זה רק נביחות כלבים וצריחות של אס.אס. מאות מסתובבים שם וצורחים: לצאת, לצאת, לצאת! להסתדר בשורה! תכף התחילו להוציא, ומנגלה בא, כמובן. חושך, והסתובבו גם יהודים שעבדו בזונדרקומנדו. הם לא התביישו להגיד: אתם רואים מה עולה שם למעלה? גם אתם עוד מעט תצאו משם. בפירוש.

ש: אבל את מניחה שלך זה נשמע כמין אמירה מוזרה, שבכלל אין טעם להתייחס אליה?

ת: לא. רק אלה שעמדו על ידי אמרו לי, אני זוכרת שאמרו לי: את רואה, שמה משמידים את האנשים, שמה שורפים אותם. תכף התחילו להפריד את הזקנים ואת הילדים, מי שעוד היה עם ילדים. תכף התחילו להפריד ביניהם ואותנו לקחו קבוצה די גדולה למקום שזה היה נראה כמו מקלחות ופה היינו בטוחים שזה הסוף ואז הכניסו אותנו למקום ענק שזה היה נראה כמו מקלחות וחושך מצרים, לא היה בכל אור. אמרו לנו לשבת על הרצפה. ידענו שיש מקלחות. שמהמקלחות יוצא גז.

ש: איך ידעתם?

ת: דיברו על זה, זה לא היה חדש. ככה אמרו לנו, אנחנו ידענו את זה. שבאים לאושוויץ, אומרים לנו להיכנס למקלחת, ונפתח הגז. אבל לנו אמרו עם כל הבגדים להיכנס לאולם הזה.

ש: אני רוצה לעצור בשלב הזה. את לא התעכבת על הפינוי מפלאשוב, התייחסת אליו ואת אומרת שאתם כבר ידעתם לאן אתם מגיעים?
ת: לא, אנחנו לא ידענו לאן. אנחנו ידענו שאנחנו הולכים למחנה, אבל ידענו שהגענו לאושוויץ, כשהגענו.

ש: ידעתם מה זה אומר?

ת: כן ידענו מה זה אומר. אל תשכחי שזה כבר היה קיץ 1944 והמלחמה נגמרה ב-1943. זה כבר היה ממש לקראת הסוף. אנחנו לא ידענו שזה לקראת הסוף, אבל כבר שמענו שיש אושוויץ, שיש גז, שאחר כך שורפים את היהודים. זה ידענו. וכשהגענו לאושוויץ, אמרתי לך שאמרו לנו, הסתכלו למעלה, משמה תצאו גם. וכשנכנסנו לאולם הזה ואמרו לנו לשבת על הרצפה, וחושך מצרים, אולם ענק, אני לא יודעת כמה אנשים נכנסו לשם.

* * * *

מקור עדותה של "שלומית אשל קורותיה במחנה הריכוז פלשוב", מתוך עדותה שהוקלטה בוידאו ע"י "יד ושם". העדות תומללה. בתיק חטיבה 0.3, תיק 1137.

ברץ מגדה

מאבקי הישרדותה במחנה הריכוז

ברגן-בלזן

מגדה גרץ הייתה בת חמש עשרה וחצי

כאשר השתחררה ממחנה ברגן-בלזן.

בעדותה היא מספרת על ילדותה בתקופת השואה, כניסת הגרמנים להונגריה, תלאותיה והעברתה למחנה ההשמדה אושוויץ. במחנה קועקעה ידה

במספר A-25980.

עם התקרבות הרוסים לאזור אושוויץ, הוליכו הגרמנים את אסירי המחנה בצעדת מוות לעבר מחנה ברגן-בלזן.

כאשר שבה לעיר מולדתה מצאה את ביתה סגור ועליו שלט:

"רכוש ממשלתי, אסור לפתוח".

שכניה ההונגרים סרבו להחזיר לה את דברי הערך שהוריה הפקידו אצלם.

עכשיו כשאני כותבת את זיכרונותיי אני רוצה לתאר את משפחתי, שילדיי לא הכירו אותה גם לא מתמונות לדאבוני.

אמי שרה, נולדה ב-31.12.1900 למשפחה אמידה, קטנת קומה, אישה יפה, תמיד לבושה בטוב טעם, אינטליגנטית, בטוחה בעצמה, עם רגליים קטנות אבל איתנות על הקרקע. שאיפתה הייתה שאנו נדמה לה וניקח ממנה דוגמה בכל.

היא הייתה תלמידה מצטיינת ובגאווה הראתה לנו את תעודותיה מהתיכון. בכל המקצועות היה לה "טוב מאוד". היא רצתה להמשיך ללמוד באוניברסיטה, אבל הוריה שהיו אנשים שמרנים (קונסרבטיבים) וגם קצת דתיים, לא הסכימו שהבנות יקבלו השכלה אקדמית. (לסבא של אמי) היה חשוב שהבנות תלמדנה לרקום, לבשל ולהיות עקרות בית טובות.

הבנים קיבלו השכלה גבוהה. שני בנים היו במשפחתה. אחד היה עורך דין ואחד רואה חשבון.

אבי היה יפה תואר, זקוף, גבוה עם גומות חן, הרפתקן ורומנטיקן עם הרבה חוש לאסטטיקה ליופי. הייתה לו נשמה של אומן.

הוריו תכננו את עתידו כסוחר עצים, עסק מכובד ורווחי, אבל אבי לא אהב מסחר ולא את המקצוע שבחרו עבורו. הוא עזב את בית הוריו, עלה על אונייה בקונסטנצה עיר נמל גדולה ויפה, ברומניה. הוא החליט לראות עולם וגם ללמוד מקצוע: דקורציית פנים, תכנון וגם ביצוע. עד כמה שזה נשמע מוזר הוא לא ירד מהאונייה עד לגמר לימודיו.

אחרי נישואיו עם אמי הוא פתח בית מלאכה.

אמי האישה האנרגטית והחרוצה ניהלה את המסחר ואבי היה המבצע.

אני זוכרת, הייתי ילדה בת תשע, עשר, בערך, אבי קיבל תכנון של בית מלון ודקורציה בעיירה קטנה. עיירת נופש הרחק ממקום מגורנו. היה קיץ וחופש גדול מבית הספר. הצטרפנו אליו. בילינו קיץ בלתי נשכח בחברתו. הסיפורים האין סופיים על מלחמת העולם הראשונה שהיה נוהג לספר לנו. אנו הילדים, ובמיוחד אני, אהבנו את סיפוריו. הסיפור על המלחמה עד היום נחרט בזיכרוני. בזמן שהוא היה חייל במלחמה, על אבי היה לשמור בכניסה למחנה צבאי בלילה. הוא נרדם מעייפות.

בחלומי הופיע אחיו המת והזהיר אותו שבאים (הפטרולים) לביקורת ושיתעורר! הוא הקיץ משנתו וראה שאכן המשמרת לבדיקת לילה באה. רוחו של אחיו הצילה את חייו.

אחיו השני שבנעוריו עזב את בית הוריו ונסע לאפריקה להיות מיסיונר, את שמו אסור היה להזכיר בבית. המיט בושה על המשפחה (כך טענו אז), הוא היה הכבשה השחורה של המשפחה.

אני חולקת על דעתם. אמרתי זאת כאשר אבא סיפר לנו על משפחתו. אהבתי לצאת לטיולים, לקטוף פטריות ביער. בחברת אבא הכל היה משעשע. שיחקנו משחק בציור. היה עלינו לנחש מה תהייה המשמעות של הציור (חידה). למשל אבא היה מצייר דמות, פרח, בובה, בית או דבר אחר (היה לו כישרון רב בציור). הוא התחיל בנקודה מסוימת לא מקובלת, אנו הילדים היינו צריכים לנחש מה תהיה התמונה. אם חשבנו שהגענו לפיתרון, אבא היה משנה את הדמות ותמיד פספסנו את הניחוש. זה היה כיף. היינו משפחה מגובשת ומאושרת.

אחותי הבכורה ארנה שמגיל צעיר הייתה בחורה רצינית, שקולה, יפה מאוד עם שיער (טיצאן) בצבע נחושת מבריק, עור פניה היה בצבע אקזוטי (קראול). זו הייתה תופעה נדירה. בדרך כלל לג'ינג'ים יש עור לבן עם נמשים. כולם התפעלו מיופייה. היא הייתה מוכשרת מאוד בעבודות יד, בישולים ובמיוחד אפייה כבר מגיל צעיר.

אחי, שהוא היה בשלוש שנים צעיר ממני היה גאון קטן. בולע ספרים. היו לו הברקות וביטויים לא כמו לילד רגיל בגילו. היינו מכנים אותו "איינשטיין הקטן". חלומו היה להיות מהנדס מכונות. הוא היה חותם את שמו: "אדלר אלכסנדר מהנדס מכונות". לדאבוננו היטלר שינה את תוכניותיו.

אני מזכרת איך צעדנו בדרך אל בית הספר תמיד יחדיו. המרחק מביתנו היה גדול וכך איפשר לנו הזמן לשוחח על לימודים, על חברים ועל תוכניותיו. אני תמיד הייתי האזן הקשבת שלו. בבית לא תמיד היה לו קהל שיאזין ושיבין לרוחו לכן שיתף אותי בסודותיו.

האהבה בינינו הייתה טהורה ואמיתית. לעולם לא אשכח את טוב ליבו כאח וכחבר שלי!

אינני יכולה בלי להזכיר את הורי אימי את סבתא וסבא. סבתי שאהבה אותי יותר מכל חמש עשר נכדיה.

את רוב חופשות הקיץ ביליתי בביתם. ידעתי להעריך את האהבה וההערצה אלי. סבתי, הייתה אימא של שבע בנות ושני בנים. הייתה לה גם בת מאומצת משפחה מעוטת יכולת. הנערה גדלה בבית סבתא כבת לכל דבר וכאשר התחתנה גם בנדוניה לא קיפחו אותה.

סבתי ששמה היה רגינה יופייה והליכותיה כשמה, אצילה, גבוהה, (בניגוד לסבא שהיה נמוך), ידעה לשלוט על משק ביתה ועוזרותיה. למדתי הרבה חוכמת חיים ממנה.

סבא (אב אימי) היה אדם יקר, מכובד בעירו וסוחר מצליח בעסקיו. היו לו עסקים רבים, בין השאר בית חרושת לגבינות וחמאה. הוא גם התעסק ביבוא של פירות יבשים ופירות טרופיים מארצות שונות וגם מישראל.

אני זוכרת את המחסן הענק ואת החנות ברחוב הראשי בעיר. אהבתי לבקר ולטעום מהפירות והתפוזים הטעימים שהיה מכבד אותי בחנותו, והסבא נהנה מתאבוני הרב.

הוא היה אדם שמבחוץ היה קשוח אבל עם לב זהב והרבה חוש הומור. אני מזכרת במעשה קונדס בזמן שהותנו עם אמי (הרחק מעירנו) בביתם. בבית שתי אחיות של אמי שהיו רווקות עוד. בערב יצאו כולם עם הסבתא "לבל", זה היה אולם ריקודים מכובד, ואפשר היה להיכנס רק עם ליווי. בקיצור, מקום למשפחות אמידות ומכובדות בעיר.

הסבא נשאר לשמור עלי. ישב בחדר עבודתו עם ספר ענק. הוא ניהל את חשבונות עסקיו. אני שכבתי באחד החדרים הרבים. לכל בת היה חדר וכל חדר היה צבוע בצבע אחר. אני אהבתי במיוחד את החדר הוורוד עם מיטת הברזל הצבועה ורוד עם הכפתורים המזהבים המבריקים כמראה. הייתי מבריגה ממקומם את הג'ולות (כפתורים) ומחביאה בתוכם פתקים ודברים סודיים שלי. מעל המיטה, היו שתי תמונות גובלן גדולות עם דיוקן של כושי וכושית שבדמיוני הפלגתי עמם לארץ רחוקה באפריקה. כאשר כל בנותיה של סבתא נישאו, הנכדים יכלו לבחור בחדרים כרצונם. שכבתי במיטה ורציתי להסב את תשומת ליבו של סבא מעבודתו ואולי קצת תשומת לב. קראתי לו "סבא, חם לי", הוא נכנס והסיר את השמיכה מעלי. אחרי כמה דקות שוב קראתי לו "סבא, קר לי", הוא נכנס וכיסה אותי.

המשחק נמשך כמה פעמים עד תום סבלנותו של סבא. קיבלתי כמה מכות על הטוסיק באומרו: עכשיו יהיה לך קר וגם חם ותישני!!! מהר מאוד נרדמתי. אהבתי אותם, את ביתם, את גינתם הגדולה שהשתרעה על שני רחובות עם עצי פרי, ירקות ופרחים שגדלו בגינה. הייתי אוספת את ילדי השכונה והיינו מטפסים על העצים לקטוף מטובי הפירות שבגינה.

לפסח כל הילדים של סבא וסבתא עם ילדיהם הגיעו לסדר. הייתה שמחה/מהומה. היו לי בני דודים שלא נפגשתי עמם אלא רק פעם בשנה אצל סבא שבאו לסדר. אני זוכרת בן-דוד שגר מאוד רחוק, צ'כוסלובקיה, והוא דיבר רק צ'כית. אני לא הבנתי אותו והוא לא הבין אותי. אבל מהרגע הראשון שנפגשנו, נקשר בינינו קשר עמוק. הוא היה בערך בגילי. אז היינו בני שש-שבע.

כל אותו שבוע בבית סבא הוא לא זז בלעדיי. אנו עזבנו יום לפני כולם והוא הבן-דוד, החביא את נעליי שלא אסע הביתה.

את בן-דודי לא ראיתי יותר. הוא עם כל משפחתו נספו בשואה.

את הורי אבי רק אני הכרתי. הם גרו בהונגריה. אנו גרנו ברומניה דאז, קצת מסובך להסביר שמקום מגורנו היה טרנסילבניה. פעם רומניה ופעם היו ההונגרים כובשים את המקום. גם לנו הילדים היה קשה להתרגל לשינוי המשטר.

כאשר נולדתי, המקום היה שייך לגרמניה. למדתי ארבע כיתות בבית ספר רומני וכשבאו ההונגרים למדתי בבית ספר הונגרי. שפת אמנו הייתה הונגרית, בבית הספר הונגרי למדתי עד כיתה ה'. הספקתי ללמוד שנה אחת בתיכון פרטי כי הגרמנים הגיעו אלינו ולא הרשו לימודים תיכוניים. יותר נכון סגרו את בתי הספר העבריים (יהודים) ולא אפשרו ליהודים ללמוד בבית ספר.

הורי אבי מוצאם מעיר האורות והוולסים – וינה. במלחמת אוסטרו-הונגריה המשפחה התפצלה. חלק נשאר בווינה וחלק מהמשפחה עברה להונגריה. הורי אבי עם אחיהם גרו בעיירה לא הרחק מבודפשט סקשפהרור, מקום הכרתם של המלכים ההונגריים.

המקום היה מפורסם בגלל הבזליקות והכנסיות הגותיות היפיפיות. אני מזכרת שבשנת 1942 ביקרנו עם אמי בהונגריה. שהינו כמה ימים אצל משפחתנו בבודפשט.

העיר הגדולה עשתה עלי רושם רב. הבתים היפים מסוגננים בסגנון גוטי, בתי קפה והמסעדות המרוהטים בפאר, האנשים האלגנטיים ושפע האורות ומנורות הקריסטל סינורו את עיניי.

עזבנו את בודפשט להגיע אל ביתם של הורי אבי. בשבילי הם היו כזרים. לא הכרתי אותם מקודם, רק מסיפורי אבי. עם רגשות מעורבים ועם פחד מהביקורת, איזה רושם יקבלו עלי? אבל מהר מאוד התחבבתי עליהם וחיבבתי אותם. במיוחד חיבבתי את דודתי שהייתה גננת בגן ילדים פרטי משלה, ואמי ברצון השאירה אותי בחסותה בין הילדים והצעצועים הרבים שבגן.

בבית סבתי משך את תשומת עיניי מגן שהיה תלוי על הקיר. המגן היה עשוי מעור מתוח (אולי עור של חיה כלשהי).

סבא סיפר בגאווה שהוא קיבל את המגן כאות הוקרה על גבורתו במלחמה לצידו של מלך אוסטריה פרנץ יוזף כפרש בחיל הפרשים. שמו של סבא היה צבוע בצבע אדום עם מסגרת מזהב. הוא אמר שהשם (אדלר) ADLER הוא שם מאוד מכובד וצריך לשאת אותו בגאווה. זה מה שזכור לי מבית סבא.

אחותי ואחי לא זכו להכיר אותם. נשארו בחיים רק אחות ואח אבי, דודה ודוד. בזמן המאורעות בבודפשט עם הרוסים בשנת 1956 המשפחה ברחה לקנדה והקשר איתם היה רופף מאוד.

נזכרת שבשנת 1937-38 גרנו באזור אחר שם היו לנו שכנים יהודיים. אחד השכנים שהיה גם חבר טוב שלנו, הוא היה עורך דין במקצועו וחבר טוב של אבי והילדים היו חברים שלנו. הם היו אנשים אמידים ולטיפול ילדיהם הייתה אומנת מצ'רנוביץ שדיברה ולימדה את הילדים בשפה הגרמנית.

המשפחה החליטה בשנת 1940 לעזוב ולהגר לאמריקה. ניסו לשכנע גם את הוריי להצטרף אליהם. אבא שהייתה לו ויזה לארצות-הברית הסכים, מטבעו היה הרפתקן והתלהב מהרעיון. אמי והוריה התנגדו. המשפחה נסעה והיום הם משפחה מאושרת יחדיו. אחרי המלחמה קיבלנו דרישת שלום מהם.

בשנת 1944 הגרמנים נכנסו להונגריה. בבית הספר שרוב חברינו היו גויים, אנו הילדים לא הרגשנו אנטישמיות **עד לפלישת הגרמנים.** גרנו בעיר, בעיר גדולה ויפה. **בבית רוב שכננו היו גויים ואז פתאום הכול השתנה.** בית הספר ובבית **כיננו אותנו במילות גנאי, המורים, התלמידים והשכנים. אסרו עלינו לימודים תיכוניים ואקדמיים.**

באירופה, כבר בשנת 1939 הוציאו את היהודים למחנות ריכוז. היו פוגרומים, רציחות בפולניה. השמועות הגיעו אלינו, אבל לא רצינו להאמין שדברים אכזריים כאלה יכולים לקרות. היום אני מוחה על התנהגות הוריי שלא סיפרו ולא מצאו דרך ואפשרות לעזוב ולהציל את המשפחה.

אצלנו רק דיברו על ריכוז היהודים למחנה עבודה עם כל המשפחה ביחד. אחרי שבזו חנויות, הדיחו יהודים מעמדות גבוהות הוציאו אותנו מביתנו לגטו.

ההכנות לקראת עזיבתנו היו כרוכות בהרבה התלבטויות – מה לקחת? מה להשאיר? שכננו הגויים הסכימו ברצון להחביא כמה דברי ערך בתואנה שאחרי המלחמה יחזירו לנו את הכל (העמדת פנים ושקר). התחלנו בהכנות. כל ילד קיבל תרמיל גב ובפנים דחסנו את מעט המיטלטלין האישיים שלנו. לחלק מתכשיטי אמי אבא תפר רצועות כפולות בתרמיל הגב, בתקווה שזה מה שיציל אותנו. כאשר עמדנו לעזוב את הדירה, עברתי בכל החדרים להיפרד מהחפצים ומהזיכרונות שעזבתי אחריי עם הרגשה שלא אחזור יותר לראות את הבית.

ההעברה מהבית והצפיפות בגטו היו קשים. גרנו כמה משפחות ביחד. **על מחנות הריכוז לא ידענו.** גרנו כחודש בגטו. בשנת 1944 בחודש יוני ריכזו אותנו, כל אחד עם התרמיל על הגב, העלו אותנו לרכבות משא סגורות היטב. ברכבת מהומה. נשים, ילדים, טף וזקנים. כולם הצטופפו יחד. האוויר בקרון הבאיש ריחו ואוויר מבחוץ לא בא מכיוון שכל הפתחים היו סגורים. בכל תחנה עלו לרכבת שוטרים הונגריים וציוו עלינו להעביר להם תכשיטים, דברי ערך וכסף.

מעניין, אני תוהה, כמה שהאנשים מסרו עוד נשאר מספיק, ובכל תחנה חזר המחזה על עצמו והשק של השוטר תמיד התמלא מהשלל שאספו מאיתנו. הנסיעה ארכה כמה ימים. עצבנות וחרדה אל הבלתי ידוע. ישנו במשמרות. אני עמדתי רוב הזמן, הייתי צריכה לפנות את מקומי ליותר מבוגרים ולאמהות עם תינוקות.

מרוב עמידה רגליי התנפחו ולא יכולתי לנעול נעליים. נעלתי זוג נעליים של אחותי שהיו גדולים, אבל נוחים לי.

ב-2.7.1944 הגענו לאושוויץ.

כאשר פתחו את דלתות קרונות הרכבת המראה היה מפחיד. על המסילות הסתובבו שבויים יהודים עם חליפות הפסים ועזרו לאנשים לרדת מהרכבת. האס-אסים הכריזו בקול רם: "מי שלא יכול ללכת, לעלות על המשאית". אני בגלל שרגליי היו נפוחות ובקושי הלכתי, רציתי לעלות על המשאית. בחור עם חליפת פסים ניגש אלי, בכוח רב סחב אותי ולחש את עוד צעירה, תלכי ברגל". אז לא הבנתי את אזהרתו וכוונתו, אבל עם הזמן נודע לי שכל אלו שעלו על

המשאית היו חולים, זקנים או אמהות עם תינוקות והם נשלחו למשרפות. אבי, אחי, אחותי ואני נעמדנו בטור.

שוב שומעים ברמקול: "גברים לחוד ונשים לחוד".

אימי אחזה ביד אחי הקטן. התקדמנו לעבר המרצחים, מנגלה ועדו קציני אס.אס. עד בדרגות גבוהות. מנגלה הצביע על אמי וצעק "שמאלה". אמי ניסתה להתנגד, פנתה אל מנגלה בגרמנית רהוטה "אני רוצה ללכת עם ילדיי" ומנגלה הרים את מקלו ובאכזריות דחף אותה לצד השני. לא הייתה לנו אפשרות להיפרד לשלום ממשפחתנו.

אחותי ואני נשלחנו ימינה. צעדנו ביחד יד ביד מהר-מהר, זאת הייתה הפקודה, להתקדם קדימה, קדימה מהר-מהר. עברנו דרך מחנה בירקנאו שבאושויץ. המחנה היה מגודר בחוטי תיל חשמליים. מכל עבר הציצו ראשים מגולחים לבושים בבלואי סחבות ובצעקות רמות פו אלינו: "זירקו אלינו אוכל, בין כה ייקחו לכם הכל!!" אחותי ואני הבטנו אחת בשנייה וחשבנו "אלו לבטח בלתי שפויים המסכנים".

לא עלה על דעתנו שבעוד שעות ספורות גם אנו נראה כמותם. הגענו לאושויץ מקום הריכוז של כל החפצים שהאנשים השאירו מאחוריהם. גם המרחצאות היו שם. את המקום כינו "קנדה" על שם ארץ השפע – כי כל דבר שאנשים הביאו איתם התרכז שם. שוב צעקות וגם מכות. ציוו עלינו להתפשט להשאיר את הכל ולהיכנס למקלחות.

גילחו את שערנו והיתזו עלינו חומרי חיטוי, רטובים העמידו אותנו בפרוזדור ארוך עם חלונות פתוחים. רעדנו מקור ומרוב עייפות היינו אדישים לכל המתרחש סביבנו. צייתנו לפקודות מבלי להתנגד. אחרי זמן ממושך הגיעה ערימת בגדים קשורים עם חבל וריח חיטוי מגעיל נדף מהם. אל כל אחד זרקו בגד, בלי אבחנה, בלי מידה.

למזלי קיבלתי שמלה עם שרוול קצר, אדומה עם נקודות לבנות וגם גופיה. המזל היה עם הגופייה. לא כולם קיבלו גופיה. השמלה שהייתה רחבה שימשה לי לכמה מטרות למשל, נגד גשם. הייתי מרימה אותה על ראשי והגופייה הגנה עלי.

קיבלנו גם תחבושת היגיינית מבד. לי עוד לא היה וסת אז. את התחבושת ניצלתי ככובע על הראש המגולח. במשך הזמן הפסיקו את הווסת לכולם עם כמויות גדולות של ברום באוכל. גם כאמצעי הרגעה והפרעות הורמונאליות בגוף הנשים, כידוע הגרמנים המרצחים חשבו על הכול והכול היה מתוכנן מראש.

עוד נשים אימצו את הפטנט וחבשו את התחבושת על ראשיהן. לראות את המחזה המצחיק, עם כל העצב בתוכו פרצנו בצחוק. אחותי קיבלה שמלה שחורה ארוכה ומהודרת עם הרבה מלמלה (מן שמלת ערב לריקודים) ושוב המראה המשפיל הצחיק אותנו. הרגשנו עלבון. (אומרים שאחד הסימפטומים הידועים של צער, חרדה ועצב הוא הצחוק או הבכי). נראינו כמו "המשוגעים" שעברנו קודם דרכם.

את הנעליים יכולנו להשאיר אבל במחנה גנבו לנו. קיבלנו נעלי עץ (קלופר) כך קראו להם נעליים הולנדיות. בבז' לא יכולנו להתקדם בהם ומהשפשוף קיבלנו יבלות.

אחרי "תצוגת האופנה" הובילו אותנו ברגל לבירקנאו שבאושוויץ. בכניסה לשער שלט "עבודה משחררת" "ARBEIT MACHT FREI" במחנה A התכנסו הצוענים. במחנה B היו גברים ובמחנה C נשים. אותנו איכסנו בבלוק מספר 10 במחנה C. היו 36 צריפים במחנה C. בסוף המחנה היה צריף (אנטלאזונג קומנדו) שפירושו "צוות עובדי חיטוי". היו שם מקלחות, לשם הובילו אותנו כל כמה ימים להתרחץ. הגרמנים מאוד הקפידו על ניקיון כהרגלם.

בצריף מספר 10 היו כבר נשים כאשר אנו הגענו. (בלוק אלטסטר) המפקחת על הצריף הייתה יהודייה מצ'כוסלובקיה. היא הגיעה למחנה בתחילת הקמתו. דיברה הונגרית (לא טוב) וכעסה במיוחד על יהדות הונגריה. הייתה לעיתים קרובות מזכירה לנו: כאשר אתן אכלתן חלות לבנות בבית, אנחנו כבר סבלנו במחנה ריכוז מרעב. כאילו שבאשמתו הגענו למחנה ריכוז יותר מאוחר ממנה. היא גם אמרה לא פעם "אם לא תתנהגו יפה, תלכו להורים שלכם" והצביעה לכיוון העשן שיצא מהמשרפות שבערו יומם וליל.

קבלת הפנים בבואנו לצריף התחילה עם צעקות: "להסתדר בשורה, לא לדבר, לא לשאול שאלות, לעלות לדרגשים" (המיטות).

הצריף שימש פעם אורוות סוסים. באמצע היה משטח בטון לכל אורך הצריף וטבעות ברזל בצדדים לשם קשרו את הסוסים. משני צידי המשטח היו דרגשים של שלוש קומות. לכל קומה דחפו שתיים עשרה נשים. שש בכל צד, אנו קיבלנו את הקומה הראשונה לשם היה נוח יותר לטפס.

בלילה, רק לפי פקודה מהחברות יכולנו להסתובב לצד השני. מי שלא צייתה לפקודה קיבלה מכות ובעיטות. בכל קומה היו שתי שמיכות דוקרניות. אלו ששכבו באמצע היו מכוסות, לאלו שבצדדים הייתה בעיה, אחת סחבה מהשנייה את השמיכה.

אנו שהגענו בקבוצה יחד מהונגריה התחברנו בינינו והייתה הבנה ושפה משותפת. אבל היו בצריף בחורות מפולניה, יוגוסלביה, יוון, הולנד ששפת אמן הייתה שונה. הפקודות היו בהונגרית, כי רוב הבנות היו מהונגריה וזה גרם לשנאה רבה ולכעס בינינו. המסכנות בין הבנות היו הבנות היווניות. הן לא ידעו חוץ משפת אמן יוונית שום שפה אחרת.

גם את המזג האוויר של אירופה לא יכלו לסבול, קפאו מקור. הבחורות ניצלו את חולשתן ואת אי ידע התקשורתי עם הבנות, הן גנבו להן שמיכות, אוכל, הכל מה שרק יכלו. אני ריחמתי עליהן, אבל לא הייתה לי אפשרות לעזור להן. במשך הזמן הן למדו גרמנית והונגרית בדרך הקשה אבל עם הצלחה.

סדר היום היה כך: בבוקר, יותר נכון לפנות בוקר, הסתדרנו לספירה (אפל) בשמש, גשם, לא היה חשוב באיזה מזג אוויר. עמדנו שעות ספורות עד שנשות האס.אס. הגיעו עם הכלבים שלהן. פקודה לעמוד דום ולא לזוז עד גמר הספירה. לא תמיד התאימה הספירה ואז התחילו מהתחלה.

אני נתמכתי באחותי מצד אחד ומצד שני בחברה, כי הייתי מתעלפת מחולשה. עודדו אותי וצבטו אותי כדי שהלחיים יקבלו צבע אדום ושלא יראו את החיוורון שלי. "עוד קצת החזיקי מעמד" הן היו אומרות לי בעדינות.

המסדר חזר על עצמו בכל יום. אחרי הספירה נכנסנו לצריפים ושם חילקו לו ארוחת בוקר. קיבלנו מים בצבע כהה, לזה קראו "קפה", פרוסת לחם מנסורת עץ (ככל שזה נשמע לא מציאותי, את הלחם היו אופים מנסורת עץ). בצהריים מרק עשוי מסירפד. כן, העלים הדוקרניים שגדלים פרא בצידי השדות, נדקרים מהם ומקבלים בועות. לפעמים גם קצת תפוח אדמה וקצת בשר בתוך המרק

לפי המזל. החלוקה התבצעה על ידי השביות, בפיקוח מנהלת הצריף (בלוק אלטסטר). הסירים היו גדולים. למי שבחלוקה הגיעה לתחתית הסיר, קיבלה את החלק הסמיר. כמובן היו גם פרוטקציונריות, ידידות של המחלקת ומשפחתה. אלו בלי המזל והפרוטקציה, קיבלו רק את המרק הצח מלמעלה. לארוחת ערב קיבלו פרוסת לחם עם גבינה או ריבה ושוב קפה. כך נמשכה השגרה.

הטרנספורטים יצאו יום ולילה. כל יום היו הפרדות, מי לעבודה ולמי למשרפות. אושוויץ היה מחנה מעבר והשמדה. הפרידו בכוונה בין אם לבתה ובין אחות לאחותה. אם נודע להם קרבת המשפחה, עשו זאת בשמחה רבה. אני זוכרת שהיו איתנו בבלוק אימא עם שתי בנותיה. את הבנות בחרו (לא ידעו לאן) את האימא השאירו. האימא רצה אחרי הבנות ולא נשמעה לאזהרת האס.אס., היא נורתה לעיני בנותיה.

יום אחד באו אלינו לצריף ובחרו בחורות לעבודת חיטוי. ביניהן נבחרה גם אחותי. אותי הכניסו לצריף מספר 8. ידענו מהשמועות, מהשהות הממושכת במקום, שצריף מספר 8 הוא התחנה האחרונה ליושביו. לשם לקחו נשים מבוגרות, ילדים חלשים וחולים.

אחותי ארנה שהייתה גדולה ובריאה יותר ממני, לא השלימה עם הבחירה. בעזרת קרובת משפחה שהייתה שומרת בשער הצריף, הגניבה אותי משם לפני שסגרו את הצריף.

באישון לילה, שמענו שמעמיסים את יושבי צריף מספר 8 על משאיות לכיוון המשרפות. אני חזרתי לצריף מספר 10. התחבאתי מתחת לשמיכה וחיכיתי לגורלי. בלי הלשנה המצב היה אפשרי. השתתפתי בבקרים בספירה. הגרמנים וגם המנהלת לא הרגישו בשינוי.

היו מקרים שמצריף אחד ברחו לצריף אחר, כדי להתאחד עם קרוב משפחה ואז מקצה השורה העבירו או הוסיפו את החסר, עד שעלו על הרמאות. הסיכון היה גדול שמא אתפס. שיחק לי המזל ונשארתי עם אחותי. אחותי החלה לעבוד בסוף המחנה "במקלחות" בעבודות חיטוי. עבדו שם כשמונה בנות. מנהלי העבודה בחיטוי היו שני אס-אסים בדרגות שונות, האחד בשם פיטר היה ידידותי יותר. אחותי ניגשה אליו והעיזה לבקש ממנו לצרף גם אותי לעבודה. הוא הסכים באומרו למפקד מעליו (אס.אס. עם דרגה יותר גבוהה) שהעבודה רבה והוא

צריך עוד עובדות. עוד חברה צירפה את אחותה הקטנה. היינו עשר עובדות יחד. הרגשתי הקלה ומאשרת ששוב אנו ביחד.

היחס של המפקדים היה מאוד אנושי ובמיוחד פיטר שהיה בן שמונה עשרה סיפר לי שיש לו אחות בגילי ואני גם דומה לה.

הוא היה עוזר לי להתמודד עם קשיים. מדי פעם היה מביא סנדוויץ' ומתחלק איתי כמובן רק כאשר המפקד מעליו לא ראה. הגרמנים האס-אסים ביניהם גם מנגלה באו כדי לבחור אנשים למשרפות (הם בא לעיתים קרובות). פיטר היה מחביא אותי בחבית ריקה של די.די.טי.

עבודתנו הייתה לחטא אנשים ובגדים. כל קבוצה חדשה וגם אלו ששהו במחנה היו צריכים לעבור חיטוי. אנו היינו ממלאים את המכשיר באבקת חיטוי.

המכשיר היה כזה כמו שהשתמשו פעם גד ג'וקים, מן פומפה שכזו. היינו מתיזים לבית השחי, בין ההרגליים ועל הראש. את הבגדים היינו מכניסים לתוך מכבסת קיטור ועד שגמרו להתרחץ הבגדים היו מוכנים. פחדתי שלא אעמוד בנטל שהטילו עלי, אבל התמודדתי יפה. מה גם שלא הייתי צריכה לעמוד השכם בבוקר לספירה.

כך המשכנו לעבוד. בחודש דצמבר הייתה שמועה שהצבא הרוסי מתקרב לאושוויץ. היו גם הפצצות של חיל האוויר אך לא ידענו מי מפציץ. האם אלו היו אווירונים של ארצות-הברית, אנגלים או רוסים?

אנו שמחנו שמתקרב שחרורנו ויצאנו והרענו לטייסים. הגרמנים התחבאו מפחד. בצריך מספר 10 נשאר בחורות שעבדו במחנה, ביניהן הייתה לנו חברה שעבדה במטבח. את שאר הבחורות בחרו לכל מיני עבודות. **זכור לי שבאו וחיפשו בחורות יפות ואז עיקרו אותן לשימוש אינטימי עם החיילים הגרמניים. זה נודע לנו רק יותר מאוחר.**

היה סוף דצמבר. "כריסמס". המצב במחנה נעשה קשה מיום ליום. עבדנו קשה, היה מעט אוכל, השלג היה כבד מאוד. כוחותינו אזלו. חברתנו שעבדה במטבח (עבודה קשה אבל משתלמת) ביקשה מאחותי לעזור לה במטבח ובתמורה לעבודתה קיבלה אחותי כמה תפוחי אדמה מבושלים.

העבודה במטבח התנהלה כך: הגרמנים היו משגיחים על הבישול, מכניסים לסירים הגדולים קוביות מרגרינה, כמות גדולה של ברום (חומר הרגעה בצבע אפור כמו מלט), תפוחי אדמה, ירק סירפד וגם כמות קטנה של בשר (מי יודע

מאיזו חיה היה הבשר), והיו עוזבים את המטבח. במהירות לפני שהמרגרינה הייתה נמסה, היו (עובדי המטבח) מוצאים אותה. את תפוחי האדמה והבשר היו מוציאים לאחר הבישול, כך שאלינו הגיע המרק הצח. אחותי עזרה בלילה להוריד את הסירים הגדולים מהאש ולקלף תפוחי אדמה. לפנות בוקר הייתה צריכה לעזוב את המקום. העבודה לא הייתה חוקית כמובן. היה הסכם עם השומרת של הצריף והיא אף קיבלה חלק מהשלל. תפקידה היה לפתוח את השער כאשר אף אחד לא רואה ולהכניס אותה. כך נמשך המשחק תקופה קצרה. אולי פעמיים - שלוש עבר הכל בהצלחה. ליל חג המולד, אחותי עבדה במטבח.

הגרמנים השתכרו ואס.אס. יצא כנראה להשתין. אחותי יצאה מהמטבח עם קופסה ביד. הוא צעק (האס.אס.). "עמדי". אחותי החלה לרוץ ולא התייחסה לאזהרתו והוא רץ אחריה שיכור ומתנדנד לכל כיוון ושוב צועק "עמדי, אם לא אני יורה!" היא רצה בכל כוחה, הגיעה לצריף שלנו ללא נשימה. רק הספיקה להיכנס לדרגש והוא בעקבותיה, בקולי קולות צעק "הדליקו אורות". המפקחת הרשעית של הצריף קמה משנתה ושאלה מה קרה? (כמובן היא לא ידעה על עבודות המטבח של אחותי). הגרמני האס.אס. הסביר בצעקות "נכנסה לכאן יהודייה מסריחה עם קופסה ביד, היכן היא?" היה לנו איסור מוחלט על יציאה בלילה מן הצריף. רק לבחורות שעבדו במטבח, הן יצאו עם ליווי של אס.אס.

כולם התעוררו משנתם. הוא (האס.אס.) הסתובב בין הדרגשים הסתכל על המיטות עם עין בוחנת שיכור מתנדנד, הגיע אל המיטה שלנו. נעמד עם הגב למיטתנו, הקופסה הייתה על המיטה, לא הספקנו להחביא אותה, הוא קילל מספר קללות ועזב את הצריף.

היום כשאני כותבת ונזכרת במעשה עוברת בי צמרמורת. אני חיה מחדש את המתרחש. מה היה קורה אם האס.אס. היה מסתובב ורואה את הקופסה על המיטה? עדיף לא לחשוב על התוצאות.

בוקר אחד התעוררנו לקול נפץ עז. **התברר שעובדי המשרפות באושוויץ "הזונדרקומנדו" פוצצו את אחת המשרפות. קמה מהומה, ואנחנו שמחנו שלא יהיו יותר משרפות.** אבל שמחתנו הפכה לעצב כשנודע לנו שתפסו שלושה בחורים יהודים שעשו את המעשה ותלו אותם על עמודים בכניסה

למחנה. הרביעי הצליח לברוח. אחרי המלחמה שמעתי אותה גירסה אך יותר מפורטת מחבר טוב של הניצול.

כידוע, עובדי המשרפות היו עובדים זן קצר מאוד. אחרי כן היו שורפים אותם שלא יישארו עדים לפשע הנורא. לארבעת הבחורים האלה היה סיכוי קלוש להישאר בחיים. הם ידעו מה יעלה בגורלם כך או כך, לכן סיכנו את חייהם וביצעו את המבצע. את האס-אסים זה לא עצר מלהשמיד ולשרוף עוד יהודים. נשארו עוד כמה משרפות בפעולה שעבדו בלי הפסקה. היהודים הגיעו עדיין טיפין-טיפין.

יום אחד, במפתיע, (שם הכול היה במפתיע), הגיעו אלינו לעבודה שני גרמנים עם עטים משונים. התברר שרוצים לעשות לנו כתובת קרקע. המפקדים הגרמנים אמרו לנו שאם יש לנו מספר על היד, זה לגיטימציה להישאר בחיים. (כאילו לא שרפו אנשים עם מספר על היד?) ומאז היינו בלי שמות רק מספרים. **מספרי היה (ועדיין) – 25980-A** לאחותי מספר אחד פחות היא עמדה לפניי. היא הייתה הגיבורה. זו הייתה הערכה על עבודתנו המסורה.

צריכים להבין את המנטאליות של הגרמנים דאז. אדם עובד (במקרה זה יהודים שבעיניהם לא היו בני אדם) מעריכים אותו כעובד טוב, אומן או יוצר. הם ידעו לבטא גם במעשים, כגון מילה טובה. ובמקרה שלנו, מדי פעם קיבלנו אוכל יותר מרוכז (כמו שיש בתחתית הסיר הגדול). הצבא הרוסי התקרב (כך הייתה השמועה).

הגרמנים החליטו לרוקן את המחנה. כל יום היו בחירות יסודיות.

הלכו מצריף לצריף. בצריף אחד (ואת הזוועה אני ראיתי במו עיניי). אימא אחת, שהייתה בהריון, כפי הנראה הגיעה כל למחנה, ילדה בצריף. המפקחת של הצריף (הייתה בין הטובות, היו גם כאלו), שיתפה פעולה ובעזרת בחורות וחברות התינוק נשאר בחיים. האימא הייתה לועסת את הלחם ונותנת לתינוק עם היניקה שלא הספיקה מחוסר חלב אם. **(גרזה זה היה שמה של האס.אסית), הופתעה למראה עיניה, לא איבדה קור רוחה ובאכזריות עם רצח בעיניים לקחה את התינוק ואמרה "בוא קטנצ'יק, לך יהיה יותר טוב שם" ובתנופה איטית זרקה אותו לתוך המשאית.**

אנו עצרנו את נשימתנו. אך אסור היה שהיא תראה את אכזבתנו הגדולה למראה הזוועה.

ואז הגיעו גם אלינו למקום עבודתנו לצריף הדזינפקציה (כך קראו למקום) ושוב גרזה עם פמליה של אס-אסים, **וגם מנגלה היה שם**. אותי ואת האחות הקטנה **(היא הייתה בת 13 שנים)** של חברתנו כבר אי אפשר היה להחביא. היינו צריכות להתייצב בפני האס-אסים. אני ידעתי שאם אצטרך לעבור לבחירה של המרצחים לא אשאר בחיים. בחוץ חיכו המשאיות וזה היה הסימן להובלה לתאי הגזים.

הבחירה התנהלה כך: להתפשט ולעבור ערומים עם הבגדים ביד. הם עמדו בכניסה לצריף, הביטו עלינו בעין בוחנת (כמו בבהמות בשוק), והחליטו מי יישאר בחיים. הם כמובן הסתכלו על גיל, מצב בריאות. כל אלה קבע מבט עיניהם.

אחרי הבחירה, הקבוצה הייתה צריכה לעבור לצד השני של משטח הבטון (כפי שצינתי בכתבה קודם לכן) ולהתלבש, או נשלח למשאית. המעבידים הגרמניים (אס-אסים) לא יכלו לעזור לנו, כי גם הם פחדו מגרזה האס-אסית ומנגלה שגם הוא היה נוכח. הרגשתי שהגיע סופי, שלא אעמוד במבחן. הייתי רזה, קטנת קומה וגם בגיל, צעירה, כל הנתונים שאצלם היו שלילי.

קבוצה לפניי עברה (גם האחות הקטנה של חברתנו) והיא נשלחה לכיוון המשאיות. אחזתי ביד אחותי בחוזקה ואמרתי "אני עוד צעירה לא רוצה למות, אני רוצה לחיות" (ידי רועדות בזמן הכתיבה מהתרגשות).

התפשטתי והתחלתי ללכת. פתאום נעצרתי, הרגשתי מן דחף, אינסטינקט, לא ידעתי איך לכנות את הרגשות, יצאתי מתוך השורה, עברתי את המשטח לצד השני ובחיפזון התלבשתי תוך שנייה (עד היום לא מבינה איך עשיתי זאת) אבן גדולה נפלה מליבי.

זו הייתה הדקה הקריטית והגורלית שבחיי.

כפי הנראה הם היו עסוקים באותו רגע לא שמו לב אליי. לקחתי סיכון והצלחתי!!

באותו ערב העבירו אותנו לצריף אחר ומכינים אותנו לדרך. לאן? לא ידענו. פיטר בא לבקר אותנו. הוא שמח שהצלחתי להתחמק מהבחירה ואיחל לנו כל טוב. התנהגות אנושית יוצאת דופן.

בבוקר מוקדם קיבלנו כל אחת כיכר לחם ושמיכה **ויצאנו לדרך לכיוון ברגן-בלזן**. היום אני יודעת לאן הובילו אותנו. אבל אז לא אמרו לנו ולא ידענו שזה יהיה מרש ברגל: "**צעדת המוות**". צעדנו יום וליל מבלי לוח, רק לפעמים נחנו כאשר השומר הגרמני ישן. אז נתנו גם לנו לישון בשלג ובקור. זה היה בסוף חודש דצמבר, מי שלא יכול היה להמשיך לצעוד – נורה. ראינו בשלג, בדרך שעברנו, גוויות של גברים. כפי הנראה גברים שעברו לפנינו. כל כמה זמן שמענו יריות. ידענו שוב, שמישהי נורתה למוות. פגשתי חברה לאחר השחרור, שנורתה היא וגם אחותה במרש המוות. החברה הייתה פצועה קשה אך נשארה בחיים. איכרים מצאו אותה, טיפלו בה והיא הבריאה. אותה מתה במקום.

היום כשאני כותבת את זיכרונותיי, אני תוהה כמה הרצון לחיים מחזק את האדם בשעת הצורך והמצוקה. האדם יותר חזק מהחיה.

לצעדה קראו "צעדת המוות" (טויטאן מרש).

לא תיארתי לעצמי שאוכל ללכת דרך כה ארוכה. רוב זמן מסענו שמענו הפצצות, לא ידענו מי מפציץ, רק קיווינו שהגענו לסוף המסע!! הגרמנים לא ויתרו. המשכנו עוד ועוד את הצעדה בדרך קשה ובתנאים בלתי אנושיים, עברנו שדות ושבילים ומתחת לשלג הציצו גידולים רקובים של תפוחים. (תפוחי אדמה). הבנו שבתוך האדמה יש עוד שאריות שלא הספיקו להוציא. ללכת ולהוציא מהאדמה תפוחים היה מעשה שכרוך בסכנה אבל היו כאלו שסיכנו והוציאו תפוחים ואכלו כמובן עם הקליפה.

לכל קבוצה של בערך עשרים בנות היה שומר אחד. לפעמים השומר עשה עצמו כאילו לא ראה מה מתרחש, גם הוא התעייף מאיתנו. עברנו ערים, הרים שדות ויערות והגענו לתחנת רכבת. שם על המסילה עמדה רכבת משא עם קרונות פתוחים מלמעלה, ובקרון אחד עוד היו בולי עץ.

אמרו לנו לעלות לקרונות. בקושי ובאפיסת כוחות טיפסנו למעלה. באמצע הקרון היה ארגז ומלבדו לא היה שום מקום ישיבה. האס-אס התיישב על הארגז, גם הוא היה עייף ותשוש. לא יכולנו לעמוד הרבה זמן ואחת נפלה על השנייה. היית המהומה, מכות וצעקות. אוכל לא קיבלנו. אכלנו שלג וזה שימש לנו כמים נגד צימאון.

השומר הגרמני ריחם עלי ונתן לי את מקומו לשבת על הארגז. ברגע שהתיישבתי, קבוצת נשים התיישרה עלי. הרגשתי מחנק ונשמתי בקושי. אז אחותי שהייתה המלך המושיע לכל אורך הזמן הורידה את חגורת שמלתה והרביצה להם עם האבזם בכל כוחה עד ששיחררה אותי מההמון. הגרמני לא התערב. הוא נהנה מהמראה. הוא לא ניסה להשתלט ולדכא את המהומה. קשה להבין את הסיטואציה, אדם במצוקה למה הוא יכול להיהפך. החיה שבאדם תמיד נמצאת, אבל יש מעצורים או העמדת פנים. אדם פוגעים בו מראה את פרצופו האמיתי, כמו חיה פצועה. אני נזכרת לדוגמה, בילדותי, ליום הולדתי ה-6 קיבלתי מהוריי בובה גדולה ויפיפייה. אהבתי אותה מאוד ולא נפרדתי ממנה גם בלילה. יום אחד החלטתי לרחוץ אותה. אז עשו את פני הבובות מפורצלן או מחומר של תערובת נייר קרטון ודבק. שלי הייתה מחומר של תערובת נייר צבוע יפה. בזמן הרחיצה ירד הציפוי מהפנים היפות של הבובה והבובה נשארה מכוערת. לא יכולתי להסתכל עליה וזרקתי אותה. בכיתי יומיים, אבל את הפרצוף המכוער של הבובה לא שכחתי עד לעצם היום הזה.

כך הרגשתי כלפי האנשים באותו הזמן ברכבת. הפנמת ערכים, חרטה וכעס בדרך לברגן-בלזן, כאשר האדם במצוקה, הוא מסוגל לכל. מאבד את צורתו ופרצופו. **לכולם הייתה רק מטרה אחת לשרוד!! ולא חשוב באיזה מחיר.** מחנה ברגן-בלזן היה שונה מהמחנה שאנחנו הכרנו. משרפות לא היו (כבר אז לא פעלו).

אנשים מתו ממחלת הטיפוס. לכלוך וזוהמה בכל מקום. באמצע המחנה הייתה בריכה גדולה עם מים וגוויות צפו עליהם. כפי הנראה האנשים קפצו לתוכה והתאבדו מרוב ייאוש.

הובילו אותנו משם למין ביתן שנשים שכבו ועל רצפת האבן. מצאנו מקום על ידן ומרוב עייפות נרדמנו, אבל רק לזמן קצר. הנשים דרכו עלינו והייתה צפיפות גדולה. מי שקם (כמו בכנסת) לא מצא יותר את מקומו כי הוא היה תפוס. גרמנים לא ראינו. מעל לגדר היו שומרים. אל תוך המחנה לא נכנסו. הייתה שם מגיפת טיפוס וגם אותם זה הפחיד.

הנשים רובן חולות בטיפוס לא עזבו ולא יכלו לעזוב את מקומן. מחלת הטיפוס (לידיעת אלה שלא יודעים) מתבטאת בכל מיני סוגים וסימנים שונים. היום אני יכולה לעשות דוקטורט על המחלה. הגרוע שביניהם היה טיפוס הראש. אז

האדם מאבד את זיכרונו וגם יכול להיות אלים ומסוכן לציבור. רק מתוך חולשה וחום גבוה לא יכלו לתפקד.

בלילה מישהי נדחפה בינינו, לא ראיתי אותה, רק שמעתי אותה. היא דיברה כל מיני דברים לא לעניין. גם לא ברורים. בבוקר (אולי כבר בלילה) הייתה מתה. הסימנים האופייניים של המוות בברגן-בלזן (שאנו נפגשנו איתם) היו הכינים היוצאים מהאדם (הן אוהבות חום). לדאבוני עם התופעה הזאת נפגשתי לעיתים קרובות.

היום קשה לתאר את הזוועה ששררה במחנה. האדם איבד את צלם האנוש. בחוץ, בחצר ערימות של גוויות. הגרמנים לא טרחו להוציא אותם אל מחוץ למחנה. להם זה לא הפריע, לא הריח ולא חוסר המקום. אנו עוד היינו בריאות. יצאנו לחצר, שמירה לא הייתה לא בחוץ וגם לא בפנים (בבלוק) בביתן. כל אחד עשה כראות נפשו. בחוץ פגשנו את דודתנו, אחות אמנו: דודה אלוש.

היא הגיעה למחנה בערך באותו זמן מגטו טריזנשטאט. מאוד שמחנו לראותה חיה ובריא. עד אז לא הייתה לו כל ידיעה עליה. היא הובילה אותנו אל ביתן סמוך, שם אכסנו אותה. אותו ביתן, אותו מראה, אותם האנשים החולים כמו ביתן שלנו. דודתי ביקשה שנהייה בקשר ושבוא לבקרה. לדאבוני את הדודה לא ראינו יותר היא נפטרה זמן קר אחרי כן מטיפוס. זה נודע לנו מחברתה של הדודה שהגיעה אל הביתן שלנו לבשר על מותה והגישה לנו מעיל שחור ישן באומרה "הדודה שלכן ביקשה למסור לכן את המעיל", ויש לה עוד בקשה, היות והמקום אצלם מאוד צפוף, שבוא ונוציא את גווייתה מהביתן. הופתענו מבקשתה אבל התלוונו אליה לביתן. הדודה שכבה על רצפת האבן.

נזכרתי באמי, הדמיון ביניהן היה מפליא. עברו עלי מחשבות, חרדות, זיכרונות על משפחתה, בעלה ושני בניה, איך נסביר להם, אם נישאר בחיים, את המראה הקשה, את צורת מותה הטרגי. לא היה לנו זמן להרהורים, אמרו לנו להזדרז. תפסנו אותה, אחת ברגליים, אחת מהראש והוצאנו אותה החוצה אל אחת מערמות הגוויות הרבות שבחצר.

מהמעיל השחור שכחנו לגמרי. התכסינו בו ולא הקדשנו לו חשיבות רבה. עד שיום אחד הרגשנו משהו בין הכרית והשרוול משני הצדדים. **כשפתחנו זאת ראינו שהיו תפורים שם שתי מטבעות זהב. אז הבנו את כוונתה של**

הדודה עם המעיל. את המטבעות שמרנו ויום אחד הן באו לידי שימוש בהצלחת חיינו.

מגיפת הטיפוס התפשטה על כולם. גם אנחנו נדבקו בה. למזל, לא ביחד. אני חליתי ראשונה. אחותי טיפלה בי במסירות רבה. אני חליתי בטיפוס הבטן ובטיפוס הראש. עם טיפול נכון ותרופות אפשר לרפא את המחלה, אבל אצלנו? לא קיבלנו תרופות ולא טיפול רפואי. לפי דעתי רק הרצון העז לחיות, המזל וכמובן עזרתה של אחותי הציל אותי.

המחלה מתבטאת בראשיתה בחום גבוה, שלשולים, איבוד תיאבון וטשטוש מוחלט. כאבי ראש חזקים (כמעט השערות שצמחו במשך הזמן נשרו). אבל ההזיות היו מוזרות. כאילו חייתי בעולם אחר ודיברתי לא לעניין (אני לא זוכרת כלום, אחותי סיפרה לי, גם דיברתי שטויות). התקופה ההיא זמן המחלה נמחקו מזיכרוני.

הייתה בינינו רופאה שעדיין לא חלתה. אחותי ביקשה ממנה ייעוץ ושאלה מה לעשות איתי? היא הרופאה הסתכלה עלי ואמרה "לא תחזיקי מעמד הרבה זמן". אני נשארתי בחיים והיא חלתה ונפטרה.

את המנות הקטנות של הלחם שקיבלנו, אחותי שמרה לי. הם העלו עובש. אולי העובש עזר לרפאני ולחסנני.

ואז אחותי ארנה חלתה ואני נכנסתי לפעולה. כל רצונה היה רק לשתות. (כתוצאה מחום גבוה). שתייה קיבלנו מעט ואז החלטתי שאלך למטבח לגנוב שתייה. קיבלתי בהשאלה מחברה כלי מפח עם ידית (לכלי היה ערך רב. החברה הזהירה אותי לשמור עליו). כדי להגיע למטבח הייתי צריכה לעבור יער שהיה די רחוק. עוד חלשה מהמחלה עם קצת סחרחורת מיהרתי לכיוון המטבח. הסירים הגדולים כבר חיכו למשלוח לביתנים עם הקפה (המים השחורים) סגורים בסגירה הרמטית. גניבת קפה או אוכל (מהעבר היה לנו ניסיון) צריך לבצע במהירות וביעילות. פתחתי את הסיר, הכנסתי את הכלי לתוך הסיר, מלאתי את הכלי ורצתי לכיוון היער.

במטבח עבדו רוסיות ובחורות מאוקראינה, חזקות, בריאות ורעשניות. אחת יצאה מהמטבח וראתה אותי רצה. היא רצה אחריי, רצנו עד אמצע היער שם היא תפסה אותי, זרקה אותי על הארץ. לא ידעתי מה רצונה. הקפה מזמן נשפך. היא משכה ממני את הכלי ואז הבנתי שהיא רוצה את הכלי. הוא מצא חן בעיניה.

אחזתי בידית הכלי ולא שחררתי אותו. היא לחמה איתי ואני לא ויתרתי עליו. היא אמרה לי משהו ברוסית דבר שלא הבנתי, אז עקרה את הכלי מידי, ואני נשארתי עם הידית ובלי הקפה. מיואשת חזרתי בלי הכלי ובלי קפה. רק עם חבטה בראש. את חברתו היינו צריכות לפצות על אובדן הכלי תמורת שתי מנות לחם.

במחנה המצב החמיר. ריח ריקבון מהגוויזות נדף מכל עבר. אוכל ושתייה קיבלנו בצמצום. סיפרו שרוצים להרעיל את כל אנשי המחנה. ארנה (אחותי) בינתיים הבריאה. היינו רעבות. רצינו לאכול. אז נדלקה לנו הנורה האדומה: "יש לנו שתי מטבעות זהב".

מכרנו אותן ותמורתן קיבלנו אוכל שלא היה מורעל (עובדה שאנו חיות). רוב הנשים שבמחנה, לקראת הסוף, אלה שאכלו את המנות הקטנות, מתו מהרעלה וממחלת הטיפוס.

בחודש אפריל 1945 השומרים הגרמניים ברחו ועזבו את משמרתם.

הדרכים היו חופשיות המחנה למחנה אחר וגם אפשרות לצאת אל מחוץ למחנה. לא הרחק מאיתו היה מחנה של גברים. מי שיכלה הייתה יוצאת לחפש אוכל. אני גם הלכתי בעקבות האחרים. בחורה אחת באה וסיפרה בהתרגשות שישנם מחסנים מלאים עם אוכל. אלו היו ממחסנים של הגרמנים (הבחנו לפי טיב האוכל) הצטרפתי אל החבורה לכיוון המחסנים.

המרחק היה די גדול ממקום הביתנים. כאשר הגעתי לשם לא רציתי להאמין למראה עיניי. אנשים (היו גם גברים) חותכים ופותחים שקי סוכר, קמח, קופסאות בשר, צנצנות עם ריבה ומיכסים להם. אחת שפכה סוכר וקמח על ראשה וצהלה משמחה. המחסן התחיל להתמלא באנשים. מזכרתי במחזה של מולייר הקמצן. להבדיל, במחזה של מולייר הקמצן שכיסה את ראשו בכסף. בשבילנו האוכל היה שווה יותר מכסף.

אנשים נדחפו, מחוץ למחסן השתרך תור ארוך. נדחפתי גם אני פנימה. הרמתי את שמלתי ומלאתי אותה עם כל מה שבא לי ליד.

בקושי רב השתחררתי מההמון ופניתי לדרכי. אבל הראש היהודי כבר אז במצב מביש פעל באופן שלילי. בקיצור, החכמים ערכו מלכודת ומישהי יצאה עם מקל וחבטה על ראשי, ולקחה את השלל. כפי שכבר כתבתי, בשביל לשרוד עושים הכל.

חזרתי עם מעט אוכל, אבל עם חבטה גדולה על ראשי. הנחמה הייתה שאני לא הייתי היחידה שנשדדה. שם במחסנים נפגשתי עם הגז "ציקלון 2". התברר יותר מאוחר שכל אלו שאכלו הכל ביחד כמו: בשר, סוכר, מרגרינה, חלו ורובם נפטרו.

ב-15 לאפריל 1945 הצבא האנגלי הגיע לברגן-בלזן. שמענו רעש של רכב כבד (אולי אלו היו טנקים). חיילים אנגלים באו לשחרר אותנו. למראה צילם של אנשים (של שלד מתהלך), מראה מפחיד ומזעזע עמדו החיילים, הביטו בנו ודמעות זלגו מעיניהם. היו ביניהם גם יהודים מקנדה. רצו לעזור לנו לעודד אותנו, רק לא ידעו באיזה צורה לעשות זאת. חילקו לנו אוכל (מאחר יותר זה הזיק לבריאותנו). עם האמבולנסים פינו את החולים שלא יכלו ללכת לבתי חולים. אותנו שיכולנו כבר ללכת, העבירו לבניין בעיירה קטנה על יד ברגן-בלזן. הבניין היה לפני כן בניין מגורים של החיילים הגרמניים. קיבלנו בגדים חדשים, כלי רחצה ואוכל. הפעם נזהרו והאכילו אותנו בדייסה ומאכלים קלים. היינו חלשים, רזים מהמחלה שעברנו. באו רופאים בדקו וטיפלו בנו במסירות.

אני שקלתי אולי 25 ק"ג. על כיסא לא יכולתי לשבת, העצמות על הישבן בלטו והעדפתי רוב הזמן לשכב על המיטה. נפגשנו עם חברתו מחנה אושוויץ. (החברה התומכת בזמן הספירה). כל אותו הזמן לא ידענו עליה כלום. פגשנו את האחות הבכורה של אמנו שלא ידענו שהיא נשארה בחיים. היא הייתה כמונו במחנה ברגן-בלזן. שמחנו איתה וצירפנו אותה הוגם את החברה איתנו לבניין הגדול. היינו חבורה אחת גדולה ועליזה.

חבילות מזון "קאר" K.E.R מאונר"א זרמו למגורינו. קיבלנו מכל טוב. האנגלים מאוד דאגו לבריאותנו. כל יום באה אלינו רופאה לבדוק אותנו ולשאול האם יש לנו אליו טענות ותלונות. במקרה שאל אותי איזה רופא (כפי שהבנתי הוא היה פסיכולוג), שוחח על כל מיני דברים ושאל אם קיבלתי ווסת. אמרתי לו, שלא הייתה לי אף פעם בגלל גילי הצעיר ובמחנה בגלל הברום שקיבלנו (חומר הרגעה שנתנו לנו הגרמנים). הוא שלח אותי לגניקולוג וקיבלתי זריקות והמחזור הסתדר. כפי הנראה ההורמונים לא עבדו ולא פעלו מחוסר תזונה וחולשה. דודתנו חלתה, קיבלה התמוטטות עצבים ולקחו אותה לבית החולים. נפרדנו ממנה, אך היא לא ידעה מהמתרחש סביבה. נפגשנו איתה כשנה אחרי כן

כשהיא יצאה מבית החולים. חברתנו הטובה עזבה אותנו. היא קיבלה ידיעות דרך הצלב האדום שאחיה נמצא בגרמניה בעיירה "צלה" קרוב אלינו. היא נסעה לפגוש אותו. באו אלינו מהצלב האדום והציעו לי לנסוע לאנגליה או לשבדיה למשפחות למטרת אימוץ. בגלל גילי הצעיר **(הייתי בת חמש עשרה וחצי)**, הם רצו רק אותי לאמץ, לא הסכמתי לנסוע בלי אחותי.

עם הזמן התחזקנו, תודות לשפע האוכל, והטיפול הרפואי הטוב. החלטנו לנסוע הביתה בתקווה למצוא מישהו מהמשפחה בחיים. על אמי ידעתי, יותר נכון הייתי בטוחה שהיא לא נשארה בחיים מפני שהיא אחזה ביד את אחי ונשלחה שמאלה. את אבי, שהוא היה אדם צעיר יחסית ובריא, קיוויתי למצוא בחיים. אבל לדאבוננו, לפני עזיבתנו את המקום, מישהו סיפר שהיה יחד עם אבי והוא נפטר במחנות זמן קצר לפני שחרור. משפחתנו הייתה יחסית גדולה. תקוותנו הייתה למצוא קרוב משפחה. נרשמנו במשרד, קיבלנו תעודת זהות, ארזנו את קצת המטלטלים והחיילים האנגליים הסיעו אותנו לתחנת הרכבת. רכבות יצאו כל כמה שעות לכל מיני כיוונים. עלינו על הרכבת. לא ידענו לאן היא נוסעת. גם לא היה לנו חשוב. הגענו לעיר גדולה ומשם הדריכו אותנו להמשיך עם עוד כמה רכבות הביתה. הרכבות היות מלאות עם אנשים. כולם רצו להגיע הביתה. מחיר הנסיעה לא היה גבוה. בכל תחנה עלו פליטים עוד ועוד.

בכל תחנה שהרכבת נעצרה חילקו לנו אוכל. היו גם חולים נכים. הם קיבלו גם טיפול בדרך. סוף-סוף הגענו למקום מגורנו הישן "טרנסילבניה", שהייתה תחת כיבוש הרוסים.

בבית לא מצאנו אף אחד ממשפחתנו. בבית החולים היהודי אכסנו את כל הפליטים שחזרו. נפגשנו עם חברים וחברות מהמקום. עם לב כבד הלכנו לראות את ביתנו. היה סגור עם מנעול. על הדלת היה כתוב **"רכוש ממשלתי, אסור לפתוח"**.

הייתה לנו אפשרות לפתוח ולהיכנס, אבל הזיכרונות היו כואבים יותר מדי. היום אני מצטערת שלא נכנסו לדירה. רק לקחת כמה תמונות משפחתיות למזכרת. **השכנים הגויים "הטובים" שהחבאנו אצלם (הורינו) דברי ערך, הופתעו לראות אותנו בחיים. כמובן שלא היו מוכנים להחזיר לנו את החפצים שלקחו. בעיר דאז התאחדו בחורים יהודים והקימו ארגון משטרתי והם**

היו ממונים על הוצאת רכוש מהגויים. גם אנו קיבלנו חלק מרכושנו בחזרה (חלק גדול נשאר אצלם). מכרנו את הדברים שהחזירו לנו.

אחות אמי שחיה עם משפחתה ולא הוציאו אותם למחנות ריכוז, הייתה ברומניה. יצרנו קשר איתם והם הזמינו אותנו אליהם לקלוז (לשם עברו אחרי המלחמה). שמחנו לפגוש בביתם בת ובני דודים שגם הם חזרו והתאכסנו אצל המשפחה, המקום היה כקיבוץ. הדירה הייתה די גדולה אבל לא הרגשנו בנוח, למרות קבלת הפנים היפה מצידם.

עוד אחות אמי חזרה עם משפחתה – בעלה ובנה, חוץ מהבת הקטנה יהודית שנספתה. הדודה עם בעלה ובנה חזרו למקום מגוריהם (סיגט). גם הם רצו שנישאר אצלם.

התארחנו לתקופה קצרה אצלם. אבל היה לנו דחף פנימי להמשיך להתקדם ולהתיישב, שתהייה לנו פינה משלנו ולהפסיק עם הנדודים. בנם אימרה גם עזב את ההורים ויצא לכיוון ארץ ישראל (אז פלסטינה).

* * * *

מקור עדותה של "ברץ מגדה על הישרדותה ממחנה הריכוז ברגן-בלזן"

מתוך ספרה:

ברץ מגדה: הישרדות, הוצאת המחברת, תשנ"א-1991, עמ' 6-29.

סרבניק שמעון

קורותיו במחנה ההשמדה חלמנו כפי שנמסרו בעדותו במשפט אייכמן

שמעון סרבניק, בעת המשפט, תושב נס ציונה,

אחרון ניצולי מחנה ההשמדה חלמנו.

היה בן 13 כאשר אביו נורה למוות לנגד עיניו בקיץ 1943,

בלכתו עמו בחוצות לודז'.

אחר-כך נעצר שמעון **ושולח לחלמנו** ושם חזה בטבח המוני יהודים

ובהם אמו בתהליך השמדה

באמצעות צינורות גז שיצאו ממפלטי מכוניות.

הוא עצמו ניצל בנס, נורה בעורפו, נפל בין הגוויות

ושם העמיד עצמו כמת.

אב בית-הדין: מה שמך המלא? ת. שמעון סרבניק.

היועץ המשפטי: אתה גר בנס ציונה, שכון עממי 22? ת. כן.

ש. אתה עובד בחברת בניין, כמכונאי?

ש. בקיץ 1943 היית בגטו לודז'? ת. כן.

ש. מה קרה באחת השבתות, כאשר טיילת עם אביך בגטו?

ת. יצאנו מהבית בשבת, הלכנו לטייל, פתאום שמעתי ירייה, ואבי נפל על ידי.

ש. הוא חי אחרי זה? ת. לא.

ש. אחר כך תפסו אותך ברחוב. העמיסו אותך על מכונית משא? ת. כן.

ש. ביקשת רשות כדי שתוכל לגשת הביתה להודיע לאמך. נתנו לך רשות?

ת. לא. אמרו לי שלא אדבר, שאסגור את הפה - חזיר כמוך.

אב בית-הדין: בן כמה היית אז? ת. **בן 13.**

ש. ראית אחרי זה את אמך? ת. **במחנה בחלמנו.**

ש. **הובילו אותך לחלמנו?** ת. כן.

ש. מה קרה כאשר ירדתם מהמכוניות?

ת. ירדנו מהמכוניות, ואז הביאו כיסא ואמרו לנו לשים את הרגל על הכיסא. שמו לנו שרשראות על הרגליים.

ש. השרשראות היו על רגליך מאותו זמן עד מתי? ת. עד הסוף, עד השחרור.

ש. מתי? ת. 1945.

אב בית-הדין: כבלו את רגליך? ת. כן.

השופט הלוי: באיזה תאריך הגעת לחלמנו? ת. ב-1943, קרוב לשנת 1944.

אב בית-הדין: איך יכולת ללכת? ת. לא יכולתי ללכת, רק זזתי עם הרגליים, קפצנו.

ש. **מה היה אורך השרשרת בין הרגליים?** כמה אתה מעריך את האורך?

ת. 40 ס"מ. היועץ המשפטי: גם בלילה היו השרשראות על רגליך? ת. כן.

ש. היה שם בנין מפוצץ, כאשר באתם? ת. כן.

ש. אתה ידעת מה שהיה שם קודם?

ת. אני לא ידעתי מה היה שם קודם. אני באתי. הבניין היה מפוצץ, ואמרו לנו לנקות זאת מהחוץ. אני באתי, והייתי ראשון. אף אחד לא היה במחנה. אנחנו התחלנו לנקות את האבנים ואת הכל. מצאנו שם עצמות וכל מיני דברים - גולגולות, ידיים ורגליים. לא ידענו מה זה.

ש. אחר-כך נתברר לך מה זה הייה?

ת. אחר-כך נתברר לי שהייתה שם וילה מפוארת, יפה, והיו שם יהודים בפנים. הייתה להם מחלה. הכניסו אותם פנימה, והפציצו את הבניין איתם יחד.

ש. זה היה לפני בואך? ת. כן.

ש. זה היה בתקופת הפעולה הראשונה של מחנה ההשמדה בחלמנו? ת. כן.

ש. אחר-כך פגשת את אוברשרפירר בוטמן? ת. כן.

ש. מה הוא אמר לכם?

ת. הוא בא אלינו ואמר לנו: אם אינכם יכולים לעבוד תגידו לי, מי שלא יוכל לעבוד ילך לאוויר הצח. היה זה היום השני, עוד יכולנו לעבוד ואף אחד לא רצה ללכת לאוויר הצח. אחרי יומיים או שלושה ימים הוא בא חזרה ואמר: אתם עוד יכולים לעבוד? קם אחד ואמר: זה קצת קשה לי, אם אני יכול ללכת קצת לנוח, הייתי מבקש. ואז הוא אמר: "אחד אני לא יכול לשלוח, אני מוכרח לשלוח כמה אנשים לבית ההבראה". יצאו כמה אנשים והוא ביקשם לבוא אתו. **הם הלכו אתו, והוא הוציא את האקדח וירה בהם.**

אב בית-הדין: ראית את זה? **ת. כן.**
היועץ המשפטי: מתי התחילו להגיע המשלוחים של יהודים לחלמנו אחרי בואך?
ת. אחרי בואי כשלושה חודשים בערך. יתכן שאחרי חודשיים, אני לא זוכר בדיוק.

ש. מה עשיתם במשך אותם חודשיים או שלושה חודשים?
ת. הקמנו צריפים, הקמנו אהלים ועבדנו בקרמטוריום. הכנו את הקרמטוריום.

ש. מתי הגיעו מכוניות הגז?
ת. מכוניות הגז הגיעו כאשר הקרמטוריום היה מוכן, כמה ימים לפני כן.
ש. אחר-כך התחילו להגיע אנשים. מאיפה הם באו? **ת. מלודז'.**
ש. אתה ראית כיצד מטעינים את האנשים על המכוניות? **ת. כן.**

ש. תאר לבית המשפט.
ת. נתנו להם סבון ומגבת ואמרו להם שהם הולכים להתרחץ. **לכל מכונית נכנסו 80-100 איש. הם נכנסו פנימה וסגרו אחריהם את הדלתות. בדרך, הגז של המוטור נכנס פנימה. כך חיסלו אותם.**

ש. מה קרה עם שיני הזהב והטבעות של הגויות?
ת. אני עבדתי בזה כמעט כל הזמן. אני עבדתי עם עוד אונטשרפירר אחד.
ש. מה היה שמו?
ת. שמו היה ולטר. עבדנו במיון שיניים. את השיניים אני לבד מיינתי, אבל את היתר, את הזהב, הכסף ודברים אחרים - אני ביחד אתו. ישבתי והוצאתי את הזהב מהשיניים הקידמיות.

ש. את זה עשיתם בתוך המחנה? ת. כן, בתוך המחנה.
ש. מי הביא את השיניים לשם?
ת. לפעמים הוא לקח אותי ליער ועזרתי לו להביא את הזהב למחנה; לפעמים הם לבד הביאו את זה.
ש. מי זה הם? ת. אנשי הוולדקומנדו.
ש. אתה היית שייך להאזקומנדו? ת. כן.

ש. האם אנשי ההאזקומנדו היו מושארים בחיים?

ת. לא. כל שבועיים הוא עשה סלקציה ושאל כל אחד: כמה זמן אתה פה. אם אחד אמר שהוא היה 8 ימים, הוא אמר לו: מחר אתה בא ליער. הוא בא פעם אחת ואני הייתי אז 3 חודשים. הוא שאל אותי: "כמה זמן אתה פה?" אמרתי לו: "יומיים". הוא התחיל לקלל אותי בגרמנית שאני משקר לו והתחלתי לבכות. בכיתי, צעקתי ואז יצא ולטר שעבדתי איתו ביחד, ואמר לו משהו, והוא השאיר אותי. אני לא יודע מה הוא אמר.
ש. היו עורכים עמכם, עם אנשי הקומנדו היהודיים תרגילי התעמלות? ת. כן.
ש. איך זה היה נעשה? ת. הוא היה בא...
ש. מי זה הוא? ת. אוברשטורמבנפירר הנס בוטמן.
אב בית-הדין: אתה בטוח שדרגתו היא אוברשטורמבנפירר?
ת. שמעתי שהוא דיבר בטלפון והוא ענה כך.

היועץ המשפטי: מזה אתה יודע? ת. כן.
ש. בדרך כלל הוא היה בדרגה יותר נמוכה. המשך בבקשה.
ת. בשבתות הוא היה בא מתי שמתחשק היה לו קצת לצחוק. הוא בא, הוציא ארבעה אנשים - אני הייתי תמיד החמישי - ואמר לנו: "אתם רואים את האצבע הזאת?" {מראה על הבוהן}. ענינו: "כן". שאל: "מה זה?", "אצבע". אמר לנו: "לא, זו לא אצבע. אם אני עושה כך {מורה עם הבוהן כלפי מטה} אתם שוכבים; אם אני עושה כך {מורה עם הבוהן כלפי מעלה} אתם עומדים".
והוא עשה כך וכך, בשני הכיוונים, שכבנו וקמנו, שכבנו והתרוממנו עד שלא הייתה לנו נשימה. אני הסתכלתי תמיד ואם ראיתי שהוא לא הסתכל לא התרוממתי. אם ראיתי שהוא לא מסתכל לצד שלי שכבתי. ראיתי שהוא מסתכל המשכתי להתרומם והיתר גם התרוממו.

הוא אמר להם לקום והם לא יכולים היו לקום, לא הייתה להם נשימה. הוא אמר להם: "אתם לא יכולים לקום?" הם לא יכלו לקום, לא הייתה להם נשימה. הוא אמר להם: "אתם לא יכולים לקום?" הם לא יכלו לקום.
הוא שאל אותי: "שפינפיקס, גם אתה אינך יכול לקום?" עניתי: "כן, אני יכול", כי לא עשיתי את התרגילים האלה. הוא הוציא את האקדח, ניגש אליהם והרג אותם.

ש. כמה אנשים היו מגיעים לחלמנו להשמדה אחרי שהתחילו להגיע?
ת. 1,200-1,000 בערך.
ש. מדי יום ביומו? ת. כן.
ש. **שיסו בך כלב?** נכון? ת. כן.
ש. מי זה היה? ת. בוטמן.
ש. יש לך עד היום סימני הנשיכה על הגוף? ת. כן.
ש. אתה אומר שהגיעו יהודים מלודז', אבל כל האלה היו יהודים לודז'איים מלכתחילה? ת. לא, היו שם צ'כים, היו שם גרמנים.
ש. אבל יהודים? ת. כן.

ש. אשר רוכזו קודם בלודז', בליצמנשטט כמו שהגרמנים קראו לזה, ומשם נשלחו להשמדה לחלמנו? ת. כן.
ש. אתה זוכר בריחה של בחור אחד מהוולדקומנדו? ת. כן.

ש. ספר לבית המשפט.
ת. יום לפני זה בא טרנספורט והוא עבד בוולדקומנדו, והגיעה אחותו, הוא עבד בזריקת הגופות לאש. הוא ראה את אחותו. בערב הוא ביקש להוציא...
ש. **הוא ראה את גווית אחותו?**
ת. **כן . . . זרק אותה פנימה למשרפה.** בערב הוא ביקש לצאת עם פחי האשפה.

ש. לאן לצאת?
ת. עם פחי האשפה של הצריף שלנו, של הבניין שלנו, היינו יוצאים לשפוך את פחי האשפה. הוא ביקש לצאת ונתנו לו לצאת. כאשר הלכנו לשפוך את האשפה - לא הקפידו על זה - יצאו 6 אנשים עם וכמייסטר, חייל אחד, הוא ברח ולא הרגישו בו. הוא ברח וירד למטה.

הייתה לו שרשרת. הוא יכול היה להוריד את השרשרת מרגל אחת וקשר על הרגל השנייה. מהרגל השנייה לא יכול היה להוריד אותה. הוא ביקש לעבור את המים, את הנרווה, שם היו צריכים לעבור בסירה.

הגוי שהיה צריך להעביר אותו בסירה ראה שהורידו שרשרת מהרגל שלו. הוא יצא מיד, עזב אותו עם הסירה וירד חזרה ליבשה ורץ פנימה. בבית אצלו היה גרמני אחד. אז הוא אמר לו: הנה יהודי. יהודי בורח. הגרמני יצא והרג אותו. אנחנו לא ידענו על כך. בערב, בשמונה בערב, בא השטורמשרפירר אלוס הייפלה ואמר לנו: "לצאת, להסתדר, להיפקד, לספור". ספרנו - היה חסר אחד. "ארבעה אנשים החוצה!". יצאנו ארבעה אנשים, הלכו למטה, למקום שההרוג הזה היה, והביאו את הגווייה למחנה שלנו למעלה. הוא אמר: "אתם רואים, הוא ברח".

למחרת בבוקר בשש בא ולטר, מוציא אותי מהמחנה, לוקח אותי למחנה של הגסטפו ואומר לי לרחוץ את הרצפות. ב-9:00 בבוקר הגיע אוברשטורמבנפירר הנס בוטמן ואמר: "15 איש החוצה". **יצאו 15 איש, הוציא את האקדה, טען אותו שלוש פעמים והרג אותם.**

אחר כך הוא אמר לנו: "אתם יודעים למה זה?" אמרנו: "לא". אמר: "בגלל זה שהוא ברח. אם עוד פעם מישהו יברח - אני אשכיב את כולכם". כשבאתי חזרה מהשטאפ, אמרו לי שהוא חיפש אותי.

ש. איך היו נראים אנשי הוולדקומנדו אחרי זמן מסוים שעבדו?
ת. הם היו שחורים, היה מסריח מהם, לא התרחצו אף פעם.
ש. האם הם יכלו להוריד את הבגדים שלהם?
ת. לא, רק את החולצה. את המכנסיים אף פעם לא הורידו.

ש. מתי התחילו לפרק את מחנה חלמנו?
ת. שלושה חודשים לפני השחרור. אז היינו 78 איש. אז בא אלוס הייפלה, ואמר ש-40 איש נוסעים למחנה אחר, ששם יהיה להם טוב ויהיה להם הכל, יקבלו הכל יותר טוב מפה. הוציאו 40 איש, העמיסו אותם על אוטו משא. אבל אמרנו להם: אם הם רואים שנוסעים בכיוון ליער, שיכתבו איזה פתק. המכונה הגיעה בחזרה להאוסקומנדו, שלחו אותי לטנקשטלה לחפש איזה פתק על האוטו. הסתובבתי שם ומצאתי איזה פתק. לא יכולתי לקרוא אותו, לא

הבנתי עברית. **היה כתוב: "למוות"**. נתתי לאנשים. אז אנחנו כבר ידענו שהביאו אותם ליער ושם הרגו אותם.

ש. מה קרה עם האחרים?

ת. האחרים - עבדנו. היו 20 בעלי מקצוע שעבדו בשבילם, היו 27 של ההאוסקומנדו, וולדקומנדו והאוסקומנדו יחד. אנחנו פרקנו את המחנה, כל הצריפים, ניקינו את הכל, ובחורף - זה היה בינואר 1945 - פתחו את הדלת.

מייסטר לנצה אמר: "חמישה אנשים החוצה". **אני תמיד הייתי רץ, הייתי הכי צעיר, אז רצתי.** לא לבשתי מכנסיים, הלכתי רק בתחתונים וגופיה.

יצאתי החוצה, עם עוד בחור מצ'כיה, הוא היה רופא. מיד הוא קיבל זעזוע. התחיל לשיר ולרקוד. אז המייסטר לנצה שאל את הנס בוטמן: איפה להשכיב אותם? בוטמן אמר: קצת הלאה.

אז הוא אמר לנו שנשכב. שכבתי. שכבנו חמישה ראשונים. שכבנו כך עם הגב למעלה, שמעתי את הירייה הראשונה, אז התחלתי להסתובב עם הראש. השנייה, פתאום בשלישית קבלתי כדור.

ש. איפה פגע בך הכדור? ת. פה {העד מצביע על עורפו}.

ש. יש סימן? ת. כן.

ש. תראה לבית המשפט. ת. {העד מראה לבית המשפט את מקום פציעתו}.

ש. מאיפה יצא הכדור? ת. מהפה.

ש. יש לך סימן בפה? ת. יש לי, זה הוציא לי שתי שניים.

ש. מה קרה אתך הלאה?

ת. שכבתי. כל פעם הוא עבר, הוא הלך עם האוזן למטה ושמע אם מישהו עוד מתנועע. היו כאלה שעשו כל מיני תנועות, אז הוא הוציא את האקדח וירה בהם בשנית. אחרי כמה רגעים חזרה אלי ההכרה, כשראיתי שהוא בא, הפסקתי לנשום, לא נשמתי. שכבתי. יצאה החמישייה השנייה, ירו בהם; השלישית - ירו בהם. אצלנו עמד חייל אחד ששמר על המתים, אם מישהו עוד היה חי או רוצה לברוח - אז הוא היה יורה בו.

אז אני ברחתי. ברחתי ונכנסתי לאורווה של איזה גוי שם. ישבתי שם עד השחרור. כשבאו הרוסים, אז ישבתי והסתכלתי דרך חור של האורווה החוצה. אינני יודע אם זה היה חלום או מציאות. אז נכנס מישהו, פתח אה הדלת, אני לא

הספקתי להסתכל. הוא פתח את הדלת, היה לו שפם גדול, והוא אמר לי: אתה יכול לצאת, הרוסים כבר הגיעו.

אז יצאתי ובא הקומנדנט של הרוסים שכבשו מדומנייה, הביא רופא. הרופא אמר שאין סיכויים, **אני יכול לחיות עוד 12 שעות**, עוד 24 שעות. אין סיכויים שהוא יחיה, כי קיבל הכדור בחוט השדרה. הם חשבו שהפצע עובר על יד חוט השדרה ברגע הראשון. אז אמרו: לא יכול להיות שהוא יחיה, עוד 12 שעות.

אחר כך עברו 36 שעות, ואני הייתי עוד חי. אז הם ראו שקיבלתי את הכדור לא רחוק מחוט השדרה.

ש. גם באף נפצעת, נכון? ת. כן.

ש. יש לך עד היום צלקת?

ת. כן, האף היה חתוך בשני מקומות. שאלתי את הרופאים מאין זה בא, אז הם אמרו, שכשקבלתי את הירייה, באופן אינסטינקטיבי הרמתי את הראש למעלה, הוא נפל למטה, כנראה שהייתה שם איזה זכוכית במקום הזה ונחתכתי.

ש. מה בנוגע לאמר, אדון סרבניק?

ת. באחד המיונים שמיינתי - אני מיינתי תיקים שהיו שם תעודות, זהב וכסף - אז מיינתי תיק אחד, שם מצאתי את התמונות של אמי.

ש. הפצע הזה עוד מציק לך פעם? ת. כן.

ש. ומה שעברת, הצלחת לשכוח?

ת. לא. בלילות אינני ישן, אינני יכול לישון בלילות. תמיד רודפים אחרי.

אב בית-הדין: ד"ר סרבציוס, יש לאדוני שאלות?

ד"ר סרבציוס: לא, אין בפי שאלה אל העד.

השופט רוח: **אתה אמרת שהיית בן 13. מתי היית בן 13, כשבאת לחלמנו?**

ת. כשבאתי לחלמנו.

ש. את מי הם כבלו בשלשלאות שם ברגליהם, כפי שכבלו אותך? ת. את כולם.

ש. מי זה כולם? ת. כל ההאוסקומנדו והוולדקומנדו, כולם בלי יוצא מן הכלל.

ש. הבנתי שבערך 9 חודשים השמידו כאשר אתה היית שם?

ת. כן, אבל בדיוק אני לא זוכר.

ש. אתה אמרת שבאת לשם בתחילת 1944 ועזבת בתחילת 1945. וששלושה חודשים קודם לכן הפסיקו את ההשמדה, זה נכון? ת. נכון.
ש. לפי הערכתך כמה השמידו שם? ת. אני לא יודע.
ש. בערך? ת. אני לא יודע גם בערך.
השופט הלוי: את כולם השמידו במכוניות גז? ת. כן.
ש. ואתם בניתם קרמטוריום? ת. כן.

ש. כמה זמן היית באורווה עד שבאו הרוסים?
ת. יומיים. הייתי נפוח כולי. לו היו באים יום יותר מאוחר אולי כבר לא הייתי ניצל, אני כבר כמעט גססתי.

ש. זאת אומרת שהנאצים הוציאו את כולם להורג לפני שהרוסים הגיעו?
ת. **כן, הם הרגו את כולם.** כשהרגו את האחרונים היו החייטים עוד על הבניין, הם ראו מה שהגרמנים עושים והם לא רצו לרדת למטה. הגרמנים לקחו בניין, שפכוהו והציתו את הבניין עם האנשים. ואת המתים זרקו למטה.

ש. מתי זה היה? ת. ב-1945, יומיים לפני כניסת הרוסים.
אב בית-הדין: האם יום יום המיתו 1200 איש?
ת. זה היה בערך יום יום. לפעמים היו עושים הפסקה של יום אחד בכדי לטחון את העצמות.

ש. לפי זה יוצא שהשמידו שם רבבות רבות? ת. כן, השמידו הרבה.
ש. אחד מהעדים שקדמו לך נתן מספרים הרבה יותר קטנים. אתה בטוח בעדותך? ת. כן. אב בית-הדין: תודה, מר סרבניק, גמרת את עדותך.

* * * *

מקור העדות: רשומות {פרוטקול} משפט אייכמן

באתר האינטרנט של משרד המשפטים:

[/http://www.justice.gov.il/MOJHeb/ReshimatEichman](http://www.justice.gov.il/MOJHeb/ReshimatEichman)

**הרב ישראל מאיר לאו, לשעבר הרב הראשי
לישראל וכיום מכהן גם כיו"ר מועצת "יד ושם",
שורד שואה. בהיותו בן ה-8
עוזב את מחנה הריכוז בוכנוולד כשבאופן אירוני
הוא לובש בגד של ה"היטלר יוגנד".
את הרובה, המזוודה, הכומתה ושני המעילים
קיבל במתנה מהחיילים האמריקאים**